

3179/2
ΚΤΒ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΗΤΟΙ

ΛΟΓΟΙ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΝΤΕΣ ΕΝ ΤΩ ΖΑΠΗΕΙΩ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΝΟΜΗΝ ΤΩΝ ΒΡΑΒΕΙΩΝ

ΥΠΟ

ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ Α. ΚΕΧΑΓΙΑ

Διευθύντριας του ΖΑΠΗΕΙΟΥ Παιδευτηρίου.

Ἄδεια τοῦ ἰσχυροῦς τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσίσεως.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

1880.

ΤΥΠΟΣ ΒΟΥΤΥΡΑ ΚΑΙ Σ²¹

ПЛАТОНОВЪ

ИВАНЪ

ИВАНЪ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΗΤΟΙ

ΛΟΓΟΙ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΝΤΕΣ ΕΝ ΤΩ ΖΑΠΗΕΙΩ,

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΝΟΜΗΝ ΤΩΝ ΒΡΑΒΕΙΩΝ

ΥΠΟ

ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ Α. ΚΕΧΑΓΙΑ

Διευθυτριας τοῦ ΖΑΠΗΕΙΟΥ Παρθενωγαγείου.

Ἄδεια τοῦ ὑπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

1880.

ΤΥΠΟΙΣ ΓΟΥΤΥΡΑ ΚΑΙ Σ².

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ, ΖΑΠΠΑ,

ΙΔΡΥΤΗ,

ΤΟΥ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΖΑΠΠΕΙΟΥ

ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ.

SISMANOOGLIO
MEGARON

Πολλάκις ἀπὸ πολλοῦ ἤδη πολλαὶ τῶν ἐν Ἀθήραις
καὶ ἐνταῦθα φιλομούσων φίλων κυριῶν ἐζήτησαν ἐπιμό-
τως τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐν τῷ Ζαπείῳ παιδαγωγι-
κῶν λόγων μου καὶ τῶν παιδαγωγικῶν μελετῶν, ὧν τὴν
περίληψιν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἤδη ἔτους ὑπὸ τὸν τί-
τλον Παίδαγωγικὸν Ἐγκόλπιον ἀντογραφή-
σασα ἐπέμψα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐνταῦθα διέειμα πρὸς τὰς
ἀποφοιτήσασα τὸ παρελθὸν ἔτος Ζαπτίδας. Πολλάκις
λοιπὸν, λέγω, καὶ ἐπαρειλημμένως προσεκλήθη ἵνα
ικανοποιήσω εὐγενῆ πόθον τῶν ἀγαθῶν μου ἐκείνων φί-
λων καὶ τῶν προσφιλεστάτων ἐμοὶ συνεργατῶν καὶ
μαθητριῶν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμων μέχρι σήμερον γὰρ πραγ-
ματοποιήσω τὴν κολακευτικὴν ἐκείνην καὶ εὐγενῆ εὐ-
χὴν, βοδουμένην μήπως ἢ ὑπερτίμησις τῶν κατ' ἐμέ, ὑπὸ
τῶν ὄντως φιλοφρόνων ἐκείνων κριτῶν μου, παρίστα αὐ-
ταῖς καὶ τὴν ἀξίαν τῶν μελετῶν μείζονα τῆς πραγμα-
τικότητος. Τέλος ὅμως βλέπουσα τὰς μὲν φίλας ἐπιμε-
ρούσας, τὰς δὲ ἀποφοιτώσας ἀναγκαζομένας ἐκάστοτε
ν' ἀντιγράφωσι τὴν ὅλην σειρὰν τῶν τε λόγων καὶ τῶν
μελετῶν μου, ἀπετόλμησα τὴν δημοσίευσιν.

Ἄλλὰ καὶ ἑτέρα τις αἰτία διηκόλυνεν ἔτι μᾶλλον
τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοπομένου. Ἐπειδὴ ὁ παρ' ἡμῶν
παιδαγωγικὸς βίος δὲν ἐχαρακτηρίσθη εἰσέτι καθαρῶς,
ὡς προῖον ἐθνικῶν μελετῶν καὶ ἐθνικῆς πείρας, πολλα-
κις δὲ μεταξὺ πολλῶν παιδαγωγῶν ξέροι ἰδέαι καὶ θεω-

ρίαι δὲν φαίνονται ἰκανῶς ἀφομοιωθεῖσαι πρὸς τὰς τε-
πικὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἐθνικὰς τάσεις, νομίζω, ὅτι κατὰ
τὴν παροῦσαν ἡμῶν ταύτην κοινωρικὴν κατάστασιν πᾶ-
σα γνώμη, πᾶσα ἰδέα καὶ πᾶς τρόπος παραστάσεως παι-
τὸς παιδαγωγοῦ, οἷανδήποτε καὶ ἂν οὗτος κατέχη
βαθμίδα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ, καὶ ὠφελυμιον εἶναι καὶ
ἀναγκαῖον πρὸς τὴν μέλλουσαν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν
τῶν νεωτέρων, ὅταν τοῦτο ἦται γέννημα πείρας εἰλικρι-
νοῦς καὶ πόρισμα τοπικῶν καὶ ἐθνικῶν διδομένων. Ὅθεν
καὶ ἐγὼ ἀκολουθοῦσα ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν μετὰ στοργῆς
ἄμα καὶ εὐλαβείας τὰς ἐθνικὰς τάσεις καὶ τὰς τοπικὰς
παιδευτικὰς ἀνάγκας, προσεπάθησα παρτὶ σθένει νὰ
καταστήσω πᾶν πόρισμα, ὅσον οἷόν τε ἐθνικόν, ὡς πρὸς
τὴν ἐφαρμογὴν. Δυνατὸν εἶναι αἱ παροῦσαι **ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ**
μου **ΜΕΛΕΤΑΙ** νὰ φέρωσι βιαίαν τιρὰ καὶ μείζονα τοῦ πο-
θουμένου πρωτοτυπίαν, εἰσὶν ὅμως ἀγρὰ προϊόντα ἐλ-
ληρικῆς καρδίας.

Οὐδέποτε ἢ ποτῆσις ἔφερεν ἐν ἑαυτῇ εὐρωστίαν, ὡς
πρὸς τὰς ἰδέας, καὶ ἀλήθειαν, ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, εἰμὴ
ὅτε αὕτη ἦτο γέννημα ἀνθόρμητον τοῦ νοῦ καὶ τῆς
καρδίας τοῦ λαοῦ, οὐτινος ἐξεδήλου τὸν μύχιον βίον.
Οὐδέποτε καλλιτέχνης ἀπέβη ἀρχηγὸς σχολῆς, εἰμὴ ὅτε
ἦτο ἰκανὸς νὰ δημιουργήσῃ κατ' ἰδίαν πρωτοτυπίαν
τὰς ἐν ἑαυτῷ ἐθνικὰς ἰδέας ἐλευθέρως διὸ καὶ δικαίως
ἐθεωρήθη λειτουργὸς ἐθνικῆς ζωῆς, ὅσον ἀτελής καὶ ἂν
ἦτο ἢ ἐπέξεργασία τῆς παραστάσεως αὐτοῦ. Καὶ οἱ
καθ' ἡμᾶς παιδαγωγοὶ κατὰ τὸν μόλις πρὸ μικροῦ ἀνα-
τείλαντα παιδαγωγικὸν βίον, ἐπιδιώκοντες, ὅσον οἷόν τε,
τὴν ἐξελλήρισιν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν σοφῶν καὶ πολυ-
τίμων τῆς Ἑσπερίας παιδευτικῶν καὶ παιδαγωγικῶν

ἀρχῶν παρέχουσι τὰ μέσα, ἐξ ὧν μέλλει βραδύτερον
νὰ σχηματισθῇ καὶ ὁ ἡμέτερος ἀντόθνημος παιδαγωγι-
κὸς βίος.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους προσφέρουσα σήμερον
εἰς τὸ φιλόκαλον κοινὸν τὰς παρούσας **ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΣ**
ΜΕΛΕΤΑΣ μου, εὐχόμεαι νὰ συντελέσωσι τὸ ἐπ' αὐταῖς πρὸς
τὸν μέλλοντα ἐθνικὸν παιδαγωγικὸν βίον. Τοῦτο δὲ
πράττουσα, φίλταταί μοι ἀγαγνώστριαί, φέρω ἐγκεχαραγ-
μένην ἐν τῇ καρδίᾳ μου τὴν γλυκείαν πίστιν, ὅτι κατὰ
τὰ προειρημένα, ἂν οὐδὲν ἄλλο, τοῦτο τοῦλάχιστον δύ-
ραμαι εὐλαβῶς νὰ εἴπω πρὸς ἐμμαντήρ: Τὸ ἐπ' ἐμοὶ
βεβοήθηται τῇ πατρίδι.

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

I

Α'. 1875—1876. I. Λόγος Εισαγωγικός. Περὶ τῆς ἐν τῇ Παι-
δαγωγίᾳ θέσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

II. Ἀνάλυσις τοῦ προγράμματος τοῦ Ζαπ-
πείου.

Β'. 1876—1877. Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς ὀρθῆς παιδείσεως
ἐπὶ τῶν ἠθῶν, ἐθίμων καὶ ἰδεῶν τῆς
κοινωνίας.

Γ'. 1877—1878. II γυνή ἐν τῷ δράμῳ τοῦ βίου.

Δ'. 1878—1879. Περὶ τοῦ καθόλου προγράμματος.

Ε'. 1879—1880. Περὶ Παιδαγωγοῦ (κατὰ Πλάτωνα καὶ κατὰ
τὸ Εὐαγγέλιον).

II

Παιδαγωγικὸν Ἐγκόλιον ἢτοι συμβουλαὶ τινες πρὸς τὰς ἀπο-
φαιτώσας Ζαππείδας.

ΛΟΓΟΣ

ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΓΚΑΙΝΙΩΝ ΤΟΥ ΖΑΠΠΕΙΟΥ.

1875—76.

Σεβαστὴ καὶ φιλόμουσος ὁμήγουρις !

Πρὸ ὀλίγου χρόνου προσκληθεῖσα νὰ συντελέσω καὶ
ἐγὼ τὸ ἐπ' ἐμοὶ εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Ζαππείου, καὶ εἰς ἔθος
πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Εὐρώπης καλῶς κείμενον εἴκουσα,
καθ' ὃ ἡ μετὰδοσις τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων παριστᾶ
ἴσως τὴν σπουδαιότεραν τῆς καθ' ἡμᾶς καλλιτεχνίας μορ-
φῆν, μετὰ δικαίας συστολῆς παρίσταμαι πρῶτον ἡδὴ δη-
μοσίᾳ ἐνώπιον τῆς ὑμετέρας κοινωνίας, ἣν διακοσμοῦσι
τόσαι χορεῖται ἀνδρῶν σπουδαίων καὶ φιλομούσων καὶ φι-
λοκάλων κυριῶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐνταῦθα οὐδόλως πρόκειται
ἐπίδειξις τις ῥητορικῆ ἢ παρὰστασις σπουδαίου φιλοσοφι-
κοῦ ἢ φιλολογικοῦ θέματος, ἀπλῶς δὲ διαδήλωσις τῶν αἰ-
σθημάτων ἐκείνων καὶ ἰδεῶν, ἅτινα κατέχουσι πάντων
τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν, διὰ ταῦτα θαρρόντα εἰς τὴν
ἐπιείκειαν ὑμῶν θελω καὶ ἐγὼ προσπαλῆσει νὰ προσθέσω

τινά, εἰ δυνατόν, εἰς ἕσα ὁ εὐγλωττος τῆς ἡμέρας ῥήτωρ* τοσοῦτο στωμύλως καὶ μετὰ χάριτος εἶπεν.

Ἄπό τινων ἡμερῶν ἀναλαβοῦσα τὴν διεύθυνσιν τοῦ παρθεναγωγείου τούτου, συναισθάνομαι βαθέως ἐν τοῖς μυχοῖς τῆς καρδίας μου τὴν ἀπαραίτητον τῆς πατρίδος φωνήν, ἣτις καλεῖ πάντα τοὺς συνεργαζομένους ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ εἰς πολὺ σπουδαιότερα καθήκοντα ἐκείνων, ἅτινα ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ πᾶς ὁ ἐπιπολαίως τὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν τῆς Ἀνατολῆς κοινωνίαν κρίνων. Ναί! συναισθάνομαι καὶ βλέπω πρὸς χαρὰν μου, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐκείνη τῶν κοινωνιῶν ἀνάγκη, ἥς ἡ ἐμφάνεια χαρακτηρίζει περίοδον ἀληθοῦς πολιτισμοῦ, καὶ καθ' ἣν ζητεῖται καὶ ἡ τῆς γυναικὸς σπουδαία σύμπραξις πρὸς τὸ κοινὸν τῆς ὅλης κοινωνίας συμῆρον, ἀρχίζει ἤδη νὰ κραταιοῦται καὶ παρ' ἡμῖν, νῦν μάλιστα, ὅτε ἐπὶ καιρὸν καταλαμβάνει ἡ γυνὴ θέσιν, οὐ μόνον ἐν τῷ οἴκῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἡ φωνή, λέγω, ἐκείνη τῆς πατρίδος, ἣτις ἀοράτως παραδόνει ἴσως τὴν στιγμὴν ταύτην τὴν καρδίαν παντὸς φιλομούσου, παρίσταται σήμερον αὐστηροτέρα καὶ αὐτῆς τῆς συνειδήσεως, κατὰ τὰς παρούσας μάλιστα περιστάσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐν αἷς ἀπαραίτητος εἶναι ἡ σύμπραξις τῆς γυναικὸς, ὅπως ἡ ἡμετέρα κοινωνία ἀσφαλῶς σταδιοδρομήσῃ κατὰ τὸν δυσχερῆ τῆς ἐκπολιτίσεως αὐτῆς ἀγῶνα. Δὲν λανθάνει πλέον τὴν γυναῖκα, ὅτι πᾶσα εὐημερία ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς καὶ εὐγενοῦς ἀναπλάσεως ἑαυτῆς· δὲν ἀγνοεῖ τὸ ἀσάλευτον ἐκεῖνο σημεῖον

(*) Ξενοφῶν Ζωγράφος.

πρὸς ὃ πρέπει νὰ στρέψῃ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τῶν τέκνων αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου τέλος νὰ στηριχθῇ ἡ κοινωνία τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ εὐαίσθητος αὐτῆς καρδία, ἐν ἣ ἐκλήθη νὰ ἐμφωλεύῃ ἡ λατρεία τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ὀσίου, ἀπὸ τινος καιροῦ ἀνεურίσκει τὴν ἀληθῆ αὐτῆς δύναμιν εἰς τὸν γενναῖον καὶ ἑλληνοπρεπεῖ βίον, ὅστις μόνος, ὡς ἐκ τῆς καθολικῆς ἱστορίας καθαρῶς διαφαίνεται, εἶναι ὁ ἀληθὴς ὁδηγός, οὐ μόνον κατὰ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Ἑσπερίαν.

Ἄλλὰ τίς δύναται νὰ διαγράψῃ ἀκριβῶς τὸ πρόγραμμα τῆς ἀγωγῆς; τίς δύναται νὰ ἐκκαθάρῃ αὐτὸ τῶν ξενικῶν καὶ ἐπιζημιῶν στοιχείων, ἅτινα ἐν ἀγνοίᾳ ἐνεκολλώθημεν κατὰ τὴν ἀγωγήν; Τίς δύναται νὰ τολμήσῃ νὰ παρασαλεύσῃ τὰς ἕξεις καὶ τὰ ἔθιμα, ἅτινα ὅλως ἀνελληνικὰ κατασκάπτουσι λάθρα τὴν εὐήμερίαν τοῦ οἴκου; Τίς δύναται ἐν τῷ μέσῳ τῆς πολυτελείας καὶ τοῦ εὐκόλου βίου, νὰ παραστήσῃ ὑψηλότερον βίον, καθ' ὃν ἡ δυσχερῆς τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσις εἶναι ἡ ἀληθὴς τῆς ψυχῆς διαπαιδαγώγησις; Τίς τέλος δύναται νὰ ὀρίσῃ τὰ ὅρια τῆς καινοτομίας κατὰ τὰς παρούσας τάσεις τῆς Εὐρώπης, ὅτε, δι' ἑλλειψίν ἀνωτάτου κύρους, τὰ πάντα εἰσὶ κινήτὰ καὶ κατὰ συνθήκην; Δὲν ἠθέλομεν ἄρα πλανηθῆ ἀνεπιστρεπτει ὡς πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς ἀγωγῆς, ἂν δὲν εἶχομεν τοὺς δύο τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ὁδηγούς, τὸν ἑλληνισμὸν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν; Ἐστῶσαν εὐλογημένοι οἱ περιφρουρήσαντες καὶ περιφρουροῦντες τὰ σωστικὰ ταῦτα στοιχεῖα καὶ οἱ ἠρωϊκῶς ὑπὲρ αὐτῶν μοχλοῦντες ὕλικῶς τε καὶ ἠθικῶς, οἷς ἀπόκειται ὁ ἀληθὴς καὶ ἀμάραντος τῆς ἀθανασίας στέφανος!

Τίς λοιπόν και ποῖος εἶναι ὁ ἑλληρισμὸς κατὰ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν παιδαγωγίαν, τίνα και κατὰ τίνας καιροὺς καθαρῶτερον ἀνέλαμψαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς καθόλου ἀγωγῆς, πότε και πῶς παρεσκευάσθη και ἐνεφανίσθη ἡ βιωτικὴ ἁρμονία, ἣτις εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ βίου σκοπός, περὶ ταῦτα ἐπιτρέψατέ μοι νὰ στρέψω τὸν λόγον. Ὅτι ὁ ἑλληρισμὸς δι' αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ εἶναι παιδαγωγικός, καταφαίνεται ἐκ πολλῶν, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς θέσεως, ἣν εἶχε και ἔχει κατὰ τὴν ἐσπερίαν και μεταξὺ τῶν Λατίνων και μεταξὺ τῶν γερμανικῶν φύλων· διότι πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀνεδείχθησαν ἄνδρες, καιτοι ξένοι πρὸς τὸν ἔθνισμόν, γνήσια ὅμως τῆς Ἑλλάδος τέκνα κατὰ τὸ φρόνημα και τὸν βίον, ἐκπλήττοντες τοὺς συγγρόνους αὐτῶν, διὰ τὰ πλατωνικά αἰσθήματα και ἰδέας! Εἰς δὲ τὴν σεβαστὴν ἐκείνην χορείαν τῶν ἀνδρῶν, τίνα ἐξ ὑμῶν διαλανθάνει τὸ προσφιλὲς ὄνομα τοῦ Μυλλέρου, οὕτινος τὸ κενοτάριον πρὸς μνήμην ἀσάλευτον ἤγειρεν ἡ Ἑλλάς περὶ τὸν Κολωνόν, και τὸ ὅποσον καρδίαι εὐγνώμονες κατὰ καιροὺς, ὅπως ἐξιλεώσωσιν ἴσως τὸν ἐκτοξεύσαντα αὐτὸν Ἀπόλλωνα, περὶ τὸ ἔαρ, κοσμοῦσι διὰ στεφάνων ἐκ τῶν ἀνθυλλίων τοῦ καλλιῤῥόου Κηρισσοῦ; Τίς δὲ ἀναγινώσκων τὰς σοφὰς μελέτας τοῦ Ἐμερσῶνος, τοῦ νέου τούτου Σωκράτους τῆς Ἀμερικῆς, τοῦ διαῤῥυμίστου τῶν νεωτέρων ἰδεῶν και ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμην και ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν, τοῦ θερμοῦ λάτρου τῶν πλατωνικῶν ἀρχῶν, τοῦ πρᾶδεχομένου κατὰ τὴν μακρὰν ἄλυσιν τῶν αἰώνων, ὡς τέλειον ἄνθρωπον τὸν Πλάτωνα. « The well read man » δὲν διαβλέπει τὸν μέγαν παιδαγωγὸν τὸν ἀνα-

πλάσαντα τὸν ἄνθρωπον τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας και ἐπιστήμης;

« Ὁ Πλάτων, λέγει, εἶναι ἡ καθ' ὅλου φιλοσοφία, ἡ δὲ φιλοσοφία εἶναι ὁ Πλάτων, ἡ δόξα και τὸ αἰσχος ἅμα τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπειδὴ μετὰ τοῦτον οὐδεὶς, οὔτε Λατίνος, οὔτε Γερμανός, ἠδυνήθη νὰ προσθέσῃ τι εἰς τὰς ὑψηλὰς ἐκείνου ἀντιλήψεις· δὲν εἶχε μὲν σύζυγον και τέκνα, ἀλλ' οἱ σοφοὶ πάντων τῶν πεπολιτισμένων ἔθνῶν δὲν εἶναι ἀπόγονοι αὐτοῦ; » Και τοιαῦτα μὲν λέγει ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, τοιαῦτα δὲ και κατὰ μέρος τὸν βίον τοῦ ἑλληρισμοῦ ἐρευνῶντες ἄλλοι σοφοὶ τρανώτερον ἐκείνου ἀναδεικνύουσι τὴν διαπλαστικὴν τοῦ ἑλληρισμοῦ δύναμιν. Ἀφοῦ ἡ παμμήτωρ γῆ πολλὰ στρέψασα φύλλα τοῦ μεγάλου βιβλίου τῆς ἀναπλάσεως αὐτῆς, μετὰ μακρὰν και ἀλλεπάλληλον διαδοχὴν ὄντων, ἀνέδειξε τὸ τελειότερον ὀργανικὸν αὐτῆς σχῆμα, πρὸς ὃ φαίνεται, ὅτι ἐσπευδον πάντα τὰ στοιχεῖα, και αἱ δυνάμεις αὐτῆς, τὸν βασιλέα τῆς δημιουργίας, τὸν ἄνθρωπον, ὁ δὲ μέγας Θεὸς ὑπετύπωσεν αὐτῷ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ εἰκόνα, προκίσας αὐτὸν διὰ τοῦ τιμαλφεστάτου δωρήματος τῆς ἐλευθερίας, ἠνεώχθη ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου μέγα και πολύσαλον τὸ στάδιον τοῦ βιωτικοῦ ἀγῶνος, οὐ μόνον κατὰ τὸν ὕλικόν, ἀλλὰ και κατὰ τὸν ἠθικὸν βίον.

Τὴν δὲ φυσικὴν ταύτην τῆς ἀναπτύξεως φορὰν ἀκολουθοῦντες οἱ ἄνθρωποι και διαδεχόμενοι ἀλλήλους, ἕκαστος, ὅσον ἀφανῶς και ἀν ἐργάζεται, προσθέτει τὸν μικρὸν αὐτοῦ λίθον εἰς τὸ μέλλον ἴδρυμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Σχηματίζονται ἔθνη, ὧν ἕκαστον, ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην θανατιῶν παραδίδει τὴν δᾶδα τοῦ πολιτισμοῦ εἰς χεῖρας εὐ-

ρωστοτέρας και νεωτέρας, ἕως οὐ μετὰ μακρὰν ἀλληλουχίαν ἐθνικῶν χρόνων ἀναφαίνεται ὁ τελειότατος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, καὶ ἐπισφραγίζεται ὑλικώτερον ἐπὶ τοῦ ἰωνικοῦ τύπου, οὐτινος οὐδὲν δύναται ποτὲ νὰ φανῆ τελειότερον. Δι' αὐτοῦ προτίθεται ἐν τῷ μέλλοντι τὸ κατ' ἰδέαν τῆς νεωτέρας μορφῆς τοῦ βίου, πρὸς ὃν λεληθότως βαίνει ἡ κοινωνία. Ἐν αὐτῷ καθαρῶς πρῶτον διακρίνεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ζῶον τοῦ ἠθικοῦ ὄντος, ὃ δὲ ἄνθρωπος κάτοχος γενόμενος τῆς ἐν τῇ καθ' ὅλου δημιουργίᾳ θέσεως καὶ κλήσεως αὐτοῦ, διαγράφει τὸ μέγα αὐτοῦ παιδαγωγικὸν πρόγραμμα, οὐ σκοπὸς φαίνεται ἄνωθεν ὠρισμένος ἢ ἀποκάλυψις ἑαυτοῦ ἐνώπιον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς καὶ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως. Ἐν αὐτῷ εὐρίσκεται ὡς κέντρον ἀκαταμάχητον τὸ κατ' ἰδέαν (idéal), ὅπερ ὡς κλίμαξ μαγικὴ ἀνυψοῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν πηγὴν τῆς τελειότητος. Ἐν αὐτῷ, δι' αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ καλοῦ, ἀναφαίνεται ἐν τῇ ἑναρμονίῳ ἀναπτυσσομένη καρδίᾳ τὸ οὐράνιον αἶσθημα τῆς φιλανθρωπίας, ὅπερ ὡς δύναμις μαγικὴ διήκουσα δι' ὅλων τῶν αἰσθημάτων, πράξεων καὶ ἰδεῶν, παρορμαῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀγωνὰς ἐκάστοτε νέους καὶ κατ' εἶδος καὶ κατ' ἀρχήν. Ἄλλὰ φεῦ! ὃ εὐεργετῶν προσηλοῦται, ὡς ὁ Προμηθεὺς ἐπὶ τοῦ Καυκάσου, καταβιάζων τὸν ζῶντα Θεὸν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τῆς εἰμαρμένης, τὴν ἁρμονίαν τοῦ ἀληθοῦς βίου, ἐν μέσῳ τῆς σπασμώδους κινήσεως τῶν πολλῶν. Τὴν βιωτικὴν λοιπὸν ταύτην ἁρμονίαν τῆς ἀληθοῦς ὑπάρξεως σκοπὸν παριστᾷ ἡμῖν, ὄλην αὐτοτελεῖ, τὸ ἡμέτερον ἔθνος, καὶ καθ' ὅλου καὶ κατὰ μέρος.

Οἱ Ἕλληνες καταλαβόντες τὰ ἀνατολικά παράλια τῆς Μεσογείου, τὰς χώρας τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, καὶ τὰ βόρεια τῆς Ἀφρικῆς, παριστῶσιν ἡμῖν πολλὰ οὐσιωδῶς διάφορα τῶν λοιπῶν ἀνατολικῶν λαῶν στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ βίου· οἰκογένειαν βέλτιον ὀργανισμένην, τὴν μονογαμίαν, τὴν γυναικὰ πολλαχοῦ ἰκανῶς ἐλευθέραν, τὴν ἔλλειψιν τάξεων κοινωνικῶς ἰδιαιτέρων καὶ τὴν δημοκρατίαν εἰς τὸ πολίτευμα· ἐπ' αὐτῶν δὲ στηριζόμενος, καὶ ὑπὸ τῆς φύσεως τῆς χώρας ὑποβοηθούμενος, δι' αὐτὴν τὴν φυλετικὴν ποικιλίαν ἀναπτύσσουσιν ἑκτακτον πολιτικὴν ἐνεργότητα.

Καλλιεργήσαντες δὲ ἐλευθέρως τὰς εὐγενεστέρας αὐτῶν δυνάμεις φθάνουσιν εἰς τὴν βιωτικὴν ἐνότητα, δι' ἧς ἡ καλλιτεχνικὴ, φιλολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ αὐτῶν δράσις παρασκευάζει εἰς τὸ μέλλον τὴν ἐνοποίησιν καὶ τὴν πρόοδον. Ὅθεν ὁ ἑλληνισμὸς εἶναι δένδρον τὸ ὅποιον ἀπ' αὐτῆς τῆς βλαστήσεως αὐτοῦ εὐμοιρῆσαν πάντων τῶν ζωτικῶν παραγόντων ὑπὸ τὸν ἀνέφελον καὶ αἴθριον οὐρανὸν ἀνεβλάστησε κανονικῶς, ἀνὰ πᾶσαν αὐτοῦ περίοδον, νέας προσκτώμενον δυνάμεις καὶ νέα στοιχεῖα ζωῆς.

Τὸ δὲ πρόγραμμα τοῦ ἐθνικοῦ βίου δι' οὐ ἔμελλε νὰ διαπαιδαγωγηθῆ εἰς τὸ μέλλον, διαγράφεται τέλος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μεγάλων ἐκστρατειῶν τῶν ἡρώων παρασκευασθὲν δὲ καὶ συναρμολογηθὲν ὑπὸ τῆς δαιμονίου ἀντιλήψεως τοῦ Ὁμήρου, ὀρίζεται καθαρώτερον καὶ προτίθεται ὡς τὸ στοιχεῖον τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς. Ἡ ἀνθρωπομορφικὴ τῶν δογμάτων παράστασις τότε, ἀπεκδυθεῖσα τοῦ ἀορίστου μυστικοῦ τῆς Ἀνατολῆς αἰσθηματος, φέρει τὸν

ἄνθρωπον ἀπέναντι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποκαλύπτεται τέλος αὐτὸς εἰς ἑαυτόν. Τοῦτο δὲ παρέχει ἀφορμὴν εἰς τὴν θαυμασίαν τῆς καλλιτεχνίας μορφήν, ἥτις τόσῳ μᾶλλον τελειοῦται, ὅσῳ μᾶλλον τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου συνανυψοῦται.

Οὕτω δὲ ἐνταῦθα τίθενται αἱ βάσεις τῆς παιδεύσεως κατ' ἄνθρωπον τοῦ νοῦς καὶ τῆς δράσεως.

Ἄλλ' ἔπρεπε νὰ ὀρισθῶσιν ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ὅπως ἀπαρτισθῆ ἡ ἀληθῆς βιωτικὴ ἄρμονία, ἥτοι νὰ ὀρισθῆ ὁ ἀληθῆς τοῦ ἐνεργοῦ βίου χαρακτήρ, νὰ παρασταθῆ ἡ ἀγνή καὶ καθαρὰ τῆς ἐπιστήμης ἀντίληψις, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τραπείς ὁ ἑλληνισμὸς φαίνεται μὲν κυμαινόμενος, παρασκευάζει δὲ τὸ ποθοῦμενον. Ἄλλ' αἱ βιωτικαὶ ἀνάγκαι αὐξάνουσιν, οἱ νόες φωτίζονται, τὸ δόγμα ἀδυνατεῖ νὰ κρατήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ πίστιν, τὸ πνεῦμα τῆς συζητήσεως ἄρχεται καὶ αὐτὸς ὁ βίος ταπεινοῦται, ἡ δὲ κοινωνία, κατὰ τὴν μετέβασιν εἰς βίον ὠριμώτερον, ὅτε μὲν ἀτενίζει πρὸς τὴν γῆν, τῆς ὁποίας ἀναζητεῖ τοὺς νόμους, ὅτε δὲ πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐπειγομένη ἐκ τῆς ἐμφύτου ἀνάγκης ν' ἀντιληφθῆ τοῦ ἑαυτῆς προορισμοῦ. Καὶ ἀναπτύσσεται ὁ πεζὸς λόγος διὰ τοῦ διαλόγου, ὅστις τέλος ὑποτυπώνει τὸν χαρακτήρα τῶν ἑλληνικῶν ιδεῶν. Κατὰ δὲ τὴν πάλιν ἐκείνην ἡ φιλοσοφία ἀντικαθιστᾷ τὸ παλαιὸν δόγμα, ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἐν τῇ φύσει ἐνιαίου, καὶ διορᾷ τὴν ἐνότητα ἐν τῇ πολλαπλότητι τῶν φαινομένων, καὶ τὴν μονιμότητα ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀτάκτου κινήσεως. Ἐνταῦθα δὲ τίθενται ἄλλιν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης.

Ὁ δὲ διὰ μακρῶν καὶ κατ' ὀλίγον παρασκευαζόμενος οὗτος κόσμος πρὸς λαμπρὰν ἀνατολήν νέας ὀργανικῆς περιόδου ἀναφαίνεται ἐπὶ τῶν μηδικῶν χρόνων, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους. Παρασταται δὲ ἀκριβεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐξ ὧν καθαρῶς βλέπομεν τὴν ἄρμονίαν καὶ ἐνότητα, εἶναι τὸ αἰσθημα, ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ δραστήριος βίος, ἥτοι ὁ Φειδίας καὶ Σοφοκλῆς ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ, ὁ Πλάτων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ὁ Σωκράτης κατὰ τὴν ἠθικήν. Ἡ δὲ γυνή, τὸ ἀπαραίτητον ἥμισυ τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, σπεύδει πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου καὶ ἐπιστέφεται τὸ γεγονός τοῦτο διὰ τῆς Διοτίμης.

Ἐνταῦθα λοιπὸν τίθενται, κατὰ τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ, τὰ θεμέλια τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ· αἱ ιδέαι ἀγνίζονται καὶ καθωραίζονται, τὰ αἰσθήματα διακρίνονται καὶ ἀφορίζονται, αἱ πράξεις ἀνακτῶσι τὸ ἠθικὸν αὐτῶν κῦρος, τὸ δὲ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν καθ' ὅλου ἀντίληψιν τῆς τέχνης μονίμως καταλαμβάνει τὸ ἰδρυθὲν αὐτῷ βάθρον. Ἀπὸ τοῦ σημείου λοιπὸν τούτου ὁ Ἑλληνισμὸς ἀποβαίνει κοσμοπολιτισμὸς καὶ ἐνδύεται τὸ ἐνδυμα τοῦ γενικοῦ παιδαγωγοῦ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, ὀρίζον τὸν καθ' ὅλου τῆς ἀγωγῆς χαρακτήρα.

Τὸ δὲ δράμα, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς παραγωγῆς τῆς λέξεως σημαίνεται, παριστῶν τὸν πρακτικὸν βίον, παρέχει τὴν τελειοτάτην μορφήν τῆς βιωτικῆς ἄρμονίας, καὶ τὴν ἐμφάνειαν τοῦ αἰσθήματος ὑγιᾶ καὶ ἀπέριττον καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς σχέσεις· παρασκευάζον δὲ τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου, παριστᾷ σκοπὸν ὅλως διαπλαστικὸν ἠθῶν καὶ ἐθίμων. Αἱ ψυχικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις εἰσὶν

ἐν πάλῃ, οὐχὶ πλέον πρὸς τὰ ἄγρια θηρία, τὰ φυσικὰ στοιχεῖα καὶ πρὸς τὸν ἔχθρὸν τῆς πατρίδος, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ πάθη ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐλαυνομένου. Ἐν ταῦθα ἀνθίσταται καὶ γενναίως προπολεμεῖ ἢ καθ' ὅλου συνειδήσις κατὰ τῶν ἀτομικῶν προλήψεων καὶ τῆς ἀτομικῆς ὀρέξεως, ἐξ ὧν φωτιζόμενος ὁ ἥρωϊς τοῦ βιωτικοῦ δράματος σπεύδει πρὸς τὸ πρακτέον. Ἡ καρδία διαπαιδαγωγεῖται διὰ τῆς εὐγενείας τοῦ αἰσθήματος, τὸ δὲ σῶμα πρὸς τὸ ἀληθὲς τοῦ ἀνθρώπου κάλλος προσαρμοζόμενον φέρει κεχαραγμένας ἀνεξαλείπτως ἐπὶ τοῦ προσώπου τὰς γραμμὰς, ἐξ ὧν κυρίως ἀναδεικνύεται ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀληθῶς πεπολιτισμένου ἀνθρώπου. Διὰ τοῦ δράματος παρίσταται ὁ τε ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς βίος καλλιτέχνης, ἔθεν ἀποφεύγει ὁ Ἕλλην πᾶσαν ἔκφρασιν ἀσχημίας μάλιστα τῶν αἰσθημάτων ἐκείνων, ἐν οἷς κατὰ τὸ ἄλγος ἢ τὴν χαρὰν τὸ ζῶον φαίνεται ἐπικρατοῦν τοῦ ἠθικοῦ ὄντος· ἔθεν τὴν Νιόβην ἀπολιθοῖ, τὸν Φιλοκτῆτην κατακοιμίζει, τὸν Αἴαντα παριστᾷ φρενόληπτον κτλ.

Ἄν δὲ καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἀριστοτέχνην τοῦ δραματικοῦ κάλλους στρέψωμεν τὸ βλέμμα, οὐ ἐν Λατεράνῳ φυλάττει ἡμῖν τὸ ἄγαλμα ὁ χρόνος, δυνάμεθα ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν νὰ διακρίνωμεν ἐναρμόνιον τι μέλος. Τὸ ὅλον αὐτοῦ σχῆμα δὲν ἐπεσφραγίσθη ἐπὶ τοῦ μαρμάρου; Εἶναι σύγχρονος τοῦ Φειδίου καὶ κατ' ἀναλογίαν ὁμοτέχνης αὐτοῦ· ἀλλ' ἐνῶ ἐκεῖνος ἐπὶ τοῦ μαρμάρου γλύφει τὰς ἀθανάτους αὐτοῦ ἀντιλήψεις, οὗτος ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς ἐργαζόμενος ἀεννάως, τὸν ἀληθῆ τῆς καλλιτεχνίας ἀποκαλύπτει ἡμῖν σκοπὸν.

Ἐνῶ δὲ τὸ δράμα ἐνοποιοῦν τὸν βίον, παριστᾷ ἡμῖν τὴν βιωτικὴν ἁρμονίαν διὰ τῆς ποιήσεως, ἢ πλαστικῆ ἀκριβέστερον τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ μαρμάρου χαραττουσα καὶ τὰς ιδέας αἰσθητοποιοῦσα, συντελεῖ εἰς τὴν καθαρὰν καὶ ἀκριβῆ τῶν αἰσθημάτων καὶ ιδεῶν ἀντίληψιν. Ὅθεν ὁ Φειδίας διὰ τῆς δαιμονίου αὐτοῦ φαντασίας καὶ τῆς εὐσεβείας τοῦ βίου ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ὀμήρου διαπαιδαγωγηθεὶς, συλλαμβάνει καὶ γεννᾷ τὰ θαύματα τῆς καθ' ὅλου τέχνης, καὶ παρέχων εἰς τὸν ἐκπληκτον κόσμον τὸ τελειότατον σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου, ὑψεῖ ἐπὶ τοῦ βάρου τοῦ παρελθόντος τὸν Ὀλύμπιον αὐτοῦ Δία, τὴν Βελετρίαν Παλλάδα, τὸν Καλλίνικον Ἀπόλλωνα, τὴν Ἀγρότειραν Ἀρτεμιν, τὴν Ἀφροδίτην τῆς πλατωνικῆς μουσικῆς κτλ. ἅτινα προθέμενος ἡμῖν τοῖς μεταγενεστέροις ὡς πρότυπα, ὅπως ὡς ἐκεῖνος εἰς τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ βίου ἀτενίζων καὶ ἐμπνεόμενος παρήγαγεν αὐτὰ, οὕτω καὶ ἡμεῖς πρὸς ταῦτα ἀποβλέποντες καὶ προσαρμοζόμενοι παρρορμώμεθα εἰς εὐσεβῆ καὶ γενναῖον βίον· ἐπειδὴ θαυμασία εἶναι ἢ ἐπιπόρῃ τοῦ κατ' ἰδέαν ἐπὶ τοῦ βίου, τούτου δὲ εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου.

Οὕτω λοιπὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ἀντὶ τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ μεγέθους, ἢ ὕλη ἐξυπηρετοῦσα τὸν ἀνθρώπινον λογισμόν, ἀνακτᾷ τὴν θαυμασίαν τῶν ἐμφύχων ὄντων ἐλαστικότητα, ἐξευγενίζεται, λαμβάνει σχῆμα καλόν, καὶ συντελεῖ εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς θείας ἐν τῇ τέχνῃ ἁρμονίας, τῆς πυθαγορείου ταύτης θεότητος, ἣτις ἰλαρύνει καὶ κρατύνει τὸν βίον. Οὕτω δὲ ἢ πλαστικῆ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς

ἀρχιτεκτονικῆς σπουδαίως ἐπιδράσασα καὶ τὴν αὐτὴν χάριν ἔλαστικότητα καὶ ἀρμονίαν αὐτῇ μεταδοῦσα, παριστᾷ ἡμῖν κυρίως τὸν ἄνθρωπον ὅλον ἠθικόν τε καὶ σωματικόν, θρησκευτικόν τε καὶ κοινωνικόν, τὴν ἀδιάσπαστον ἐνότητα τῆς τέχνης πανταχοῦ ἐμφαίνουσα καὶ ἐπακριδῶς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ πάθος κατὰ τὰς παραστάσεις αὐτῆς διαχωρίζουσα. Δικαίως ἄρα καὶ σήμερον καὶ πάντοτε οἱ καλλιτέχναι τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, οἱ μέτοχοι τῆς θείας μοίρας τῆς ἀληθοῦς τέχνης διαπαιδαγωγοῦνται διὰ τῶν σωζομένων λειψάνων τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ἐνταῦθα λοιπὸν κεῖται συλλήβδην τὸ ἀληθὲς πρόγραμμα τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου· δὲ εἶναι δὲ τόσον τολμηρόν, ὅσον δύναται νὰ ὑποθέσῃ τις, ἂν εἴπωμεν, ὅτι ἐνταῦθα κυρίως διαγράφεται τὸ πρόγραμμα τῆς μελλούσης ὀργανικῆς περιόδου καὶ τῶν ἐσπερίων λαῶν, πρὸς ἣν ἀτενίζουσι μετὰ πόθου οἱ ἐκλεκτοὶ νέες τῆς κοινωνίας.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀρμονίας ταύτης καὶ τῶν στοιχείων τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ τῶν πατέρων, ὅτε οἱ ἐκλεκτοὶ ἐκεῖνοι νέες καὶ αἱ θερμαὶ καρδίαι πρὸς τὸ μακρὸν τῆς ἀνθρωπότητος μέλλον ἀτενίζοντες μετὰ θυσιαῶν εἰργάζοντο καὶ περιέσωζον ἡμῖν τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, οἱ πολλοί, ὡς πανταχοῦ καὶ πάντοτε συμβαίνει, ὑπὸ τῶν σοφιστῶν διαφθειρόμενοι καὶ ἀπαλλαγέντες τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἐξ ἀντικειμένου φιλοσοφίας εἶχον καταστήσει τὸ ἐγὼ, ἔπερ ἡ τέχνη ἐνοποῖει μετὰ τῶσαύτης ἀκριβείας, κριτήριον τῆς ἀλληθείας· ἀλλὰ τὸ ἐγὼ τοῦτο προσωπικὸν ὄν παρ' ἐκάστῳ σοφιστῇ τῶσαύτην ἐνέφαινε πολλαπλότητα διαφορῶν κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον, ὥστε τὰ αἰσχίστα τῶν

συμπερόντων ἠδύναντο νὰ θεραπευθῶσιν· αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, ἃς ἐμολογεῖ ἡ ἀνθρωπότης, κατεπατήθησαν, καὶ ὁ νοῦς ἀπληρωμένως εὐρέθη ἄνευ βάσεως καὶ στηρίγματος· τὸ δὲ κείμενον δόγμα ἠδυνάτει πλέον νὰ διαφωτίζη καὶ διαπαιδαγωγῇ τὴν ἀχαλίνωτον ἀτομικὴν ἠθικὴν.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ἕτερον στοιχεῖον τῆς βιωτικῆς ἀρμονίας ἐνταῦθα φαίνεται, ὅτι ἦτο προωρισμένον νὰ ἀναδείξῃ τὸ λαμπρότατον σημεῖον τῆς λάμψεως αὐτοῦ· ὅθεν ὁ μέγας διαβόλουμιστὴς τῆς ἀρχαιότητος μετέθεσε τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας ἀπὸ τοῦ ἀτόμου εἰς τὸν καθ' ὅλου ἄνθρωπον· ἦτοι εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δηλαδή, εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, ἀπηλλαγμένον προσωπικῶν συμπερόντων, τῶν ἐθνικῶν προλήψεων, τῶν ἐπικρατουσῶν πλανῶν· ἀνεῦρε δὲ καὶ κατέδειξε τὰς ἀληθεῖς καὶ ἀδιασειστους ἀρχὰς τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ ἔπεσε μάρτυς τῆς ἀληθείας! Τὸ δὲ πολῦτιμον αἶμα τοῦ δικαίου τούτου καταρρέυσαν ἐπὶ γονίμου γῆς ἀνέδειξε τέλος τὸν μέγαν ἀπόστολον τοῦ πεσόντος, τὸν Πλάτωνα, ὅστις συνέλαβε καὶ παρέστησε τὰς ἀρχὰς τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ, περιώζων διὰ τὴν ἀνθρωπότητα τὸν θησαυρὸν τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ καὶ τῆς εὐσεβείας τοῦ βίου.

Ὁ Πλάτων λοιπὸν, ὁ καθ' ὅλου ἄνθρωπος, παριστᾷ ἡμῖν τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, τὴν σύμπτωσιν τῆς ὀρθῆς διαπαιδαγωγήσεως τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦς, τὸν ἀπαραμίλλον παραστάτην τῆς τοῦ βίου ἀρμονίας καὶ κατὰ τὸ πρακτικὸν αὐτοῦ μέρος· ἐν αὐτῷ τέλος ἐμφανίζεται ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἡ ἀρμονία τοῦ βιωτικοῦ ἀγῶνος. Κατ' αὐτὸν ὁ μὲν νοῦς καθ' ἑαυ-

τὸν γινόμενος ἀναβαίνει γενικεύων τὴν κλίμακα τῶν γνωστέων, καὶ στρέφω τὴν ἐπιστήμην πρὸς τὸ ἄπειρον καθαρῶς χαρακτηρίζει αὐτήν· ἡ καρδία ὡς καλῶς ἐνηρμοσμένη λύρα ἐκπέμπει τὴν θεῖαν καὶ ἀληθῆ τῆς ψυχῆς ἁρμονίαν διὰ τῆς ὀρθῆς τοῦ καλοῦ λατρείας, ὁ δὲ πρακτικὸς βίος, οὐτινος σκοπὸς εἶναι αὐτὴ ἢ τοῦ χαρακτηῆρος ἡμῶν διαπλάσις, ἔνθα μόνον τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ἐκτελεῖ ὁ ἐνεργὸς βίος, διαπλάττει τὸ εὐγενὲς καὶ καλὸν αὐτοῦ σῶμα. Ἐφεξῆς δὲ πᾶσαι αὐτοῦ αἱ ἀντιλήψεις, ἅπασαι αἱ ἰδέαι, ἅπασαι αἱ ἐρέσεις ἀποβαίνουσιν ὀρθαὶ καὶ ὑγιεῖς, δι' ὧν ἀσφαλῶς διαπαιδαγωγεῖται ὁ φιλόκαλος καὶ φιλόσοφος νοῦς· καταδεικνύει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἰδεῶν ἐκ τῆς κοσμικῆς αὐτῶν μορφῆς, διακρίνει τὴν συγκεχυμένην ἀντίληψιν τῆς ἀγνῆς καὶ καθαρᾶς ἀντιλήψεως, διαγράφει καὶ ὀρίζει τὸν χαρακτηῆρα τῆς ἀληθοῦς ἀριστοκρατίας τῶν ψυχῶν καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος ἀνακτᾷ τὸ ἀτομικὸν αὐτοῦ κῦρος, ὀρίζει τὴν εὐσεβῆ καὶ ἀληθῆ τῆς ψυχῆς ἠδονὴν διὰ τοῦ ἔρωτος τοῦ καλοῦ, ὅστις ὡς μαγικὴ κλίμαξ ἀνάγει ἡμᾶς καθ' ἕκαστην πρὸς τὸ τέλειον, καὶ διὰ τῆς λατρείας τοῦ καλοῦ τελειοποιεῖ τὴν ψυχὴν. Καταδεικνύει τὴν θέσιν τῆς γυναικὸς ὡς πρὸς τὸν ἀγνισμόν τοῦ καθ' ὅλου αἰσθήματος, ἐξ οὗ προσδοκᾶται ἡ ἀληθῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀνύψωσις καὶ δι' οὗ γεννᾶται ἡ ἀληθῆς ποίησις καθ' ὅλας τὰς μορφὰς τῆς καλλιτεχνίας.

Ἄλλὰ τὸ αἰσθημα ὃν παρὰ τοῖς Ἕλλησι ὅλως σχεδὸν καλλιτεχνικὸν δὲν εἶχεν ἀναπτύξει καὶ τὸν πρακτικὸν αὐτοῦ σκοπὸν. Ὅθεν ὁ μακεδονικὸς πολιτισμὸς μεταφέρων ἐπὶ νικηφόρου ἄρματος τὸν ἑλληνισμόν εἰς τὴν Ἀσίαν

προοδοποιεῖ καὶ παρασκευάζει τὸν νέον κόσμον, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπικρατήσασα σχηματίζει τὰ διάφορα τῆς ἐπιστήμης κέντρα. Τοῦτον δὲ διαδεχόμενος ὁ ῥωμαϊκὸς πολιτισμὸς, ὅστις τείνων πρὸς τὴν ἐκπληκτικὴν καισαρικὴν ἐνότιντα, ἁρμολοεῖ τὰ πάντα, καὶ ἀνοίγει μέγα στάδιον ἐνεργείας πρὸς τὰς προαιωνίους βουλάς τῆς Προνοίας. Ταῦτα πάντα, ἡ δουλεία, ἡ ἔλλειψις θετικῶν δογμάτων πρὸς τὰς νεωτέρας κοινωνικὰς ἀνάγκας μετὰ τὴν κατάπτωσιν τῆς πολυθείας, προαγγέλλουσιν ἀρχὴν σπουδαίαν νέας ὀργανικῆς περιόδου. Τότε λοιπὸν κατὰ τὸ πληρωμα τοῦ χρόνου ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης ἐλεῶν τὸν πλανώμενον καὶ ἀπηρωρημένον ἄνθρωπον πέμπει τὸν υἱὸν αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν.

Ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ θεοῦ ἔρωτος αἰσθητοποιουμένη ἀναλάμπει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ παρασκευάζει τὴν ὁδὸν τῆς διαδόσεως ὀρθοτέρων καὶ ἁγιωτέρων ἰδεῶν, καὶ αἰσθημάτων. Ὁ διὰ τοῦ σταυροῦ τοῦ ἐσίου θάνατος ἐλευθεροῖ τὴν γυναῖκα, ὑψῶν αὐτὴν διὰ τῆς θεομήτορος, λύει τὰς ἀλύσεις τοῦ τεταπεινωμένου δούλου διὰ τῆς ἀδελφικῆς ἰσότητος, καὶ ἀνοίγει ὁδὸν παραμυθίας πρὸς τὸν ἀπεγνωκῶτα ἄνθρωπον διὰ τῆς προσπελάσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν δημιουργόν, ὅστις δὲν εἶναι πλέον ἀντίληψις ποιητικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ, ἀλλὰ σχέσις γλυκεῖα καὶ στοργικὴ τέκνου πρὸς φιλόστοργον πατέρα, καλλιτέχνου πρὸς τὸ καλλιτέχνημα αὐτοῦ.

Ὁ ἄδης ἀπολλυσι τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ ἡ θεία χάρις διὰ τῆς ὀργανισθείσης θετικῆς θρησκείας ποδηγετεῖ τὸν πιστόν, διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἰς τὸν πρὸς ὃν

ἐκλήθη ἕρον. Ὁ δὲ ναὸς τοῦ Ἰερωθὰ ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλῆμ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνυψούμενος καταπέμπει τὰς εὐλογίας αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα ἔργον τῶν μαρτύρων τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἑσταυρωμένου, καὶ τὸ ἀγνὸν αἷμα αὐτῶν ἐπικυροῖ καὶ στερεώνει τὴν ὀργανιζομένην ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ.

Τότε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ἀποβαίνει θεῖον ὄργανον τῆς διαδόσεως τῶν ὑψηλῶν ἀρχῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐξ εὐγνωμοσύνης διεφύλαξεν ἡμῖν διὰ τῶν ἀγίων αὐτῆς καὶ σοφῶν τέκνων τὰ μνημεῖα τῆς γλώσσης, δι' ὧν ἐλλαμπόμενοι οἱ θεόπνευστοι Πατέρες παρέστησαν τὸν χριστιανισμόν γεννικώτερον, ἐκκαθάραντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἀσιανοῦ φανατισμοῦ καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν παραδοξολογιῶν.

Ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότατον, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ μέγα στοιχεῖον τῆς προόδου κατὰ τὴν ὀρθοδοξίαν, εἶναι αὐτὴ ἡ ἐλευθερία, ἣν παρέχει ἀνεπιφυλάκτως πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ποιμνίου αὐτῆς, καθ' ἣν καὶ τινα, ἅπερ θεωροῦνται ἐν τῇ Δύσει ἐκ τῶν οὐσιωδῶν δογμάτων, δὲν ἐκατόνισε διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως. Δι' αὐτὰ λοιπὸν ταῦτα ἔχουσα ἡ Ἐκκλησία τὴν δύναμιν καὶ τὰ μέσα νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὰς παρούσας ἀνάγκας τῆς κοινωνίας καὶ τὴν φορὰν τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, παρίσταται δύναμις σωστικὴ καὶ παιδαγωγικὴ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ μέσῳ τῆς νῦν ἐπικρατούσης ἐπιστημονικῆς ἀπιστίας παρὰ τῇ καταπιπτούτῃ κοινωνίᾳ. Ἄν δὲ ἦτο δυνατόν ν' ἀναζήσῃ ὁ Πλάτων σήμερον, δὲν ἔθελεν εὑρεῖ καὶ πάλιν τὴν κοινωνίαν εἰς

τὰς αὐτὰς ἠθικὰς περιστάσεις ἐν αἷς διετέλει κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ; Δὲν ἔθελεν ἶδει πανταχοῦ σχεδὸν τὴν ἑλλειψιν τῆς ἐνότητος καὶ μάλιστα ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ ; Δὲν ἔθελεν ἄρα ἐλλαμπόμενος ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, δὲν ἔθελε, λέγω, ἀπεκδυθεὶς τὸν ἀριστοκρατικὸν αὐτοῦ χιτῶνα, καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ γενναίου αὐτοῦ στήθους τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ ἀσπασθῆ τὸν δούλον καὶ ἀδελφοποιήσῃ αὐτόν ; Τοιαῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ παιδαγωγικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας ! Τοιοῦτους ἀσφαλεῖς ἔχομεν ὀδηγούς, τοιοῦτους προγονικοὺς θησαυροὺς ὡς κληρονομίαν ! Τοιοῦτους λοιπὸν ποδηγέτας ἔχοντες πρέπει ἄρα νὰ μικροψυχῶμεν ἀνάνδρως, διότι εὐρισκόμενοι εἰς περιόδον μετατροπῆς ἐπελαθόμεθα πολλακίς τοῦ ἐθνικοῦ τούτου πλοῦτου ; Πρὸς τίνας λοιπὸν οὕτως ἔχοντες δικαιοτέρον δυνάμεθα ν' ἀτενίσωμεν διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων ἢ πρὸς τὴν φιλόστοργον μητέρα Ἐκκλησίαν, ἥς αἱ εὐλογίαι θέλουσι προσθέσει νέον ἐκάστοτε θάρρος εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους ;

Πρὸς τίνας ἄλλους ἢ πρὸς αὐτοὺς τοὺς εὐεργέτας τοῦ ἔθνους ἡμῶν, τῇ συνδρομῇ τῶν ὁποίων τσαῦτα ἐπίζηλα καὶ ἐπίδοξα κατορθοῦνται ἔργα ; Πρὸς τίνας ἄλλους ἢ πρὸς αὐτοὺς τοὺς λειτουργοὺς τῶν γραμμῶν ; Θέλουσιν ἄρα διαψευσθῆ αἱ χρῆσται τῆς πατρίδος ἐλπίδες ; Ἀλλὰ ποῖα τότε ἀναμένει ἡμᾶς εὐλογία ἐνώπιον τοῦ κοινου κριτηρίου, ὅταν ἀφ' ἡμῶν ζητηθῇ λόγος τοῦ προγονικοῦ ἐκείνου θησαυροῦ ;

Δότε ἡμῖν χεῖρα βοηθείας ἵνα δυνηθῶμεν νὰ καλλιερ-

γήσωμεν τὴν πάτριον καλλιτεχνίαν, διότι δι' αὐτῆς ἡ ψυχὴ καθωραϊζομένη θέλει ἀποτροπιάζεσθαι ἐνώπιον πάσης ἠθικῆς ἀσχημίας! Δότε ἡμῖν θάρρος ἵνα ἐγκολποῦμεν τὴν αὐστηράν ἠθικὴν τῶν πατέρων, διότι δι' αὐτῆς καθ' ἐκάστην αὐστηρότεροι πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς γιγνόμενοι θέλομεν θωρακισθῆ πρὸς τὰ μικροπρεπῆ βέλη τῆς οἴσεως καὶ τῆς ὑπεροψίας. Στηρίζατε τὸ κριτήριον ἡμῶν ἐπὶ τοῦ σημείου ἐκείνου τοῦ ἀσαλεύτου, ὅπως ἀσφαλεῖς καὶ γαλήνιοι, οὐδόλως ὑπὸ τῶν βιωτικῶν περιπετειῶν πτοούμενοι, διέλθωμεν τὸν βίον ἕνα καὶ μόνον σκοπὸν στοχαζόμενοι, τὴν τελειοποίησιν ἡμῶν αὐτῶν καὶ τὴν τοῦ πλησίον ἡμῶν.

Ὡ πόσον ἐπίζηλος θέλει εἶσθαι ἡ παρούσα περίοδος τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου τοῖς μεταγενεστέροις, καθ' ἣν ἡ τοῦ ἐλαχίστου συνδρομὴ εἶναι θυσία εὐπρόσδεκτος τῇ πατρίδι! Ἄλλ' εἶναι κατεπείγουσα ἀνάγκη νὰ ἐξαγνισθῆ ὁ χαρακτήρ τῆς τῶν τέκνων ἀγωγῆς καὶ νὰ ἐξελληνισθῶσι πολλά, ἄτινα ἐν ἀγνοίᾳ παρὰ τῶν ξένων παρελάβομεν!

Ὁ ἀγὼν εἶναι δυσχερὴς καὶ μέγας, ἀλλ' ἔχομεν τὴν ἄνωθεν εὐλογίαν. Ταύτην ἐπεκαλεῖτο καὶ ὁ Πλάτων ἐπιζητῶν τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης· ταύτην ἐπέσπων εἰς ἑαυτοὺς οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ταύτῃ ἐγεννήθημεν καὶ ὑπάρχομεν, ταύτην καὶ νῦν ἐκ καρδίας ἐπικαλούμεθα διὰ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας ἐφ' ἡμῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀγώνων ἡμῶν.

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ Α' ΤΟΥ ΖΑΠΗΛΙΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΝ ΕΤΟΣ

1875—76.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἀπαγγελοῦν κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ἐξετάσεων 20 Ἰουνίου.

Σεβαστὴ δμῆγυρις!

Τίς ἄνευ συγκινήσεως δύναται ν' ἀτενίσῃ πρὸς τὰς ὄψεις τῶν νεανίδων τούτων, ἐφ' ὧν ὁ ἀληθὴς τοῦ ἡμετέρου ἔθνους χαρακτήρ, ἡ φιλομάθεια, ζωηρῶς ἀπεικονίζεται καὶ παρὰ τῶν ὁποίων ἡ κοινωνία προσδοκᾷ αἰτιώτερον μέλλον; Τίς δύναται ἐν τῷ μέσῳ τοιοῦτου ὁμίλου νὰ μείνῃ ἀπαθής, ἐν ᾧ γονεῖς φιλόστοργοι, ἄνδρες σεβάσμιοι καὶ φιλόμουσοι τῆς τε μητρὸς Ἐκκλησίας καὶ τῆς σεβαστῆς κυβερνήσεως, καὶ ὁμογενεῖς φιλοπάτριδες μέλλουσι νὰ παρασταθῶσι κριταί, ἐπιεικεῖς μὲν ὡς πρὸς τὸ ἔργον τοῦ πρώτου τούτου σχολικοῦ ἔτους, αὐστηροὶ δὲ καὶ ἀδέκαστοι ὡς πρὸς τὰς παιδαγωγικὰς ἡμῶν ἀρχὰς καὶ τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας; Ὅθεν καὶ ἡ ἐμὴ συγκίνησις καὶ διὰ τὸ θέαμα καὶ διὰ τὴν εὐθύνην δὲν δύναται νὰ ἦναι μικρότερα, ὅταν πρὸς τὸ ὕψος τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου ῥίψω βλέμμα καὶ τὰς

πρὸς τοῦτο ἀναλογισθῶ τὰς ὑποχρεώσεις καὶ δυσχερείας, ἐπειδὴ ὅσῳ μᾶλλον πρὸς τοῦτο ἐγκύπτω, τοσοῦτῳ περισσοτέρας καθ' ἑκάστην ἀνακαλύπτω ἐλλείψεις, ἅς ἕνεκα τῶν κοινωνικῶν ἡμῶν περιστάσεων, ἀδυνατοῦμεν πολλάκις νὰ θεραπεύσωμεν. Γεννώμεθα εἰς τοὺς κόλπους τῶν γονέων ἡμῶν, αἱ στοργικαὶ αὐτῶν ἀγκάλαι παρέχουσιν ἡμῖν τὴν πρώτην ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν τροφήν, ὃ δὲ οἶκος ἐνοποιῶν ἐν τῷ παιδικῷ νῷ ἀπάσας τὰς σχέσεις συμπληροῦ τὸν βίον· ἀλλ' ἀναπτυσσομένου τοῦ νοῦς γεννῶνται ἀνάγκαι νέαι, ὧν τὴν θεραπείαν ἀδυνατεῖ νὰ πληρώσῃ ὁ πατρικὸς οἶκος.

— Τίς δὲ ἐν τῇ πληθύϊ τῶν φαινομένων τοῦ κοινωνικοῦ βίου μέλλει νὰ ποδηγετήσῃ τὸν ἄπειρον, ἀλλ' ἐλεύθερον ἄνθρωπον πρὸς τὴν κατάληψιν τῆς ἐνότητος τοῦ καθολικοῦ βίου; Τίς ὑπολογίζων τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν φάσεων, καθ' ἃς ἕκαστος ἀντιλαμβάνεται τοῦ βίου, προτίθεται κατ' ὀλίγον νὰ συμπαρασκευάσῃ τὴν ἀσφαλῆ αὐτοῦ πηξίδα πρὸς τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ δράσιν; Τίς μέλλει ἀγνίζων τὸν νοῦν νὰ ἐξυψώσῃ αὐτόν, ὥστε νὰ ἀποκαλύπτῃ αὐτῷ, ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης ἢ ἀλήθειας; Τίς διαθερμαίνων τὴν καρδίαν διὰ τῆς τοῦ καλοῦ ἀγάπης μέλλει νὰ παρασκευάσῃ αὐτὴν πρὸς τὰς θείας ἐκείνας ἡδονὰς τῆς ἀληθοῦς θρησκείας καὶ φιλανθρωπίας, ὧν ἄνευ κατάξηρος ἀποβαίνει ὁ βίος; Τίς τέλος πρὸς αὐτὸ τὸ μέγα σῶμα τῆς ἀνθρωπίνης ἀτενίζων κοινωνίας θέλει καταβάλλει ἀσφαλῆ θεμέλια σκοπίμου δράσεως; Ὅσακις ἢ κοινωνία ἡσθάνθη ζωηρῶς τὴν ἀνάγκην τῆς βελτιώσεως τῆς ἰδίας ἐαυτῆς τύχης, εὔρε καὶ τὰ μέσα πρὸς θεραπείαν αὐτῆς· ὅταν δὲ οἱ ἄνθρωποι αἰσθάνωνται ἀνάγκην τελειο-

τέρας ἀγωγῆς, ἢ κοινωνία παρασκευάζει καταλλήλως καὶ τὰ κέντρα ἐν οἷς πληροῦται ἡ ἀνάγκη αὕτη· ὀργανίζονται ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, ἐν οἷς ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ διαπαιδαγωγηθῇ πρὸς τοὺς καιροὺς κατὰ σκοπόν. Καὶ οὐ· τως ἐγεννήθησαν μεγάλα παιδαγωγικὰ προβλήματα, πρὸς τὴν λύσιν τῶν ὁποίων πολλὰ παρέχει ἡμῖν ἡ ἑσπερία Εὐρώπη στοιχεῖα. Ἀλλὰ κυρίως ὡς βάσιν ἀσφαλῆ τῆς ἡμετέρας παιδείσεως πρέπει νὰ ἔχωμεν τὰ στοιχεῖα, ὅσα ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν βίος παρέχει, καθ' ἃ ἢ μὲν ἐπιλογὴ τούτων, οὕσα ἔργον προγενεστέρων μελετῶν καὶ σκέψεων, παρεσκευάσε τὸ ὑψηλὸν διάγραμμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου διὰ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, διὰ δὲ τῆς ἐκλεκτικῆς μεθόδου διέγραψε βραδύτερον τὸ ἐπιφανὲς ἐκεῖνο πρόγραμμα τῆς ὅλης ἀγωγῆς, πρὸς ὃ κατ' ἀνάγκην ἀτενίζει ὁ ἀληθὴς παιδαγωγός. Δὲν εἶναι λοιπὸν τολμηρὸν οὐδὲ ἀποτέλεσμα ἐθνικῆς μικροφιλοτιμίας νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ τοσοῦτον ποθουμένη καὶ ἐπιζητουμένη παιδαγωγικὴ ἐνότης καὶ πάλιν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ συνδρομῇ τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας, ἐπειδὴ δι' αὐτῶν ὠρίσθη καθαρῶς καὶ ἀκριβῶς ὁ χαρακτὴρ τελειότερας ἀγωγῆς, καθ' ἣν ὁ μὲν νοῦς, ἢ θειοτάτη αὕτη τοῦ ἀνθρώπου δύναμις, ἀναβαίνων ὡς κλίμακα τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις ἡδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον τῆς διαγνώσεως τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, δι' ἣς ἢ τε ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ βίου ὀρίζεται· ἢ δὲ καρδίας αἱ ποικίλαι δονήσεις ἀποτελοῦσι τὴν τοῦ βίου ἀρμονίαν, ἀνερχομένη ἀπάσας τὰς τοῦ καλοῦ ἀρχὰς καὶ κατ' ὀλίγον ἀποσπωμένη τῶν ὑλικῶν ἀντιλήψεων, ἀφίκετο εἰς τὴν κατάληψιν τῆς θείας ἀγάπης, καθ' ἣν ἢ παρουσία τοῦ

καλοῦ, καθ' ὅταν δὴποτε αὐτοῦ φάσιν, δύναται μόνον νὰ διατηρῇ τὴν ἀληθῆ ζωὴν. Τὴν ἀκριβῆ δὲ τῆς ψυχῆς διαδήλωσιν εἰς τὸν ἔξω κόσμον τίς ἄλλος τοσοῦτον καθαρῶς καὶ ἀγνώως παρέστησεν ἢ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη; Τίς ἄλλος ἐνέκυψε τοσοῦτον βαθέως εἰς τὰ ἠθικὰ φαινόμενα, καθ' ἃ ἅπανσαι τοῦ ἀνθρώπου αἱ σχέσεις πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὸν πληθὸν καθαρῶς ὠρίσθησαν, διεγράφησαν καὶ ἐχαρακτηρίσθησαν; Ἡ εἰκὼν τῆς ἀφωσιωμένης συζύγου δὲν ὠρίσθη διὰ τῆς Ἀλκῆστιδος; Ἡ τῆς σεμνῆς ἀνδρείας καὶ φιλοστόργου θυγατρὸς δὲν διεγράφη διὰ τῆς Ἀντιγόνης; Τὸ δράμα τοῦ Προμηθέως δὲν παρέχει εἰκόνα ἀνδρὸς καρτεροῦντος ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀληθείας; Ὁ Οἰδίπους ἐν Κολωνῶ δὲν ὀρίζει ἀκριβῶς τὴν σχέσιν μεταξὺ πατρὸς καὶ τέκνων ἐν ὅλῃ τῇ αὐστηρᾷ μεγαλοπρεπείᾳ αὐτῆς; Ὁ Ἰππόλυτος αὐτός, ὡς πρὸς τὸ ἀνδρικὸν φύλον, δὲν εἶναι εἰκὼν θεία τῆς ἀγνότητος τοῦ πλατωνικοῦ βίου; Μεταξὺ δὲ τινων λαῶν ἐχαρακτηρίσθη ἡ ὑψίστη τοῦ διδασκάλου σχέσις, οἷα παρίσταται διὰ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες ἀγνὸν τηρήσαντες τὸ ἀληθὲς τοῦ Χριστοῦ πνεῦμα, οὐ μόνον τοῦ ἀρχαίου δὲν ἐπελάθοντο κόσμου, ἀλλὰ καὶ τῶν ιδεῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐν πολλοῖς ὀπαδοῖ γενόμενοι, διέσωσαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἅτινα αἱ προλήψεις ἤθελον καταπιῆζει. Naί, φιλόμουσος ὁμήγηρις, ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἥτις κατὰ τὴν λαμπρὰν τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς περίοδον ἐτίμησε Σόλωνας, Σωκράτας, Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλους καὶ συγκατέταξε τὰ ὀνόματα αὐτῶν μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἀληθείας, οὐ μόνον δὲν διέσπασε τὸν σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ ἀρχαιότερου καὶ νεωτέρου βίου

τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ διέσωσεν ἡμῖν φιλοστόργως τοὺς πολυτίμους προγονικοὺς θησαυροὺς, ὧν ἡ στέρησις ἤθελον ἀφήσει μέγα καὶ δυσπλήρωτον χάσμα εἰς τὸν καθόλου τῆς ἀνθρωπότητος βίον. Naί! ἔχομεν δύο κραταιὰς καὶ θείας δυνάμεις, δι' ὧν ἀσφαλεῖς δυνάμεθα νὰ θέσωμεν βάσεις τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγικοῦ βίου, τὸν ἑλληνισμὸν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν.

Ἄλλ' εἶναι ἤδη ἀνάγκη νὰ ζητήσω συγγνώμην, διότι παρέτεινά πως τὸ προοίμιον τοῦ λόγου μου, ἐν ᾧ ἐσκόπουν ἀπλῶς νὰ ὑποδείξω τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, δι' ὧν καταληπτότεραν ἤλπιζον νὰ καταστήσω τὴν ἐκθεσιν τοῦ προγράμματος τοῦ παρθεναγωγείου τούτου· πεποιθὺτα ὅμως εἰς τὴν ὑμετέραν ἐπιεικῆ ἀκρόασιν ἀφήκα μᾶλλον ἐλευθέραν τὴν ἐκτύλιξιν τῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων μου.

Ὅτε πρῶτον τὸ γενικὸν ἐτέθη πρόγραμμα τῆς γυναικείας παιδείσεως ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ πατρίδι, αἱ κοινωνικαὶ ἀνάγκαι ἦσαν κατεπείγουσαι, ἡ δὲ διάδοσις τῶν γραμματικῶν ἀπῆται τὴν ὅσον οἶόν τε ταχεῖαν αὐτῆς ἀκτινοβολίαν· ὅθεν ἀναλόγως ὀργανίσθησαν καὶ τὰ ἐν Ἑλλάδι παρθεναγωγεῖα, ὡς τοῦτο φαίνεται εἰσέτι ἐκ τοῦ πολλαχοῦ ἐπικρατοῦντος προγράμματος, ἐν ᾧ παρατηρεῖται τάσις τις πρὸς φιλολογικὴν μᾶλλον ἢ ἐγκύκλιον παιδείαν τὴν τόσον ἀρμόζουσαν τῇ γυναικί. Ἄλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ περίοδος αὕτη ἔφερε, κατὰ τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους, τοὺς ἀρίστους αὐτῆς καρπούς; Δὲν κατεπλημῦρησαν τὰς ἐπαρχίας παρθένοι τρυφεραί, ὡς ἱεραπόστολοι τῆς μητρικῆς γλώσσης; Δὲν ἠγωνίσθησαν γυναῖκες ἀσθενεῖς καὶ ἀπροστάτευτοι περὶ τὸν Παρνασσόν, τὸν Ταῦγετον,

τὴν Οἴτην, τὴν Πίνδον, τὸν Ὀλυμπον καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ταύτης ζωῆς; Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ἐκεῖνη τῆς ταχείας διαδόσεως τῶν γραμμάτων παρῆλθεν, αἱ περιστάσεις ἡμῶν ἠλλάξαν φάσιν, ἡ πρὸς τὴν Δύσιν συγκοινωνία ἠϋξήσε, καὶ δι' αὐτῆς ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ ἀνάγκαι, αἱ δὲ πρόοδοι τῶν συνοικούντων ἡμῖν ἐθνῶν ἐξήγειραν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν φιλοτιμίαν καὶ παρώρμησαν ἡμᾶς εἰς ἐνεργητικώτερον βίον· διότι νῦν πρόκειται ἡ ἐξασφάλις τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δυσχερῶν πολιτικῶν περιστάσεων. Τὴν σπουδαίαν δὲ ταύτην ἀνάγκην πολλοὶ τῶν ἡμετέρων συνορῶντες σπεύδουσιν ἕκαστος κατὰ τρόπον ἴδιον πρὸς θεραπείαν αὐτῆς. Ἄν λοιπὸν εἴπωμεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀπαιτεῖται ἀπαιτήτως καὶ ἡ τῆς γυναικὸς σύμπραξις ὡς διδασκάλου, μητρὸς καὶ πολίτιδος δὲν θέλομεν φανεῖ πολὺ τολμηραί. Τὸ δὲ Συμβούλιον τοῦ Ζαπτείου ἔχον ταῦτα πάντα ὑπ' ὄψιν, ἐμβριθῶς δὲ καὶ μετ' ἐπιστασίας τὰ παιδαγωγικὰ μελετήσαν ζητήματα καὶ ὅσα ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι περὶ τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως ἐδημοσιεύθησαν, νομίζει, ὅτι, τὸ ἐφ' ἑαυτὸ τοῦλάχιστον, διέγραψε πρόγραμμα μᾶλλον σύμφωνον πρὸς τοὺς παρόντας καιροὺς, ὅπερ εὐχομαι εἰς χεῖρας ἱκανωτέρας καὶ παιδαγωγικωτέρας τῶν ἐμῶν νὰ εὔρη καὶ ἐπιτυχέστεραν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποιήσιν.

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο συνετάχθη ἐν παιδαγωγικῇ ἐνότητι καθ' ἣν οὐ μόνον τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν τῆς διδασκείας ὕλης ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας ὠρίσθη κατὰ κανόνας τινὰς ἀκριβεῖς, δι' ὧν ἐπετεύχθη ἡ ἐναρμόνιος ἀνάπτυξις τῶν μαθητεουσῶν, ὧν δείκτης ἀλάνθαστος εἶναι

αὐτῇ ἡ ἠθικὴ αὐτῶν κατάστασις καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἀνωτέρους καὶ πρὸς ἀλλήλας ὄντως ἀφροσύνη καὶ ἀγάπη ἐξ ὧν ἀποτυποῦται ἴδιός τις χαρακτήρ. Βάσις δὲ τοῦ προγράμματος κατὰ τὴν μερικωτέραν αὐτοῦ ἐφαρμογὴν ἐτέθη ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὡς διδασκάλου, μητρὸς καὶ πολίτιδος· ὅθεν πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποβλέποντες, ἅπαντες οἱ καθηγηταὶ καὶ αἱ διδάσκουσαι προσήρμωσαν τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, καὶ κατὰ σκοπὸν ὠρίσαν τὴν διδασκείαν ὕλην, πρὸς ἃ θαρροῦσα καὶ ἡ διευθύνουσα ἐν ἀδελφικῇ συμπνοῇ καὶ συσκέψει ἠδυνήθη νὰ συναρμόσῃ κατὰ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν, καὶ νὰ ἐνοποιήσῃ τὴν ἐργασίαν τῶν κατὰ μέρος ἐνεργούντων.

Ἄλλ' ὅπως κατανοηθῇ βέλτιον ἡ τε διαίρεσις καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ προγράμματος τοῦ παρθεναγωγείου εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν μερῶν τῶν συναποτελούντων αὐτὸ καὶ νὰ διαγράψωμεν τὸν σκοπὸν ἐκάστης γνώσεως ἰδίᾳ τε καὶ πρὸς ἀλλήλας. Καὶ πρῶτον περὶ τοῦ νηπιακοῦ σχολείου.

Ὁ προορισμὸς τῆς νηπιαγωγείας δὲν φαίνεται καθαρῶς διαγεγραμμένος εἰς τὸν νοῦν τῶν ἡμετέρων· ἐπειδὴ ἡ μέθοδος ἢ ἀπὸ τίνος καιροῦ ἐπικρατοῦσα ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις, οὕσα ξενικὴ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς, ἐμφαίνει μίμησιν μᾶλλον ξένων ἰδεῶν καὶ ἐθίμων ἢ αὐτόθυμον ἐνέργειαν. Τίς ἐλληνικὴν ἔχων καρδίαν δὲν βλέπει δυσαρέστως τὴν εἰσαγωγὴν π. χ. τῆς ὑποκλίσεως (révérence) μεταξὺ τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ ἀφελῶν ἡμῶν νηπίων; Δὲν εἶναι ἄρα ἀφελέστερος ὁ τρόπος, καθ' ὃν τὰ ἡμέτερα νήπια μετὰ τίνος ἐρυθήματος καὶ συστολῆς τεί-

νουσι τὴν παιδικὴν αὐτῶν χεῖρα εἰς τὸν χαιρετῶντα αὐτά; Τὸ δὲ σπουδαιότατον καὶ ἀνώτατον τῶν παιδικῶν καθηκόντων, ἡ προσευχή, ἦτο ποτὲ δυνατὸν παρ' ἡμῖν νὰ καταχθῆ μεταξύ τῶν ἐπιδεικτικῶν μαθημάτων; Ἐὰν ἡ διδασκαλὸς προσεύχεται μετὰ τῶν νηπίων, τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται μετὰ τοῦ ἀναγκαίου ἀγιασμοῦ, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων καὶ κατ' ἰδίαν. Πλείονα τούτων δυνατὸν ἦτο νὰ παρατηρήσῃ τις ὅπως ἀντιβαίνουντα πρὸς τὴν ἀληθῆ νηπιαγωγίαν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἔργον τοῦ παρόντος· διότι σκοπὸς ἡμῶν δὲν εἶναι τῶν γιγνομένων ἢ ἐξελείξεις, ἀλλ' ὁ πόθος τῆς βελτιώσεως αὐτῶν. Τὸ δὲ σπουδαιότατον μέρος πρὸς ὃ ἐν τῷ προγράμματι ἐπεστήσαμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἶναι αὐτὸς ὁ χαρακτήρ τῆς νηπιαγωγῆς, ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται ἡ εὐδοκίμησις τοῦ ὅλου ἔργου. Ἡ νηπιαγωγὸς πρέπει νὰ ἔχη ὅλα τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ προσόντα δι' ὧν νὰ δύνηται, ὡς τρυφερὰ μήτηρ, νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς ὅλας τὰς ψυχικὰς τοῦ νηπίου ἀνάγκας, ὑποβοηθοῦσα τὴν ἐξέγερσιν τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ διευθύνουσα τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ κρίσιν, ὅπως ἡ γνῶσις κατασταθῆ κτῆμά του. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιορίσωμεν τὰ περὶ τὸ νήπιον φυσικὰ ἀντικείμενα, εἶναι ἀπαραίτητος ἀνάγκη ἡ νηπιαγωγὸς νὰ κατέχῃ ἀκριβῶς καὶ ὠρισμένως τὰ στοιχεῖα τοῦλάχιστον τῶν ἱστορικῶν, φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν γνώσεων. Δὲν εἶναι δὲ ποσῶς τολμηρὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ φιλοσοφῇ παίζουσα μετὰ τῶν νηπίων, τῶν ὁποίων ὁ ἀφελὴς νοῦς ἀποκαλύπτει ἐνίοτε τὰ λαμπρότερα καὶ θεϊότερα τοῦ ἠθικοῦ βίου φαινόμενα, ἐκ τῶν ὁποίων

προαγγέλλεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὁ μέλλον νὰ σχηματισθῆ χαρακτήρ. Ποσάκις ἡ ἄγνοια τῶν παιδαγωγῶν δὲν ἐπιξεν ἐν σπέρματι τὰς ἐπιφανεστέρας κλίσεις, ἐξ ὧν ἠδύνατο νὰ ἀποτελεσθῆ χαρακτήρ γενναῖος; Ὅθεν ἡ νηπιαγωγὸς οὐ μόνον πρέπει τὰς ἀναγκαίας νὰ κατέχῃ γνώσεις ἀλλὰ καὶ νὰ ἦναι ὀρθῶς καὶ σκοπίμως μεμορφωμένη πρὸς τὴν ἑαυτῆς ἐντολήν. Ἀλλὰ καὶ τῆς νηπιαγωγῆς εὐτῷ παρεσκευασμένης τὸ ἔργον ἤθελεν εἶσθαι δυσχερὲς ἂν δὲν ἤθελεν ὀρισθῆ ἀκριβῶς ἡ ἡλικία τῶν ἐν τῷ νηπιαγωγείῳ διδασκομένων, ἧτις πρέπει νὰ κυμαίνεται ἀπὸ τοῦ 4 μέχρι τοῦ 7 ἔτους, ὅτε καὶ αἱ ἀντιλήψεις σχεδὸν τὸν αὐτὸν ἔχουσι χαρακτήρα καὶ τὰ κοινὰ μαθήματα δύνανται νὰ ὡσι καταληπτὰ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ διδακτικὰ ὅσα μείζων εἶναι ἡ ποικιλία τοσοῦτω τερπνοτέρα ἀποβαίνει ἡ διδασκαλία. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπαιτεῖται, ὡς εἶπομεν, ἡ αἰτιθυμὸς τῆς νηπιαγωγῆς ἐνέργεια πρὸς τὰς παρισταμένας ἀνάγκας· ὥστε τὸ πρόγραμμα τοῦ νηπιαγωγείου δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ στοιχειωδεστάτῃ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ τὰς γνώσεις, αἰτινες μέλλουσι ν' ἀναπτυχθῶσιν εὐρύτερον ἐν τῷ σχολείῳ.

Τὸ δὲ πρόγραμμα τοῦ σχολείου περιέχει πάσας τὰς γνώσεις τὰς συντελούσας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου ἀνθρώπου κατὰ σκοπὸν ὠρισμένον παιδευομένου· ἡ δὲ μητρικὴ γλῶσσα, εὖσα ἡ βᾶσις καὶ τὸ ὄργανον τῆς παιδεύσεως, θεωρεῖται καὶ ἡ βᾶσις τοῦ προγράμματος· καλλιεργεῖται δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ σχολείου τάξεως μέχρι τῆς τετάρτης δι' εἰδικῶν γραφικῶν, ὀρθογραφικῶν καὶ τεχνολογικῶν γυμνασμάτων, δι' ἐνδελεχοῦς ἀναγνώσεως καὶ μελέτης πε-

ζῶν καὶ ποιητῶν τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας, διὰ τῆς ἀπαγγελίας ἐκλεκτῶν τεμαχίων καὶ πονημάτων καὶ μάλιστα διὰ τῶν μηνιαίων διαγωνισμῶν· ὥστε ἡ μαθήτρια τῆς τετάρτης τάξεως τοῦ σχολείου νὰ δύνηται νὰ ἐκθέτῃ εὐχερῶς τὰς ἰδέας αὐτῆς καθ' ἑλοὺς τοὺς κλάδους τῶν γνώσεων, καὶ νὰ ἐννοῇ τὰ οὐσιωδέστερα μέρη τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας, καὶ ὅταν ἀδυνατῇ νὰ ἐξακολουθῇ τὴν σειρὰν τῶν γυμνασιακῶν τάξεων, ἐξερχομένη τοῦ σχολείου, νὰ ἦναι ὁπωσοῦν καλῶς συγκεκροτημένη, κατέχουσα σύστημα τι γνώσεων αὐτοτελές καὶ αὐταρκές εἰς τὰς παρυσιασθησομένης αὐτῇ κοινωνικὰς ἀνάγκας.

Κατὰ δὲ τὰς ἱστορικὰς γνώσεις, δι' ὧν καταφαίνεται ὁ ἀληθὴς ἐνεργὸς βίος καὶ διὰ παραδειγμάτων συντελεῖ εἰς τὴν ὀρθὴν παιδαγωγίαν πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον, διδάσκειται κατὰ σύστημα ἴδιον βιογραφικῶς ἢ γενικῆ ἱστορίας συγκρατουμένης δὲ μετὰ τινος ἐλευθερίας τῆς ἱστορικῆς συνεχείας μετὰ τῶν διαφόρων ἐθνῶν, ὁ διδάσκαλος ὑποδεικνύει καὶ τὰ κύρια αἷτια τὰ ἐπαγαγόντα τὰς μεγάλας ἱστορικὰς περιόδους. Ἐννοεῖται ἄκοθεν ὅτι οἱ βίοι τῶν προγόνων κατέχουσιν εὐρύτερον κύκλον.

Ἡ δὲ Γεωγραφία ἀφορῶσα κυρίως τὰς στοιχειώδεις γνώσεις, ὅσαι ἐκ τῶν γνωστῶν πρὸς τὰ ἄγνωστα ἄγρυσαι προκαταβάλλουσιν ἐν σπέρματι τὰς βάσεις τῆς ἐπιστημονικωτέρας ἀναπτύξεως αὐτῶν κατὰ τὰς ἀνωτέρας τάξεις, διδάσκειται κυρίως διὰ γυμνασμάτων πινακογραφικῶν καὶ ἐξηγήσεων διαφόρων φυσικῶν ἀντικειμένων, ἅπερ πλήτουσι τὰς αἰσθήσεις τοῦ παιδὸς κατὰ τοὺς περιπάτους καὶ ἐκδρομὰς. Τὰ δὲ στοιχειώδη μέρη τῆς μαθηματικῆς Γεω-

γραφίας, ἅτινα καὶ ἀλλαγῶν καὶ παρ' ἡμῖν συνήθως προτάσσονται τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων, ἤγουν τὸ περὶ ἀξόνων μικρῶν καὶ μεγάλων κύκλων καὶ Ἰσημερινοῦ, ἀντιβαίνοντα πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς παιδικῆς ἀντιλήψεως, καθ' ἣν ἡ ἐκ τῶν γνωστῶν πρὸς τὰ ἄγνωστα μέθοδος πρέπει νὰ ἐπικρατῇ, οὐ μόνον εἶναι ἀκατάλληλα ἀλλὰ καὶ ἐπιζήμια εἰς τὴν ὀρθὴν παιδείαν τοῦ νοῦ.

Ὡς πρὸς τὰς φυσικομαθηματικὰς γνώσεις, ἧτοι Ἀριθμητικὴν, Γεωμετρίαν, Φυσικὴν, Ὀρυκτολογίαν, Βοτανικὴν καὶ Ζωολογίαν, ἡ μέθοδος ἣτις βραδύτερον δύναται νὰ ὀδηγήσῃ ἀσφαλῶς τὸν παιδικὸν νοῦν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἐνότητος τῆς φύσεως εἶναι ἡ πραγματικὴ, ἢ ἐπὶ τῶν φαινομένων εἰκόνων καὶ πραγμάτων διδασκαλία, διὸ καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν, προκαταβάλλεται ἡ ὕλη ἐξ ἧς μέλλει νὰ ἐποικοδομηθῇ ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν διδασκομένων ἢ τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστήμη. Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ τοῦ σχολείου μαθήματα. Περὶ δὲ τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων εὐρύτερον θέλομεν διαλάβει, ὅτε καὶ περὶ τῶν γενικῶν καλλιτεχνικῶν γενήσεται λόγος.

Οὕτω λοιπὸν ἐπιτυγχανομένου ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς παιδαγωγίας, αἱ γυμνασιακαὶ τάξεις δύναται καρποφόρως νὰ περιλάβωσι καὶ τὴν ἐπιστημονικωτέραν διδασκαλίαν αὐτῶν τούτων τῶν μαθημάτων, ἐξ ὧν καὶ ἡ διὰ τῶν πραγμάτων κρίσις ὠριμωτέρα ἀποβαίνει καὶ ὁ λόγος τῶν γιγνομένων καταληπτότερος· ὅθεν ἐνταῦθα κυρίως λαμβάνει τὸν ἀκριβῆ ὄρισμόν ἐκάστη γνώσις.

Τὸ σπουδαιότατον ὅμως καὶ τὸ χαρακτηρίζον τὴν ἐθνι-

κὴν παιδευσιν ἐνταῦθα εἶναι ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς σπουδῆς τῆς ἀρχαίας ἡμῶν γλώσσης· ἐπειδὴ τὰ ἔρια τῆς ὀμιλουμένης καὶ τῆς ἀρχαίας δὲν εἶναι εἰσέτι διαγεγραμμένα, ἔνεκα αὐτῆς τῆς διαπλαστικῆς δυνάμεως τῆς νέας γλώσσης, τεινούσης ἀεὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ ὡς πρὸς τὰς ἰδέας καὶ ὡς πρὸς τὴν παράστασιν, διὰ τοῦτο πλὴν τῶν συνήθων γυμνασμάτων, τῆς ἐξηγήσεως καὶ θεματογραφίας τῶν συντακτικῶν καὶ γραμματικῶν ἀσκήσεων, ἐδόθη μεγίστη σπουδαιότης καὶ εἰς τὴν ἐλευθέραν τῶν συγγραφέων ἀνάγνωσιν, καθ' ἣν αἰρομένων τῶν διαλεκτικῶν δυσκολιῶν ἀνεπαίσθητος καθίσταται ἡ διαφορὰ ἢ μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν· ἐφ' ᾧ εἰς ἐκάστην τάξιν εἶναι ὠρισμένοι ἐκ παραλλήλου καὶ οἱ πρὸς ἐρμηνείαν καὶ οἱ πρὸς ἀνάγνωσιν συγγραφεῖς. Ὑποβοηθούτων δὲ τῶν παιδαγωγικωτέρων καὶ καλλιτεχνικωτέρων τεμαχίων τῆς ἀρχαίας λυρικῆς, ἐπικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως, ἢ διελθοῦσα μαθήτρια τὰς τρεῖς γυμνασιακὰς τάξεις εἶναι ἱκανῶς παρεσκευασμένη πρὸς ἀντίληψιν καὶ τῆς καθόλου ποιήσεως, ὅταν ταύτην εἰδικώτερον διδαχθῇ. Ὁ δὲ σκοπὸς τῆς ἐκλογῆς τῶν τεμαχίων καθ' ὅλας τὰς τάξεις τηρουμένης τῆς παιδαγωγικῆς ἐνότητος συντελεῖ οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τοῦ αἰσθηματος καὶ τῆς καλαισθησίας. Διὰ δὲ τῶν δις τῆς ἐβδομάδος γραφικῶν γυμνασμάτων ὑποτυπῶνται καὶ ἰδίως τις χαρακτῆρ τοῦ γράφειν καθ' ὃν πλὴν τοῦ ἀτομικοῦ τρόπου σχηματίζεται τὸ κυρίως λεγόμενον ὕψος (style) ἤτοι ὁ τρόπος τοῦ γράφειν· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δυστυχῶς ἐλλείπουσι τὰ κατάλληλα γραφικὰ ὑποδείγματα, ὅπως καὶ οἱ διδάσκοντες ὑποβοηθῶνται κατὰ

τὴν διόρθωσιν, ὅπερ κυρίως ἀποτελεῖ τὸ δυσχερέστατον μέρος τῆς γλώσσης.

Κατὰ δὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας, προϋποτιθεμένης τῆς γνώσεως τῆς γενικῆς ἱστορίας βιογραφικῶς διδασκομένης, καταβάλλεται κυρίως προσοχὴ εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰ αἷτια τῶν ἱστορικῶν συμβάντων, συγκρατεῖται καὶ συνεχίζεται ἡ ἱστορικὴ ἐνότης, ὀρίζονται καὶ καταφαίνονται αἱ περίοδοι, καὶ διαγράφεται τέλος ἢ πορεία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κατὰ τὸν αἰώνιον τῆς προόδου νόμον, πρὸς ὃν ἐστραμμένον ἔχων ὁ διδάσκων τὸν νοῦν συγκρατεῖ ἐν τῇ πολλαπλότητι τῶν ἱστορικῶν φαινομένων τὴν ἐνότητα.

Διὰ τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν, δι' ὧν νέος κόσμος ἰδεῶν ἀνοίγεται, εἰσέρχεται ὁ νοῦς εἰς τὸν μεγαλοπρεπῆ τῆς δημιουργίας ναόν, διὰ τῆς ἐπιστήμης ἀναζητεῖ τοὺς λόγους τῶν περὶ αὐτὸν φαινομένων, συνδέει τὰ μερικὰ φαινόμενα πρὸς γενικωτέρους νόμους, κατανοεῖ τὴν σκοπιμότητα τῆς δημιουργικῆς πλάσεως, ἥς ἀναπόσπαστον ἀποτελεῖ μέρος καὶ ὁ ἄνθρωπος, καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς δημιουργίας ὄντα διαγινώσκει, τὸν προορισμὸν αὐτοῦ κατανοεῖ καὶ πρὸς τοῦτον σκοπίμως σπεύδει. Αἱ φυσικομαθηματικαὶ λοιπὸν ἐπιστήμαι εἰσὶ τὰ πράγματα, ἐφ' ὧν ψηλασθητῶς ὁ νοῦς καθορᾷ καὶ τοὺς μηχανικοὺς νόμους τοὺς διακυβερνῶντας τὸν μεγαλοπρεπῆ διάκοσμον.

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότατον ὄργανον τῆς γυναικείας παιδείσεως, δι' οὗ ἡ γυνὴ ἐπιτελεῖ ἐπὶ τῆς γῆς τὸν ἑαυτῆς κληρὸν, εἶναι ἡ καρδιά, ἤτοι τὸ αἰσθημα ὡς πρὸς τὴν καθόλου αὐτοῦ ἀντίληψιν. Διότι ἡ δύναμις ἢ συνάπτουσα ὡς

ὀλκή τὰ ἠθικὰ ὄντα πρὸς ἀλληλα εἶναι ἡ ἀγάπη, ὅταν ὁ σκοπὸς αὐτῆς ᾖναι καὶ μερικώτερον καὶ γενικώτερον ἢ φιλανθρωπία.

Ναί! ὁ ἀληθὴς τῶν ψυχῶν δεσμὸς καθ' ὅλας τὰς κοινωνικὰς ἡμῶν σχέσεις πρέπει νὰ ᾖναι ὁ πόθος τοῦ καλοῦ καὶ ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τοῖς περὶ ἡμᾶς. Ἄν ὀλίγον ἐγκύψωμεν εἰς τὰ ἐν ἡμῖν ἠθικὰ συμβαίνοντα, θέλομεν παρατηρήσει, ὅτι ὅσον ἐφαρμένῃ εἶναι ἡ τοῦ καλοῦ ἀντίληψις, ὑπάρχουσι στιγμαί, καθ' ἃς ἡ ψυχὴ ἐνώπιον τῆς ἀγνῆς καὶ ἀφελοῦς τοῦ καλοῦ παρουσίας αἰσθάνεται τὸ ἅγιον ἐκεῖνο αἰσθημα, δι' οὗ ἀναγκάζεται νὰ σέβηται καὶ τιμᾷ αὐτό. Αἱ δὲ τοιαῦται στιγμαί, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ κυρίως καλλιτεχνικὸς τοῦ ἀνθρώπου βίος, εἶναι μέσα ἐγερτικὰ πρὸς τελειοποίησιν τῆς καρδίας. Πᾶσα δὲ ἄλλη περίστασις, καθ' ἣν ἡ διαφορὰ μεταξύ αἰσθήματος καὶ αἰσθήσεως ἀποβαίνει δυσδιάκριτος, ἱκανοποιεῖ δὲ ὅπωςδὴποτε ἀνάγκας ταπεινοτέρας φύσεως, συντελεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν ἐξυλισμὸν καὶ ταπεινώσιν τοῦ αἰσθήματος. Καλὴ λοιπὸν καλεῖται ἡ πράξις, καλὸν τὸ φρόνημα, καλὸς ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἐξεγείρῃ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν αἰσθημα ἐναρμόνιον καὶ ἱερόν, σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν κλίσιν τῆς ψυχῆς. Ἡ γυναικεία καρδία ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ διὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐντολὴν αὐτῆς τὸ ἱερόν, ἐν ᾧ κυρίως πρόκειται νὰ διαπαιδαγωγηθῇ ὁ ἄνθρωπος, ὡς πρὸς τὸ αἰσθημα τὴν θειοτάτην ταύτην δυνάμιν, δι' ἧς ὁ βίος ἀποκτᾷ τὴν σκοπιμότητα αὐτοῦ· ἐπειδὴ ὅταν ἡ γυνὴ δυνηθῇ νὰ κατανοήσῃ τὴν ἱερωσύνην αὐτῆς ἐν τε τῷ ἄκῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ αἱ μικρολόγοι καὶ παιδαριώδεις μορφαὶ τοῦ

μυθιστορικοῦ καὶ ῥεμβαστικοῦ βίου τῆς Δύσεως ὑποχωρήσωσιν εἰς τὸ γενναῖον καὶ εὐσεβὲς αἰσθημα τοῦ καθήκοντος, τότε μόνον καὶ ὁ ἀνὴρ θέλει ἀποκτήσει τὴν χαρίεσσαν σύντροφον αὐτοῦ, τὴν εὐσεβῆ ἀφοσιωμένην καὶ φιλόστοργον μητέρα τῶν τέκνων του, τὴν γενναίαν καὶ θερμὴν πολιτίδα τῆς πατρίδος καὶ τὴν ἀγαθὴν καὶ γλυκεῖαν προστάτιδα τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ τὸ οὐσιωδέστατον μέρος τῆς γυναικείας ἀγωγῆς εἶναι, καὶ πρέπει νὰ ᾖναι, ἡ ὀρθὴ τῆς καρδίας διαπαιδαγωγῆσις· αὕτη δὲ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς καλῶς ἐννοουμένης θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, διὰ τῶν καλλιτεχνικῶν μέσων τῆς ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως τῶν τοῦ καλοῦ μορφῶν καὶ διὰ τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς δι' ἧς μόνῃς ἀποκτῶσι τὸ κῦρος αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς τὸν σκοπὸν λοιπὸν τοῦτον ἐν τῇ συντάξει τοῦ προγράμματος ἐδόθη μεγίστη προσοχὴ ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος· ὅθεν ἀπὸ τοῦ νηπιακοῦ μέχρι τῆς τετάρτης τάξεως τοῦ σχολείου διδάσκεται τὸ μάθημα τοῦτο κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον, καθ' ἣν καὶ ἡ ἱστορία, διὸ γίνεται ἐκλογὴ καὶ ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ ἐκ τῆς Χριστιανικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῶν βίων ἐκεῖνων, ὧν τὸ παράδειγμα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπογραμμὸς κατὰ τὸν ἔπειτα βίον. Ὅσον δὲ διὰ τὴν κατήχησιν, ἣν ἡναγκάσθημεν νὰ περιλάβωμεν διὰ τὸ πρῶτον ἔτος εἰς τὸ πρόγραμμα, νομίζομεν ἀπαραίτητον οὐ μόνον νὰ παρασιωπῶνται τὰ δογματικὰ αὐτῆς μέρη ἀλλὰ καὶ νὰ διαγραφῇ ἐκ τοῦ προγράμματος τοῦ σχολείου, ἀφοῦ πρόκειται εὐρύτερον νὰ διδαχθῇ εἰς τὰς γυμνασιακὰς τάξεις, ἔνθα ὁ νοῦς εἶναι καταλλήλως ἀνε-

πτυγμένος και παρεσκευασμένος πρὸς ἀνωτέραν ἀντίληψιν· διδάσκεται δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἡ χριστιανικὴ ἠθική, καὶ ἐρμηνεύονται κατ' ἐκλογὴν σκοπίμως πολλαὶ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, συμπληροῦται δὲ τὸ ἔργον διὰ τῆς καταλλήλου ἐρμηνείας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν Ψαλμῶν. Εἶναι λυπηρὸν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐλλείπουνσι παρ' ἡμῖν παιδαγωγικὰ ἀναγνώσματα δι' ὧν σκοπιμώτερον ἢ δύνατο νὰ καλλιεργηθῇ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα. Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ τὰ ἀναγνώσματα ἤθελον ἀποβῆ μάταια, ἂν διὰ τῆς καθ' ἐκάστην στιγμὴν ἀφανοῦς ἐνεργείας τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν παιδαγωγουμένων δὲν ἐξηγείρετο ἀνὰ πᾶσαν πράξιν αὐτῶν ἡ δύναμις τῆς διακρίσεως τοῦ πρακτέου καὶ ἡ γνῶσις τοῦ καλοῦ. Ἐνταῦθα κεῖται ἡ μεγάλη καὶ θεία τοῦ παιδαγωγοῦ ἀποστολή! Μάτην ἤθελε προσπαθῆσαι διὰ μόνης τῆς διδασκαλίας νὰ ἐγχαράξῃ εἰς τὰς ἀπαλὰς καρδίας τῶν παιδῶν τὴν ἀγάπην τοῦ καλοῦ καὶ τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ, ἂν ἐπὶ τῶν πράξεων καὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ δὲν ὑπετυποῦτο ἀκριβῶς καὶ ὠρισμένως ὁ εὐσεβὴς καὶ χριστιανικὸς βίος.

Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ ἐπιρροή τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ κατ' ἄτομον καὶ καθ' ὁμάδα, ὥστε καὶ ὁ ὀλίγον πρὸς τοῦτο γεγυμνασμένος ὀφθαλμὸς δύναται νὰ συνίδῃ ἢ ἐπὶ τῶν παιδῶν ἢ ἐπὶ τῶν διδασκάλων τὸν χαρακτήρα τοῦ κρατοῦντος τὴν ἐνότητά τοῦ ὅλου ἔργου. Ποσάκις ἄνδρες σοφώτατοι καὶ εὐσεβέστατοι δὲν ἤσθάνθησαν ἀνάγκην πλείονος ψυχικῆς προπαρασκευῆς ὅπως παρασταθῶσιν ἐνώπιον παιδῶν, ἢ ἐνώπιον βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων! Ποσάκις παιδαγω-

γὸς εὐσυνείδητος δὲν ἠσθάνθη ἀνάγκην πολλάκις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν θεῖαν ἀρωγὴν κατὰ τὴν ἡμερησίαν αὐτοῦ δρασίμην! Τοιοῦτον λοιπὸν καὶ τηλικοῦτον εἶναι τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον, ὥστε ἂν ὄντως δὲν εὕρισκεν ὁ παιδαγωγὸς νέας δυνάμεις διὰ τῆς ἀληθοῦς προσευχῆς καὶ διὰ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὁ δίκαιος ἀγὼν ἀμείβεται, ἤθελεν ἀποθαρρυνθῆ πρὶν ἢ προβῆ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἐπισφραγίζεται δὲ τὸ ἱερὸν μάθημα καὶ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς ἐκπληρώσεως τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων, ἅτινα ἐπιβάλλει ἡ ἀγία ἡμῶν ἐκκλησία εἰς τὰ τέκνα αὐτῆς. "Ὅθεν ἐνταῦθα ὀρίζονται τὰ καθήκοντα ὡς πρὸς τὸν θεόν, τὸν πλησίον καὶ τὰ πρὸς ἑαυτόν· δι' ὧν διαγράφεται ἡ χριστιανικὴ πολιτεία. Αἱ στιγμαὶ αἱ συνάπτουσαι στενότερον τοὺς μαθητευομένους πρὸς ἀλλήλους εἶναι αἱ ἅγιοι ἐκεῖνοι τῆς ἐκκλησίας ἑορταί, καθ' ἃς μέλλουσι νὰ μεταλάβωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ χριστιανικοῦ καθήκοντος, τῆς συνδιαλλαγῆς ἐκάστου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, δύναται νὰ ἀποβῇ ἰσχυρότατον μέσον διαπλαστικὸν ὅταν καταλλήλος καὶ εἰλικρινῆς προηγηθῇ ἐξομολόγησις. Διὰ τοῦτο ἀνάγκην ἔχομεν καταλλήλων ἱερέων, δυναμένων νὰ ἐνώσωσι τὴν σύμπραξιν αὐτῶν μετὰ τῶν παιδαγωγῶν, δι' οὗ συγχρατεῖται ἡ ἀληθὴς σχέσις πρὸς τὴν ἐκκλησίαν.

Ἡ μουσικὴ, ἢ τε ὀργανικὴ καὶ ἢ φωνητικὴ, τὸ ἀναγκαῖον τοῦτο τῆς ἀγωγῆς ἀγλαίσμα, οἷα διδάσκεται παρ' ἡμῖν, πολὺ ἐν γένει ἀπέχει τοῦ παιδαγωγικοῦ αὐτῆς σκοποῦ· ὅθεν ἀποβαίνει μέσον προσφορώτατον εἰς διέγερσιν ἀνοικειῶν εἰς κόρην καὶ νοσωδῶν αἰσθημάτων, παρορμῶσα εἰς ματαιόσχολόν τινα ῥεμβασμὸν, ἐν ᾧ ματαίως ἀνα-

λίσκονται οἱ ἠθασαυροὶ τῆς γυναικειᾶς καρδίας. Ἐκ δὲ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἐθνικῆς παιδαγωγικῆς μουσικῆς σχεδὸν ἀπανταχοῦ ἀποτυγχάνει τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς προορισμοῦ. Ἡμεῖς προσεπαθήσαμεν διὰ τῆς ἐκλογῆς καταλλήλων μουσικῶν θεμάτων νὰ συντελέσωμεν, τὸ ἐφ' ἡμῖν, εἰς τὸν παιδαγωγικὸν αὐτῆς σκοπὸν. Μεγάλως δὲ ἤβελον εὐεργετήσῃ οἱ δυνάμενοι, ἂν ἔσπευδον νὰ καταρτίσωσιν ἐθνικὴν παιδαγωγικὴν μουσικὴν ἐκ τῶν σωζομένων μουσικῶν μνημείων τοῦ ἔθνους καὶ ὑποτυπώσωσιν ἴδιον χαρακτῆρα εἰς αὐτήν, ἐπιφέροντα τὴν ἀληθῆ τῆς καρδίας διαπλαστικὴν δύναμιν, οἷαν εἶχον ὀρίσει καὶ ἐννοήσῃ οἱ πρόγονοι ἡμῶν. Ὡς πρὸς τὴν καλλιγραφίαν, ἧς ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος τῆς γραφῆς, καὶ καθ' ἣν ἐπεκράτησεν ἐσφαλμένως ἴσως ὁ εὐρωπαϊκὸς τρόπος, καλὸν ἦτο νὰ εἰσαχθῇ ὁ μᾶλλον σύμφωνος πρὸς αὐτὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμῶν τῆς γλώσσης ἡμῶν χαρακτῆρ, καθ' ὃν ἔγραφον οἱ προγενέστεροι, ἦτοι ἀντὶ τῶν γωνιωδῶν γραμμῶν νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ στρογγύλον εἶδος, καθ' ὃ τὰ γράμματα δὲν σκιάζονται κατὰ τοὺς νόμους τῶν στερεῶν σωμάτων, ἀλλὰ παρίστανται ὡς γραμμαί. Οὐσιωδέστατον δὲ γύμνασμα πρὸς τὴν καλλιγραφίαν ἔθεωρήθη, μετὰ τὴν ἐπὶ τῶν γραμμῶν ἄσκησιν, ἡ διὰ τῆς ταχυγραφίας μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος ἐπὶ τὸ στρογγυλώτερον.

Ἡ δὲ ἰχνογραφία καὶ ἡ ζωγραφικὴ, δι' ὧν ὀριστικώτερον καλλιεργεῖται τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα, προσελήφθη ὡς μέσον προσφορώτατον πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῆς τοῦ καλοῦ αἰσθήσεως. Εὐχῆς δὲ ἔργον ἦτο ἂν δι' εἰκόνων καλλιτεχνικῶν σκοπίμως ἠθροισμένων καὶ ἐξ ὅλων τῶν μορφῶν

τῆς τέχνης εἰλημμένων, καὶ αἰσθητῶς διεπαιδαγωγεῖτο ἡ καλαισθησία τῶν παιδῶν, διότι ἀναμφισβήτητος εἶναι ἡ μυστηριώδης καὶ βαθεῖα ἐπιρροή, ἣν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἔργον εὐσεβοῦς καλλιτέχνου. Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἠσθάνθη ἐναρμόνιον καὶ γλυκύ τι αἶσθημα ἀτενίζων πρὸς τὸ ἠθσεῖον ἢ τὸν χαριέστατον ναὸν τῆς ἀπτέρου Νίκης; καίπερ ἄγνωῶν τοὺς νόμους τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀρμονίας; Τίς δὲν κατελήφθη ὑπὸ ὑψηλοῦ ἠρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας; Διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον εἶναι νὰ κοσμηθῶσιν αἰθουσαί τε καὶ παραδόσεις, οὐ μόνον διὰ τῶν εἰκόνων τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ δι' εἰκόνων καλλιτεχνικῶν.

Πλὴν τῆς ἐντολῆς ταύτης ἡ ἰχνογραφία καὶ ἡ ζωγραφικὴ ὑποβοηθοῦσι καὶ τὸν εἰδικώτερον τῆς γυναικὸς καλλιτεχνικὸν βίον, ἦτοι τὰ ἐργόχειρα. Ταῦτα δυστυχῶς ἐν πολλοῖς, ἀποβαλόντα τὴν ἀληθῆ καλλιτεχνικὴν αὐτῶν οὐσίαν, ἔπαθον ὅ,τι ἡ ζωγραφικὴ μετὰ τὴν τῆς φωτογραφίας ἀνακάλυψιν, ἀπέβησαν δηλαδὴ μηχανικὰ ὡς τὰ ἐπὶ τοῦ Κανόβου ἐν ᾧ δυνατὸν ἦτο, παρ' ἡμῖν μάλιστα, βοηθεῖα τῆς τῶν προγόνων ἀμιμήτου κοσμηματογραφίας τὰ κάλλιστα νὰ ἐφαρμοσθῶσι σχήματα καὶ ὄντως ἑλληνοπρεπῆ. Διὰ δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ τριχάπτου πολλὰ τῶν ποικιλικῶν ἔργων δύνανται νὰ συνδυασθῶσιν, ὅπερ πολλὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν καλὴν ταύτην τέχνην ἤθελε διεγείρει. Μείζων δὲ προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὸ οἰκονομικὸν μέρος τῶν ἐργοχείρων, καθ' ὃ διδάσκονται ἅπαντα τὰ εἶδη, ὧν χρεῖαν ἔχει ἡ καλὴ οἰκονόμος, καὶ πρὸς διακόσμησιν τοῦ οἴκου αὐτῆς καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ματαίας δαπάνης. Δὲν περιωρίσθημεν ὅμως εἰς

τοῦτο μόνον, διότι ἱκανὴν παρέχομεν ἀφορμὴν πρὸς ἐξάσκη-
σιν τῆς ἀτομικῆς φιλοκαλίας ἐπὶ τῶν διαφόρων ποικιλτι-
κῶν ἔργων, ἃν καὶ εἶναι ὁμολογούμενον, ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς
βίος κατ' ἀνάγκην διαπλάττει καὶ τὸ ἐξωτερικὸν σῶμα,
τοῦ ὁποῦ ἡ ὑγιεία εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων τοῦ παιδαγω-
γοῦ καθηκόντων, διὰ τὰς ἐπικρατούσας παρ' ἡμῖν ἕξεις καὶ
τὴν ἔλλειψιν καταλλήλου ἀσκήσεως, πολλάκις τὸ σῶμα
αὐτὸ δὲν εἶναι ἀληθῆς τῆς ψυχῆς εἰκὼν. Ἡμεῖς δὲ ἀσπα-
ζόμενοι ὡς μέσον προσφορώτατον σωματικῆς διαπλάσεως
τὴν γυμναστικὴν, δὲν λησμονοῦμεν, ὅτι τὸ κυρίως δια-
πλάττον τὸ σῶμα εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς βίος· ὅθεν παραλεί-
ποντες ὅλως τὸ ἀθλητικὸν μέρος τῆς γυμναστικῆς, ὅπερ
εἰς εἰδικὰς μόνον ἀρμόζει περιστάσεις, παραβιάπτει δὲ τὴν
χάριν τοῦ γυναικείου σώματος, ἡσπαστήμεν τὴν κυρίως
παιδαγωγικὴν γυμναστικὴν, ἣτις λαβοῦσα ἐκ τῆς ὑγιεινῆς
ὅ,τι εἰδικῶς ἐκάστη τῶν μαθητριῶν ἀρμόζει, ὥρισεν ὡς
σκοπὸν αὐτῆς τὴν κυρίως καλλιτεχνικὴν τοῦ σώματος
διάπλασιν, ὡς πρὸς τὴν στάσιν, τὸ βᾶδισμα, τὰ σχή-
ματα καὶ τὰς διαφόρους μιμητικὰς κινήσεις, δι' ὧν κυρίως
διαδηλοῦνται μετὰ χάριτος αἱ ψυχικαὶ διαθέσεις. Ἄλλ' ἐ-
πειδὴ ἔργον τοῦ παρόντος δὲν εἶναι εἰδική τις περὶ γυμνα-
στικῆς πραγματεία, ἀρκοῦμαι εἰς ταῦτα μόνον, εὐχαμένῃ
ὅπως οἱ περὶ τὴν γυμναστικὴν διδάσκαλοι χαρακτηρίσω-
σιν ὀριστικώτερον καὶ παρ' ἡμῖν τὴν παιδαγωγικὴν γυμνα-
στικὴν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς φαιδρᾶς ταύτης πανηγύρεως, ὅτε πρό-
κειται νὰ ἐπιστεφθῶσιν οἱ διανοητικοὶ καὶ ἠθικοὶ ἀγῶνες
τῶν φιλτάτων ἡμῶν μαθητριῶν, πρῶτον πάντων αἰσθάνο-
μαι ἀνάγκην νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν θεῖαν ἀρωγὴν, ἧς ἄνευ
οὐδὲν κατὰ σκοπὸν κατορθοῦται. Ἐπειδὴ καλὰ μὲν εἶναι τὰ
γράμματα, ἐπίχαρις ὁ ἐκ τῶν γραμμάτων ἐπιγενόμενος
στολισμὸς, τερπνὸν τὸ θέαμα τῆς προβαινούσης ἀνθρωπό-
τητος διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ταῦτα πάντα σχετικὴν
ἔχοντα ἀξίαν πρὸς τοὺς μέλλοντας νὰ ὀνομάσωσιν ἡμᾶς
προγόνους, δὲν παρέχουσι τὸ θεμελιον ἐκεῖνο, οὐτινος ἀνάγκη
ἔχει ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος κατὰ τὸν βραχὺν αὐτοῦ βίον·
ὅθεν δικαίως ἐν τῷ μέσῳ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν
ἀγαθῶν βαθεῖαν ἐναισθάνεται ἐν ἑαυτῇ ἡ ψυχὴ τὴν ἀνάγκη
τοῦ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἔλαβε τὴν ἀρχὴν,
πρὸς τὸ ἀρχικὸν αἶτιον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, ἔνθα μόνον
δύναται νὰ ἀνεύρη τὸ αἰώνιον, τὸ ἀμετάβλητον, τὸ ἀπα-
ραίτητον. Ναί! ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ ἰσχυροῦ τούτου νόμου
τοῦ στιβαρῶς διακυβερνῶντος τὸν τε ὑλικὸν καὶ ἠθικὸν κό-
σμον καὶ συκρατοῦντος τὴν καθόλου ἀρμονίαν.

Ἄν ὁ ἐφαρμμένος ἄνθρωπος ἐν τῇ μεμολυσμένῃ αὐτοῦ
ψυχῇ τρέμει καὶ ἐσωτερικῶς βασανίζεται, καίπερ παρὰ τῶν
ἄλλων πολλάκις μακαρίζομενος, ἃν ὁ ἀγαθὸς καὶ εὐσεβής,
καίτοι παραγνωριζόμενος καὶ πολλάκις θῦμα ἐλεεινὸν ἀπο-
βαίνων τῆς κακίας καὶ τῆς πονηρίας, ἀνευρίσκει τὴν ἐνδό-

μυχον αὐτοῦ γαλήνην ἐν ἑαυτῷ, τοῦτο προέρχεται διότι καὶ ὁ μὲν καὶ ὁ δὲ αἰσθάνονται τὴν παρουσίαν τοῦ ἀπαραιτήτου τούτου νόμου, οὐτινος φυσικὴ καὶ ἀναγκαία συνέπεια εἶναι ἡ τιμωρία τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἀμοιβὴ τοῦ ἀγαθοῦ. Διὸ πολλοὶ τῶν μεγάλων παιδαγωγῶν νομίζοντες, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπονέμηται ἀμοιβὴ εἰς τὸν ἐκτελοῦντα τὸ καθήκον αὐτοῦ, ἐπειδὴ τὸ καλὸν ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀμοιβὴν κατὰ τὸν ἀπαραίτητον τοῦτον νόμον πιστεύουσιν, ὅτι ταπεινοῦται ἡ πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου ὅταν φέρουσα ἐν ἑαυτῇ τὸ ἥθικόν κῦρος ἀμειβηταὶ καὶ ὑλικῶς. Ἀλλὰ διατί τότε νὰ ἔχωμεν καὶ τὰς τιμωρίας; τὸ κακὸν δὲν φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἥθικὴν ἀπάξιαν καὶ δὲν ἐφελκύει τὴν τιμωρίαν; Νομίζω ὅτι ἡ λύσις τοῦ δυσχεροῦς τούτου ζητήματος ἔγκειται ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῆς ψυχῆς ἡμῶν.

Ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ὄν κοινωνικόν, ἐξ οὗ προάγεται ἡ γλῶσσα, ἡ θρησκεία, καὶ ἡ ἐπιστήμη· οὐδὲν δὲ τῶν κατ' αὐτὸν εἶναι ἀνεξάρτητον τῆς πρὸς τὸν πλησίον σχέσεως αὐτοῦ· ἅμα δὲ τὸ πρῶτον ἰδὴ τὸ φῶς τοῦ κόσμου, περιβάλλουσιν αὐτὸν καὶ αἱ μέλλουσαι αὐτοῦ σχέσεις, διότι ζῆ, κινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται δυνάμει αὐτῶν, ἐπειδὴ πᾶσα ἰδέα καὶ πρᾶξις αὐτοῦ κρίνεται κατὰ ταύτας τὰς σχέσεις, καὶ ὅταν ἔτι αὐταὶ φαίνονται ἀβιαιρέτως γινόμεναι καὶ οὐδεμίαν πρὸς τὴν κοινωνίαν σχέσιν ἔχουσαι. Ὅσάκις παραβαίνωμέν τινα τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν ἢ σφάλλωμεν, ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται ἀνάγκην ἐξιλασμοῦ, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γαλήνην αὐτῆς· ἡ δὲ περίοδος αὕτη τῆς παθῆσεως χαρακτηρίζεται διὰ τῆς εἰλικρινοῦς μετανοίας, τῆς οὐρανοῦ ταύτης τῆς ψυχῆς ἀρετῆς δι' ἧς

ἐκπλύνεται καὶ τὸ ἀμάρτημα· ἀλλ' ὁ ἀμαρτήσας ἔχει ἀνάγκην ἐξομολογήσεως τοῦ πταίσματος αὐτοῦ, καὶ ταύτην δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ διὰ μόνης τῆς ἐν αὐτῷ μετανοίας, ἀλλ' ἔχει ἀνάγκην καὶ ἐκείνου πρὸς ὃν ἤμαρτε. Ναί! ἔχει ἀνάγκην ν' ἀποκαλύψῃ τὴν ἀσχημίαν αὐτοῦ καὶ ἐνώπιον ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἐκακοποίησεν· τούτου δὲ ἐπιτυχχανομένου ἐπανέρχεται ἡ θεία γαλήνη τῆς ψυχῆς, μεθ' ἧς καὶ ἡ τοῦ βίου ἁρμονία· ὅθεν πολλαχοῦ ἡ ἱστορία παρουσιάζει ἡμῖν ἀνθρώπους ἐν τῷ κρυπτῷ πράξαντας ἐγκλημάτι, ὅπερ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀνακαλύψῃ ἡ κοινωνία, συναισθανομένους τὴν πικρὰν αὐτῶν ἐνοχίαν πρὸ τῆς κλίνης τοῦ θανάτου καὶ ζητοῦντας μετὰ συντριβῆς καρδίας τὸν ἐξιλασμόν· αἱ δὲ στιγμαὶ αὗται τῆς εἰλικρινοῦς μετανοίας, οὔσαι θεῖαι, συνέδεσαν στενότατα τοὺς πρὸ μικροῦ ἐχθροῦς· διότι τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ πρὸς τὸν θρηνοῦντα ἐκ μετανοίας;

Εὐεργετοῦμεν δὲ τὸν πταίσαντα, ὅσῳ πικροὶ καὶ ἂν φαίνώμεθα αὐτῷ, παρέχοντες ἀφορμὴν, καὶ τὴν κατάστασιν ἑαυτοῦ νὰ συνίδῃ καὶ πρὸς τὴν μετάνοιαν νὰ προσέλθῃ. Ὡστε ἡ τιμωρία σώζει πολλάκις τὰς σφαλλούσας ψυχὰς ἐκ τῶν βασάνων τῆς διαρκοῦς συναισθήσεως τῆς ἀδικίας ἣν ἐπραξάν· ἐνίοτε μάλιστα μὴ τυχόντες τοῦ ἐξιλασμοῦ, πολλοὶ τῶν διαπραξάντων ἐγκλημάτι, ἢ εἰς τὰς χεῖρας παραδίδονται ἐκουσίως τῆς δικαιοσύνης, ἢ αὐτοκτονοῦσιν ἑαυτοὺς τιμωροῦντες. Ὡ ναί! ἡ μυστικὴ τῆς ψυχῆς πάθησις, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀναγκάζεται νὰ ἀποφεύγῃ τὰ βλέμματα τῶν ἄλλων, εἶναι μυριάκις χείρων τοῦ θανάτου. Εἶναι λοιπὸν ἡ τιμωρία ἀπαραίτητος τῆς ψυχῆς χρεία,

ὅπως ἐπαναφέρῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν γαλήνην, εἶναι ἀναγκαῖα ὡς μέτρον συναισθήσεως τῆς πραγματικῆς αὐτῆς ἀξίας, ἣτις παρέχει ἀφορμὴν πρὸς τελειοποίησιν, εἶναι τέλος ἀναγκαῖα καὶ ὅπως ἱκανοποιηθῶσι καὶ οἱ τὴν κοινωνίαν διέποντες νόμοι, οἱ παραστάται οὗτοι τῶν θείων, αἰωνίων καὶ ἀμετατρέπτων ἠθικῶν νόμων. Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ἡ τιμωρία εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ὠφέλιμος τῇ κοινωνίᾳ.

Ἄν λοιπὸν ἡ τιμωρία πρέπει καὶ ἐξωθεν νὰ ἐπιβάλληται ἡμῖν ὅπως εὐ ἔχη ἡ ψυχὴ, πολλῶ μᾶλλον τῆς ἀμοιβῆς τῶν περὶ ἡμᾶς ἀνάγκην ἔχομεν ἵν' ἐπισφραγισθῶσι διὰ τοῦ κοινου κριτηρίου καὶ αἱ πράξεις ἡμῶν, αἱ ἔχουσαι τὴν ἠθικὴν ἀξίαν. Εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ τὸ ἀγαθὸν ἐργαζόμενος εὐρίσκει τὴν ἀμοιβὴν του ἐν τῇ φωνῇ τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ κινδυνεύει πολλάκις, ἐπιζητῶν ἐκάστοτε ἐν ἑαυτῷ τὴν κρίσιν τῶν πράξεων αὐτοῦ, νὰ ἀπομονοῦται καὶ νὰ ἀποσπᾶται τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῆς κοινωνίας ἧς ἀποτελεῖ μέρος. Ὅθεν συγχεομένου τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄλλων, ἀποθαρρύνεται καὶ πολλάκις ἀπελπισ παρεκκλίνει τοῦ ἀγαθοῦ· ἐνῶ ἡ μαρτυρία τῶν περὶ αὐτὸν κατὰ τὰς ἀγαθὰς αὐτοῦ πράξεις ἐγείρει τὴν εὐθύνην, καὶ προφυλάττουσα, ὡς ἀγαθὸς δαίμων τὴν ψυχὴν ἐκ τῆς ἐκπτώσεως, συντελεῖ εἰς τὸν ἐπὶ μᾶλλον ἐξευγενισμόν καὶ τὴν τελειοποίησιν αὐτοῦ. Ὡς λοιπὸν ἡ τιμωρία καλῶς καὶ δικαίως ἐπιβαλλομένη ἐπαναφέρει τὸν πταίσαντα εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, οὕτω καὶ ἡ ἀμοιβή, προφυλάττουσα τὸ ὑπάρχον ἀγαθόν, συντελεῖ εἰς τὴν ἐπὶ μᾶλλον βελτίωσιν τοῦ τ' ἀγαθὰ πράττοντος. Πολλάκις

παιδιά, παραβάντα παραγγελίας γονέων ἢ τι ἄλλο παρά τὴν γνώμην αὐτῶν πράξαντα, ἐπιβάλλουσιν εἰς ἑαυτά, καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἄλλων, τὴν τιμωρίαν διὰ νὰ ἱκανοποιήσωσι τὸν φίλον, οὕτινος παρέβησαν τὴν ἐντολήν· ἄλλοτε πάλιν ζητοῦσι δικαιοματικῶς τὸν ἀσπασμὸν τῶν γονέων των ὡς ἐπισφραγισιν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν εὐπραξίας. Λαμπρὰν καὶ θείαν εἰκόνα τούτου παρέχει ἡμῖν καὶ ἡ θρηνώδης τοῦ Δαυὶδ λύρα ἢ ἐν εἰλικρινεῖ μετανόια συλλαμβάνουσα τὰ ἀριστοτεχνήματα τῆς ποιήσεως, δι' ὧν ὑψοῦται ὑπεράνω τῶν ἀνθρώπων ὁ ἀμαρτήσας βασιλεὺς. Ὁ δὲ Σοφοκλῆς εἰς τὸν Οἰδίπουν ἐπὶ Κολωνῶ παριστᾷ τὸ ἀπαραίτητον τῆς τιμωρίας, ὡς μέσον σωστικὸν τοῦ σφαλόντος.

Πρὸς ταῦτα δὲ καὶ ἡμεῖς βασιζόμενοι, ἠσπάσθημεν τρόπον τινα ἴδιον ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας, ὡς μέσα παιδαγωγικά. Ἐνταῦθα δὲ πρέπει νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἐγένετο μεγίστη προσοχὴ ὅπως ἢ τε τιμωρία καὶ ἡ ἀμοιβὴ μὴ ἔχωσιν ὑλικὴν ἀξίαν. Κατεβλήθη δὲ πᾶσα δυνατὴ προσπάθεια νὰ ὑποτυπώσωμεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν μαθητριῶν ἡμῶν τὴν δύναμιν τοῦ νὰ δέχωνται τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν οἰαδήποτε καταστάσει, διὰ τῆς ὅσον οἶόν τε ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῶν πράξεων αὐτῶν. Διὸ οὐδέποτε ἀνεφάνη μεταξὺ αὐτῶν ἡ κακόχαρτος ἀντιζηλία, ἀλλ' οὔτε παρέσχον ἡμῖν ἀφορμὴν πρὸς τιμωρίαν, διὸ πολλάκις κατὰ τὰ μικρὰ αὐτῶν σφάλματα ἢ ἀληθῆς αὐτῶν μετάνοια τὴν συμπάθειαν καὶ ἀγάπην ἡμῶν προκαλοῦσα, στενότερον συνέδεεν αὐτὰς πρὸς ἡμᾶς· ἔθεν δι' ὅλου τοῦ σχολικοῦ τούτου ἔτους οὐδεμίαν σχεδὸν μαθήτριαν συστηματικῶς ἐτιμωρήσαμεν, πάσας δὲ ἀνὰ πᾶσαν αὐτῶν πράξιν προσεπαθήσαμεν νὰ

βοηθήσωμεν εἰς τὴν τοῦ καθήκοντος ἐκτέλεσιν πρὸς καρτισμὸν ἀγαθῶν ἔξεων.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸν ἠθικὸν αὐτῶν βίον. Διὰ δὲ τὴν διανοητικὴν αὐτῶν πορείαν δύο ὥρισαμεν τρόπους βαθμολογίας ἐξ ὧν καθαρῶς καταφαίνεται ἡ ἄσχετος αὐτῶν προαγωγή καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις. Κατὰ σύστημα δὲ ἔτι ἰδιον ἠδυνήθημεν ἀσφαλῶς νὰ ἔχωμεν κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους τούτου τὸ ἀληθὲς κάτοπτρον τῆς διανοητικῆς πορείας ἐκάστης τῶν μαθητριῶν ἐκ τῶν δι' ὄλου τοῦ ἔτους γραπτῶν διαγωνισμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰσαγωγή τοῦ συστήματος τούτου, ἐνταῦθα τούλάχιστον, εἶναι ἀσυνήθης, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ εἶπω ὀλίγα τινὰ περὶ διαγωνισμοῦ, ὡς περὶ τούτου ὑπεσχέθημι εἰς τὸ Α'. μέρος τῆς ἐκθέσεως τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ὁ διδάσκαλος ὀρίζων ἀκριβῶς δι' ἐρωτήσεων, περιληπτικῶν μὲν εὐκρινῶς δὲ καὶ καθαρῶς ὠρισμένων, τὴν τῶν μαθημάτων ὑπόθεσιν, προβαίνει κατὰ τὰς παραδόσεις αὐτοῦ ἐπιζητῶν ὅσον οἶόν τε τὴν ἀκριβῆ ἀπάντησιν μετὰ πλείονος ἀναπτύξεως ἀφ' ἐκάστης τῶν μαθητριῶν, ὑποβοηθῶν τὴν κρίσιν αὐτῶν διὰ τῆς μαιευτικῆς μεθόδου ἕως οὗ ἐπιτευχθῆ ἡ τελειοτάτη ἀπάντησις βοηθεία καὶ τῶν ἄλλων μαθητριῶν, καὶ οὕτως ὀρισθῆ τὸ νοητέον καὶ παραδεκτέον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο εἶναι γέννημα ἐλευθερον ἐκάστης μαθητρίδας, τὰ μάλιστα συντελεῖ εἰς τὴν καθαρὰν τοῦ προκειμένου ἀντίληψιν καὶ καθιστᾷ αὐτὴν αὐτόθυμον κατὰ τὴν μελέτην. Ἐκαστον λοιπὸν μάθημα εἶναι ποσὸν ἐρωτημάτων ἀποτελούντων ζήτημα τοῦ ἑποίου τὰ μέρη εἰσὶ πλήρη ἔχοντα τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέ-

λος ὠρισμένον, κρατουμένης συγχρόνως τῆς συνεχείας τῆς ὅλης διδασκείας ὅλης. Περὶ τὸ τέλος ἐκάστου μηνὸς ὁ διδάσκαλος κληρόνει ἐκ τῶν ζητημάτων ἓν, καὶ τούτου πάλιν διὰ κληρώσεως ὀρίζει τὰ ἐρωτήματα ἐνώπιον τῆς διευθύνσεως ἢ ἄλλης ἐπὶ τούτῳ ἀρχῆς, ὑπαγορεύει ταῦτα πρὸς τὰς μαθητρίδας, αἵτινές εἰσιν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπαντῶσιν ἐγγράφως πρὸς ἕκαστον τῶν ἐρωτημάτων τηρουμένης αὐστηρᾶς σιγῆς. Ὅπως δὲ ἡ μαθήτρια ἢ ἱκανὴ νὰ διαγωνισθῆ, εἶναι ἀπαραίτητος ἀνάγκη νὰ κατέχη ἐναργῶς τὸ διδαχθέν, ὥστε διὰ τοῦ διαγωνισμοῦ, οὐ μόνον ὀρθὰς ἀποταμιεύει γνώσεις, ἀλλ' ἀποκτᾷ καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νὰ ἐκθέτῃ εὐχερῶς τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα αὐτῆς καὶ μάλιστα κατὰ τὰ μαθήματα ἐκεῖνα, καθ' ἃ προκαλεῖται ἡ ἐλευθέρη κρίσις τῶν διαγωνιζομένων.

Μετὰ παρέλευσιν δὲ τριῶν μηνῶν γίνεται διαγωνισμὸς, μὴ διακοπτομένων καὶ τῶν μηνιαίων, ἐπὶ τῶν διδαχθέντων μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης, προηγουμένης ἐπαναλήψεως ὅλων τῶν ζητημάτων μετὰ τοῦ διδασκάλου, ὅτε ἀντὶ ἐνὸς δύο κληροῦνται ζητήματα καὶ πλείονα δίδονται ἐρωτήματα. Οὕτω δὲ γίνονται καὶ ἑξαμηνιαῖοι διαγωνισμοὶ καθ' οὓς τηρουμένων ὅλων τῶν νόμων τῶν μηνιαίων καὶ τριμηνιαίων προστίθεται καὶ ἑτέρα ὥρα: ζητήματα δὲ κληροῦνται τρία καὶ ἐρωτήματα ἀναλόγως πλείονα, ἡ δὲ ἀξία τῶν διαγωνισμῶν τούτων εἶναι διπλασία. Ὅταν λοιπὸν αἱ μαθήτριάς δύνανται νὰ διαγωνίζωνται τοὺς ἑξαμηνιαίους διαγωνισμοὺς, προπαρασκευάζονται κατὰ τὸ ἥμισυ διὰ τοὺς ἐνιαυσίους, ὅτε ἐκ τῶν ὅλων ζητημάτων τοῦ ἔτους κληροῦνται ἐξ καὶ ἀνάλογα τούτων ἐρωτήματα, προστίθε-

ται δὲ ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἄλλῃ ὥρᾳ κατὰ τὸν διαγωνισμὸν καθ' ὃν ἢ ἐπὶ τούτου ὠρισμένη ἐπιτροπὴ ἐπιβλέπει. Ἡ δὲ ἀξία τῶν ἐνιαυσίων διαγωνισμάτων εἶναι τριπλασία, ἤγουν ἢ ἔχουσα τὸ πρωτεῖον ἔχει τρία πρωτεῖα, ἢ δὲ ἔχουσα τρία πρωτεῖα ἀμειβεται διὰ στεφάνου. Ἄλλ' ἡ μέθοδος αὕτη τῶν διαγωνισμάτων, καθ' ἣν ἀδύνατον εἶναι νὰ εἰσχωρήσῃ πρωτοποληψία καὶ ἐκ μέρους τῶν διδασκάλων καὶ ἐκ μέρους τῆς ἀρχῆς, δὲν δύναται καὶ δὲν πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπόλυτον καὶ ἀτομικὴν ἐκάστης μαθητρίας θέσιν ἐν τῇ τάξει, ἣν κυρίως ἀφορᾷ ὁ ἐβδομαδιαῖος ἐλεγχος, ἥτοι ἢ καθ' ἐκάστην βαθμολογία τῶν διδασκάλων, ἀλλὰ τὴν σχετικὴν αὐτῆς θέσιν πρὸς τὰς λοιπὰς συμμαθητρίας. Ὡστε οὕτω δύο τρόπους βαθμολογίας ἔχομεν, τὴν τῶν ἐβδομαδιαίων ἐλέγχων, ἐν οἷς συγκεντροῦνται κατὰ μέθοδον ἰδίαν οἱ καθ' ἐκάστην βαθμοὶ καὶ καθ' οὓς ἡ μαθήτρια πρὸς ἑαυτὴν συγκρίνεται, διαχαράττουσα τὴν ὁδὸν τῆς προόδου αὐτῆς, καὶ τοὺς διαγωνισμοὺς καθ' οὓς ὀρίζεται δι' ὄλου τοῦ ἔτους ἢ σχετικὴ θέσις αὐτῆς πρὸς τὰς λοιπὰς αὐτῇ ὁμοταγεῖς. Τὸ σπουδαιότατον δὲ μέρος, ὡς ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, πρὸς τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν μαθητριῶν, εἶναι ὁ τρόπος τῆς βαθμολογίας τῶν διαγωνισμῶν, διότι ἐκ τούτων προκύπτει ἡ βράβευσις τῶν μαθητριῶν κατὰ τὰς ἐνιαυσίους ἐξετάσεις. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ σύστημα μέλλομεν νὰ ἀμείψωμεν καὶ τὰς μαθητρίας ἡμῶν σήμερον.

Πρὸς ὑμᾶς δέ, ὡ φίλταταί μου κόραι, ἀπευθύνονται τὴν στιγμὴν ταύτην αἱ θερμαὶ εὐχαὶ ἀπάντων. Naί, πρὸς ὑμᾶς κατ' ἀνάγκην στρέφεται ἡ καρδία ἐμοῦ τε καὶ τοῦ κοινοῦ.

Ἡ πανήγυρις αὕτη, ἣν ἐτίμησεν ἡ ἐκλεκτὴ τῆς κοινωνίας μοῖρα, τελεῖται ὅπως ἐπὶ τῶν ὄψεων ἡμῶν ἡμεῖς οἱ πρεσβύτεροι ἐμβλέποντες τὴν ζωὴν καὶ τὴν χαρὰν, ἀναπτερωμένον ἐν τῇ καρδίᾳ ἀλλήλων τὰς χρηστὰς τῆς πατρίδος ἐλπίδας, ὧν ἄνευ βαρὺ ἤθελεν εἶσθαι τὸ φορτίον τοῦ πολυκυμάντου βίου. Naί! εἰσθε οἱ ἀληθεῖς θησαυροὶ ἡμῶν, ναί, ὑμεῖς ἡ χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις τῶν καρδιῶν ἡμῶν ὅταν διὰ τῆς ἀληθοῦς προόδου τρέφετε φιλοστόργως τὴν χαρὰν ταύτην. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας ταύτης, ὅτε ἄλλοι περὶ ὑμῶν μεριμῶσι καὶ σκέπτονται, ἄρχεται ἡ μέλλουσα ὑμῶν εὐθύνη ἀπέναντι τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πατρίδος. Πρὸ ἡμῶν ἀνοίγεται στάδιον ἐνεργείας ἔνθα πολλαὶ ἐξ ἡμῶν δὲν ἠδυνήθημεν διὰ τὴν ἔλλειψιν καταλλήλου παιδαγωγήσεως νὰ κερδήσωμεν τὸν στέφανον τῆς νίκης. Ἀγωνίζεσθε γενναίως ἀμιλλώμενοι τὴν εὐγενῆ καὶ χριστιανικὴν ἀμιλλαν, ἵνα ἐκάστη, ἐπιειχομένη νὰ στολισθῇ, οὐχὶ μόνον διὰ τῶν ἀγαθῶν τῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς εὐλογίας τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, ἐπὶ μᾶλλον τελειοποιῆται καὶ οὕτως ἐκπληροῖ τὸν πρὸς ὃν ἐκλήθη σκοπὸν. Δέχθητε τὸν στέφανον τῆς νίκης ἐπὶ τῶν κεφαλῶν ὑμῶν, καὶ μνημονεύετε τῆς ἀληθοῦς ταπεινοφροσύνης, δι' ἣς ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς ἀμοιβῆς ἄρχεται καὶ τὸ ἀπαραίτητον τῆς εὐθύνης πρὸς τὸ κτημένον ἀγαθόν. Ὑμεῖς δέ, αἱ καθυστερήσασαι δι' οἰουσιδηποτε λόγους, χαίρετε μετὰ τῶν ἄλλων ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ μὴ ἀποθαρρύνεσθε, διότι τὸ μέλλον κείται εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν, ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἀγάπης εἶναι ἕτοιμος νὰ καταπέμψῃ ὑμῖν τὴν θείαν αὐτοῦ ἀντίληψιν.

Προσδέχθητε τὴν παροῦσαν ὑμῖν θέσιν, ἣν ὑμεῖς εἰς ἑαυ-

τάς παρεσκευάσατε, διότι μεγίστη τῶν ἀρετῶν δι' ὧν εὐχόμεθα τῷ Θεῷ νὰ στολισθῆτε εἶναι ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀτομικῆς ὑμῶν ἀξίας καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀτομικῆς ὑμῶν θέσεως ἐν τῇ κοινωσίᾳ. Ἄλλὰ πρὸς τούτοις καθήκόν μου εἶναι νὰ εὐχαριστήσω ὑμᾶς διὰ τὴν ἀδολον καὶ ἀγνήν ἀγάπην, ἣν πρὸς ἐμὲ ἐδείξατε καθ' ὅλον τὸ ἔτος, καὶ ἡ ὁποία ἦτο ἡ μόνη εὐλογία μου κατὰ τὴν δυσχερῆ ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Δέομαι δὲ τοῦ Θεοῦ νὰ διατηρῆ ἐν ὑμῖν τὸν ἀληθῆ τούτον θησαυρόν, ὅπως καὶ εἰς τὸ μέλλον κατὰ τάς σπουδαιότητας ὑμῶν σχέσεις ἀποβῆτε ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐλογία τοῦ οἴκου!

ΛΟΓΟΣ

Ἀπαγγελθεὶς κατὰ τὴν διανομὴν τῶν βραβείων

ΤΟΥ

ΖΑΠΠΕΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ

καὶ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΑΓΜΕΝΩΝ

1876—77.

Σεβαστὴ καὶ φιλόμουσος ὁμήγουρις!

Καλὸν καὶ ἀναγκαῖον εἶναι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην καθ' ἣν πρόκειται νὰ πανηγυρισθῶσι καὶ δημοσίᾳ οἱ διανοητικοὶ τῶν παιδευομένων ἀγῶνες, δι' ὧν δύναται ἡ καχεκτοῦσα κοινωσία ν' ἀτενίσῃ πρὸς μέλλον εὐτυχέστερον, καλὸν εἶναι, λέγω, ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, εἰλικρινῶς καὶ ἀπερικαλύπτως νὰ ἐκθέσῃ καὶ ἡ σχολὴ ἐνώπιον ὑμῶν τοὺς πόθους, τὰς ἐπιθυμίας, τὰς εὐχὰς καὶ τοὺς φόβους αὐτῆς, ἅτινα κατέχουσιν αὐτὴν κατὰ τὴν προσπάθειαν τῆς εἰλικρινοῦς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀνὰ χεῖρας αὐτῆς παιδευτικοῦ προγράμματος. Ἄλλ' ὅσω καλὸν καὶ δίκαιον παρίσταται ἡ τῆς σχολῆς πρὸς τοὺς γονεῖς κοινωσία· τόσω δυσχερῆς ἀποβαίνει καὶ ἴσως ἐπικίνδυνος ἡ ἐλευθέρᾳ τῶν ἰδεῶν

καὶ αἰσθημάτων τοῦ παιδαγωγοῦ διαδήλωσις· ἐπειδὴ κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον τῆς μετατροπῆς τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου, ἐν ἧ κατ' ἀνάγκην, δι' ἔλλειψιν κύρους παιδαγωγικοῦ, αἱ ἀτομικαὶ ἐπικρατοῦσιν ἰδέαι καὶ δοξασίαι, καὶ ἀβασανίστως ἀποδεχόμεθα πᾶν τὸ ὑποδεικνυόμενον ἡμῖν ξενικὸν ἀγαθὸν ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ, ἡ δὲ πάτριος ἡμῶν ἱστορία ἢ φέρουσα τὰς ἀληθεῖς καὶ καθολικωτέρας παιδαγωγικὰς ἀρχὰς παραβλέπεται, πολλαπλότης δὲ ἰδεῶν καταστρέφει τὴν ἐνότητα τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα συμβαίνουν περὶ ἡμᾶς, πῶς δύναται νὰ τολμήσῃ παιδαγωγὸς ἀκινδύνως καὶ παρρησίᾳ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ζητημάτων παιδαγωγικῶν;

Πρὸς τὴν τοιαύτην δυσχέρειαν προσβλέπουσα καὶ ἐγώ, καὶ τὰς ἐμὰς δυνάμεις, καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν γνώσεων καὶ τῆς πείρας πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἡμέρας συνειδυῖα ἐπιθύμουν νὰ ἀναθέσω τὸ ἔργον εἰς χεῖρας ἰκανωτέρας καὶ ἐμπειροτέρας τῶν ἐμῶν· ἀλλὰ θέλησις ἀνωτέρα τῆς ἐμῆς, ἡ ἀπόφασις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ζαπτείου μοὶ ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον τοῦτο.

Ὡ φιλογενεῖς ἄνδρες, τῶν ὁποίων ἡ πατρικὴ προστασία μοὶ δίδει δυνάμιν καὶ θάρρος νὰ ὁμιλήσω, ἀνελογίσθητε ὀρίζοντές με τὴν ὑπόθεσιν τοῦ λόγου μου, πρὸς τίνας σκοπέλους ἢ δυνάμην νὰ προσκρούσω; ἀνελογίσθητε ἐν τῇ ἀνεπιφυλάκτῳ πρὸς με ἐμπιστοσύνη ὑμῶν, ὅτι τὰ καθ' ἡμᾶς δὲν διέπυσι δυστυχῶς μόνον ἢ ἐπιείκεια καὶ ἡ ἀγάπη;

Ἄλλὰ τί λέγω; ὑπάρχουσιν ἀστέρες φωτοβυλοῦντες ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν μου, ἀστέρες πλήρεις παραμυθίας,

παρηγορίας καὶ στοργῆς, ναί! ἀστέρες τῶν ὁποίων τὸ ἱερὸν πῦρ, ὡς λαμπὰς φιλοσόφου, ἐν ἐμοὶ μὲν καταδεικνύει τὴν πραγματικὴν μου κατάστασιν, ἐνώπιόν μου δὲ παριστᾷ φίλους καὶ καλοθελητάς. Οἱ ἀστέρες οὗτοι εἰσιν ἡ ἀπερίσπαστος θεία εὐλογία διὰ τῆς ἐκκλησίας ἐπιγιγνομένη μοι τὴν στιγμὴν ταύτην, ἡ στοργὴ καὶ ἡ συμπάθεια τῶν ἀκρωμένων καὶ ἡ ἀγνή καὶ ἄδολος ἀγάπη τῶν προσφιλῶν μου συναδέλφων καὶ μαθητριῶν καὶ μάλιστα τῶν πεφιλημένων μοι κοσμητριῶν. Ὑπὸ τοιούτων δὲ φρουρομένη πῶς δύναμαι νὰ ἀποδειλιάσω πρὸς τὸ προσκείμενον; Ὅθεν ἐπιτρέψατέ μοι νὰ ὁμιλήσω περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς ὀρθῆς παιδείουσεως ἐπὶ τῶν ἡθῶν, ἐθίμων καὶ ἰδεῶν τῆς κοινωνίας, ὅσον μοὶ τὸ ἐπιτρέπουσιν αἱ δυνάμεις καὶ ὁ χρόνος.

Α'.

Διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις καὶ κατὶδῇ τοὺς λόγους ἐκείνους, δι' ὧν αἱ ἰδέαι γεννῶνται, σχηματίζονται καὶ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ γενικεύσῃ ὅσον οἶόν τε τὰς ἀντιλήψεις δι' ὧν ψηλαφητῶς θὰ ὑποδειχθῇ τὸ ζητούμενον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀνθρώπινος βίος πολλὰ ἔχει τὰ κοινὰ μὲ τὸν βίον τοῦ ἀτόμου, δυνατὸν εἶναι διὰ τῶν γενικωτάτων ἰδεῶν νὰ συνιδῶμεν καὶ τὰς ἀτομικὰς, ἤτοι διὰ τῶν χαρκτηριστικῶν περιόδων τῆς καθολικῆς ἱστορίας, νὰ κανονίσωμεν καὶ τὰ ἐν τῷ ἀτόμῳ συμβαίνοντα, καὶ τ' ἀνάπαλιν.

Τοιαῦτα σημεῖα ἀλάθηστα τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν, ἐρ' ὧν ὁ ὅλος ἀνθρώπος ἀποτυπῶται, καὶ δι' ὧν καὶ μερικώτερον

τὰς μυχαιάτας διαθέσεις τῆς διανοίας καὶ τῆς καρδίας δυνάμεθα νὰ ἰδωμεν ἐνσεσαρκωμένας, οὕτως εἶπεῖν, διὰ τῆς τέχνης, εἰσὶν αἱ περίοδοι ἐκεῖναι, καθ' ἃς ὁ ὅλος βίος εἶναι εἰκὼν τῆς ἠθικῆς, διανοητικῆς καὶ αἰσθηματικῆς αὐτοῦ καταστάσεως. Καὶ πρώτη μὲν ἐστὶ ἡ περίοδος, ἣν ἡ ἱστορία καλεῖ ὀργανικὴν, περίοδος πίστεως, περίοδος ἐλπίδος, περίοδος ἀγάπης, περίοδος καθ' ἣν προτίθενται τὰ στοιχεῖα τοῦ μέλλοντος δογματισμοῦ καὶ κατὰ τὴν θρησκείαν καὶ κατὰ τὴν τέχνην καὶ κατὰ τὴν ἐπιστήμην, Περίοδος καθ' ἣν ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου πιστεύουσα εἰλικρινῶς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀρετὴν, ἀπολαύει τῆς οὐρανοῦ εὐδαιμονίας καὶ ταμεῖον ἀποβαίνει τῶν θειοτέρων καὶ ὑψηλοτέρων ποιητικῶν ἐντυπώσεων, πληροῦται θείας ἐμπνεύσεως ὑπὸ τῆς θρησκείας, καὶ δημιουργεῖ τοὺς κανόνας τῆς καλλιτεχνίας κατὰ τὸν λόγον καὶ τὴν τέχνην, ἥτις κατ' ἀνάγκην κατοπτρίζει τὴν ζῶσαν πίστιν. Τὸ αἰσθημα καίτοι φαινομενικῶς ἐσπαργανωμένον ὑπὸ τοῦ δόγματος ἀποβαίνει ἀγαθοποιὸν καὶ παράγει τοὺς ὑψηλοτέρους καὶ θειοτέρους παλλμούς τῆς καρδίας· ἐν δὲ τῇ ἀρμονίᾳ ταύτῃ ὁ νοῦς ἀντιλαμβάνεται τῶν νεωτέρων ἰδεῶν πρὸς τὰς νεωτέρας ἀνάγκας, ἡ τέχνη ἐπισφραγίζει τέλος πρὸς μακρὸν μέλλον τὰς ἀθανάτους ἐκείνας ἰδέας. Ὅθεν ἀναφαίνεται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀκμὴ τῶν καλλιλογικῶν ἔργων, χρηστότης ἠθῶν καὶ ἀγνότης παιδαγωγικῶν ἀρχῶν.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότης πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν φορὰν τῆς κυμάνσεως, καὶ πρέπει τὴν ἀκμὴν νὰ παρακολουθήσῃ ἢ παρακμὴν, ὁ δὲ ἄνθρωπος νὰ βαδίσῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τῆς τελειοποιήσεως τοῦ γένους, ἀνα-

πτύσσεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, πολλαπλασιάζονται αἱ γνώσεις, τὸ σύστημα τῶν προτέρων θρησκευτικῶν ἰδεῶν δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, νεαὶ δὲ ἰδέαι νέου σχήματος ἀνάγκην ἔχουσι, ἀρχεται ἡ συζήτησις, ὑπείσρχεται ἡ ἀμφιβολία, ὡς ὅτις, εἰς τὸν νοῦν καὶ ἡ καρδία ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτῆς ἀρμονίαν. Χαλαροῦνται αἱ ἠθικαὶ σχέσεις καὶ φεῦ! ἐπιλανθάνεται ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ πολλαπλότητι τῶν ἰδεῶν τῆς ἐνότητος τοῦ ἠθικοῦ νόμου! Ὅθεν προκύπτει ἀκμὴ μὲν διανοητικῆς ἐνεργείας, πολυμαθία, ποικιλία ἀντιλήψεων, βασιζομένη ἐπὶ τοῦ ἀτόμου, καὶ κατ' ἀνάγκην στείρωσις παντελῆς καλλιλογικῆς, ταπεινώσις καὶ ἐξευτελισμὸς καλλιτεχνικός, ἀπιστία πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν! καὶ τέλος φαυλότης καὶ ἐξαχρείωσις τῶν ἠθῶν. Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ ἀντίστοιχος περίοδος, ἡ κριτικὴ. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν τίθενται τὰ σπέρματα τῶν γνώσεων καὶ αἰσθημάτων, δογματίζονται καὶ κανόνες ἀποβαίνουν κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν, ὁρίζεται ἐν γένει ἡ καθόλου αὐτοῦ πίστις, ἡ καρδία πλήρης ἐλπίδος καὶ ἀγάπης πάλλει πρὸς τὸ καλόν, ἀναφαίνεται ἡ ποίησις, ὁ εὐγενεὶς ἱπποτισμὸς κατὰ τὰς σχέσεις, αὐστηρότης κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ καλοῦ καὶ βίος πίστεως εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ φιλίαν· ὅτε καὶ τὰ καλλιλογικῶτάτα καὶ εὐγενέστατα παράγονται ἔργα καὶ τελοῦνται πράξεις ἀντάξιαι τούτων, εἶναι ὁ χρυσοῦς αἰὼν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀνδροῦται, ἐπέρχεται ἐποχὴ καθ' ἣν προσκαλεῖται νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ὑποχρεώσεις, ὁ δὲ πρακτικὸς κόσμος ν' ἀποβῇ εἰκὼν τῶν δογματισθέντων,

ἀλλὰ φεῦ! κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἐκ τῆς πολλαπλό-
τητος καὶ ποικιλίας τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν ἔξω κό-
σμον, διασπᾶται ἡ ἐνότης, ἄρχεται τὸ σόφισμα, βασιλεύει
ἡ δυσπιστία, μαραίνεται ἡ καρδία, σιγᾶ ἡ ποίησις καὶ
κακοδαιμονία μαστίζει τὴν ψυχὴν. Εὐτυχῆς ὁ ἄνθρωπος
ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην, ἦν καλοῦμεν ἡ-
λικίαν πείρας, ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὴν εἰς τὸ δίκαιον καὶ
τὴν ἀρετὴν πίστιν αὐτοῦ, εὐτυχῆς, ὅστις ἀπὸ τῶν νέων
σημείων τοῦ πολλαπλοῦ βίου ἠδυνήθη νὰ ἔχῃ ἐνώπιον αὐ-
τοῦ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, οὗτος παρασκευάζει εἰς
ἑαυτὸν τὰ στοιχεῖα νέας περιόδου, περιόδου τῆς ἐκ τῶν
ὑστέρων πίστεως πρὸς τὴν ἀρετὴν, ὅτε παρίσταται νέα καὶ
σπουδαιότερα βίου φάσις, σεβαστή, θαυμασία, ἱερά, καθ' ἣν
αἱ ιδέαι ἔχουσι παιδαγωγικωτέραν τάσιν, καὶ πλουσιώτε-
ρον ἀντλοῦνται ἐκ τῆς πηγῆς τῆς ἀληθοῦς ζωῆς καὶ εὐ-
δαιμονίας, ἡ δὲ ποίησις λαμβάνει τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς χα-
ρακτῆρα.

Τὸ δὲ θνητὸν σῶμα καίπερ ὄν ἠναγκασμένον νὰ εἴκῃ
εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, φέρει τὴν σφραγίδα τοῦ ἡθι-
κοῦ κάλλους ἐπὶ τῆς μορφῆς, ἐφ' ἧς τὸ βλέμμα καλλιτέ-
χνου ψυχῆς δύναται νὰ διίδῃ τοὺς παράγοντας τὴν ὑψη-
λὴν ταύτην μορφήν. Τότε δὲ καὶ ζωηρότερος παρίσταται
ὁ ἔρωσ τοῦ καλοῦ.

B'.

Ἄλλ' ἔχομεν ἀνάγκην ἀντιλήψεων ἱστορικωτέρων, ἵνα
μὴ πλανηθῶμεν εἰς μερικότητα. Μακρὸς εἶναι ὁ βίος τῶν
λαῶν καὶ ἀνάγκην ἔχομεν σημείων ὀριζόντων τὴν ἀρχὴν
καὶ τὸ τέλος περιόδων χαρακτηριστικῶν. Ὁ βίος λοιπὸν
τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ
ἡμῖν, διότι ἐκτυλίσσεται ἐνώπιον ἡμῶν πλήρης.

Τὸ ὑψιστον σημεῖον ὀργανικῆς περιόδου ἐν τῷ βίῳ τῶν
Ἑλλήνων παριστῶσιν ἡμῖν οἱ Μηδικοὶ χρόνοι, καθ' οὓς τὸ
ἀπὸ πολλοῦ σχηματισθὲν πολυθεϊκὸν δόγμα κρατεῖ τὴν
πίστιν γαλήνιον, ἡ βεβήλωσις τῶν ἱερῶν ὑπὸ τῶν ξένων
ἐξάπτει τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα, ἡ νίκη κατὰ τῶν βαρ-
βάρων δίδει τὸ μέτρον τῆς διαγνώσεως τῆς ἀτομικῆς ду-
νάμεως, ἡ πολιτεία παρέχει τὰ μέσα πρὸς τὴν ἐλευθέραν
φορὰν, καὶ ὁ ἑλληνικὸς κόσμος σπεύδει πρὸς διάχυσιν τῶν
ἐν αὐτῷ κυοφορηθεισῶν ιδεῶν, τὰς ὁποίας ἡ τέχνη εὐ-
ροῦσα κατάλληλον σχῆμα διαιωνίζει.

Προάγγελον δὲ εἰκόνα θαυμασίως παριστᾷ ἡμῖν ὁ πρὸς
τὸν Ἀπόλλωνα ὕμνος τοῦ Ὀμήρου :

«... Θεμὶς νέκταρ τε καὶ ἄμβροσίν ἑρατενὴν
Ἄθανάτοισ χεῖλεσιν ἐπίρξατο· χαῖρε δὲ Λητώ,
Οὔνεκεν τοξοφόρον καὶ καρτερόν υἷὸν ἔτικτεν.
Αὐτὰρ ἐπειδὴ, Φοῖβε, κατέβρωσ ἄμβροτον εἶδαρ,
Οὐ σέ γ' ἔπειτα ἴσχον χρύσειο στροφάϊ ἀσπαίροντα,
Οὐδ' ἂν δεσμά, σ' ἔρυκε, λύονται δὲ σείραια πάντα.
Αὐτίκα δ' ἄθανάτησι μετηῦδα Φοῖβος Ἀπόλλων·
Εἴη μοι κίθαρίς τε φίλη καὶ καμπύλα τῶξα,
Χρῆσω δ' ἀνθρώποισι Διὸς νημερτέα βουλήν.

Ἦ εἰπὼν ἐβίβασκεν ἐπὶ χθονὸς εὐρυοδείης
Φῶθος ἀκερσεκόμης, ἑκατηβόλος· αἱ δ' ἄρα πᾶσαι
Θάμβεον ἀθάναται»

Δὲν ἤθελέ τις ὑποθέσει, ὅτι ὁ Ὅμηρος προφητικῶς παριστά τὸν Σοφοκλέα, ἐστεμμένον μετὰ τὸν ἀγῶνα, ἄγοντα χορὸν ἐφῆβων, ἐπὶ τῆς λύρας αὐτοῦ ἔλως ἐμπνευσμένον καὶ ἄδοντα τὰ ἐπινίκια μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ;

Ναί, μόλις ὁ Ἀπόλλων γεύεται τῆς ἀμβρότου προφῆς ἐν οὐρανοῖς καὶ δὲν δύνανται πλέον οἱ χρυσοὶ στρόφοι νὰ κρατήσωσιν αὐτὸν ἀσπαίροντα πρὸς τὸν ἐνεργὸν βίον. Ἡ ψυχὴ, κάτοχος γενομένη τῆς θείας ἀληθείας, δὲν δύνανται πλέον νὰ ὑποφέρῃ τὰ δεσμὰ τῶν τοπικῶν καὶ καιρικῶν πλανῶν καὶ προλήψεων ! Τὰ πάθη σιγῶσι, τὰ δεσμὰ ἀφ' ἑαυτῶν λύονται, δι' ὧν εἶχε σπαργανῶσει αὐτὸν ἡ Θέμις, καὶ ἀτενίζων μετὰ θάρρους καὶ πεποιθήσεως πρὸς τὰς ἀθανάτους προφούς, δότε μοι, λέγει κιθάραν, φιλῆν καὶ καμπύλα τόξα καὶ θέλω προφητεύσει καὶ μεταφέρει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τὴν βουλήν τοῦ ἀθανάτου Διὸς τὴν ἀλάνθαστον. Ναί ! κιθάραν ζητεῖ ἡ θεοφορουμένη ψυχὴ διὰ νὰ χύσῃ παραμυθίαν πρὸς τοὺς πάσχοντας, καμπύλα τόξα, ἵνα καταπολεμήσῃ δι' αὐτῶν κατὰ τὸν βίον τὰ ἑαυτοῦ πάθη καὶ πάσαις δυνάμεσι νὰ προσλάβῃ τὸν ἀγιασμόν αὐτῆς. Δίδεται ἀληθῆς πρὸς τὸν Ἕλληνα κίνησις, ἀποσεῖται τὰ σπάργανα τοῦ παρελθόντος, ἀναπτεροῦται, ἐμπνέεται, καὶ λαβῶν τὴν λύραν προλογίζει πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν βουλήν τῶν Θεῶν, ἀμέσως δὲ παρακολουθοῦσι τὸν ἀναγεννώμενον ἄνθρωπον αἱ οὐράναι Μοῦσαι.

Τῆς δὲ κριτικῆς περιόδου τὸ ὑψιστον σημεῖον εἶναι εἰς

τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους, ὅτε, ὡς ἀπήχησις μακρὰ καὶ πρὸς τοὺς καιροὺς ἀλλοιουμένη, τῇ δε κάκεισε ἀναφαίνονται αἱ ἀρχαὶ τῶν μεγάλων σχολῶν δι' ὧν εἶχε παρασκευασθῆ ἡ λαμπρὰ τῆς ὀργανώσεως περίοδος, ὁ δὲ ἑλληνισμὸς ἑκτακτον λαβῶν ἀνάπτυσιν κατ' ἑκτασιν ὑλικήν, ἀπόλλυσι τὴν συνεκτικὴν αὐτῆς δύναμιν. Ἡ τέχνη ἀπὸ τῶν βωμῶν τῶν Θεῶν πρὸς τὴν κολακειαν τῶν ἀτόμων καταπίπτουσα καὶ ὁμοιώματα δουρικὰ κατεργαζομένη, ἀφαιρεῖ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ μικρὸν τοὺς μεγάλους καλλιτέχνας. Σιγᾷ ὁ λόγος, χαλαροῦνται αἱ χορδαὶ τῆς ποιητικῆς λύρας, διασπᾶται ἡ ἐθνικὴ ἐνότης, τούτων δὲ πάντων μαρτύριον ἀλάνθαστον εἶναι ἡ ταπεινωσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὅθεν αἱ παλαιαὶ παραδόσεις χάνουσι τὸ κῦρος, τὸ δὲ πολυθεϊκὸν δόγμα δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐπιστήμης.

Ἄν κατὰ τὰς περιστάσεις ἐκείνας ζῶντες φυσικώτερα τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα ἡρευνῶμεν, δὲν ἠθέλομεν πιστεύσει ὅτι ἡ κατάστασις ἐκείνη τῆς κοινωνίας, ἣτις ἐν πλείσταις ὁμοιάζει τὴν καθ' ἡμᾶς, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνακύψῃ ;

Ὅχι, ὄχι ! ὑπάρχουσι νόμοι καθολικοὶ, νόμοι ὑπέρτατοι, δι' ὧν ἡ θεία πρόνοια διακυβερνᾷ τὸν καθ' ἑλίου βίον, ἡ δὲ στιγμὴ τῆς στασιμότητος ἠθέλεν εἶσθαι στιγμὴ θανάτου. Ὅθεν ἔπρεπε νὰ ἐπέλθῃ ἡ κριτικὴ περίοδος, ἵνα τεθῶσι τὰ στοιχεῖα τοῦ νεωτέρου κόσμου. Ἐκ παραλλήλου τὰ πάντα συνέβησαν καὶ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, εἰς τὸν βίον τῶν ἑσπίων τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ὀργανικῆς περιόδου σημαίνουσιν οἱ Λυβικοὶ πόλεμοι, τὸ δὲ τῆς κριτικῆς οἱ χρόνοι τῆς αὐτο-

κρατορικῆς παρακμῆς, ὅτε τὸ θρήσκευμα πνίγεται ἐν τῷ κατακλυσμῷ τῆς διαφορᾶς, τὰ ἤθη ἐκφραλοῦνται, ἡ ἐθνικὴ ἐνότης διασπᾶται, ἡ δὲ μόλις μεταξύ αὐτῶν ἀναφαινομένη Μοῦσα ἀποθεαρρυσμένη προφητικῶς ἀποβλέπει πρὸς τὴν μέλλουσαν αὐτῆς δόξαν εἰς τὴν πατρίδα τῶν Καισάρων.

Γ'.

Πόθεν ἄρα γε καὶ πῶς κατ' ὀλίγον ἀφανῶς καὶ μυστηριωδῶς παρασκευάζονται αἱ μεταβολαὶ αὗται; εἶναι τάχα μοιραῖον τὸ συμβαῖνον; "Ὁχι, οὐδὲν αὐτόματον, οὐδὲν μοιραῖον. Πάντα συμβαίνουσι κατὰ σκοπόν! "Ὅπως ἡ μονὰς εἶνε ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῶν ἀριθμῶν, οὕτω καὶ τὸ ἄτομον εἶνε ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς κοινωνίας· διὸ δὲν δύναται ποτὲ νὰ ἐπέλθῃ κοινωνικὴ τις μεταβολὴ ἢ ἠθικὴ αὐτῆς ἀλλοίωσις, ἂν τὰς πρὸς τοῦτο ἀφορμὰς δὲν ἔδωκεν ἄτομον, ὅσον ἀφανῆς καὶ ἂν ὑποτεθῆ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ. Μόλις ἰδέα ἰσχυρὰ καταλαμβάνει τὴν ψυχὴν καὶ τείνει κατεπειγόντως νὰ παρασταθῆ εἰς τὸν πλησίον ἄνθρωπον, ὅπως κοινωνὸν καταστήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον τοῦ ἐν αὐτῷ ἀγαθοῦ, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου κατεχόμενος τοιαύτην πάσχει ἀλλοίωσιν, ὥστε διαπαιδαγωγεῖται κατ' ὀλίγον ἀφανῶς καὶ συνεπιφέρει τὴν μεταβολὴν τῶν περι αὐτόν." Ἦγουν ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης καθ' ὅλου, ἀποκαλυπτομένη ἀγνῶς εἰς ψυχὴν ἀγνήν, αὐτὴν μὲν καλλύνει δίδουσα δύναμιν καὶ ἰσχὺν εἰς τὸν λόγον, τὰς δὲ σχέσεις ἀπάσας ὁμοῦ καὶ ἐκάστην ἰδίᾳ αὐτῆς πρὸς τοὺς περι αὐτὴν τροποποιεῖ καὶ ἀλλοιεῖ· γενικευομένη δὲ ἡ ἰδέα αὕτη μεταξύ

πολλῶν, θέτει τὰς βάσεις τῆς ἀγωγῆς, καὶ διὰ τοῦ λόγου ἐμφανίζομένη ἐν τοῖς βιβλίοις, ἀποβαίνει τὸ ὄργανον τῆς διαπλάσεως τῶν νεωτέρων. Ἀναλογισθῆτε πρὸς στιγμὴν ἀπὸ τίνος ἀπλῆς παρατηρήσεως προέκυψεν ἡ θαυμασία γνῶσις τῶν νόμων τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων· ἦτο μυχία τις καὶ ἀφανῆς μελέτη ἀτόμου, καθ' ἣν, τῆς ψυχῆς ἀγνῆς οὔσης προλήψεων ἐπιστημονικῶν καὶ καθ' ἑαυτὴν γινομένης ἀποκαλύπτεται ἡ γενικωτάτη τῶν ἐπὶ γῆς ἀληθειῶν, ὁ νόμος τῆς ὀβελῆς· μετὰ δὲ ἀγῶνας, πείρας, λαμβάνει σχῆμα ἀντιλήψεως ὠρισμένον καὶ καταλαμβάνει τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ διὰ τῆς μεταδόσεως, διαπαιδαγωγεῖ τοὺς λειτουργοὺς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διὰ τῶν βιβλίων, ἀθάνατον καθιστῶσα τὸ ὄνομα τοῦ Νεύτωνος. Καὶ τοῦτο μὲν συμβαίνει εἰς τὸ ἄτομον ὑπὸ μιᾶς μόνον ἰδέας κατεχόμενον, ἰδέας μερικωτάτης ὡς πρὸς τὴν καθόλου ἀλήθειαν.

Τί δὲ ἤθελε συμβῆ εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς ὃν ἡ ὑπερτάτη τῶν ἀληθειῶν, ἡ τῆς θεότητος, ἀποκαλύπτεται; Τί μὲν ἤθελε συμβῆ, δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ παραστήσῃ ὁ λόγος, ἡ τέχνη μόνον διὰ τοῦ γλυφάνου καὶ τοῦ χρωστικῆρος εἶνε ἱκανὴ ν' ἀπεικονίσῃ τοῦτο ἐπὶ ἀνθρωπίνου ὁμοιώματος. Ἄλλὰ δι' εἰκόνας περιληπτικωτέρας δυνατὸν νὰ καταδειχθῇ τὸ ζητούμενον. Τοιαύτην εἰκόνα λαμπρὰν καὶ ἐπιφανῆ παρέχει ἡμῖν τὸ μέγα καὶ θεῖον ἱδρυμα τῆς χριστιανικῆς ὀρησκείας. Ἀνεγνώσατε βεβαίως καὶ γινώσκετε τὸν χαρακτῆρα τοῦ τελείου χριστιανοῦ, πόσον εἶναι θαυμασία! πόσον ἀνεξήγητον τὸ μεγαλεῖον ἐκεῖνο τῆς ἠθικῆς καλλονῆς! Παρατηρήσατε, ἴδετε τὸ μὲν βλέμμα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς οὐρα-

νίου αὐτοῦ πατρίδος ἀενάως κατὰ τὰς δυσχερείας ἀντλεῖ, ὡς ὁ μυθολογούμενος Ἄντατος ἦντλει ἐκ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Γῆς, νέας καὶ ἀκαταβλήτους δυνάμεις, ἡ καρδία ἐμπνεομένη ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ ἔρωτος εὐλογεῖ τοὺς ἐχθροὺς αὐτῆς καὶ ἀτπάζεται τοὺς διώκτας αὐτῆς. Ὁ δὲ χαρακτήρ, τὸ σύνολον τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου τούτου, φέρει κατ' ἀνάγκην τὴν ἀκατάβλητον δύναμιν τῆς ἀληθείας, τὸ κῦρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ τὴν εὐγένειαν τῆς πνευματικῆς ἀριστοκρατίας. Τίς ἐξ ἡμῶν, ὅσον πεπωρωμένην καὶ ἂν ἤθελεν ἔχει τὴν καρδίαν, δὲν ἤθελεν αἰσθανθῆ σέβας θρησκευτικὸν ἐνώπιον γυναικὸς καταφρονήσας τοὺς μεγάλους τῶν κινδύνων, ἵνα μίαν σῶση ψυχὴν καὶ ὀδηγήσῃ αὐτὴν πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας; Πόσαι παρθέναι τρυφεραὶ καὶ περικαλεῖς δὲν ἠγίασαν φυλακὰς κακούργων, θανατιῶντων ἀμαρτωλῶν κλίνας δὲν κατέστησαν λουτρῶνα παλιγγενεσίας; Πῶς δὲ καὶ διὰ τίνος δυνάμειος ἐμάλαξαν τὰς ἀμαλάκτους ἐκείνας καρδίας;

Τίς ἀγνοεῖ τὴν φιλόσοφον Αἰκατερίνην, τὴν θυγατέρα Κώνστου τινὸς ἐξ Ἀλεξανδρείας; Ὡραία καὶ ἐπιφανὴς βασιλικῶς ἐπέβαλε τοῖς περὶ αὐτὴν τὸ σέβας, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀφοσίωσιν. Κάτοχος τῆς ἐλληνικῆς, ῥωμαϊκῆς καὶ λατινικῆς παιδείσεως, ἐπιστήμων, ἐρμηνεύτρια Ὁμήρου, Βιργιλίου καὶ Γαληνοῦ, διακούσασα τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους καὶ Εὐσεβίου, δεινὴ περὶ τὸ λέγειν, γυνὴ ἐξόχως ῥήτωρ, καταθέलगουσα καὶ διαπαιδαγωγούσα τοὺς ἀκροατὰς καὶ τοὺς ὀμιλητὰς αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους Μαξιμιανοῦ καὶ Μαξεντίου. Ἀσπάζεται τὴν νέαν φιλοσοφίαν τῶν χριστιανῶν, καὶ προσελκύνει πεντή-

κοντα ῥήτορας πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν. Παρίσταται ἐνώπιον βασιλέων καὶ ἐπιβάλλει αὐτοῖς τὸ σέβας καὶ τὴν τιμὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἀποθνήσκει δὲ ἐν βασιάνοις ἀπάραχος καὶ γαλήνιος ἔχουσα τὴν καρδίαν ἐστραμμένην πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Μελαίνη, θυγάτηρ πλουσιωτάτων γονέων. Ὡραία καὶ πεπαιδευμένη κόρη, καθιεροῖ τὸν βίον τῆς εἰς τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας, παρέχουσα ἡμῖν ζῶσαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν διὰ τοῦ πρακτικωτάτου αὐτῆς βίου. Τρέφει πεινῶντας, ἐνδύει γυμνητεύοντας, παραμυθεῖ τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς ἀδελφοὺς αὐτῆς, περισώζει ψυχὰς ἐν κακοῖς πλανωμένας καὶ φέρει πανταχοῦ προσερχομένη τὴν θεῖαν γαλήνην καὶ τὴν οὐράνιον παραμυθίαν.

Βαρβάρα, θυγάτηρ ἑλληνας, καταισχύνει τοὺς δικαστὰς αὐτῆς ἐνώπιον τυράννων καὶ καρτερῶς δέχεται τὸν θάνατον τῶν μαρτύρων. Τίς ἀγνοεῖ τὸν βίον τῆς Κυριακῆς, ἥτις τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἤγετο πρὸς τὸν θάνατον τοιαύτην ἔδειξε τὴν δύναμιν τῆς πίστεως αὐτῆς, ὥστε πολλοὶ τῶν ἑτεροδόξουντων ἠσπάσθησαν τὴν θρησκείαν αὐτῆς.

Τίς δὲν ἐκθαμβοῦται ἐνώπιον τῆς ἀληθοῦς ἀριστοκρατίας ἐν Χριστῷ, τῆς Παρασκευῆς, ἥτις ἀπόστολος γενομένη τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ πολλὰ παθοῦσα ἄγεται ἐνώπιον Ἀντωνίου τοῦ Ῥωμαίου καὶ περιφρονούσα θρόνους καὶ ἀγαθὰ πάντα καταπλήττει διὰ τοῦ κάλλους, τῶν γνώσεων καὶ τῆς φρονήσεως αὐτῆς; Τίς δὲν ἤθελε κλίνει γόνυ ἐνώπιον τοῦ ἀγιασμοῦ αὐτῆς, ὅτε « Μὴ γένοιτο ποτὲ νὰ ἀρνηθῶ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου » ἀποκρίνεται πρὸς τὸν βασιλέα, « Θεοὶ γὰρ οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπωλέσθησαν ἐκ τῆς γῆς ».

Πῶς δὲ καὶ διὰ τίνος δυνάμεως ἐκτάκτου αἰ ὄσται καὶ ἄγαια ἐκεῖνοι παρθένοι τοιαῦτα θαυμασία διέπραξαν; Ποῖον τάχα τὸ μυστήριον τῆς ἀκαταβλήτου ἐκείνης δυνάμεως; ἡ ἀγάπη, ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς, ἤτοι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται καὶ μεταξὺ τῶν Λατίνων τὴν Αὐρηλιανὴν παρθένον; Ἄλλ' ἤθελεν ἐπιλείψει μοι ὁ χρόνος ἂν ἐπέμενον εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα.

Ἄν νῦν ἐκ περισσοῦ θεωρήσωμεν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς Εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν θέλωμεν ἶδει, ὥσπερ ἐν εἰκόνι, εἰς τὰ διανοητικὰ μνημεῖα καὶ εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς ψυχῆς τοῦ Χριστιανοῦ. Πῶς δὲ διεδόθησαν καὶ ἐγενικεύθησαν αἱ ἀρχαὶ ἐκεῖναι; Ἐκ τῆς μονάδος πρὸς τὰ ἄτομα, καὶ ἐκ τῶν ἀτόμων διὰ τῆς συστηματικωτέρας διδασκαλίας εἰς τὴν κοινωνίαν, ἤτοι διὰ τῆς λεγομένης Χριστιανικῆς ἀγωγῆς, ἣτις καὶ πρόγραμμα ἴδιον καὶ κανόνας παιδαγωγικούς καὶ σύστημα ἴδιον εἶχε.

Τοιοῦτοι εἶναι λοιπὸν οἱ θεῖοι νόμοι οἱ ἀναλλοίωτοι τὴν ἀθάνατον ἡμῶν ψυχὴν διαπαιδαγωγοῦντες, νόμοι φέροντες ἐν ἑαυτοῖς διὰ τοῦ ἡθικοῦ κύρους τὴν ἀληθῆ ζωὴν, τὴν ἀληθῆ κίνησιν. Ναί! νόμοι δι' ὧν ἡ ψυχὴ ἄγεται πρὸς τὴν πρὸς ὃν ἐκλήθη ὄρον. Ἡ ἐμφάνεια λοιπὸν τῆς ἀληθείας ἡ καθόλου ἡ κατὰ μέρος γενεᾶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ζωὴν. Οἱ δὲ δυνάμενοι νὰ ἐπισπάσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὴν ἀλήθειαν εἶναι οἱ θεόπνευστοι τῆς ἀνθρωπότητος παιδαγωγοί, οἵτινες διὰ τοῦ εἰλικρινοῦς αὐτῶν βίου ἀποβαίνουσιν οἱ λαμπροφόροι τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ καὶ ὀριστικώτερον καὶ συστηματικώτερον δυνάμεθα νὰ ἰδῶμεν τὴν ἐπιρρῆν τῆς ἀγωγῆς ἐπὶ τῶν ἰδεῶν, αἰσθημάτων καὶ πράξεων τῆς κοι-

ωνίας. Ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ἐξεληθὼν ἐκ γῆς Αἰγύπτου καὶ ὑπὸ τῶν ἀγίων τῆς μονοθείας ἀρχῶν κατεχόμενος, διὰ τῆς τάξεως τῶν ἱερέων παρασκευάζει κατ' ὀλίγον εἰς τοὺς Ἑβραίους τὴν σχολὴν τοῦ Μωϋσέως ἣτις ὑπὸ τὰς πτέρυγας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰεχωβά βάσιν ἔχουσα τὴν εἰλικρινῆ εἰς Θεὸν πίστιν, παρεσκευάσε διὰ τῶν μαθητῶν αὐτῆς παιδαγωγοὺς τῶν Ἑβραίων τῶν ὁποίων αἱ ἰδέαι, αἱ ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι διεπαιδαγώγησαν αὐτοὺς ἐν ἡμέραις εὐδίας, ἐπαρμύθησαν ἐν τῷ ἄλγει τῆς δουλείας, καὶ ἀνύψωσαν τὸ θάρρος, προβλέποντες εἰς μέλλον αἴσιον· ὑπερπηδῶσαντες δὲ τοὺς αἰῶνας διαπαιδαγωγοῦσιν ἔτι σήμερον τὸ πλεῖστον τῆς Ἑσπερίας, διὰ τῆς βιβλικῆς ἀγωγῆς· διὸ βλέπομεν μετ' ἐκπλήκτου ἀπορίας τὰς πρὸ 4 χιλιάδων ἐτῶν, μονοθεϊκὰς ἀντιλήψεις τοῦ Μωϋσεως ὑποτυπούμενας ἐπὶ τῶν διδασκτικῶν καὶ παιδαγωγικῶν βιβλίων τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Πόσον θαυμασία ἐστὶν ἡ δύναμις τῆς ἀληθείας! πόσον ἀκατάβλητος καὶ ἀθάνατος! Ποῖα ἡ ἐπιρρῆ τῶν σχολείων ἢ σχολῶν ἐπὶ τῆς κοινωνίας! Συνέλαβεν ὁ Σαμουὴλ τὴν ἰδέαν τῶν σχολῶν, ὑπετύπωσε τὰς ἰδέας του εἰς πρόγραμμα, ἀνέπλασε τάξιν ἀνθρώπων κατ' αὐτό, διεπαιδαγώγησε τοὺς λαοὺς τῶν Ἑβραίων ἐπὶ αἰῶνας, καὶ διαπαιδαγωγεῖ ἕως σήμερον τὴν πεφωτισμένην Εὐρώπην, ἣτις οὐδόλως ὑπὸ τοῦ καιρικοῦ σχήματος προυμένῃ ἀσπάζεται τὰς δόξας ἐκεῖνας.

▲.

Ἄλλ' ὁ λόγος ὅσον τέλειος καὶ ἂν παρίσταται, ὅσον σοφὰς καὶ ἂν συνθέσῃ τὰς συνθήκας αὐτοῦ, ὡς μέσα παραστάσεως ἔχων κυρίας ιδέας, ἀδυνατεῖ νὰ δώσῃ τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα τῶν ὑπ' αὐτοῦ παριστανομένων ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων ἐπειδὴ αἱ ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων κατ' ἀνάγκην ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ εἶδους τῆς ἀγωγῆς, τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς διαίτης καὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου· ὥστε τρεῖς ἄνθρωποι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ιδέαν, ἀναγινώσκοντες τρεῖς διαφόρους εἰκόνας, πολλακίς ἀντιθέτους, ἠδύναντο νὰ παραστήσωσιν ἐν τῇ τέχνῃ. Ἦγουν ἡ ιδέα ἀγάπη, ἀναγινωσκομένη ἀκριβῶς καὶ κατὰ πάσας τὰς συνθήκας τῆς γραμματικῆς ὑπὸ διαφόρων ἀνθρώπων, ὅλως διάφορον ἀντιληψὶν παρέχει ἐκάστῳ ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ βίου αὐτῶν· ἄλλως ἀντιλαμβάνεται αὐτὴν ὁ χριστιανός, ἄλλως ὁ Ἕλλην τῆς ἀρχαιότητος, ἄλλως ὁ πνευματιστής καὶ ἄλλως ὁ υἱόφρων. Πόσαι θεῖται καὶ ὑπέρταται ιδέαι τῶν ἀρχαίων σοφῶν καὶ μάλιστα τοῦ Πλάτωνος δὲν παρεμorfώθησαν, δὲν παρεξηγήθησαν καὶ δὲν παρεννοήθησαν; Πῶς ἤτό ποτε δυνατόν μὲ τὰς κατὰ καιροὺς περὶ γυναικὸς ἐπικρατούσας ιδέας ν' ἀντιληφθῶμεν ἀκριβῶς τῆς κατὰ Πλάτωνα τελείας γυναικός, ἂν δὲν περιεσώζετο ἡμῖν ἡ ἀπαράμιλλος Βελετρία Παλλάς ἐν Λούβρῳ;

Ὅθεν διὰ τῶν κυρίων ιδεῶν οὔτε τὰς θρησκευτικὰς ιδέας δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ἰδῶμεν, οὔτε τῶν ἠθικῶν παραστάσεων ἀκριβῆ εἰκόνα νὰ ἔχωμεν. Μνημεῖον σχεδὸν ἀλάνθαστον, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει ἡμῖν τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθη-

ματα ἀρχαίας ἐποχῆς κατὰ τὸν αὐτὸν πρὸς πάντας χαρακτηριστῆρα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι τὰ καλλιτεχνήματα τῶν ἐθνῶν, ἐφ' ὧν ἀπροσκόπτως δυνάμεθα νὰ ἰδῶμεν τοὺς πόθους, τὰς ἐφέσεις, τὰς ἐλπίδας τοῦ ἀνθρώπου· διὸ ὅπως παραστήσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἐπιρροὴν τῶν ιδεῶν ἐπὶ τοῦ βίου τῆς κοινωνίας, ἀνάγκην ἔχομεν εἰκόνων ψηλαφητῶν. Τίς τὴν ἐν τῷ Βατικανῷ Ἦραν βλέπων γαλακτοτροφούσαν τὸν Ἄρην δὲν σέβεται καὶ ἀγαπᾷ τὴν ὑψηλὴν τῆς μητρὸς ιδέαν κατὰ τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα; Τίς τέλος ἀτενίζων πρὸς τὸν Διόνυσον καὶ τοὺς ὄπαδούς αὐτοῦ δὲν βλέπει καθαρῶς τίνα ιδέαν εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν περὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ταπεινοῦνται μέχρι τῆς τάξεως τῶν ζώων, ὑπὸ τῆς μέθης τῶν παθῶν κατεχόμενοι;

Δύο εἰσι κυρίως τὰ λαμπρότατα τοῦ καθολικοῦ βίου σημεῖα καθ' ἃ ὁ πολιτισμὸς παρέχει εἰκόνας ζωηρῶς ὀρισμένες καὶ ποικίλας ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῶν, περιόδου ὀργανώσεως κοινωνίας. Σημεῖα χρονικὰ καθ' ἃ ἡ ψυχὴ, ὡς ἀπὸ μακρᾶς νάρκης ἐγειρομένη καὶ ἀποσειούσα τὸ παρελθόν, ἐν εὐσεβικῇ ἐκστάσει θεωρεῖ τὴν νέαν φάσιν τῆς κοινωνίας, στιγμαὶ τινες, ἃς δικαίως δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν χρυσοῦν αἰῶνα. Αἱ στιγμαὶ αὗται ἀφῆκαν ἀνεξάλειπτα τὰ ἴχνη αὐτῶν διὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας, στιγμαὶ καθ' ἃς ἐπισφραγίζει ἑκατέρω κατὰ τὰς ἰδίας ἀφορμὰς καὶ ἀνάγκας, καὶ ἐπικυροῖ τὰς ιδέας αὐτῆς, συντελέσασα, ἡ μὲν εἰς τὴν ἀποθέωσιν τῆς Γλυπτικῆς, ἡ δὲ εἰς τὴν τῆς Ζωγραφικῆς, δι' ἧς οὐ μόνον ὁ ὑπὸ τῶν τότε ιδεῶν παιδαγωγηθεὶς ἀποκαλύπτεται ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μέλλον τίθενται τὰ στοιχεῖα τῆς ἀγωγῆς καὶ διαπλάσεως τῶν

νεωτέρων. Ἐκπροσωποῦνται δὲ αἱ στιγμαὶ αὐταὶ ὑπὸ τοῦ Φειδίου, Πραξιτέλους καὶ Πολυκλείτου ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ τοῦ Λεονάρδου de Vinei, Μηχαήλ Ἀγγέλου, Τιτιανοῦ καὶ Ῥαφαήλου ἐν Ἰταλίᾳ. Παραλληλίζοντες δὲ τὰς δύο ταύτας ἀδελφὰς δυνάμεθα νὰ δείξωμεν τὸ κατ' ἰδέαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ βίου, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐπικρατουσῶν ἀρχῶν, ἰδεῶν, δοξῶν, καὶ ἐν γένει τῆς ἀγωγῆς.

Κατὰ τὸν Ἕλληνα, διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους, οὓς δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀποδείξωμεν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι κέντρον τοῦ ἡθικοῦ κόσμου, ἔχοντος νόμους ἐπίσης θετικoὺς καὶ ἀπαραβιάστους, οἷοι οἱ φυσικοί, εἶναι ὁ ἥλιος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος. Ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ νοῦς παριστᾷ τὸ θεῖον, οὗτινος ἐνδιαίτημα ἀντάξιον εἶναι τὸ σῶμα, ὡς ναὸς ἱερός, τὸ δὲ κατ' ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου παρίσταται ὡς ψυχὴ θεία ἐν σώματι τελείῳ. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡρεμὸς ἐν ταῖς βιωτικαῖς περιπετεῖαις, μεγάλθυμος κατὰ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις, ἰσχυρὰ κατὰ τὴν πάλην πρὸς τὸ κακόν, μόνιμος ἐν τῇ ἀενάῳ ἀσκόπῳ κινῆσει τῶν περὶ αὐτήν, εἶναι ἀκριβῆς εἰκὼν τοῦ Πυθαγορείου καὶ Πλατωνικοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ δὲ τοῦ κατ' ἰδέαν τούτου πηγάζει ἡ θεία κεφαλή τοῦ Μειλιχίου Διὸς τοῦ πατρὸς ἀνδρῶν τε καὶ θεῶν. Ζητεῖ ὁ Φειδίας νὰ δώσῃ σάρκα εἰς τὸ ἐθνικὸν τοῦ κατ' ἰδέαν, νὰ παραστήσῃ τὴν τελείαν ψυχὴν ἐν σώματι τελείῳ, συλλαμβάνει τὴν ἰδέαν τῆς οὐρανοῦ σοφίας, κατασκευάζει αὐτῇ ναὸν μεγαλοπρεπῆ, τὸν Παρθενῶνα, ἐνοικεῖ ἐν αὐτῇ τὴν Θεάν, καὶ παρέχει ἡμῖν σήμερον τὴν εἰκόνα τῆς τελείας ψυχῆς τῆς γυναικὸς ἐν τῷ τελείῳ σώματι αὐτῆς. Ὁ μέγας ναὸς ἐγείρεται ἵνα ξενίσῃ τὴν ψυχὴν. Ἡ με-

γαλοπρέπεια τούτου εἶναι ἀντάξιον ἐξωτερικὸν τῆς γυναικὸς, ἐμπνέει, γεννᾷ ἐν ἡμῖν σέβας μετ' ἀγάπης, ἐξυψοῦ, προσελκύει. Πλησιάζομεν αὐτήν, καὶ ἀνοίγουσα τοὺς πυλῶνας αὐτῆς δεικνύει ἡμῖν τὴν θεῖαν ἐκείνην δύναμιν, δι' ἧς καὶ δι' ἣν διεπλάσθη ὁ ἐξω ἄνθρωπος, τὸ ἔνδυμα τῆς ψυχῆς, τὸ σῶμα, ὁ ναὸς. Τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου ἐν Ἰταλίᾳ γεννᾶται ἐκ τῆς πνευματικῆς τάσεως παραγομένης ἐν μέσῳ τῶν ψαλιδωτῶν ἀψίδων τοῦ Γοθικοῦ ναοῦ, ἔνθα διεπαιδαγωγεῖτο ἡ νεολαία. Ὅπως δὲ αἱ ἀψίδες οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀνυψούμενος ζητεῖ νὰ διασχίσῃ τὰ νέφη, ζητεῖ τὸν γλυκὺν οὐράνιον πατέρα τοῦ ἐσταυρωμένου, παραμελεῖ τὸ σῶμα καὶ μεταφέρει τὴν ψυχὴν ἀσώματον πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Μυστήριον ἀκατάληπτον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἡ δὲ τέχνη πρὸς παράστασιν αὐτοῦ ἔχει ἀνάγκην μέσων παραδόξως ποικίλων. Ἡ ψυχὴ εἶναι βρεμβώδης ἀλλ' ἰσχυρὰ, τὸ αἶσθημα μυστικόν, βαθύ καὶ δραματικόν, τὴν δὲ ταχεῖαν διαδοχὴν τῶν παθήσεων τῆς ψυχῆς δὲν δύναται ἡ τέχνη τοῦ Ἕλληνος νὰ παραστήσῃ. Γεννᾶται ἡ ζωγραφικὴ καὶ διὰ τῆς εὐκινησίας αὐτῆς δύναται μόνη νὰ παρακολουθήσῃ τὴν πτῆσιν τῆς χριστιανικῆς ψυχῆς, ἥτις ἐπὶ γῆς ἐνσαρκωθεῖσα καὶ ἐπὶ καιρὸν τὰς ἀγίας πηγὰς τῶν ὑδάτων, ἔνθα ἤλθε ν' ἀντλήσῃ, διαταράξασα (ὡς λέγει Γάλλος τις), ἀπέργεται βαρύθυμος καὶ ἀνεπαρκῆς πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ποθοῦσα τὴν πλήρωσίν τῆς. Ὅθεν ἡ μελαγχολία καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν τῆς ψυχικῆς δυνάμεως πρὸς τὰς ἐφέσεις ἐξόχως χαρακτηρίζουσιν αὐτήν. Τοσοῦτον δὲ τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς γραφικῆς ἦτο ζωηρὸν ὥστε καὶ ὁ Μωῦσης τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου, ὦν ἔργον γλυπτικόν

ὑπερνικῆσαν τὰς δυσκολίας δι' ἐκτάκτων δυνάμεων, παριστᾷ ἡμῖν εἰκόνα γραφικὴν. Εἰκόνα ἀκριβῆ τῶν λεγομένων παρέχουσιν ἡμῖν τὰ περίφημα ἔργα ἐφ' ὧν τόσον θαυμασίως ἀπετύπωσεν ὁ μὲν Μιχαὴλ Ἄγγελος ἐπὶ τοῦ ζῶντος Μωϋσέως τὴν σύγχρονον τῆς κοινωνίας χριστιανικὴν ἀγάπην, ὁ δὲ Léonardo di Vinei εἰς τὴν Joconde ἀντίστοιχον τῇ τοῦ Διὸς κεφαλῇ. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Vinei φέρει μέτωπον ὑψηλὸν ἀλλὰ σύννου, εὐρύ, καλυπτόμενον μυστηριωδῶς ὑπὸ τῆς κόμης, ὅπως τὰ νέφη καλύπτουσι τὸν θρόνον τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός, βλέμμα βαθύ καὶ ἐμβριθές, ἀλλ' ἔχει τὸ ἀόριστον, ἀτενίζον πρὸς τὸ ἄπειρον, μειδιάμα λεπτὸν ἀλλὰ φέρει καὶ ἴχνη εἰρωνείας πρὸς τὰς ἐπιγεῖους δοκιμασίας. Εἶναι ἡ Σφίγξ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου προτείνουσα τὸ πρόβλημα αὐτῆς. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Μιχαὴλ Ἄγγελου, ἀκριβῆς εἰκὼν τοῦ καλλιτέχνου, προξενεῖ τρόμον διὰ τὴν ἐν τῷ μαρμαρῷ ἀπειλοῦσαν φυλακισμένην δύναμιν. Παλαίει πρὸς τὸ κατ' ἰδέαν, ἀγωνιᾷ ὁ νοῦς κατὰ τὴν παράστασιν, ἀναπτύσσει δυνάμεις ἐκτάκτους, ἄς ἀντιπαρατάσσει πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς δυσχερείας. Ζητεῖ νὰ λύσῃ τὸ μέγα πρόβλημα δηλ. κατὰ πόσον δυνατὸν εἶναι νὰ ἐπιτείνῃ ὁ ἄνθρωπος, ἐλευθέρᾳ βουλήσει, τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Τὸ πνεῦμα ἀγωνιᾷ νὰ διαρρήξῃ τὰ ὑλικά δεσμὰ ὅπως ἀνερχομένη ἀσώματος εἰς τὰς χώρας τῆς ἀθανασίας ἴδῃ τὸν ποιητὴν αὐτῆς, τὸν Θεὸν τῶν πνευμάτων.

Εἰσέλθετε τώρα διὰ τῆς ταχυπέρου φαντασίας εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ἱερῶν τότε, τῶν διδασκάλων καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς πανεπιστημίοις, ἀτενίσατε πρὸς τὰς ὄψεις τῶν εἰλικρινῶς διδασκόντων τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις

εἶναι ἡ βᾶσις τῆς ἀγωγῆς, καὶ θέλετε ἴδει πόθεν καὶ πῶς ἐδημιουργήθη ὁ Μωϋσῆς τοῦ Μιχαὴλ Ἄγγελου καὶ πῶς τοῦ Vinei ἡ κεφαλὴ. Ὁ βίος λοιπὸν τῶν διδασκάλων, τὰ σχολεῖα, τὸ πρόγραμμα αὐτῶν, τὸ σύστημα τῆς παιδαγωγίας διέπλασαν τὰς οὐσίας ἐκείνας, αἵτινες ἴστανται μαρτύριον ἀλάνθαστον τῆς συγχρόνου ἀγωγῆς.

Οὕτω λοιπὸν ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καὶ τοιαύτης οὔσης τῆς ἐπιρροῆς τῶν ιδεῶν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῆς τύχης τῶν μελλόντων νὰ ὀνομάσωσιν ἡμᾶς προγόνους, εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ αἰσθανώμεθα τὴν ὁποίαν φέρομεν εὐθύνην, ἀπέναντι τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν, τὸ σύστημα τῆς παιδείουσεως καὶ τὸν τρόπον τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας τῶν ἐμπεπιστευμένων ἡμῖν ἀθῶων ψυχῶν ;

Ἡ εὐθύνη αὕτη μερικώτερον πρὸς τὸν οἶκον καὶ τὴν κοινωνίαν, γενικώτερον δὲ πρὸς τὸν καθ' ὅλου βίον τῶν ἀνθρώπων, εἶναι μεγίστη διὰ τὸν εὐσυνείδητον παιδαγωγόν, μεγίστη καὶ δυσθάστακτος, ἐπισύρουσα κατ' ἀνάγκην τὰς εὐχὰς ἢ τὴν κατάραν τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς.

Τοιαῦτα ἐννοῶν καὶ βλέπων ὁ παιδαγωγὸς πῶς δύναται νὰ λάβῃ ὡς γνώμονα τοῦ τε καθόλου τῆς Σχολῆς προγράμματος καὶ τῆς εἰδικωτέρας αὐτῆς ἐντολῆς τὰς γνώμας, τὰς δόξας καὶ τὰς ιδέας μεμονωμένων ἀτόμων ; Πῶς δύναται πτοούμενος ἐκ τῶν κατ' ἀνάγκην ἐπιγινομένων τῶ ἔργῳ αὐτοῦ δυσχερειῶν νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὰ καιρικά, ἐπιλήσμων γινόμενος τῶν αἰωνίων καὶ ἀμετατρέπτων ; Πῶς δύναται νὰ λησμονήσῃ, ὅτι καθῆκον ἔχει νὰ μετὰδῶσῃ τοῖς περὶ αὐτὸν τὸν ἀγιασμόν τῶν σχέσεων κατὰ

τὸν κοινωνικὸν βίον; Πῶς δύναται, λέγω, νὰ ἐπιλανθάνηται τῆς ὑψίστης αὐτοῦ ἐντολῆς δι' ἧς ἐκλήθη νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν στολισμὸν τῆς ἀθανάτου ψυχῆς ὑπὸ τῶν ἀρετῶν ἐκεινῶν, δι' ὧν προσπελάζει ὁ θνητὸς τῶ ἀθανάτῳ; Πῶς δύναται νὰ μὴ αἰσθάνηται κακοδαιμονίαν καυστικήν ἀναλογιζόμενος, ὅτι συντελεῖ εἰς τὴν διαστρέβλωσιν τῆς ἀληθείας, τὴν διαφθοράν τῆς καρδίας διὰ τὴν καπήλευσιν τῆς ἀρετῆς διὰ λόγους ἢ ἄλλως ἀτομικοὺς χάριν ἀτομικῆς ἱκανοποιήσεως ἢ ψευδοῦς δόξης; Δὲν εἶναι προτιμότερον εἰς τὸν τοιοῦτον νὰ ἀνοιχθῇ ἡ Γῆ καὶ νὰ τὸν συγκαταπάξῃ μεταξὺ τῶν σκωλήκων τῶν βιβρωσκόντων τὰ σώματα τῶν νεκρῶν;

Ὡ ναί, οὐδὲν ἔργον ἐστὶ δυσχερέστερον, οὐδὲν ἐναγωνιώτερον ἢ τὸ ἔργον τοῦ Παιδαγωγοῦ τοῦ φέροντος εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν ὄντων, ἅτινα ἢ τε κοινωνία καὶ οἱ γονεῖς ἐνεπιστεύθησαν αὐτῷ. Ἄλλ' ὅσῳ εἶναι δυσχερὲς τὸ ἔργον, τόσῳ καὶ μεστὸν εἶναι εὐλογίας, ὅταν διὰ τῆς μυστηριώδους ἀνθρωπογνωσίας, ὡς ὁ γενναῖος ναύκληρος, καθοδηγῇ τὸ λογικὸν σκάφος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἣτις ἐστὶν ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, αὐτὸς ὁ Θεός.

Ὅθεν ἀνάγκη ἔχει ὁ εὐσεβὴς παιδαγωγὸς συντάττων τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ νὰ ἔχῃ ὡς τελικὸν μὲν σκοπὸν τοὺς νόμους τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ὡς μέσα δὲ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἅτινα δύνανται νὰ προσπολεμήσωσι τὰ προσκόμματα κατὰ τὴν φεραν αὐτοῦ, εἰς τε τὸν κοινωνικόν, τὸν ἠθικὸν καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν βίον, ἣτοι τὰς προλήψεις, τὰ πάθη καὶ τὰς ψευδεῖς δόξας. Ἔργον αὐτοῦ εἶναι

νὰ ἀγνίσῃ τὴν ψυχὴν τῶν περὶ αὐτόν, ὅπως ἡ θεία χάρις κατερχομένη ἐν αὐτῇ ἀποκαλύπτῃ τὴν ἀλήθειαν. Ναί! νὰ κατέλθῃ ἡ θεία χάρις εἰς τὰς ψυχάς, νὰ αἰσθανθῇ ἡ καρδία τοὺς παλμοὺς τῆς οὐρανοῦ λύρας, ν' ἀναφανῇ τὸ θεῖον κάλλος τῆς ἀληθείας, νὰ ἀνυψώσῃ τὸ καταπίπτον θάρρος τῆς δίκην χρυσαλλίδος πλανωμένης ψυχῆς, ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν ἔξιν τῆς πρὸς τὰ ἄνω πτήσεως, ἵνα καταστολίσωσιν αὐθις τὴν ἀπογοητευμένην ἡμῶν κοινωνίαν ἱεροφάνται Μουσῶν, προφῆται τοῦ μέλλοντος, παιηταί τῆς ἀγνῆς καρδίας, τεχνῖται τῶν εὐσεβῶν ἐμπνεύσεων. Καὶ ν' ἀναφωνήσῃ πάλιν ἡ πολυμήχανος καιρικὴ καὶ ὑλιστικὴ φιλοσοφία ἀνακύπτουσα καὶ ἐξευγενιζομένη ἐνώπιον τῆς ἀπειρογνωσίας τοῦ Δημιουργοῦ τὴν θεῖαν τοῦ Πλάτωνος ἐπίκλησιν: « Δῶ ἡμῖν ὁ Θεὸς ἐπιστήμην, ἵνα γνῶμεν » τὴν ἀνεπιστημοσύνην ἡμῶν ». Ναί, ν' ἀνυψωθῇ αὐθις τὸ πνεῦμα πρὸς τὴν πηγὴν τῆς ἀληθείας, νὰ γευθῇ τῆς οὐρανοῦ τροφῆς καὶ ἐμοφορουμένη νὰ ἐκφωνήσῃ τὴν προφητικὴν τοῦ Ἀπόλλωνος φωνήν: « Δότε μοι λύραν φίλην καὶ καμπύλα τόξα ἵνα μεταδώσω τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἀναμάρτητον βουλήν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ νὰ προφητεύσω τὸ μέλλον!

Ἄλλ' ὅπως τὸ μέλλον τοῦτο παρασκευάζεται κατ' ὀλίγον, ἀνάγκη εἶναι ἕκαστον ἔθνος, ἐκάστη φυλὴ, ἐκάστη κοινωνία νὰ προσθέσῃ τὸ κατ' ἰδέαν αὐτῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναδειχθῶσιν οἱ ἔροι οἱ μέλλοντες νὰ διαπαιδαγωγήσωσι τοὺς νεωτέρους, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀρισθῇ καλῶς καὶ εὐκρινῶς ἡ ἐντολὴ τῆς παιδαγωγίας.

Ὅτι ἡ παιδαγωγία ἀποτελεῖ σήμερον αὐτὴν τὴν φιλο-

σοφίαν οὐδεις ὁ ἀντιλέγων· ὅτι δι' αὐτῆς ἀναμένουσι τὴν βελτίωσιν τῆς κοινωνίας οἱ λαοί, εἶναι πασίγνωστον· ὅτι ἀντικείμενον ἀπέβη σπουδῆς καὶ μελέτης τῶν σοφωτέρων τῆς Δύσεως ἀνδρῶν, ἐξ αὐτῶν τῶν παιδαγωγικῶν βιβλίων καταφαίνεται· τέλος, ὅτι ὁ κόσμος ἐκ τῶν θεωριῶν τῶν ἀφορωσῶν τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ, πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπογνωσίαν κατέρχεται, καὶ τοῦτο δῆλον. Πάντες γινώσκομεν, ὅτι τὸ Γερμανικὸν σύστημα τῆς ἀγωγῆς, ἔπερ φαίνονται, ὅτι ἀσπάζονται οἱ παιδαγωγοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶναι σύστημα προκῦψαν ἐξ ἐμβριθῶν μελετῶν καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἐκ τῶν προτέρων αὐτῆς τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ τρόπου τῆς διαδηλώσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, δι' ὧν κατ' ὀλίγον ἀναπλάττεται ὁ λογικὸς ἄνθρωπος. Ἄλλ' ἄρα γε τὸ σύστημα τοῦτο, ὅπερ ἐν τῇ διαπλάσει αὐτοῦ εὐρίσκεται ἔτι, φέρει καὶ πάντα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα δι' ὧν δύναται νὰ καταστή παγκόσμιον; δύναται τάχα νὰ προσαρμοσθῇ καὶ πρὸς τὰς ἡμετέρας ἐν τῇ Ἀνατολῇ κοινωνικὰς καὶ διανοητικὰς ἀνάγκας; Ὁ σοφὸς τῆς Γερμανίας ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ἐνώπιόν του, πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν παιδαγωγικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν, τὸν Ἑλληνα τῆς χαριστάτης χερσονήσου τῆς Μεσογείου; ἠδύνατο ν' ἀποσείσῃ τὴν ἐθνικὴν τάσιν αὐτοῦ πρὸς τὰς εἰδικότητας, ἣτις χαρακτηρίζει τὰς ἐμβριθεῖς αὐτῶν μελέτας, καὶ ἣτις προϋποθέτει ἐποχὴν καθ' ἣν αἱ ἐγκυκλοπαιδικαὶ γνώσεις προωδοποίησαν τὴν τάσιν ταύτην;

Τὸ Γερμανικὸν σύστημα, σοφώτατον πρὸς ἑαυτὸ καὶ κάλλιστον ὡς πρὸς τὸ ἔθνος, ἐλαττοῦται πολλαχοῦ κατ' ἄ-

νάγκην κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ, ὡς πρὸς τὰς ἡμετέρας ἐθνικὰς, κοινωνικὰς καὶ τοπικὰς ἀνάγκας.

Ἡ δὲ Γαλλικὴ λεγομένη μέθοδος κατ' ἀντίθεσιν τῆς Γερμανικῆς, εἶναι μέθοδος ὅλως ἐγκυκλοπαιδικὴ ἔχουσα τάσιν τινα ἴσως πρὸς τὴν ἐπιπολαιότητα, ἀλλὰ φέρουσα ἐν ἑαυτῇ καθολικώτερον χαρακτῆρα, προσαρμόζεται βέλτιον πρὸς τὰς ἀνάγκας λαοῦ νεωστὶ ἀνερχομένου εἰς τὸν τακτικὸν παιδαγωγικὸν βίον καὶ κατεπειγόντως ἀνάγκην ἔχοντος νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν διάδοσιν τῶν γνώσεων. Ἄλλὰ τί λέγω περὶ Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς μεθόδου; ἡ ἀνθρώπινος μέθοδος δὲν εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή; Ἡδύνατο τάχα ἐνώπιον τοῦ φιλοσοφοῦντος νοὸς νὰ συγχισθῶσιν οἱ γενικώτατοι τῆς παιδαγωγίας νόμοι, διότι κατὰ τόπους, κατὰ καιροὺς ἰδίους, κατὰ περιστάσεις ἐκτάκτους τῆς ἱστορίας ποικίλη καὶ διάφορος ἐγένετο ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν;

Δὲν ἠδυνάμεθα ἄρα ἡμεῖς, οἱ τὴν Ἀνατολὴν οἰκοῦντες Ἕλληνες, εἰλικρινῶς καὶ ἐν ἀληθείᾳ ἐπιζητοῦντες τὴν βελτίωσιν τῆς παρ' ἡμῖν παιδείσεως, πειρώμενοι μετὰ προσοχῆς ν' ἀκολουθῶμεν τοὺς γενικοὺς ἐκείνους παιδαγωγικοὺς νόμους εὐσεβῶς; Δὲν ἐπιτρέπεται τάχα ἡμῖν ἐκ τῆς πατρῴου ἱστορίας, ἐν ἣ ἀφθόνως εὕρηται αἱ ἀρχαὶ τῆς παιδαγωγίας, ἀμέτοχοι τῶν καιρικῶν ἀντιλήψεων, δὲν ἐπιτρέπεται, λέγω, ἡμῖν νὰ σχηματίσωμεν καὶ τρόπον ἴδιον ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς ἐκείνων; Δὲν διαγράφεται καθαρῶς ἐν τοῖς ἔργοις τῶν προγόνων ἡ τε νηπιαγωγικὴ καὶ ἡ προπαιδευτικὴ μέθοδος περὶ τῆς ὁποίας τοσοῦτον θαυμάζομεν τὴν Δύσιν; Ἀκούσατε τί λέγει ὁ Πλάτων περὶ τῶν νηπίων: « Μειράκια μὲν ὄντα καὶ παῖδες, μειρακιώδη παι-

δεῖαν καὶ φιλοσοφίαν μεταχειρίζεσθαι, τῶν τε σωμάτων, ἐν ᾧ βλαστάνει τε καὶ ἀνδρούται, εὖ μάλα ἐπιμελεῖσθαι, ὑπηρεσίαν φιλοσοφία κτωμένους· προΐουσης δὲ τῆς ἡλικίας, ἐν ἣ ἡ ψυχὴ τελειοῦσθαι ἄρχεται, ἐπιτείνειν τὰ ἐκεῖνης γυμνάσια. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Μὴ τοίνυν βία, ὦ ἄριστε, τοὺς παῖδας ἐν τοῖς μαθήμασιν ἀλλὰ παίζοντας τρέφε, ἵνα καὶ μᾶλλον αἰὸς τ' ἦς καθορᾶν ἐφ' ᾧ ἕκαστος πέφυκεν. »

Ἡ δὲ κατὰ Πλάτωνα συνοπτικὴ μέθοδος ἢ διαλεκτικὴ, κατὰ τὴν παιδείουσιν, δὲν εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς παιδαγωγίας σήμερον.

Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ καλῶς διαπαιδαγωγομένου ἀνθρώπου ; Ἀλλὰ πρὸς τὸ κατ' ἰδέαν τοῦτο πρέπει, εἰπομεν, νὰ προστεθῶσιν οἱ χαρακτῆρες οἱ μέλλοντες νὰ διαπλάσωσιν αὐτόν. Τοιοῦτοι δὲ εἰσι κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην.

Ἐλεύθερος σχηματισμὸς τοῦ χαρακτῆρος καὶ σέβας πρὸς τὴν ἀτομικότητα τοῦ παιδευομένου, ἀγιότης καὶ ἀκρίβεια κατὰ τὴν παράστασιν τοῦ ἀληθοῦς, ὅπως ἡ ἀντίληψις ἀποδυσπετῆ πρὸς τὴν σοφιστείαν· παράστασις καλὴ καὶ ἐμπρέπουσα τῆ ψυχῆ τῶν ζητημάτων ἐκεῖνων ἄτινα ἀφορῶσι τὰ αἰσθήματα· ἐξέγερσις τῆς φαντασίας διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπιστήμης· διαπαιδαγώγησις τῆς θελήσεως πρὸς τὴν ἀρετὴν ἥτοι τὸν πρακτικὸν βίον διὰ τῆς ἐπιμόνου παρασκευῆς ἕξεων πρὸς τοῦτο. Μέτρον ἐκτιμῆσεως τῶν περὶ ἡμᾶς συμβαινόντων ἀκίνητον, κανόνες τῆς ἠθικῆς φέροντες τὸν χαρακτῆρα οὐχὶ τῆς κατὰ συνθήκην ἀλλὰ τῆς καθόλου ἠθικῆς. Πίστις ἀληθῆς, εἰλικρινὴς καὶ

ζῶσα, κατοπτριζομένη ἐφ' ὅλων τῶν ιδεῶν, αἰσθημάτων καὶ πράξεων, κοινὴ ἐλπίς καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐπικράτησις τῆς ἠθικῆς αἰδοῦς, τῆς αἰδοῦς ἐκεῖνης, ἣτις κανονίζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτόν, ὃν πρέπει νὰ αἰσχύνηται μάλιστα πάντων, κατὰ τὸ πυθαγορικὸν λόγιον· « πάντων δὲ μάλιστα σαυτὸν αἰσχύνεο »· ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος πάντας μὲν δύναται νὰ ἐξαπατήσῃ ἢ ὑπὸ πάντων νὰ παραγνωρισθῇ, ἀλλ' οὐδέποτε καὶ τὴν ἐν αὐτῷ συνείδησιν, ἣτις ἐστὶν ἡ κυρίως διαπλαστικὴ τοῦ χαρακτῆρος δύναμις, νὰ διαλάβῃ. Τοιαῦτά εἰσι τὰ στοιχεῖα ἐφ' ὧν δυνάμεθα νὰ ἰδρύσωμεν τὸ ἐλληνικὸν τῆς παιδαγωγίας πρόγραμμα. Τοιοῦτοί εἰσιν οἱ ὄροι τῆς μεταξὺ παιδαγωγοῦ καὶ παιδαγωγομένου συνθήκης !

Ἡ δὲ καλῶς καὶ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας διαπαιδαγωγηθεῖσα κοινωνία πληροῖ ἀπάσας τὰς ἐφέσεις τῆς ψυχῆς ἐξευγενίζουσα καὶ ἐξυψοῦσα αὐτήν. Ἐν αὐτῇ πᾶς δεσμός εἶναι ἱερὸς καὶ σεβαστὸς ἐξ οὗ προκύπτει ἡ εὐθύνη ψυχῆς ἐνώπιον ἄλλης μεθ' ἧς εἶναι συνδεδεμένη, ἐπικρατοῦσιν αἱ ὑψηλαὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἐπὶ τῆς κατὰ συνθήκην, νικᾷ ἡ ἀληθῆς μετριοφροσύνη τὴν σεμνοτυφίαν καὶ καθωραίρεται ὁ χαρακτῆρ διὰ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀτομικῆς ἀξίας, θυσιάζονται τὰ μερικὰ συμφέροντα ὑπὲρ τῶν καθολικωτέρων, καὶ παρακολουθοῦσιν αἱ οὐράναι Μοῦσαι αἱ χαρακτηρίζουσαι τὰς μεγάλας ὀργανικὰς περιόδους.

Δίκαιον λοιπὸν ἦτο ἐξ αὐτῆς τῆς τοῦ λόγου ἀρχῆς ν' ἀτενίσω τὸ βλέμμα πρὸς ὑμᾶς, ὦ προσφιλεῖς κόραι, πρὸς ὑμᾶς αἵτινες σήμερον ἀγωνίζεσθε τὸν ἱερὸν τῆς τελειοποιήσεως ἀγῶνα. Ἴδετε, τὸ στάδιον εἶναι εὐρὺ καὶ οἱ ἔλλα-

νοδίκαι ἐπιεικεῖς ! παρασκευάζεσθε ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς πατρικῆς τῆς σχολῆς ταύτης ἐστίας, ἀλλὰ μὴ λησμονεῖτε κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν περὶ ἡμᾶς συμβαινόντων, ὅτι ἀληθῆς ζωὴ καὶ ἀληθῆς κίνησις εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν διάπλασις. Δύνασθε νὰ ζήσητε ἔτη πολλά, πολλὰς ν' ἀπολαύσητε τιμὰς καὶ ἀγαθὰ, πολλὰ νὰ πράξητε ἔργα ἐξεγείροντα τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδὲν τούτων συντελεῖ ἄνευ τῆς ἐσωτερικῆς διαπλάσεως εἰς τὴν ἠθικὴν φορὰν τοῦ βίου. Αὕτη μόνον ἡ μεταβολὴ συνεπιφέρει τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου, αὕτη ἀκτινοβολεῖ περὶ αὐτὴν τὴν θείαν εὐλογίαν, αὕτη τὰς σχέσεις καθαγιαίνει, τοὺς δεσμοὺς ἐπιτείνει τῶν καρδιῶν, αὕτη ἐστὶ πηγὴ ἐμπνεύσεως καὶ δι' αὐτῆς μόνης βελτιοῦται ἡ τύχη τῶν κοινωνιῶν. Ὁ δὲ τῶν ἡδονῶν τῆς τοιαύτης ζωῆς γευσάμενος φέρει καὶ τὸν ἀπαραίτητον τύπον τῆς ἠθικῆς ἀριστοκρατίας, ἣτις ἐν πενιχρᾷ καλύβῃ, ἢ ἐν μέσῳ τῶν βιωτικῶν τρικυμιῶν, ἢ ὑπὸ κακῶν προσβαλλομένη ἐπιβάλλει τοῖς περὶ αὐτὸν τὸ δοξαστέον καὶ τὸ πρακτέον. Ὅθεν τὸ μέτρον τῆς ζωῆς, τὸ μέτρον τῆς ἀληθοῦς προόδου εἶναι ἡ καθ' ἑκάστην ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολὴ τοῦ ἐν ἡμῖν ἐνοικοῦντος δαίμονος. Τούτου φύλακας ἔταξεν ὑμᾶς ὁ Θεὸς καὶ κατὰ τὸ μέτρον τοῦτο θέλετε ἔχει τὴν ἀμοιβήν.

Προσέλθετε νῦν ἵνα λάβητε τὴν ἀμοιβήν τῶν ἀγώνων ὑμῶν, ὅπως δι' αὐτῶν μάθητε τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν ἐν ὑμῖν αὐταῖς συμβαινόντων εἰς τὸ μέλλον, ὅτε ἡ φωνὴ ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων δὲν θέλει πλέον ἡχεῖ μεταξύ ὑμῶν· ἀλλ' εὐχομαι ἡ μνήμη αὐτῶν νὰ ὑποβοηθῇ ὑμᾶς κατὰ τὴν δύσκολον τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσιν.

Αἱ δὲ καθυστερήσασαι χαίρετε ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ἀποβλέπουσαι εἰς τὸ μέγα τῆς τελειοποιήσεως στάδιον τοῦ σχολικοῦ ἡμῶν βίου, καθ' ὃν καὶ ἡμᾶς ἀναμένει ὁ τῆς νίκης στέφανος, ἂν εἰλικρινῶς καὶ ἀγνῶς τὸ καλὸν ἐπιδιώκητε, διότι ὁ Θεὸς ἐστὶν ὁ ἀμείβων τὸν δίκαιον ἀγῶνα.

ΛΟΓΟΣ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΝΟΜΗΝ ΤΩΝ ΒΡΑΒΕΙΩΝ

ΤΟΥ

ΖΑΠΠΕΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ

1877-78.

Σεβαστή μοι ὀμήγουρις !

Τὸ γλυκὺ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἄσμα τῶν μαθητριῶν τῆς Σχολῆς, οἰωνὸς ἄριστος καὶ βέβαιος μέλλοντος εὐτυχιστέρου, συγκινεῖ βεβαίως τὴν καρδίαν ὅλων, ἡ ἀφελῆς παρθενικὴ πρὸς τὴν πατρίδα αὐτῶν στοργὴ ἀναπτεροῦ πεπτωκυίας ἐλπίδας, ἡ ἐπὶ τῶν ὄψεων αὐτῶν ἐπιλάμπουσα ἀθώοτης τονίζει καὶ ἐν ἡμῖν τὴν στιγμὴν ταύτην τὴν ἀρμονικὴν λύραν, ὅπως, καίτοι πολυπαθεῖς καὶ πεπονημένοι, συνυμνήσωμεν μετ' αὐτῶν οὐχὶ τὸ δῶρημα ἀλλὰ τὸν Δοτῆρα, οὐχὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὴν πηγὴν αὐτῆν τοῦ οὐρανοῦ τούτου ἀγαθοῦ, ἐξ ἧς πᾶσα ζωὴ, γαλήνη καὶ εὐδαιμονία οὐράνιος ἀπορρέει. Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγράφου αὐτῶν μετώπου διαφαινομένη ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ διάπλασις τὴν

δικαίαν πρὸς τὸν Θεὸν προκαλεῖ εὐγνωμοσύνην. Αὐταὶ εἰσιν αἱ χρησταὶ ἡμῶν ἐλπίδες, αὐταὶ τὸ ὄνειρον τοῦ αἰσίου μέλλοντος, ἐν αὐταῖς ἡ πατρίς καὶ δι' αὐτῶν τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους. Δι' αὐτῶν πρόκειται νὰ παρασκευασθῇ τὸ βιωτικὸν δράμα τῆς ἡμετέρας κοινωνίας.

Ποῖον ἄρα τὸ ἰδεῶδες τῆς δράσεως αὐτῶν ; Ἐκαστος καλλιτέχνης ἐν τῷ προπλάσματι ἐκδηλοῦ τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ παρασταθησομένου ἐξ οὗ μετὰ μόχθου τὸ καλλιτέχνημα προκύπτει. Ποῖον ἄρα καὶ τὸ παιδαγωγικὸν τῆς σχολῆς ταύτης πρόπλασμα ; Τοῦτο πολλάκις ἀκούομεν παρὰ πολλῶν ἐρωτώμενον, καὶ δικαίως. Μετ' ἀνυπομονησίας παρακολουθοῦμεν συνήθως τὸν τεχνίτην, ἀγνοοῦντες τὸ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ πρότυπον. Ἄλλ' ἀνάγκη ὑπομονῆς, τὸ ἔργον πρέπει νὰ τελεσθῇ, ὅπως ἡ κρίσις ἢ ἀσφαλῆς καὶ βεβαία, οὐχ ἥττον δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτίθωνται πολλάκις καὶ αἱ ἀρχαί, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ παιδαγωγοῦ κατὰ τὴν τῆς νεωτέρας γενεᾶς διάπλασιν καὶ μάλιστα τῆς μελλούσης μητρὸς καὶ συζύγου· διότι δυστυχῶς, αἱ τῆς Ἀνατολῆς ἔξεις καὶ προλήψεις δὲν ἀπεξεδύθησαν ἐτι τὰ τῆς Ἀσίας ἔθιμα· ὁ οἶκος δὲν φαίνεται ἐξελληνισθεῖς· ὁ βίος δὲν ἐξεπολιτίσθη· ὥστε ὅπως ὁ παιδαγωγὸς ἀσφαλῆς τὸ κατ' ἰδέαν αὐτοῦ ἔχη, ἀνάγκη ἔχει μελέτης ἐμβριθοῦς καὶ ἀπρολήπτου τῆς πατρῴου ἱστορίας, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων δι' ὧν χαρακτηρίζεται κυρίως τὸ ἔθνος αὐτοῦ, ἔχει ἀνάγκη προτύπων πρὸς ἃ ἀτενίζων καὶ παρ' ὧν ὀρμώμενος νὰ θέσῃ τὰς βάσεις τοῦ παιδαγωγικοῦ αὐτοῦ συστήματος, πρὸς ὃ καὶ ἡ καθολικὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορία παρέχει τὴν ἑαυτῆς συνδρομὴν ἀφρόνως. Μορφή δὲ καλ-

λίτεχνος ἐφ' ἧς ἅπας ὁ βίος παρίσταται, τὸ σκόπιμον αὐτοῦ καταφαίνεται, ἡ ἐντολὴ τοῦ ἠθικοῦ ὄντος διακρίνεται, ὁ χαρακτήρ ἀναδεικνύεται, καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀνθρωπότητος ἐν ἀπροσωποληψία δύναται νὰ κρίνῃ, εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ δράμα, τὸ τὴν λύραν τῆς καρδίας τονίζον, τὸν διαλογισμὸν αἶρον καὶ τὴν δράσιν κανονίζον· ἡ δὲ ἀνάλυσις αὐτοῦ εἶναι αὐτὴ ἢ ἀνάλυσις τοῦ κατ' ἄτομον καὶ ἔθνος καὶ κατὰ φυλὴν βίου· ἔθεν πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ βιωτικοῦ δράματος, πρὸς ὃ ὁ παιδαγωγὸς ἐκλήθη νὰ ἐτοιμάξῃ τοὺς μέλλοντας νὰ ἀγωνισθῶσι, καλὸν εἶναι νὰ θεωρήσωμεν ἐκ παραλλήλου τὸ ἔντεχνον δράμα καὶ τὸν βιωτικὸν ἀγῶνα.

Τρία εἶναι τὰ οὐσιώδη μέρη ἐξ ὧν συναποτελεῖται τὸ δράμα· ὁ δρῶν ἤτοι τὸ πρόσωπον τοῦ πρωταγωνιστοῦ, ὁ χορός, ὁ τῆς καθ' ὅλου συνειδήσεως ἀντιπρόσωπος, καὶ τὸ κυρίως θέατρον, πρὸς ὃ παρασκευάζεται τὸ διδακτέον. Ἴνα δὲ τὸ δράμα ἀποβῇ τέλειον, εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπεριληφθῇ ἐν μιᾷ μόνῃ πράξει τοῦ βίου τὸ πάθος τε καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ δρῶντος· ὥστε ἂν τὸ πάθος αἶρῃ τὴν πράξιν, ὁ χαρακτήρ νὰ παρέχῃ αὐτῷ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν. Ὁ δὲ χορός, ὡς τοῦτο καθαρῶς καταφαίνεται παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ καὶ μάλιστα τῷ Σοφοκλεῖ, ἀντιπροσωπεύων τὴν ἠθικὴν τῆς ἀνθρωπότητος συνειδήσιν, εἶναι ἡ μυστηριώδης ἐκείνη δύναμις, ἣτις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, κατὰ τὸ βιωτικὸν δράμα χρησιμεύουσα πρὸς διάκρισιν τοῦ πρακτέου καὶ δοξαστέου, ἐκπροσωπεῖ ἐνώπιον τοῦ ὄχλου, τοῦ μὴ δυναμένου νὰ κρατήσῃ τὸ κριτήριον αὐτοῦ ἀτάλευτον καὶ καθαρὸν, ὡς πρὸς τὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐκτυλισσόμενα, τὴν ἠθικὴν δύναμιν

πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ. Καὶ δύναται μὲν ἡ σκηνὴ ν' ἀλλάξῃ τόπον, τὰ πρόσωπα κατὰ τὰς δραματικὰς ὑποθέσεις νὰ ἀλλάξωσι χαρακτῆρα, αἱ περιστάσεις πρὸς ἑξαρσιν τοῦ πάθους νὰ ποικίλωνται· ἐν μόνον τὸ αὐτὸ μενεῖ, ὁ χορὸς, τὸ ἔργον τῆς καθόλου συνειδήσεως, ἡ συνειδήσις τῆς ἀνθρωπότητος. Διὸ πολλάκις πράξις πρὸ πολλῶν αἰώνων τελεσθεῖσα, καὶ ἀρχὴν βίου ἐπιστήμου ἀνδρὸς καταδεικνύουσα, ἂν τότε, ἕνεκα τῶν τοπικῶν πλανῶν τῶν καιρικῶν προλήψεων καὶ αὐτῆς τῆς ἀμαθείας, δὲν εὖρε τὸν χορὸν αὐτοῦ ἀντάξιον, μετὰ αἰῶνας πολλοὺς συμπληροῦται τὸ δράμα ἐκεῖνο. Ἡ συνειδήσις τῆς ἀνθρωπότητος ἐπικυροῖ τὴν τελεσθεῖσαν πράξιν. Δικαίως λοιπὸν ἐν τῷ δράματι ὁ χορὸς ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν αὐτοῦ. Τὸ δὲ κριτήριον τοῦτο εὐρίσκεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅταν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, διὰ τῆς ἠθικῆς, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ θεοῦ ἔρωτος, ἀγνή καὶ καθ' ἑαυτὴν γενομένη, ἀναζητῆ εἰλικρινῶς αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, ἧς τὸ κάλλος εἶναι τοιοῦτον κατὰ Πλάτωνα, ὥστε ὁ πρὸς αὐτὴν ἄπαξ ἀτενίσας ἀδύνατον νὰ γεννᾷ εἰδῶλα ἀρετῆς, ἀλλὰ γνήσια τῆς ἀρετῆς τέκνα. Ἄν δὲ ἦτο δυνατόν ποτε νὰ κατορθώσωμεν ν' ἀποκαλυφθῇ ἡ ἀλήθεια εἰς πάντας, ὁμοίως τὸ κριτήριον πάντων θὰ ἦτο κοινόν.

Καὶ ὅπως μεταξὺ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦ ἀνθρώπου κλιμαξ μεταβάσεως πρὸς τὴν αἰωνιότητα ἴστανται οἱ ἠθικοὶ νόμοι, ἐφ' ὧν βασανίζομεν, ὡς ἐπὶ Λυδίας λίθου ἐκάστην ἡμῶν πράξιν καὶ ἕκαστον ἡμῶν διανόημα, οὕτω καὶ ἐν τῷ δράματι τοῦ βίου ἡ καθόλου συνειδήσις ἐστὶν ἐκείνη, ἐφ' ἧς βασανίζομεν τὰς πράξεις καὶ τὰ αἰσθήματα ἡμῶν.

διὰ ταύτης φέρεται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ θεῖον, παιδευόμενος ἐκάστοτε καὶ τελειοποιούμενος διὰ τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ διακρίσεως τοῦ πρακτέου.

Μάτην αἱ προλήψεις, τὰ πάθη, ἡ ἄγνοια, ἡ δεισιδαιμονία, ἡ ὑποκρισία καὶ ἡ πλάνη καταπολεμοῦσι τὴν ἀθωότητα τῆς κρίσεως τοῦ ὄρῳντος, ἐνισχύεται πολεμουμένη, εὐλογεῖται ὑβριζομένη, ἀνακτᾷ πεποιθήσεις ἐν τῇ πλάνῃ τῶν ἄλλων, καὶ τέλος ὄρῳ, καὶ ὄρῳ ἐν γνώσει ἐνὸς καὶ μόνου τὴν φωνὴν ἐν ἑαυτῷ φέρων ἀμετάβλητον, τὴν φωνὴν τῆς καθόλου συνειδήσεως, τὴν φωνὴν ἐκείνην καὶ μόνην τὴν τοῦ ἐπαίοντος.

Ἄν καὶ ὁ ὅλος τῆς ἀνθρωπότητος βίος ἦναι δράμα συνεχές, ἂν καὶ μία μόνη πράξις, ἐν μόνον πάθος τοῦ ἀνθρώπου διηνεκῶς ἀπὸ τῆς σκηνῆς ποικίλως παρίσταται, πρωταγωνιστούντων φυλῶν καὶ ἔθνων· ἂν καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἰς μίαν μόνην δύναται νὰ περιορισθῇ λέξιν, τὸ πρὸς τὴν τελειότητα βαλντεῖ, ἦτοι τὸ τελειοποιήσιμον, οὐχ ἦττον, ἐπειδὴ αἱ περιστάσεις, δι' ὧν πρὸς ταύτας παιδαγωγεῖται ὁ ἄνθρωπος, εἰσὶν ἄπειροι καὶ ποικίλοι, τότε μόνον δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀκριβῆ ἀντίληψιν καὶ εἰκόνα τοῦ βιωτικοῦ δράματος, ὅταν ἀπὸ πολλῶν σημείων αὐτὸ τὸ τῆς ψυχῆς πάθος σπουδάσωμεν.

Ὅπως δὲ κατ' ἄτομον εἰς ὀλίγα μόνον τῆς ζωῆς σημεῖα συγκεντροῦται ὁ βίος, οὕτω καὶ μεταξὺ τῶν λαῶν εἰς ὀλίγους βίους συγκεντροῦται ὁ βίος ὅλου τοῦ ἔθνους. Μυριάδες γεννῶνται, ζῶσι καὶ ἀποθνήσκουσιν, ἀλλ' ἐν ὀλίγοις δίδεται ἡ χάρις τοῦ ἀληθοῦς βίου· ὀλίγοι εἰσὶν οἱ κατὰ τὸ βιωτικὸν αὐτῶν δράμα πρωταγωνιστοῦντες.

Καί ὅπως κατὰ τὸν βίον τῶν προταγωνιστούντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ λαῶν, ἡ πυκνότης τῶν δραματικῶν ὑποθέσεων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἠθικῆς ἀναπλάσεως αὐτοῦ, οὕτω καὶ κατὰ τὸν βίον τῶν ἀτόμων, τῶν ἀποτελούντων τοὺς ἥρωας τοῦ βιωτικοῦ ἀγῶνος, ἡ πυκνότης τῶν δραματικῶν ὑποθέσεων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀνυψώσεως καὶ τῶν περιστάσεων καθ' ἃς πυκνοῦται ἡ αἴρεσις, ἢ ἐλευθέρως, δυνάμει τῆς εὐσεβείας αὐτῶν πρὸς ἑαυτοὺς ἐπισπῶσι. Διὰ τοῦτο βλέπομεν πολλακίς βίον ἐνδόξων ἀνδρῶν, ἀναμορφωτῶν τῆς ἀνθρωπότητος, ὑποκείμενον εἰς σκληρὰς δοκιμασίας, εἰς δεινοὺς διωγμοὺς, εἰς βασανιστήρια τραγικά. Ποῖον λοιπὸν τὸ αἷτιον τοῦ φαινομένου τούτου; Μήπως τιμωροῦνται ὡς παραβάται τοῦ ἠθικοῦ νόμου; ἢ αὐθαδῶς περιφρονοῦσι τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς; ἢ ὁ κεκορυφωμένος αὐτῶν ἐγωϊσμὸς ἀποτυφλῶται αὐτούς; Μὴ δοκιμαζοῦσιν οἱ γάνοι οὗτοι νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν θελήσιν αὐτῶν τὴν θελήσιν τῆς κοινωνίας; Ὅχι, ἤθελεν εἶσθαι βλάσφημον, ἂν πρὸς στιγμὴν τοιαύτη τις ὑπόνοια διήρχετο τὸν νοῦν ἡμῶν. Τὰ ἀτυχῆ καὶ μακάρια τοῦ Δημιουργοῦ ἐκεῖνα πλάσματα συναισθανόμενα βαθέως τὴν ἐν ἑαυτοῖς ἀθανασίαν καὶ ἀνὰ πᾶσαν αὐτῶν πράξιν βασανίζοντα πᾶν αἶσθημα καὶ πάντα σκοπὸν πρὸς τὸ κριτήριον τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπερ ἐστὶν ἱερόν, προσκαλοῦνται ἀπαραιτήτως πρὸς αἴρεσιν τοῦ πρακτέου, ὅπερ πολλακίς φεῦ! ἀντίκειται τῇ κοινῇ λεγομένῃ γνώμῃ!

Ἄλλὰ τί δέον γενέσθαι; Δύνανται ἄρά γε οἱ τοιοῦτοι πτοούμενοι ἐκ τῶν ἐπαπειλούντων αὐτοὺς κακιῶν, ῥιψάσπιδες νὰ ἀπομακρυνθῶσι τοῦ προκειμένου ἀγῶνος; Δύνανται,

ἀλλὰ τί λέγω! εἶναι ποτε δυνατόν νὰ φαντασθῆ τις ψυχὴν εἰς τὴν ἐδόθη χάρις οὐράνιος τῆς αἰρέσεως, νὰ ὑποστῆ τὴν τῆς αἰσχύνης ἑαυτῆς καταδίκην ὑποχωροῦσα τοῖς φθαρτοῖς καὶ ἐγκαταλιμπάνουσα τὰ θεῖα!; Ἐνταῦθα κεῖται τὸ μέγα τοῦ βίου πρόβλημα, τοιαῦται περιστάσεις βιωτικαὶ γεννώσι τὰς ἀληθεῖς ὑποθέσεις τοῦ βιωτικοῦ δράματος. Διὰ τούτων ἀναφαίνονται αἱ μεγάλαὶ καὶ ἡρωϊκαὶ πράξεις, αἱ τὴν ἐπιστήμην, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν ἀνυψοῦσαι. Ἡ δὲ τῆς ἀνθρωπότητος συνείδησις, ὅσῳ βραδέως καὶ ἂν συνείδῃ τὸ ἐν αὐταῖς μέγα καὶ θεῖον, πρὸς αὐτὰς καὶ μόνον ἐγείρει τοὺς ἀνδριάντας τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης ἐπισφραγίζουσα τὸ μεγαλεῖον τῆς πράξεως. Ὅθεν καὶ εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος καλοῦνται οἱ οὕτω δρώντες, καὶ πρὸς αὐτοὺς δικαίως ἀποδίδεται πᾶσα πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ τῆς συγχρόνου αὐτῶν ἱστορίας πρόδοσις.

Τὰ ἄτομα λοιπὸν κατὰ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν δρᾶσιν χαρακτηρίζουσι τὸν ἐθνικὸν βίον καθ' ὃν ἐπιλάμπουσιν, ὡς ἀστέρες φωτοβόλοι καθοδηγοῦντες τοὺς μὴ δυναμένους νὰ προσελκύσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸ οὐράνιον δῶρημα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ὀλίγοι μὲν εἰσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ τῆς ἀνθρωπότητος μάρτυρες, ἀλλὰ πολλῶν μυριάδων ἀδυνάτων θνητῶν ἀποβαίνουσιν ὁδηγοί. Οὗτοι βιοῦσιν, ἡμεῖς δὲ ζῶμεν· τούτων ἐστὶν ὁ βίος, ἡμῶν δὲ ἡ ζωὴ· διότι βίος ἐστὶν ἢ ἐν συνειδήσει αἴρεσις τοῦ πρακτέου ἐν μέσῳ κινδύνων καὶ δεινῶν. Δικαίως δὲ καὶ μεθ' ὑπερηφανείας ὁ Ὀλύμπιος ἐκεῖνος Περικλῆς εἰς τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ λόγον δίδωσιν ἡμῖν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ἠθικῆς καταστάσεως, ἣν ποιεῖ νὰ πιστεύσῃ κοινὴν οὖσαν καὶ τοῖς Ἀθη-

ναίοις. « Διαφερόντως γὰρ καὶ τόδ' ἔχομεν, ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα, καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσωμεν ἐκλογίζεσθαι ὁ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. Κράτιστον δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γινώσκοντες, καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι τῶν κινδύνων ».

Πρὸς ταῦτα ὅμως οἱ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ὀπαδοὶ οἱ *réalistes*, δύνανται ν' ἀντιτάξωσι: τί δέ; ποῦ κατατάσσετε τὰ δραματικά ἐκεῖνα στοιχεῖα τῶν διακεκριμένων κατὰ τὴν κοινωνίαν κακούργων; μὴ καὶ ἐν αὐτοῖς δὲν ὑπάρχει αἵρεσις ἐλευθέρᾳ; μὴ δὲν ἀσπάζονται καὶ οὗτοι τὸ πρακτέον ἐν γνώσει καὶ διακρίσει αὐτοῦ; Ποῖα λοιπὸν καὶ τίς ἡ διαφορὰ τῶν πρώτων πρὸς τοὺς δευτέρους; ἂν ἡ αἵρεσις μόνη χαρακτηρίζει τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις, τίς ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ; Ναι! ἡ αἵρεσις βεβαίως χαρακτηρίζει ἀμφοτέρων τὰς πράξεις, ἀλλ' ὁ μὲν θυσιάζει τὸ ἠθικὸν καλὸν πρὸς τὸ ἀτομικὸν συμφέρον, ὁ δὲ ἑαυτὸν προσφέρει ὑπὲρ τοῦ γενικωτέρου ἐγῶ, ἤτοι ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς ὃ ἀπαιτεῖται ἐξάπαντος ἢ τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος θυσία καὶ δι' οὗ μόνου ἱκανοποιεῖται ἡ εὐγενὴς ψυχὴ. Ὡς δὲ ἔπαθλον τῆς αἰρέσεως, ὁ μὲν ἔχει τὴν κακοδαιμονίαν καὶ τὴν πτώσιν, ὁ δὲ τὴν οὐράνιον μακαριότητα καὶ τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ Θεῖον. Ἡ δὲ καλλιτέχνης ψυχὴ ἢ ἡ ἄκακος καρδία, ἐπὶ μὲν τῆς μορφῆς τούτου διαβλέπει τὸν ἄδην μετ' ἀποστροφῆς, ἐπὶ δὲ τῆς μορφῆς τοῦ ἑτέρου ἐπιχειρομένην τὴν θεῖαν γαλήνην, τὴν ἐσωτερικὴν εὐδαιμονίαν, ἣτις προκαλεῖ τὸ σέβας, καὶ τὸν ἔρωτα. Καὶ ὁ ἀποστατήσας ἐκεῖνος ἄγγελος, δι' οὗ ἡ

ἀμαρτία καὶ ὁ θάνατος εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν, εἶχε πλήρη συνειδησιν τῆς ἑαυτοῦ ἐλευθερίας, καὶ ἐλευθέρως ἐν καθαρᾷ διακρίσει ἔπραξεν ὅ,τι ἔπραξεν· ἀλλ' ἀκούσατε πῶς θρηνεῖ τὴν ἑαυτοῦ κακοδαιμονίαν, κατὰ Μίλτωναν, ἀτενίζων πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ πρώτου ζεύγους· « ὦ
 » μέλας ἄδης, ποῖα πικρὰ εἰκὼν παρίσταται ἐνώπιόν μου;
 » οὗτοι δύνανται νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ εὐδαιμονῶσιν, ἐμοὶ δὲ
 » οὐδέτερον τούτων δυνατὸν εἶναι· καὶ δὲν εἶναι μὲν πνεύ-
 » ματα, ὡς ἐγώ, ἀλλ' ἰλιγγιωσα ἢ διάνοιά μου δύναται
 » νὰ παρακολουθήσῃ τὸν βαθμὸν τῆς εὐδαιμονίας αὐτῶν!
 » ὦ ἂν ἠδυνάμην καὶ ἐγὼ νὰ ἀγαπήσω πάλιν! Φρίκη!
 » πῶς ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν ἐπιλάμπει ἡ θεία τοῦ
 » πλάστου αὐτῶν μορφή! Ἄλλ' ὦ ζεῦχος ἐπὶ μικρὸν εὐ-
 » τυχῆς, ἀγνοεῖς εἰσέτι, ὅποια δεινὴ καταστροφή ἀναμέ-
 » νει τὸν βίον σου; Ἄφου δὲν δύναμαι πλέον νὰ προσέλθω
 » πρὸς τὸ ἀγαθόν, θέλω σὲ παραδώσει εἰς τοὺς σπαρακτι-
 » κούς τῆς δυστυχίας ὄνυχας, ἧς θέλετε ἀπολαύσει κατ'
 » ἴσῃ μοῖραν πρὸς τὴν προτέραν μακαριότητα. Ὁ ἄδης,
 » καὶ οὐχὶ ὁ παράδεισος τοῦ λοιποῦ θέλει εἶσθαι ἢ κατοι-
 » κία σας, ἢ ἀγνότης καὶ ἡ ἀπειρία σου θέλουσι μοὶ πα-
 » ράσχει τὰ μέσα πρὸς τὴν μαύρην ἐκδίκησιν! »

Ποῖα δεινὴ τῆς ψυχῆς κατάστασις τοῦ ἐλευθέρως καὶ ἐν γνώσει τὸ κακὸν ἀσπαζομένου! Ποῖα δὲ γαλήνη τῆς ψυχῆς ἐκεῖνου, ὅστις ἐν γνώσει τὸ ἀγαθὸν ὑπὲρ τοῦ ἄλλου ἐπιτελεῖ! Ἀκούσατε πάλιν πῶς σπαραττεῖ ἡ καρδία τοῦ πρώτου ὑπὸ τῆς ἠθικῆς του συνειδήσεως. « Θεάμα μιση-
 » τόν! Θεάμα σπαραξικάρδιον! ἕως πότε τὰ ὄντα ταῦτα
 » θὰ ἀπολαύσωσι τῆς μακαριότητος, ἐγὼ δὲ ἐν τῷ ἄδῃ νὰ

» ἀγωνιῶ, ἔνθα οὔτε χαρὰ ὑπάρχει, οὔτε ἀγάπη δύναται
 » νὰ εἰσδύσῃ, ἀλλὰ πόθοι μαῦροι καὶ ἐπιθυμίαι θηριώδεις
 » καταμαστιζοῦσι τὴν ἀθλίαν ψυχὴν μου! Ἄλλὰ δὲν
 » ἀπωλέσθη πᾶσα ἐλπίς! μοὶ μένει ἡ ὁδὸς τῆς ἀπάτης.

Παραλληλίσσατε πρὸς τὴν κατάστασιν τούτων τὰ στοι-
 χεῖα τοῦ μεγάλου τῆς ἀνθρωπότητος δράματος, ὅπερ ὁ
 Πλάστης παρασκευάζει ἐν οὐρανοῖς! συγκρίνατε τὴν κα-
 τάστασιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἐν γνώσει ἀμαρτήσαντος δαίμο-
 νος, πρὸς τὴν ἐρμηνεῖαν ἐλευθέρου πνεύματος, ἣν πρὸς τὸν
 πρωτοπλάστην ποιεῖται, μετοχητεύων τὸν θεὸν ἔρωτα
 πρὸς τὸν ἄνθρωπον. « Ἡ ἀγάπη, λέγει ὁ ἄγγελος διδάσκων
 » τὸν ἄκακον Ἀδάμ, καθωραρίζει τὸν νοῦν, εὐρύνει τὴν καρ-
 » διαν, ἐδρεῖ ἐπὶ τοῦ λογικοῦ, εἶναι κριτῆς αὐστηρὸς τῶν
 » πράξεων, εἶναι ἡ βεβαία κλίμαξ ἡ πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ
 » τὴν εὐδαιμονίαν ἀγούσα. Τοιαύτης ἀγάπης ἀνάγκη
 » ἔχεις, ἥτις οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὰ ἐν τῇ δημιουργίᾳ ὑπο-
 » δεέστερά σου πλάσματα δύναται νὰ ἔχῃ ». Τοιαῦτα
 προλογίζεται ὁ Μίλτων πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου.
 Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀπειρίᾳ αὐτοῦ ἐγένετο παραβάτης
 τῆς θείας ἐντολῆς καὶ ἐπίκειται ἀπαραιτήτως αὐτῷ ἡ τι-
 μωρία. « Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀποθάνῃ, » λέγει ὁ Θεὸς
 πρὸς τοὺς περικυκλοῦντας αὐτὸν ἀγγέλους! Ποῦ εὐρήστο-
 μεν φιλανθρωπίαν δυναμένην νὰ ὑποστῇ τὸ μέγεθος τῆς
 τιμωρίας ἀντ' αὐτῶν; ποῦ εὐρήσομεν ἐλεημοσύνην πρὸς
 σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος;... Ὁ οὐρανὸς ταρασσεται,
 τὰ πνεύματα σιγῶσι καὶ οὐδεὶς τολμᾷ νὰ ἀτενίσῃ πρὸς
 τὸ προκείμενον κακόν! Τίς ἔσεται ὁ σωτὴρ τοῦ δυστυχοῦς
 ἀνθρώπου; τίς μέλλει νὰ φέρῃ τὸν σταυρὸν ὑπὲρ αὐτοῦ; Ἡ

εἰκῶν τῶν μελλόντων βασάνων εἶναι φορικτὴ! φοβερῶς ἐκ-
 τυλίσσεται ἐνώπιον τῶν ἀύλων πνευμάτων! Πρόκειται
 αἵρεσις! Ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἡ πλήρης ἀγάπη, ἀναλαμβάνει
 τὸν ἀγῶνα. « Πάτερ, λέγει, ὁ ἄνθρωπος, εἶπας, εὐρήσει χά-
 » ριν ἐνώπιόν σου, ἡ δὲ χάρις δὲν θέλει εὑρεῖ τὰ μέσα αὐ-
 » τῆς; ἰδοὺ ἐγώ, ἐγὼ ἀντ' ἐκείνου! δίδωμι ζωὴν ἀντὶ
 » ζωῆς! ἄς ἐπιπέσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου ἡ θεία σου ὀργή!
 » εἶμαι ἄνθρωπος καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐγκαταλιμπάνω τὴν πα-
 » τρικήν σου ἀγκάλην, δι' αὐτὸν ἐλευθέρως ἀσπάζομαι
 » τὸν θάνατον! ἐπιπεσάτωσαν ἐπ' ἐμοὶ τὰ κέντρα αὐτοῦ!
 » ἐν Σοὶ ἔχω τὴν ἀθανασίαν ». Καὶ μόλις ἔπαυσεν ὁ υἱὸς
 λέγων, ὕμνος μέγας ἐξεγείρεται μεταξὺ τῶν ἀγγέλων καὶ
 ἀκούεται. « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ, ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀν-
 θρώποις εὐδοκία. » Ὁ ἄδης ἀπόλλυσι τὸ κράτος αὐτοῦ, ὁ
 θεὸς ἔρωσ ἀφίρει τὴν νίκην ἐπὶ τῆς κακίας! ἡ αἰώνιος ζωὴ
 ἀντικαθιστᾷ τὸν θάνατον.

Συγκρίνοντες τὰς δύο ταύτας δραματικὰς ὑποθέσεις βλέ-
 πομεν καθαρῶς ποῦ κεῖται ἡ ἀληθὴς αἵρεσις καὶ ποῦ ἡ ἀ-
 ληθὴς ἐλευθερία! Ὅσῳ δὲ ὑλόφρονες καὶ ἀν ὑποτεθῶμεν
 ἀδύνατον νὰ μὴ μακαρίσωμεν καὶ ὑμνήσωμεν ἐν εὐλογίαις
 τὸν μέγαν τοῦ δράματος τούτου ἥρωα! Ἡ σχολὴ τῶν ὑλι-
 στῶν, κατὰ τὸν βίον τῶν ὁπαδῶν αὐτῶν, δύναται βεβαίως
 πολλὰ καὶ ποικίλα νὰ παρουσιάσῃ τοῦ βίου θέματα, ἀλλὰ
 ταῦτα ἢ πρὸς οἶκτον ἐγείρουσι ἢ τὴν κακίαν καὶ γυμνό-
 τητα αὐτῶν διακωμωδοῦσιν, οὐδέποτε δὲ δύνανται νὰ χρη-
 σιμεύσωσιν ὡς μέσον ἐμπνεύσεως μὲν πρὸς τὸν ποιητὴν, μι-
 μήσεως δὲ πρὸς τὰς εὐγενεῖς ψυχάς. Ποῦ λοιπὸν τὸ ἐν αὐ-
 τοῖς δραματικῶν στοιχεῖον;

Ὅπως ὁμως καθαρωτέραν καταστήσωμεν τὴν ἔννοιαν ἡμῶν, ἐπιτρέφατέ μοι νὰ θίξω πρὸς τὸν σκοπὸν δράματά τινα τῆς ἀρχαιότητος, δι' ὧν χαρακτηρίζονται ἄτομα ἀληθοῦς ἐλευθερίας εὐμοιρήσαντα.

— Ἡ γῆ σαλευέται, ὁ πόντος ἀναβράζει, ὁ αἰθήρ συνταράσσεται, οἱ ἄνεμοι στροβιλοῦνται, τὰ πάντα προμηνύουσι συμβὰν μέγα, νέαν πολιτείαν ἐν θεοῖς, νέος κυριάρχης συγκαλεῖ τὸ συνέδριον ἐν Ὀλύμπῳ, πρόκειται διανομὴ τῆς δημιουργίας. Ἄλλὰ φεῦ! οἱ περὶ τῶν πάντων μεριμνῶντες θεοὶ τὴν τύχην τοῦ τελευταίου τῶν ἐπὶ γῆς πλασμάτων ἐν ἀμφιδόλῳ τίθενται, ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ δουλεία αὐτοῦ θεωρεῖται ἀναγκαῖον εἰς τὸν νέον τύραννον, καὶ πρόκειται νὰ καταδικασθῇ εἰς αἰώνιαν πλάνην καὶ σκότος ὁ δυστυχῆς ἄνθρωπος· πάντες σιγῶσιν ὑπὸ τὴν μέθην τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.

Τίς μεριμνήσει περὶ τοῦ ἀνθρώπου; Τίς ὁδὸν σωτηρίας αὐτῷ παρασκευάσει; Μέγα τὸ κινδύνευμα! Τὸ πῦρ, τὸ τοσοῦτον ζηλοτύπως ἐν οὐρανοῖς φρουρούμενον, πρέπει νὰ κατέλθῃ ὅπως διαθερμάνῃ καὶ φωτίσῃ τὴν ἀνθρωπότητα. Αὕτη ἐστὶν ἡ μόνη τῆς σωτηρίας ἐδὸς. Στιγμὴ μεγαλοπρεπῆς, ἀλλὰ καὶ φοβερά, στιγμὴ διακρίσεως μεταξύ τῶν ἐν οὐρανοῖς θεῶν καὶ τῆς αἰρέσεως τοῦ πρακτέου! Ἐνῶ πάντες οἱ θεοὶ περὶ τῶν νέων αὐτῶν σχέσεων σκέπτονται, εἰς καὶ μόνος μεταξύ αὐτῶν τὴν μελλουσαν τοῖς ἀνθρώποις σωτηρίαν μελετῶν, παρασκευάζει ἑαυτὸν πρὸς τὴν προκειμένην φρικτὴν τιμωρίαν. Ὁ Προμηθεύς, λέγει ὁ Αἰσχύλος, κλέψας παρὰ τοῦ Διὸς τὸ θεῖον πῦρ, μεταδίδει αὐτὸ τοῖς ἀνθρώποις, ὅπως τῆς ἀθανασίας αὐτοῦ καταστήσῃ μετό-

χους, καὶ ἐλευθέρως ἐν καθαρᾷ τοῦ πράγματος ἐπιγνώσει κατέρχεται μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐγκαταλιμπάνων τὴν θείαν ἀμβροσίαν προσηλοῦται ἐπὶ τοῦ Καυκάσου, ὅθεν καὶ πρὸς τὰς Ὀκεανίδας Νύμφας, αἵτινες μετὰ συμπαθείας ζητοῦσι νὰ παραμυθήσωσιν αὐτὸν λέγει·

Ἐλαφρὸν ὅστις πημάτων ἔξω πόδα ἔχει
 παρακινεῖν νουθετεῖν τὸν κακῶς πράττοντ! Ἐγὼ
 ταῦθ' ἅπαντα ἐπιστάμην. Ἐκὼν! ἐκὼν
 ἤμαρτον, οὐκ ἀρνήσομαι!

Κατὰ τὴν μεγαλοπρεπῆ ταύτην τῆς ψυχῆς παράστασιν καταφαίνεται ὁ μαραθωνομάχος ἦρωσ καὶ χαρακτηρίζει τὴν σύγχρονον αὐτῷ μεγαλόψυχον ἐποχὴν, εἰς τὴν ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος ὀφείλεται.

Καὶ τῶ ὄντι μετ' ὀλίγον οἱ Ἀθηναῖοι πόλιν προσφιλή, ἱερὰ τὰ θεῖα, τέκνα τὰ φίλτατα, γέροντας τοὺς σεβαστοὺς, συζύγους τὰς ποθητάς, τὰ πάντα ἐγκαταλείπουσιν ἐν γνώσει τοῦ κινδύνου, ὅπως διασώσωσι τὴν ἑαυτῶν ἐλευθερίαν. Στιγμαὶ ἀληθοῦς κρίσεως καὶ διακρίσεως τοῦ πρακτέου, στιγμὴ καθ' ἣν προσκαλεῖται ὁ θνητὸς νὰ μεταλάβῃ τῆς ἀθανασίας ἐκ τοῦ αὐτομάτου εἰς τὸν ἀληθῆ ἐλεύθερον μεταβαίνων βίον. Ὁ Προμηθεύς δὲν εἶναι ὁ Αἰσχύλος; ὁ Αἰσχύλος δὲν εἶναι ὁ περιληπτικὸς Ἀθηναῖος; οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶναι Ἕλληγες; οἱ Ἕλληγες δὲν εἶναι μοῖρα ἐκλεκτὴ τῆς ἀνθρωπότητος;

Ἐν ἧτο τὸ σημεῖον τῆς ἐλευθέρως αἰρέσεως, καὶ πάντες χαρακτηρίζονται: ὑπ' αὐτοῦ. Ἐν τῷ δρᾶμα, καὶ δι' αὐτοῦ, σώζεται ὁλόκληρος ἡ φυλὴ.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν, δύναται τις νὰ εἶπῃ, ἀπαντῶνται μόνον μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν· τί τὸ κοινὸν μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς; Μήπως ἡ γυνή, ἐλαττωμένη τοῦ ἀνδρὸς σωματικῶς, δὲν εἶναι ἐνώπιον τῶν ἠθικῶν νόμων ψυχὴ ἐλευθέρα, εἰς τὰς αὐτὰς ὑποκειμένη ἀμοιβὰς καὶ τιμωρίας; ἡ ψυχὴ ἄρα μετέχει γένους; Πρὸς τοῦτο ἄς ἀπαντήσῃ τῆς ἀρχαιότητος ποιητῆς.

Αἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἐλεύθεροι, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπολαύουσι τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας· ὁ Ἀναξαγόρας ἐξυψοῖ τὴν ἐπιστήμην, ὁ Σωκράτης ἀναπλάττει τὰ ἥθη, ἡ ἀκαδημία παρασκευάζει τὸ ἰδεώδες τοῦ βίου, τί ὅμως συμβαίνει ἐν τῇ ἱερᾷ τοῦ οἴκου ἐστία ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τίς ἢ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῷ μέσῳ τσοῦτων ἀγαθῶν;

Ἡ γυνὴ ἐν τῷ δράματι, ἰδοὺ ἡ φωνὴ τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ Τύραννος τῶν Θηβῶν μετὰ μάχην δεινὴν καὶ ἀλληλοκτονίαν ἀδελφῶν, τῷ μὲν ὀρίζει τάφον μεγαλοπρεπεῖ καὶ δημόσιον, τὸν δὲ καταδικάζει νὰ μένῃ ἄταφος καὶ βορὰ τῶν θηρίων νὰ ἀποβῆ. Ἐνταῦθα ὁ ἀνὴρ ἐξωκειωμένος εἰς τὴν ἀγρίαν τῶν μαχῶν ὄψιν δὲν εἶναι ὁ εἰς αἴρεσιν προσκαλούμενος· ὁ πολίτης ἀδυνατεῖ νὰ παρακούσῃ τὴν ἀδικὸν ταύτην προσταγὴν.

Καὶ ὅμως πρόκειται ὁ μέγιστος τῶν κινδύνων, ἡ βεβήλωσις τῶν στοργικῶν αἰσθημάτων τῶν φρουρούντων τὴν ἱερὰν τοῦ οἴκου ἐστίαν. Πρὸς τὴν γυναῖκα λοιπὸν ἀτενίζει κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμὴν ἡ ἀνθρωπότης, αὐτὴ πρόκειται νὰ θύσῃ ἑαυτὴν ὑπὲρ τοῦ ὀσίου, καὶ ἰδοὺ κόρη αἰδύμων, σεμνή, οὐδέποτε τῆς πατρικῆς οἰκίας ἐξελοῦσα, δειλὴ παρθένος, ἀλλ' εὐσεβὴς θυγάτηρ καὶ ἀδελφὴ, ἐν

γνώσει τῆς ὀρισθείσης τιμωρίας, ἀσπάζεται τὴν τύχην τοῦ μάρτυρος, καὶ ἐνώπιον τοῦ τυράννου παρισταμένη, ἡ πρότερον δειλὴ καὶ τρυφερὰ κόρη ἀναπτύσσει δύναμιν ἠθικὴν καὶ ψυχικὴν τόσον ἰσχυράν, ὥστε ἐκ βάθρων κλονίζει τὴν τύχην τοῦ τυράννου· ὄθιν καὶ πρὸς αὐτὸν ἐρωτῶντα ἂν ἐγνώριζε τὴν διαταγὴν καὶ τὸν ἐπικείμενον θάνατον ἀπαντᾷ·

»Ἡδὴ· τί δ' οὐκ ἔμελλον; ἐμφανῆ γὰρ ἦν.

Πρὸς δὲ τὰς ἀπειλὰς αὐτοῦ ἀντιτάσσουσα τὴν ἑαυτῆς ἠθικὴν δύναμιν λέγει·

Ὁδὲ γὰρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη
τοιούτδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὄρισε νόμους,
οὐδὲ σθένειν τοιοῦτον ὤμην τὰ σὰ
κηρύγμαθ' ὥστ' ἄγραπτα κἀτραλῆ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητῶν ὄν' ὑπερδραμεῖν.

Πρὸς ταῦτα δὲ προσθέτει.

καίτοι πόθεν κλέος γ' ἂν εὐκλείστερον
κατέσχον ἢ τὸν αὐτᾶδελφον ἐν τάφῳ
τιθεῖσα;

Τίς δὲν αἰσθάνεται τὴν θεῖαν παρουσίαν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μεγάλου τούτου τῆς γυναικὸς καθήκοντος, καθ' ὃ οὔτε πολιτικός, οὔτε κοινωνικός, οὔτε ἠθικός λόγος δύνανται νὰ παραταλεύσωσι τὸ κῆρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου; Τὸ δράμα ἐτετέλεσθη τότε καὶ τὸ κατ' ἰδέαν τῆς γυναικὸς ἀμετατρέπτως ἐδημιουργήθη, ὁ δὲ χορὸς ἐπὶ αἰῶνας ὅλους τὴν καθόλου συνείδησιν ἐκπροσωπεῖ κατ' ἄ-

νάγκην τὴν μεγάλην ταύτην στιγμὴν τῆς ἐλευθέρως ἀφρέσεως τοῦ πρακτείου.

Καὶ ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἐν Ἀθήναις τὰ ἥθη ἄρχονται χαλαρούμενα, τὸ δὲ σόφισμα συνταράσσει τὴν ἠθικὴν συνείδησιν, εἶδετε ποῖαν θέλει τὴν γυναῖκα καὶ ὁ Εὐριπίδης αὐτὸς ἐν τῷ δράματι τοῦ βίου.

Κατθανεῖν μὲν μοι δέδοται τοῦτο δ' αὐτὸ βούλομαι

λέγει ἡ Ἰριγένεια.

εὐλαεῖς πράξαι παρεῖσα γε ἐκποδῶν τὸ δυσγενές.
Δεῦρο δὲ σκέψαι μεθ' ἡμῶν, μήτηρ, ὡς καλῶς λέγω.
Εἰς ἔμ' Ἑλλὰς ἡ μεγίστη πᾶσα νῦν ἀποβλέπει,
κάν ἐμοὶ πορθμός τε νεῶν καὶ Φρυγῶν κατατκαράϊ,
τάς τε μελλούσας γυναῖκας ἄν τι δρωῖσι βάρβαροι
μηκέθ' ἀρπάξουσιν ἔξω τὰς οὐβίας ἐξ Ἑλλάδος.

ταῦτα πάντα κατθανούσα βύσσομαι, καὶ μοι κλέος
Ἑλλάδ' ὡς ἡλευθέρωτα μακάριον γενήσεται.
καὶ γὰρ οὐδέ τοί τι λίαν ἐμὲ φιλοφυγεῖν χρεῶν.

Δίδωμι σῶμα τοῦμόν Ἑλλάδι
θύετ' ἐκπορθεῖτε Τροίαν, ταῦτα γὰρ μνημεῖά μου
διὰ μακροῦ. καὶ παῖδες οὗτοι καὶ γάμοι καὶ δόξ' ἐμή.
Βαρβάριον δὲ Ἑλληνικὸν ἄρχειν εἰκόσ', ἀλλ' οὐ βροχθάρους,
μήτηρ, Ἑλλήνων, τὸ μὲν γὰρ δεῦλον, οἱ δ' ἐλευθέροι.

Τί δὲ λέγει πρὸς τὴν σεμνὴν καὶ ἡρωϊκὴν ταύτην πράξιν ἡ συνείδησις τῶν ἀνδρῶν, ἡ συνείδησις, λέγω, ἀπηλλαγμένη τῶν καιρικῶν προλήψεων καὶ παθῶν; Λέγει ὁ Ἀχιλλεύς, θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τῆς παρθένου.

Ἄγαμέμνωνος παῖ μακάριόν μέ τις θεῶν
ἔμελλε θῆσειν εἰ τύχοιμι σῶν γάμων.
ζηλῶ μὲν σοῦ Ἑλλάδ', Ἑλλάδος δὲ σέ.
εὐ γὰρ τόδ' εἶπας ἄξιως τε πατρίδος

Κατὰ δὲ τὸ 440 μ. Χ. ἡ ἱστορία παρέχει ἡμῖν σπουδαιοτάτην δραματικὴν ὑπόθεσιν. Παρθένος περικλεῆς, νοῦς διὰ τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας διαπαιδαγωγηθεὶς, μόνη πρὸς πολλοὺς, ἀγνή ἐν τῷ μέσῳ τῆς διαφθορᾶς, Ἐστιᾶς ἱερὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφίας, ἐκοῦσα προσδέχεται τὸ τραγικὸν τέλος καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτῆς καθαγιαζέται τὰς ἀρχάς, ὧν ἔπεσε μάρτυς.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς διηγετικῆς πάλης πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν, γυνὴ πρωταγωνιστεῖ εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο βιωτικὸν δράμα, καὶ χαρακτηρίζει ἀκριβῶς τὴν σύγχρονον αὐτῆ ἱστορίαν.

Ἄλλὰ τί λέγω μήπως κατὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς φιλότιμης ἡμῶν πατρίδος, αἱ ἡρωίδες τοῦ Σουλίου, τῆς Μάνης, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου δὲν παρέσχον ἡμῖν ἀφορμὴν σπουδαίων δραματικῶν ὑποθέσεων, ὧν ἡ ἀνάπτυξις ἀναμένει τοὺς νεωτέρους ἡμῶν ποιητάς; Δὲν ἐγκατέλιπον τότε τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα ὑπὲρ τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς καὶ θρησκείας; ἄς ὁμολογήσωσι τὰ μαῦρα κύματα, πόσων περικαλλῶν παρθένων καὶ ἡρωίδων γυναικῶν ὑπῆρξαν ὕγροι τάφοι.

Τοιαῦτά εἰσι τὰ καθόλου σημεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ μέγα τοῦ βίου δράμα.

Ἐνταῦθα ὑπάρχει ἀληθὴς ζωὴ καὶ κατὰ ταύτας μόνον, κατὰ τὸν προταθέντα ὀρισμὸν, παρασκευάζεται τὸ ἄτομον τὸν

βίον και διακρίνει αὐτὸν τῆς ζωῆς τοῦ ὄχλου διὰ τοιοῦτου βίου ἀνυψοῦται ἢ ἀνθρωπότης, ἀναπλάττεται τὸ κατ' ἰδέαν, παρασκευάζεται τὸ πρότυπον τοῦ μέλλοντος βίου, πρὸς ὃ ἀτενίζουσιν αἱ εὐγενεῖς ψυχαί ! Ὁπωσδήποτε, κατὰ τὴν παρ' ἡμῖν κοινωνίαν, καθ' ἣν ἐλλεῖπει ἡ βιωτικὴ ἐκείνη ἀρμονία, ὅπως παρασκευασθῇ βίος ἄξιος τοῦ βιωτικοῦ δράματος εἶναι ἀνάγκη καὶ ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ προσκληθῇ καὶ τὸ ἕτερον ἡμῖς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ γυνή, παρασκευαζομένη δι' ἀγωγῆς καταλλήλου καὶ ἀποβαίνουσα ἀπὸ παθητικοῦ ἐνεργόν ὄν, ἵνα κατὰ πάσαν αὐτοῦ πράξιν καὶ αἴσθημα τὸ κριτήριον ἦ ἀσφαλές κατὰ τὴν διάκρισιν τοῦ πρακτέου καὶ δοξαστέου· ἐπειδὴ ὅσῳ καὶ ἂν στολίσωμεν τὴν θέσιν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιπλάστων ἀρετῶν, ὅσῳ δὲ καὶ παρίσταται ἡμῖν πεπολιτισμένη κατὰ τὴν κοινὴν τῶν ἀνθρώπων ἰδέαν, δὲν δύναται καὶ δὲν ἔχει τὰ μέσα ὅπως ἐπισφραγίσῃ τὸ μέγα ἔργον, ὅπερ ἡ ἀνθρωπότης παρ' αὐτῆς προσδοκᾷ, τὴν ἀρμονίαν τοῦ βίου ἐν τῇ ἱερᾷ τοῦ οἴκου ἐστία. Ἡ γυνή λοιπὸν ἐλλεῖπει κατὰ τὸ μέγα βιωτικὸν δράμα. Παρ' αὐτῆς ζητεῖται ὑπὸ τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν νόμων πρὸς τὴν οἰκιακὴν καὶ κοινωνικὴν ἀρμονίαν, γνῶσις ἁδολογῆς, ἀκριβῆς καὶ ἀπρόληπτος τῶν καθηκόντων αὐτῆς, διάκρισις ἐλευθέρου τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς βίου, ἐλευθερία σεμνῆ καὶ σεβαστῆ κατὰ τὴν αἴρεσιν τοῦ πρακτέου καὶ ἔρωσ ἀσθεστοῦ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅσάκις αἱ κοινωνίαι διεκρίθησαν ἐπὶ πολιτισμῶ ἐκτάκτῳ τότε καὶ τὸ κατ' ἰδέαν τῆς γυναικὸς ἀνεπλάσθη ὑψηλότερον καὶ ἔσχε θαυμασίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνδρός, ὡς τοῦτο καταμαρτυρεῖ ἡμῖν αὐτὴ ἡ ἱστορία. Ἐπὶ τῆς Ἰωνικῆς ἐποχῆς ἀνεπλάσθη ἡμῖν τὸ κατ' ἰδέαν

τῆς Ἰωνίδος καθ' ἣν διεμορφώθησαν αἱ Πηνελόπαι, Ἄνδρομάχαι κτλ. Ἐπὶ τῆς λαμπρᾶς ποιητικῆς ἐποχῆς τῶν Ἀθηναίων, διὰ τοῦ ἐξαισίου κατ' ἰδέαν τοῦ Πλάτωνος, ἀνυψοῦται ἡ γυνή, ἐξαγνίζεται τὸ αἶσθημα, ὀριζομένου τοῦ θείου ἔρωτος, ὡς δυνάμεως τῆς ψυχῆς ἀπαραιτήτου πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ λατρείαν, ἧς ἄνευ, ὡς ἐν εἰρκτῇ καταβιοῖ ἡ ψυχὴ· καὶ τὸ κατ' ἰδέαν τοῦτο τοὺς σοφωτέρους καὶ μεγαλειτέρους ἀναπλάττει ἄνδρας κατὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην. Ἐν Ἰταλίᾳ ἡ φλογερὰ τοῦ Δάντου καρδιά διὰ τῆς Βεατρίκης, τὸ κατ' ἰδέαν τῆς κατ' αὐτὸν γυναικὸς διαπλάττει, δι' αὐτοῦ διαπαιδαγωγεῖ ἑαυτὸν, ἀγνίζεται, ὑψοῦται καὶ ἀπολαύει τοῦ θείου ἀγαθοῦ, ὑψοῖ δὲ τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθήματα τῆς Ἰταλίας. Τὸ δὲ κατ' ἰδέαν τοῦτο σάρκας καὶ ὅστ' αὐ λαβόν, παρουσιάζει εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν στάδιον εὐρύτατον εἰς τὰς σοφὰς τῆς Ἰταλίας γυναῖκας, μετὰξὺ τῶν ὁποίων εὔρε καὶ ἡ ἐπιστήμη τὰς μυσταγωγούς αὐτῆς. Ἀλλὰ τί λέγω; δὲν βλέπομεν καθ' ἑκάστην ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν μητέρας οἰκογενειῶν καὶ συζύγους συντελούσας εἰς τὴν ἐξευγένισιν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ ἀνδρός καὶ τοῦ οἴκου, ἢ τούναντίον ἄλλας ἐξευτελιζούσας καὶ ταπεινούσας αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνδρα καὶ τὸν οἶκον;

Ἡ κοινωνία πρὸς τὴν βιωτικὴν ἀρμονίαν ἔχει ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς ἐλευθέρου συνδρομῆς τῆς γυναικὸς, γυναικὸς ἐναρέτου ἐν γνώσει τοῦ κακοῦ, ἀγνῆς ἐν τῷ μέτῳ τῶν ἠθοφθέρων θεαμάτων καὶ ἀκουσμάτων, δι' ὧν ὁ κακῶς ἐννοούμενος πολιτισμὸς πολιορκεῖ αὐτήν, γυναικὸς ὀπλισμένης ὑπὸ τῆς ὀρθῆς παιδείουσεως καὶ διὰ τῆς ἐπι-

στήμης πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἀγνοίας καὶ φυσικῆς ἀθωότητος κακὰ, τέλος γυναικὸς ἐνεργοῦ κατὰ τὸν ἠθικὸν βίον καὶ παιδαγωγοῦ πεπειραμένης τῶν κατὰ τὸν οἶκον ἔνθα κεῖται τὸ μέγα βασιλείον τῶν αἰσθημάτων· ἐπειδὴ φεῦ! ὁ ἀνὴρ δὲν εἶναι συνήθως ὁ προστάτης τῆς γυναικειᾶς ἀρετῆς! Τοιαύτης γυναικὸς χρεῖαν ἔχει ἢ καθ' ἡμᾶς κοινωνία· πᾶσα δὲ ἄλλη τῆς γυναικὸς ἐκτίμησις εἶναι δεινὴ πλάνη, ἐπειδὴ τὸ μέγα βιωτικὸν δρᾶμα ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ μέλλει νὰ τελεσθῆ. Δικαίως λοιπὸν καὶ ἡ κοινωνία σύμπασα τὴν προσοχὴν αὐτῆς ἔστρεψε πρὸς αὐτὴν τὴν διαπαιδαγωγῆσιν καὶ διάπλασιν τῆς γυναικὸς καὶ ζητεῖ νὰ καταστήσῃ τὴν ἀγωγὴν αὐτῆς ἀξιοπρεπεῖα καὶ ἐπαρκῆ πρὸς τὰς νεωτέρας ἀνάγκας τοῦ τε οἴκου καὶ τῆς κοινωνίας. Διὸ καὶ ὁ σκοπὸς σήμερον τῆς γυναικειᾶς ἀγωγῆς διαφέρει τῆς πρότινων τῶν μητέρων ἡμῶν. Νῦν ἔχομεν ἀνάγκην γυναικῶν, ἱκανῶς παρεσκευασμένων πρὸς τὸ βιωτικὸν δρᾶμα. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται, ἐν πάσῃ τοῦ βίου περιστάσει, διάκρισις τοῦ ὑπὸ τῆς ἐντολῆς αὐτῆς ἐπιβεβλημένου καθήκοντος. Ἄν παρὰ τῶν ἀνδρῶν ζητῆται τὸ γενναῖον καὶ τὸ ἀτρόμητον κατὰ τοὺς ἀγῶνας, ἢ ἀφοσιώσεις ἢ αὐταπάρρησις, ἢ τοῦ πληλοῦ ἀγάπη εἶναι ἀπαραίτητοι ἀρεταὶ τῆ γυναικί, δι' αὐτῶν σώζεται ὁ οἶκος, ἢ δὲ καρδία τῆς γυναικὸς διδάσκεται τὸ εὐσεβεῖν ἐν πᾶσιν. Ὅπως δὲ ἴδωμεν τὴν γυναῖκα εἰς τὸ ὕψος τοῦτο τῆς ἐντολῆς αὐτῆς, ἀνάγκην ἔχομεν τοῦ κατ' ἰδέαν αὐτῆς, ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τῷ νῷ τῶν ἀνδρῶν. Ἄλλ' ἔχει ἀνάγκην καρτερίας, ἀσαλεύτου φορᾶς καὶ ἀνεκδότου τῆς ἐπὶ τοῦ καθήκοντος ἐπιμονῆς! Ἐχομεν ἀνάγκην νὰ ἴδωμεν με-

ταξὺ τῶν ἀνδρῶν τὸ κατ' ἰδέαν τῆς γυναικὸς ὑψηλόν, ἵνα δι' αὐτοῦ ὑψωθῶμεν καὶ συνανυψώσωμεν καὶ τὸν οἶκον!

Οὕτω μόνον ὁ βίος τοῦ ἀνδρὸς καλλύνεται, ἢ ἐστία τῶν τέκνων ἀγιάζεται, ἢ μήτηρ ἀναπλάσσεται, ἢ πολιτικὸς μορφοῦται! Τοιοῦτον, σεβαστὴ μοι ἡμῆγευρις, παρίσταται σήμερον τὸ πρόγραμμα τῆς γυναικειᾶς παιδείουσεως ἐν τῷ προγράμματι τῶν πεπολιτισμένων λαῶν ἐν καιροῖς, καθ' οὓς ἡ συνείδησις φαίνεται νηφάλιος, καὶ ἐργηγοῦσα, καὶ πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦτο φαίνονται ἀτενίζοντες οἱ νεώτεροι παιδαγωγοί! Ἄλλὰ τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἀπαιτεῖ θυσίας μεγάλας, ζητεῖ τὰ θύματά του, ἔχει ἀνάγκην μαρτύρων μεταξύ μάλιστα τῶν λαῶν ἔνθα ὁ πολιτισμὸς δὲν ἐξήπλωσεν ἔτι τὸ ἑαυτοῦ φῶς, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν Ἀνατολήν, ἔνθα ἀντίφασις τερατώδης καθιστᾷ τὸ ἔργον δεινόν, ἢ συνύπαρξις δηλονότι τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ ἀσιατικοῦ βίου· ἢ τερατώδης ἀντίθεσις τῶν ἰδεῶν πρὸς τὰς πράξεις, τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀρχῶν πρὸς τὸν βίον! Ἐν τῷ μέσῳ λοιπὸν τοιούτων περιστάσεων καὶ ἡ ἡμετέρα σχολὴ ἰδρυθεῖσα καὶ εἰλικρινῶς πρὸς τὰς ὑπαρχούσας ἀνάγκας συμμορφουμένη, ἐξέθεσε πολλάκις ἐνώπιον ὑμῶν τὰς τε παιδαγωγικὰς καὶ κοινωνικὰς αὐτῆς ἀρχὰς καὶ θεωρίας, καὶ πρὸς τὸ ἑαυτῆς πρόγραμμα διηνεκῶς ἀτενίζουσα διήλθεν ἡδὴ καὶ τὸ τρίτον ἔτος τῶν ἀγῶνων αὐτῆς ὑπὸ τὴν πατρικὴν μὲν ἐπιβλεψιν σεβαστῶν ἀνδρῶν, τὴν φιλόστοργον δὲ καὶ γλυκεῖαν μέριμναν καλοκάγαθων καὶ φιλοκάλων Κοσμητριῶν, ὧν ἡ παρουσία κατὰ καιροὺς δυσχερεῖς ἀνύψωσε τὸ πεπτωκὸς θάρρος ἐμοῦ καὶ τῶν ἐν ἀφοσιώσει ἐργαζομέ-

νων συναδέλφων μου. Εἶησαν εὐλογημένοι οἱ τοῦ ἀγαθοῦ
τούτου παραίτιοι!

ΠΡΟΣΛΑΛΙΑ.

Ἵμεῖς δέ, προσφιλεῖς μου μαθήτριά, πρὸς ὧν τὸ μέλλον
τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ βίου τεθεμελίωται, ἀναμιμνησκόμενοι,
ὅτι πρόκειται ὑμῖν ἀγὼν εὐγενῆς παρασκευάζων τὴν μέλ-
λουσαν ὑμῶν δρᾶσιν κατὰ τὸ πολύμορφον βιωτικὸν δρᾶμα,
ὑμεῖς, λέγω, αἱ τοῦ μέλλοντος τῆς πατρίδος χρησται
ἐλπίδες, ἀλείψασθε πρὸς τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο κατ' ἰδέαν τῶν
σοφῶν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀγωνιζόμενοι οὐ μόνον τὸν
ἀτομικὸν τῆς τελειοποιήσεως ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν
ἐθνικὴν δόξαν παρασκευαζόμενοι. Προσέλθετε λοιπὸν ὅπως
ἰδῆτε ἐπικυρούμενον τὸ ἔργον ὑμῶν, ἵνα δυνηθῆτε δύο τινὰς
σπουδαιστάτας τοῦ ἠθικοῦ βίου γνώσεις νὰ ἀποφέρητε, ὧν
ἄνευ πᾶσα παιδείσις καὶ πᾶσα γνῶσις σεμινοτύφους καὶ
μικροπαθεῖς δημιουργεῖ, οὐδέποτε δὲ πρὸς τὴν ὑψίστην
τῶν προγόνων σοφίαν ἔχει τὸ ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ· δύο, λέγω,
γνώσεις, τὴν ἀληθῆ συναισθησιν τῆς ἀξίας καὶ ἀπα-
ξίας ὑμῶν αὐτῶν καὶ τὸ ἀληθεύειν κατὰ τε τὴν διά-
νοιαν καὶ τὰς πράξεις ἐνώπιον τῆς κοινωνίας, ἧς εἰσθε
μέλη ἀναπόσπαστα! Διότι οὕτω μόνον ὁ ἄνθρωπος πρὸς
τὸ θεῖον ὑψοῦται κάλλος, καὶ ἠθικῶς μὲν ὠρατος, κοινωνι-
κῶς δὲ προσφιλὴς τοῖς πᾶσιν ἀποβαίνει.

Προσέλθετε ὑπὸ τὰς εὐχὰς τῆς ἁγίας ἡμῶν ἐκκλησίας,

καὶ τὴν εὐλογίαν τῆς πατρίδος, νὰ λάβητε τὰ ἀριστεῖα
τοῦ σχολικοῦ ὑμῶν ἀγῶνος, ὅπως μετέπειτα εἰς τὸν πρα-
κτικὸν βίον ὁ δίκαιος Θεὸς διὰ τῶν θείων αὐτοῦ ἠθικῶν
νόμων, καὶ τῆς ἐν ἡμῖν θείας τῆς συνειδήσεως φωνῆς, ἐπι-
στέφῃ τὰς εἰλικρινεῖς προσπάθειάς ὑμῶν ὑπὲρ τοῦ δικαίου,
καλοῦ καὶ ὁσίου.

ΛΟΓΟΣ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΝΟΜΗΝ ΤΩΝ ΒΡΑΒΕΙΩΝ

ΤΟΥ

ΖΑΠΠΕΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ

1878—79.

Παραγιώτατε Δέσποτα.

Σεβαστή μοι όμήγυρι.

Ἐνώπιον τῆς κοινωνικῆς ταύτης ἔθνικῆς καὶ χριστιανικῆς εἰκόνας, ἦν τοσοῦτον καλλιτέχνως καὶ μετὰ θαυμασίας ποικιλίας ἠθικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων οἱ καιροὶ καὶ αἱ ὅλως εἰδικαὶ τῆς Ἀνατολῆς περιστάσεις παρεσκευάσαν ἡμῖν σήμερον ἑνώπιον τῆς παραδόξου ταυτότητος ἐν τῇ πολλαπλότητι τῶν ἀντιλήψεων καὶ κρίσεων, τῆς εἰκόνας, λέγω, ταύτης τῆς ἐξόχου τῶν καιρῶν εὐστόχου παραστάσεως, ὁ νοῦς ἐκ τῶν καιρικῶν μικρολογιῶν τῶν τοπικῶν πλανῶν καὶ προλήψεων ἀπογυμνούμενος, ὁ νοῦς ὁ ἀναζητῶν μετ' ἔρωτος θεοῦ τὸ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἐνιαῖον, ὁ νοῦς ἐκεῖνος, λέγω, δὲν δύναται νὰ μείνη ἀπαθῆς καὶ ἀνάληγτος ἐπὶ τῇ θεᾷ ταύτῃ. Ἡ οὐράνιος τῆς ὀρθοδόξιας

ἁρμονία, ἡ διὰ τῆς ἐκκλησίας ἐν ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν τὰς ὑπερτάτας παράγουσα συναισθήσεις, ἡ Πατρίς ἡ διὰ τοῦ κοινοῦ συναισθήματος συνδέουσα τὰς καρδίας ἀπάντων τῶν συγκεντρωμένων ἐνταῦθα, ἡ ἰλαρὰ καὶ εὐελπιδος νεότης, ἡ κοινὴ τῆς ἀνθρωπίνου καρδίας στοργὴ καὶ μέριμνα, ἐν ἧ ἑλευθερίᾳ περιχλείεται ἡ ἀθανασία τῶν προγενεστέρων, οἱ πάντες τέλος καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς πάντα, εἰσὶν ἀναπόσπαστα μέρη τοιαύτης τινὸς περιληπτικῆς εἰκόνας, ἧς ἡ ἔντεχνος ἀνάλυσις τοὺς κανόνας καὶ τοὺς ὅρους τῆς καθόλου προόδου τοῦ γένους περιχλείει. Οἱ δὲ τοὺς θεῖους νόμους, ἐξ ὧν προέκυψε τὸ κοινωνικὸν τοῦτο σύμπλεγμα, διορῶντες, καὶ τοὺς ὅρους τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἁρμονίας καταλαμβάνοντες, θεῖαν τινὰ βεβαίως καὶ οὐράνιαν πρέπει νὰ αἰσθάνωνται συγκίνησιν, ἣτις ἀγνίζει τὰς ἀντιλήψεις, καθαγιαίνει τὰς σχέσεις, συνδέει τὰς καρδίας δι' ἀρρήκτων δεσμῶν, καὶ καταβιβάζει τὸ Θεῖον ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ θνητοῦ, ὁδὸν διανοίγουσα πρὸς τὴν αἰωνιότητα.

Ἡ Θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ ἢ ἄνθρωπος ἐν Θεῷ! Τὸ μῖσος, τὰ πάθη, τὰ ἄλγη, ἡ ὑποκρισία καὶ πᾶσαι συλλήβδην αἱ ἠθικαὶ κακίαι, δύνανται καὶ ταῦτα ὡς στοιχεῖα τῆς ἡμετέρας εἰκόνας ἀδιάσπαστα νὰ συντελέσωσιν, ὡς αἶροντα τὰ λαμπρὰ καὶ φωτεινὰ σημεῖα διὰ τοῦ σκότους καὶ τῆς σκιάς αὐτῶν. Ὁ καλλιτέχνης ἐν τῇ ποικίλῃ τούτῃ συνθέσει διὰ τῆς ἀντιθέσεως συγκρατεῖ τὴν ἐνότητα τῆς εἰκόνας αὐτοῦ, ὁ ἐπιστήμων ἐπὶ τῆς μορφῆς φυσιολογικότερον σπουδάζων διορᾷ τὸ θαυμάσιον ἔργον τῶν αἰώνων, ὁ ἠθολόγος καταμετρῶν ἐπὶ τῶν ἐκφράσεων τοὺς ποικίλους τρόπους, δι' ὧν ἡ ψυχὴ ἐξεδηλώθη, ὁ δὲ παιδαγωγὸς ἐν

ἀφάτῳ στοργῇ τὸν ὅλον ἐρευνῶν ἄνθρωπον, διὰ τῆς ποικιλίας τῆς τῶν ἄλλων ἀντιλήψεως, ἀνέρχεται τοὺς αἰῶνας καὶ συλλαμβάνει τοὺς καιροὺς καὶ τὰ ὄργανα, δι' ὧν τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐνιαίου προγράμματος τῆς κατ' ἄνθρωπον ἀγωγῆς ἐτέθησαν. Ἄλυσιν δὲ βλέπων ἐπιφανῶν καὶ λαμπρῶν σημείων κατὰ τὸν καθόλου βίον, σημείων συγκεντρώσεως καὶ γενικεύσεως, σημείων δογματισμοῦ καὶ προγραμματισμοῦ τοῦ μέλλοντος, σημείων, ἐφ' ὧν συγκεντρούμεναι αἱ μερικαὶ πείραι, ὡς αἰ φωτεινὰ δέσμαι, παράγουσι τὸ φῶς, καὶ παριστῶσιν ἡμῖν, καθ' ὅσον ἀνθρωπίνως εἶναι δυνατόν, τὴν ἀλήθειαν σεβαστὴν, ἀγνήν, ἱεράν, παρθενικὴν, ἐφ' ὧν τῶν σημείων τοῦ βίου, προσπαθεῖ νὰ προσαρμώζηται διὰ τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ μέλλον, εὐλαβοῦμενος τὴν θεῖαν ἐνότητα τοῦ κατὰ τὸν ἠθικὸν ἄνθρωπον βίου. Τίς λοιπὸν ἡ ἀνάγκη μακρᾶς ἱστορίας πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας ταύτης; μὴ ἡ ἀνθρώπινος κοινωνία δὲν εἶναι καὶ ἤτο πάντοτε ἡ αὐτὴ; δὲν εἶναι προῖον τῶν ποικίλων καὶ ἀπείρων παραγόντων, οὓς ἀδιασπᾶστος διορῶμεν δημιουργοὺς τοῦ κατ' ἄνθρωπον βίου; Ἄλλ' ὁ νοῦς γενικώτερον κρίνων τὸ παρελθὸν καὶ ὑπὸ μυστηριώδους συμπαθείας πρὸς αὐτὸ κατεχόμενος, ἐν αὐτῷ ζητεῖ τὸ χρηστήριον τοῦ παρόντος, ἀφ' ὅπου τροφήν καὶ σχῆμα προσδοκᾷ νὰ δώσῃ πρὸς τὴν ἐλπίδα τοῦ μέλλοντος, τῆς ἀληθοῦς ἀφορμῆς ἀγώνων καὶ κινήσεως, ζωῆς καὶ βίου. Καὶ ἡμεῖς λοιπὸν προκειμένου σήμερον περὶ προγράμματος ἐν γένει, ἀνάγκην ἔχομεν, τὸ παρελθὸν ἐρευνῶντες, νὰ ὑποδειξωμεν τοὺς καιροὺς καὶ τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἐτέθησαν τὰ καθ' ἡμᾶς στοιχεῖα τοῦ κατ' ὄλιγον τελειοποιουμένου προγράμματος

τῆς ἀγωγῆς. Τὸ ἔργον ἐστὶ μέγα καὶ δυσχερές, ἀλλὰ τοῦτο πρὸς τὸν ἐπιστήμονα, τὸν φιλόσοφον καὶ τὸν καλλιτέχνην· πρὸς τὸν παιδαγωγὸν ὅμως ἀλλάσσει τὸ πρᾶγμα. Εἰς τοῦτον, ἐν οἰαδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκηται διανοητικῇ καὶ πνευματικῇ καταστάσει, ἐπιβάλλεται τὸ καθήκον ὑπὸ τῆς κοινωνίας, ἣτις τὴν διάπλασιν ἐνεπιστεύθη αὐτῷ τοῦ μέλλοντος, ν' ἀποκαλύπτηται εἰλικρινῶς καὶ ἀπερικαλύπτως ἐνώπιον αὐτῆς, ὅπως ἐξασφαλισθῇ τὸ ἔργον καὶ ἡ κοινὴ συνείδησις καταστῆ ὁ φύλαξ τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης τῶν νεωτέρων. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν, νικῶν πάντα ἐγωϊσμὸν καὶ μικροψυχίαν καὶ παρέχων στῆθος τεθωρακισμένον ὑπὸ τῆς ἀληθοῦς συναισθήσεως τῆς καταστάσεως αὐτοῦ, ἀποδεχόμενος δὲ ἐλευθέρᾳ βουλήσει πᾶσαν συνέπειαν, εἶναι ἀνάγκη, λέγω, νὰ καταθέσῃ ἐνώπιον τῶν πνευματικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀρχῶν τὰ στοιχεῖα τοῦ παιδευτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος, καὶ νὰ δεῖξῃ τὰ σημεῖα πάντα, ἐφ' ὧν βασιανίζων τὰς ιδέας του ἔθετο πρὸς τὸν σκοπὸν τὸ κατ' ἰδέαν τῆς τῶν νεωτέρων διαπλάσεως.

Τοιοῦτον παρίσταται μοι τὸ καθήκον σήμερον, καθήκον ἀπαραίτητον πρὸς πάντα εὐσυνείδητον λειτουργὸν τῆς ἀγωγῆς, καθήκον, οὔτινος τὴν ἐκτέλεσιν προσδοκᾷ βεβαίως ἢ συνείδησις τῶν παρόντων. Δύναμαι δὲ μετὰ θάρρους νὰ προσθέσω, ὅτι ἐπὶ τέσσαρα ὄλα ἔτη εἰλικρινῶς καὶ ἀπερικαλύπτως ἐξέθεσα ἐνώπιον τοῦ ὑμετέρου ἐπιεικοῦς κριτηρίου, ἂν καὶ ἔπρεπε νὰ ἦτο τοῦτο ὑπὲρ τὸ δέον αὐτῆς, πᾶν τὸ τὴν ἀγωγήν ἀφορῶν, ὅπερ ὡς ἀρχὴν τοῦ ἡμετέρου ἡσπᾶσθημεν προγράμματος· τοῦτο θέλω προσπαθῆσαι νὰ πράξω καὶ σήμερον, ὅτε τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἔλαβεν

ὅστ' αὖ καὶ σάρκας, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ἐπεκύρωσεν, ὅτι συμβαδίζομεν πρὸς τὰς παρούσας ἐθνικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀνάγκας. Ἄρκετὸς εἶναι μοι ὁ ἀγὼν, μὴ πρὸς Θεοῦ ἀπαιτήσητε παρ' ἐμοῦ καταλήψεις καὶ παραστάσεις πέραν τῶν γυναικείων δυνάμεων. Δότε μοι συμπάθειαν μόνον, δότε μοι εὐνοίαν, δότε μοι ἐπιείκειαν ὅπως Παρῶτερον παραστήσω τὰς ιδέας μου. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπλακῶσιν οἱ δύο φωτεινοὶ ἀστέρες τῆς εἰκόνης ἡμῶν, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πατρις, μετὰ τῆς κοινῆς συμπαθείας τῶν λοιπῶν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς κατὰ τὴν ὥραν ταύτην εἰκόνης.

Κατὰ πάσας τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς νέαι ἀντιλήψεις πρὸς νέας διαμορφοῦνται ἀνάγκας, ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ποιητικοί, οἵτινες διὰ σχήματος ὠρισμένου καὶ διὰ παραστάσεως καλλιτέχνου, ἀναλόγως τῆς ζωηρότητος τοῦ κατέχοντος αὐτοῦ αἰσθήματος, συλλαβόντες ὅτι ἡ κοινὴ συνείδησις ἐν ἀγνοίᾳ ἐν τῇ φαντασίᾳ ἐζήτει, ἀπρηθάντισαν τὰς ιδέας των, ἀκολουθοῦντες τὰς περυγήσεις αὐτῶν. Οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν βεβαίως οἱ τὴν διάνοιαν μονομερῶς ἐξασκοῦντες καὶ ἐπὶ τῶν δογμάτων αὐτῆς βασιζόμενοι φιλόσοφοι τῶν καιρῶν· δὲν ἦσαν οἱ τὴν φύσιν ἐρευνῶντες καὶ διὰ τῶν ἐκφάνσεων τῶν φαινομένων ζητοῦντες νὰ δρῶσι τοὺς κανόνας τοῦ τε ἠθικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ βίου· δὲν ἦσαν οἱ μονομερῶς τμημα μόνον τῆς ἐπιστήμης ἀντὶ τῆς ὅλης ἀσπασάμενοι, ἐξ οὗ τὰ γενικὰ αὐτῶν ἐξήγαγον βιωτικὰ καὶ κοινωνικὰ [πορίσματα, ἢ ἄλλοι, οἵτινες ἀπὸ ὠρισμένων σημείων τὰ τοῦ βίου κρίνοντες, ζητοῦσι νὰ κανονίσωσι τὴν θαυμαστὴν ποικιλίαν τῶν βιωτικῶν φαινομέ-

νων. Ὅχι! δὲν εἶναι οὗτοι, ὅχι! εἶναι ἡ ἐκλεκτὴ ἐκεῖνη μοῖρα τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς ἣν αἱ ἀλήθειαι ἀποκαλύπτονται ἐν τῷ μέσῳ τῶν θειοτέρων συνκισθημάτων καὶ συγκινήσεων, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὑψηλοτέρων ἐκστάσεων, ὅτε ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν γενομένη ἀτενίζει πρὸς αὐτὴν τὴν ἰδέαν καὶ ζητεῖ ν' ἀντιληφθῇ τοῦ ὅλου.

Διὰ τῶν τοιούτων κατέρχεται εἰς τὸν κόσμον ὁ θεὸς τοῦ καλοῦ ἔρωτος, δι' αὐτῶν προκαταβάλλονται τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀληθοῦς προόδου. Τοιοῦτοι δὲ εἰσιν οἱ ἀληθεῖς καλλιτέχναι οἱ διὰ τῶν εἰκαστικῶν καὶ ρυθμικῶν τεχνῶν αἰσθητοποιήσαντες τὰς ἀθανάτους ἰδέας αὐτῶν. Οὗτοί εἰσιν, ἐν οἷς τὸν ὅλον βλέπομεν ἄνθρωπον, τὴν ὅλην καὶ περιληπτικὴν ἀνθρώπινον σπουδάζομεν γλῶσσαν. Οὗτοί εἰσιν οἱ τὰ βεβαιότατα μνημεῖα φυλάσσοντες ἡμῖν, ἔνθα αἱ πηγαὶ τῶν γνώσεων τῶν προγενεστέρων ἡμῶν ἀπεταμιεύθησαν.

Ὁ βίος λοιπὸν τῶν καλλιτεχνῶν, ἢ τῶν καλλιτέχνων ψυχῶν μετὰ τὰς ζωηρὰς ἐκφάνσεις, καθαρῶς καὶ ὠρισμένως παριστᾷ τὴν πρόοδον καὶ τὸν τρόπον τῆς προαγωγῆς τῶν λαῶν. Ἐπὶ τοῦ βίου αὐτῶν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἄπειρα ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ φαινόμενα, ἅτινα λανθάνουσιν ὑπάρχοντα ἐν τοῖς λοιποῖς τῶν ἀνθρώπων, τῶν δὲ φαινομένων τούτων χρεῖαν ἔχομεν, ὅπως πολλὰ κενά, ἅτινα κατ' ἀνάγκην ἀφίνει ἡ ἱστορία ἐν τῇ καθολικότητι αὐτῆς, νὰ συμπληρώσωμεν πρὸς σύνθεσιν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας τοῦ προγράμματος, ὅπερ φαίνεται ἀκολουθοῦν, ἀφ' οὗ συνείδησιν ἔλαβε τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως.

Ἡ τέχνη λοιπὸν εἶναι τελειότερα τῆς γλώσσης καθ' ὅσον αἱ δι' αὐτῆς παριστάμεναι ἰδέαι εἶναι καθαραί, ἀκριβεῖς καὶ ἀτομικαί, οὐδὲν κατὰ συνθήκην παρέχουσα ὡς ἀφορμὴν τῆς τόπῳ καὶ χρόνῳ ἀντιλήψεως, διότι ἡ εἶναι ἀκριβῆς ἀντιγραφή ὑπάρχοντος ἀντικειμένου, ἢ παράστασις τοῦ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ τεχνίτου ὑπάρχοντος, ὅθεν οὐδεμίαν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν, ἐπειδὴ καὶ ὁ καλλιτέχνης ἀμφιβάλλων δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ, μὴ κατεχόμενος δὲ ὑπὸ θείας ἐμπνεύσεως, δὲν δύναται νὰ παράγῃ. Ἐκ τούτου κατ' ἀνάγκην ἔπεται ἡ τελειότερα κατάστασις τοῦ τεχνίτου. Ἡ γλῶσσα εἶναι κοινὴ τοῖς πᾶσι καὶ πολλάκις ὁ κατὰ κανόνας ὠρισμένους λαλῶν ἢ γράφων παριστᾷ ἡμῖν τὰς φράσεις καλὰς ἀφίνων μέγα κενὸν ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν, τὰς δὲ περιόδους τεχνικωτάτας, ἀλλ' οὐδεμίαν περικλείει ἰδέαν, οὐδεμίαν ἐμφαίνει ἐνότητά ἀντιλήψεως καὶ σκοπιμότητος ἐν τῇ διανοίᾳ, οὕτω δὲ, καίπερ πολλὰ καὶ ὀρθὰ γραμματικῶς λέγων, οὐδὲν λέγει ὥστε ἡ τέχνη προϋποθέτει ἀνάγκην ψυχικὴν, ἣτις εἶναι γέννημα τελειοτέρας τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως. Οἱ πάντες βλέπομεν τὴν φύσιν, εἰς ὀλίγας δὲ καὶ ἐκλεκτὰς ψυχὰς ἀποκαλύπτεται τὸ κάλλος καὶ ἡ ἀρμονία αὐτῆς. Πολλοὶ διερχόμεθα τόπια γραφικώτατα, ἄνευ συγκινήσεως, ἄνευ τινὸς παρατηρήσεως, πολλάκις μάλιστα οὔτε βλέπομεν αὐτά, ἐνῶ ἄλλοι, τελειότερον ἔχοντες ὄργανισμὸν καὶ λεπτοτέραν ἀγωγὴν, θέλγονται, ἐνθουσιῶσι, δακρύουσι, ἀνυψοῦνται, αἰσθάνονται ἀνάγκην νὰ διαιωνίσωσι τὴν εἰκόνα ἐκεῖνην, καὶ σπεύδουσι πρὸς τὴν ἀπομίμησιν τὴν ἀληθῆ πάσης καλλιτεχνίας ἀρχήν. Ψυχολογικῶς λοιπὸν κρίνοντες φρονοῦμεν, ὅτι ἡ παρουσία

καλλιτεχνικῶν αἰσθημάτων, ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων, ἐν οἰαδήποτε τέχνης μορφῇ, σημαίνει παρουσίαν ἀληθοῦς καὶ ὀρθῶς ἐννοουμένου πολιτισμοῦ. Ἐνθα ἡ πολύχορδος λύρα τῆς καρδίας σιγαῶ, ἡ φυσιολογικῶς μόνον αἰσθάνεται, ἡ ὕλη φρονεῖ πᾶσαν τοῦ πνεύματος τὴν πτῆσιν, ὁ δὲ ἄνθρωπος δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι ἐνώπιον τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ. Ἀναλόγως λοιπὸν τῆς ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν παρὰ τοῖς ἔθνεσι, καὶ κατὰ τοὺς καιροὺς τῆς ἐκφάνσεως τῆς διὰ τῆς τέχνης κοινωνίας, κατατάσσονται δικαίως οἱ λαοὶ καὶ τὰ ἄτομα. Τίς ἀρνεῖται, ὅτι ἡ μουσικὴ ἔχει κόσμον θεῶν καὶ ὑψιστον ἰδεῶν καὶ παραστάσεων, ἃς ἀδυνατεῖ ἡ γλῶσσα νὰ περιγράψῃ; Ὁ δὲ μουσικὸς δὲν ἔχει κεφάλαιον μέγα ἡδονῶν ὑψηλῶν, ὧν στερεῖται ὁ ἄμουσος; Ἡ μήπως ἐνώπιον τοῦ τοπιογράφου ἕκαστος βράχος, ἕκαστον δένδρον, ἕκαστον τόπιον, δὲν ἀποκαλύπτει ποικιλίαν φυσιογνωμιῶν, δι' ὧν ὁμιλεῖ τὴν μυστηριώδη γλῶσσαν καὶ δι' ἧς συνδέεται ἡ φιλόκαλος αὐτοῦ ψυχὴ μετὰ τῶν ἀψύχων ἐκείνων ὄντων διὰ τῆς ἀρμονίας τῶν ὄρων τῆς παραστάσεως καὶ ἐκφάνσεως αὐτῶν; Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν συνέπεσε νὰ ἴδῃ καλλιτέχνην ἐπὶ ὥρας ὅλας ἐνώπιον δένδρου ἢ βράχου, κατὰ διαφόρους τῆς ἡμέρας ὥρας σπουδαζόντα νὰ συλλάβῃ τὴν ὄλην τοῦ ἀντικειμένου ἐκείνου ἰδέαν; τίς δὲ ἀδαῆς δύναται νὰ συλλάβῃ ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς συγκινήσεις, αἵτινες παρώρμησαν τὸν καλλιτέχνην εἰς παράστασιν τοῦ διεγερθέντος ἐν αὐτῷ αἰσθήματος; Ὁ βράχος ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ἰσχύν, τὸ δένδρον τὴν χάριν, ὁ ὑποβρώσκιον ἐκ τῆς καλύβης καπνὸς τὴν σκητὴν.

Τίς ἐπισκεπτόμενος γλύπτην, κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν

τοῦ προπλάσματος αὐτοῦ, ἡδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὴν καρδίαν του ἀπὸ τοῦ νὰ πάλλῃ, ὅταν ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ ἀπερίττου ἐκείνου ἐργάτου εἶδε κόσμον ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων αἰσθητοποιούμενον ἢ δημιουργούμενον; Τίς δύναται νὰ καταμετρήσῃ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἔκστασιν τῆς ψυχῆς τοῦ καλλιτέχνου τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν βλέπει τὸ ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ παριστάμενον αὐτοτελές; Ὡ! ὁ ἄνθρωπος εἶναι θεῖος ἐν στιγμῇ δημιουργίας· δικαίως λοιπὸν δυνάμεθα ν' ἀναφωνήσωμεν ἢ Θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ, ἢ ἄνθρωπος ἐν Θεῷ. Ἡ τέχνη ἀποσπῶσα τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς ζωολογικῆς ἀλύσεως, εἰς ἣν κατατάσσει αὐτὸν ἡ σήμερον ἐπιστήμη, παριστᾷ αὐτὸν ὑπὸ ὅλως ἄλλῃ μορφῇ, ἥτις τὸν τολμηρὸν ὑλιστὴν δαμάζει, καὶ διὰ τῶν παραστάσεων αὐτῆς φέρει πρὸς ἔρευναν κόσμου μὴ ὑποκειμένου εἰς τὰς μικροσκοπικὰς αὐτοῦ ἐρεύνας. Ὅθεν αἱ τέχναι εἰσὶ τὰ ἀληθῆ παιδαγωγικὰ μέσα ἡθικῆς τελειοποιήσεως, προόδου καὶ ἐξευγενισμοῦ. Ὁ ὑπὸ τῆς θείας ἐμπνεύσεως ἐξεχειρόμενος ποιητὴς ἐν ἄλλῃ ζῆ σφαίρᾳ ἰδεῶν καὶ ὑπάρξεως, εἶναι θεῖος, εἶναι ψυχὴ, ἐν ἣ κατοικεῖ ὁ θεὸς ἔρος ὁ συνάπτων τὸν θνητὸν πρὸς τὴν πηγὴν τῆς ἀθανασίας. Εἶδετε ποιητὴν, ἀλλὰ ποιητὴν, ὅχι στιχορρογόν, ἐν στιγμῇ αὐτοσχεδιάσματος; Δὲν σᾶς ἐφάνη ὅτι μυστηριώδη ἀποκαλύπτει ὑμῖν κόσμον, οὐτινος ἐρμηνεύει τοὺς νόμους; ὧν βέλτιον ὀλίγων ὥρων ὑπαρξίς ἐν ἐμπνεύσει ἢ πολλῶν ἐτῶν βίος ἐν ἀμουσίᾳ.

Ἡ τέχνη, ἥτις προὑποθέτει κατ' ἀνάγκην τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου δραστηριότητα, εἶναι δύναμις πολύτιμος, ἐξόχως διαπλαστικὴ ἡθῶν καὶ ἐθίμων καὶ παρὰ τῷ τεχνιτῇ καὶ πρὸς τὸ μέσον, ἐν ᾧ οὗτος ἐνεργεῖ· φύσει δ' ἀποτελοῦ-

σα τὴν ἰσχυροτάτην παντὸς ἀνθρώπου δύναμιν, δύναται ἐν ἐκάστῳ ἀναλόγως τῆς ἐφαρμογῆς καὶ τῶν μέσων καὶ θέσεως νὰ ἐκδηλωθῇ. Ἡ δὲ ἐκδήλωσις αὕτη ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς παριστᾷ εἰς τὸν φιλοσοφοῦντα νοῦν τὸν ἀληθῆ καὶ εἰλικρινῆ τοῦ ἀνθρώπου χαρακτῆρα, εἶναι δὲ δύναμις τοῦτουτον ἰσχυρὰ καὶ ἀναπλαστικὴ τῆς ἀνθρωπότητος, ὅσον ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς τὴν τελειότητα τάσις ἐστὶν ἄπειρος· εἶναι ἰσχυρὰ, διότι οἱ νόμοι, διὰ τῶν ὁποίων παράγονται τὰ ἔργα αὐτῆς, εἶναι νόμοι προαιώνιοι καὶ ἀμετάβλητοι, οὓς παρακολουθοῦσιν ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῶν οἱ αἰῶνες. Νόμοι, καθ' οὓς ἐπὶ τῆς μεγάλης εἰκόνας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἕκαστον ἔθνος δυνάμει τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς αὐτοῦ καταστάσεως παρέχει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εἰκόνα ἀκριβῶς καὶ ἀπερικαλύπτως. Ἡ τέχνη δημιουργεῖ ἐν μόνῃ τῇ ἐλευθέρᾳ ἀτμοσφαιρᾷ, εἶναι σύντροφος ἀδιάσπαστος τῆς ἐλευθερίας ἢ τοῦ ἀτόμου τοῦ ἐν ἑαυτῷ εὐρίσκοντος ταύτην, ἢ ἔθνος πολιτικῶς ἐλευθέρως ζῶντος. Ὅθεν ἡ ἀκμὴ τῆς τέχνης εἶναι συνώνυμος μὲ τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν. Τίς πρὸς τὸν μέγαν καὶ καλλιτέχνην τοῦ Περικλέους αἰῶνα ἀτενίζων δὲν θαυμάζει τὴν γονιμότητα τοῦ ἔθνους ἐκείνου, ὅτε ἄπειρος ποικιλία ἀτόμων διὰ τῶν ὑψίστων καλλιτεχνικῶν παρεστήθησαν ἀντιλήψεων; Τίς ἄνευ παλμῶν καρδίας ἀτενίζων πρὸς τὴν εὐδαίμονα ἐκείνην οἰκογένειαν τῶν Γράκων δὲν διαβλέπει καθαρῶς διὰ τοῦ βίου Σκιπιώνων καὶ Κικερώνων τὴν τάσιν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν; Τίς δύναται νὰ λησμονήσῃ τὴν ποιητικὴν πόλιν Φλωρεντίαν καὶ τὸν ποιητικὸν αὐτῆς Ἄρην ἐπὶ Λέοντος τοῦ 5' ; Ἡθελεν εἶσθαι ἴσως ἀδικία ἀσυγχώρητος πρὸς

τὴν καθολικότητα τῶν συμβάντων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ βίου ἂν παρατρέξωμεν καὶ τὸ μέγιστον πολιτικὸν γεγονός τῆς Γαλλίας τοῦ 1870, ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτῆς δὲν ἐτελέσθη ἔτι· διότι ὑπάρχουσι στοιχεῖα δεσμεύοντα τὴν καθόλου ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους ἡ τέχνη εἶναι ἐξόχως ἐθνικὴ καὶ τὸν ἐθνικὸν παριστᾷ βίον. Ὅταν οἱ λαοὶ ἐκ τῶν σπλάγγων αὐτῶν παράγωσι τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν προφήτας, ἐμφαίνουσι βίον ἀληθῆ καὶ δραστήριον. Ἡ παρουσία ἐνὸς ἀτόμου προϋποθέτει παρουσίαν καὶ ἄλλων, διότι διὰ τῶν ἀτόμων διαλάμπει ἡ ἀτομικότης. Ὅθεν κατὰ φυσικὸν καὶ δίκαιον νόμον, οἱ παιδαγωγοὶ εἰσὶν ἐκεῖνοι δι' ὧν τίθενται ἐκάστοτε τὰ σπέρματα τοῦ προγράμματος τοῦ ἐθνικοῦ βίου, τὰ δὲ ἄτομα ταῦτα ἐξέχουσι τῶν λοιπῶν δυνάμει τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτῶν ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως. Διὰ τοῦτο βλέπομεν τοὺς καλλιτέχνους, ὡς ἐν πλειάδι, κατ' ἐποχὰς ὠρισμένας, τὴν ἰδέαν ἢ τὸ αἶσθημα, ὅπερ κατέχει τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν διαφόρως νὰ παριστᾷ ἕκαστος, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ συγγένεια μεταξὺ αὐτῶν, καὶ ὁ ἐθνικὸς αὐτῶν σύνδεσμος. Διὰ τοῦτο πᾶσα ἰδέα σύγχρονος, πᾶν αἶσθημα ἰσχυρὸν ἐθνικόν, πᾶς ζωηρὸς τῆς καρδίας πόθος, ἀπὸ πολλῶν ἐξεταζόμενα σημείων καὶ διὰ πολλῶν μορφῶν παριστάμενα, ἀκριβῆ καὶ ὠρισμένην παρέχουσιν ἡμῖν εἰκόνα τοῦ ὅλου ἐθνικοῦ βίου. Τίς καλλιτέχνης νοῦς δὲν διαβλέπει καθαρῶς ἐπὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Παρθενῶνος τοῦ Φειδίου, ἐπὶ τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους, εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Περικλέους, εἰς τὸν Προμηθεῖα τοῦ Αἰσχύλου, εἰς τὸ Συμπόσιον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος τὰ ἀληθῆ στοιχεῖα τοῦ προγράμματος τῆς παιδείσεως καὶ διαπλά-

σεως τῶν Ἀθηναίων; Ἡ τίς δύναται ν' ἀρνηθῆ, ὅτι ὁ Δάντε, ὁ Πετράρχης, ὁ Μιχαήλ Ἀγγελος, ὁ Ραφαήλος καὶ ἡ λοιπὴ χορεία τῶν καλλιτεχνῶν τοῦ ιε'. αἰῶνος διεπαιδαγωγῆσαν τοὺς Ἴταλοὺς πρὸς τὴν παροῦσαν αὐτῶν πολιτικὴν θέσιν; Ἀπὸ δὲ τοῦ Κλοποστόκ μέχρι τοῦ Γοιθίου ἡ σειρά τῶν καλλιτεχνῶν τῆς Γερμανίας δὲν εἶναι οἱ παιδαγωγοὶ αὐτῆς; ἢ μήπως ἐπὶ Rubens, Rabrand, Dhorvalsen δὲν βλέπομεν τὸν βίον τῶν βορείων ἔθνῶν ἀπεικονιζόμενον; Διὰ τῶν καλλιτεχνῶν ἡ πίστις αἵρεται, ἡ καρδία διαθερμαίνεται, καὶ τὸ δόγμα ὀρίζεται, ἔθεν ὁ Δάντης ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ Μίλτων ἐν Ἀγγλίᾳ, ὁ Σοφοκλῆς διὰ τοῦ Οἰδίποδος ἐν Κολωνῶ, ὀρίζουσι καθαρῶς τῆς συγχρόνου αὐτῶν θετικῆς θρησκείας τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ὅρια. Πόθεν λοιπὸν ἡ τοιαύτη τῆς τέχνης δύναμις; Τίς ἡ αἰτία τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἔθνικῶν φαινομένων περὶ τὸν περίβολον τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς; Ὁ ἀληθὴς καλλιτέχνης, κατὰ τὸν ὀρισμὸν, ὃν προκατεβάλαμεν ἐν τῇ λεπτομερεῖ ἀναλύσει τῶν ἠθικῶν εἰκόνων καὶ τῶν βιωτικῶν φαινομένων, βαίνει ἀδιάσπαστος γενικεύων καὶ καθολικεύων τὰ ἠθικὰ καὶ βιωτικὰ φαινόμενα, διότι σκοπὸς κυρίως τῆς τέχνης ἐστὶν ἡ ἐν τῇ πολλαπλότητι ἐνότης τῆς παραστάσεως. Κρατεῖ λοιπὸν ὁ τεχνίτης ἀνὰ χεῖρας τὰς δύο ἰσχυροτάτας τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας δυνάμεις τὴν ἐκ τῆς συνθέσεως ἀνάλυσιν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀναλύσεως σύνθεσιν αὐτῶν. Ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθὲς μαρτυρεῖ ἡ πραγματικὴ ἱστορία, ἐν ἣ πολιτικαὶ στάσεις καὶ ἠθικαὶ ἐπαναστάσεις χαρακτηρίζονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐπὶ τῶν ἐποχῶν, ἐν αἷς βλέπομεν τὰς μεγάλας συγκεντρώσεις τῶν ἰδεῶν, ἤτοι τὴν σύνθεσιν.

Ἡ τέχνη λοιπὸν καλῶς ἐννοουμένη, καθ' ἕλας τὰς ἐκφάνσεις αὐτῆς, εἶναι τὸ ἐξόχως διαπλαστικὸν μέσον τῶν ἐθίμων τῶν νεωτέρων, δικαίως δὲ καὶ στοιχεῖον ἀπαραίτητον τοῦ παιδευτικοῦ προγράμματος τῶν λαῶν, διότι ὁ καλλιτέχνης δημιουργῶν εἶναι ἀμέτοχος κακίας, δὲν ὑποπίπτει εἰς πάθη ταπεινὰ μισανθρωπίας, φθόνου κτλ. ἐπομένως ἡ παράστασις αὐτοῦ εἶναι ἀγνή. Ὁ Νεύτων, ὁ Μολλιέρος, ὁ Κορνήλιος, ὁ Γκαῖτε καὶ λοιποί, ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἀδυναμίας ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ταπεινοὶ ὡς πρὸς τὰ πάθη. Τὰ πάθη σιγῶσιν ἐν ὥρᾳ ἐμπνεύσεως, εἶναι τὸ θυμιάμα, ὅπερ φονεῦει τὸν Σατανᾶν. Ψυχὴ δὲ καλλιτέχνης δυναμένη νὰ ἐννοῇ καὶ γενικεύη, νὰ ὀρίξη καὶ νὰ διακρίνη καὶ εἰς τὸ καθαρὸν αὐτῆς κριτήριον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐμπνεύσεως τὰ πάντα νὰ ὑποβάλλη, εἶναι ἡ ἐξόχως μυστικὴ δύναμις, ἣτις συγκινεῖ τοὺς πάντας κατὰ λόγον τῆς ἰδίας ἐαυτῆς ἐμπνεύσεως.

Μεταξὺ τῶν καλλιτεχνῶν ὑπάρχει ἐνότης καὶ συγγένεια ἀδιάσπαστος, ὅσῳ καὶ ἂν ἀπ' ἀλλήλων χωρίζονται διὰ χρόνου καὶ τόπου· οἷον ἂν ἡ αὐτὴ ἀφορμὴ συνεχίνοι τὰς καρδίας καὶ ἐξύψου τὴν καλλιτεχνον διάνοιαν τοῦ Λεονάρδου Διβέντσι, Μιχαήλ Ἀγγέλου, Ῥαφαήλου, Τιτιαννοῦ, Ροῦβενς, Ῥαμπράνδ κτλ. πάντες ἤθελον σπεύσει βεβαίως πρὸς παράστασιν τοῦ κατ' ἰδέαν αὐτῶν, τὸ δ' ἀποτέλεσμα ἤθελεν εἶσθαι ἐκπληκτικόν, διὰ τὴν ποικιλίαν τῆς ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἰδέας, ἐνθα ἤθελαμεν διακρίνει τὴν ἐξόχως ἀτομικὴν ἀντίληψιν, ὅπερ διαφεύγει κατ' ἀνάγκην τὰς θετικὰς ἰδέας. Αἱ μεγάλαι ἐποχαί, καθ' ἃς γεννῶνται αἱ πολιτικαὶ μεταβολαὶ ἐκ

τῆς συνθέσεως, χαρακτηρίζονται ἐξόχως διὰ τῶν σχολῶν, αἵτινες ἀδιασπᾶστως ἐκάστοτε κατὰ δυάδα βαίνουσι, καὶ ἡ προσδοκωμένη μεταβολὴ γεννᾷ τὴν σχολὴν τῶν ἰδεολόγων (ἦτοι école idéaliste), ἡ δὲ παρασκευάζουσα διὰ τῆς ἀναλύσεως τὴν μέλλουσαν σύνθεσιν (école Realiste). Ὁ Περικλῆς, Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Ἴκτινος, Φειδίας, Πλάτων, ἀπαρτίζουν τὴν école idéaliste, διὰ τοῦ Εὐριπίδου, Ἀριστοφάνους, Σκόπα καὶ λοιπῶν, ἀπαρτίζεται ἡ école Realiste σύμφωνος καὶ φυσικῆ συνέπεια τῆς πρώτης σχολῆς. Οἱ δ' ἐξόχως καλλιτέχναι, οἱ κατὰ τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπότητος δημιουργοῦντες, εἶναι τέκνα ἰδεολόγου (idéaliste) σχολῆς, ὅθεν αἱ ἰσχυραὶ τεχνοτροπίαὶ χαρακτηρίζουσι τὰς ἐποχὰς τῶν συνθέσεων.

Ὅπως οἱ κατὰ καιροὺς καλλιτέχναι ἀσφαλῶς παριστῶσι τὸν ἀτομικὸν βίον, ἐξ οὗ ὁ ἔθνικὸς προκύπτει βίος, οὕτω καὶ οἱ κατὰ καιροὺς σύγχρονοι τῶν καλλιτεχνῶν παιδαγωγοὶ ἐνοποιοῦντες εἰς τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀτόμου τὰς ἐπικρατούσας περὶ θρησκείας, πολιτείας καὶ κοινωνίας ἰδέας, παριστῶσιν ἡμῖν τὴν μορφήν τοῦ παιδευτικοῦ προγράμματος. Ταύτην δὲ περιβάλλοντες ἐν σχήματι ὠρισμένῳ, ἔργον τῆς ποιητικῆς αὐτῶν φαντασίας, συμπληροῦσι τὸ ἔργον τῶν καλλιτεχνῶν. Ὅθεν τὰ ἐπιφανέστατα σημεῖα τῶν μεγάλων συγκεντρώσεων ἀπέδειξαν καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους παιδαγωγούς. Καὶ ὅπως ἐπὶ τῶν καλλιτεχνικῶν μνημείων ὁ φιλοσοφῶν νοῦς διορᾷ αὐτὸν τὸν βίον καὶ αὐτὴν τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ καλλιτέχνου, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν εἰκόνων τῶν παιδαγωγικῶν πλασμάτων διαβλέπομεν τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὰς ἐφέσεις καὶ τοὺς πόθους

τοῦ ἔθνους, ἐξ ὧν τὸ ἔθνικόν προκύπτει πρόγραμμα. Ἀνάλυσις λοιπὸν ὀρθῆ προγράμματός ἐστίν αὕτη ἡ ἀνάλυσις τοῦ βίου ὑπ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις. Ὅπως δὲ ἡ γενικωτάτη καὶ καθολικωτάτη ἀντίληψις ἐστίν ἡ περικλείουσα τὴν ὅλην ἀλήθειαν, οὕτω καὶ τὸ πρόγραμμα, τὸ προσεγγίζον πρὸς τὰς γενικωτέρας καὶ καθολικωτέρας τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγκας, ἐστὶ τὸ τελειότερον, ἡ δὲ κοινωνία καὶ ἡ πολιτεία, ἣτις παρέχει τὰ μέσα ταῦτα, ἐστίν ἐκείνη, ἣν δικαίως δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὡς παράδειγμα.

Τοὺς λοιποὺς τῆς ἀρχαιότητος ἐν Ἀνατολῇ παρατρέχοντες λαοὺς καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς Ἑβραίους, τῶν ὁποίων τὴν ἐπὶ τοῦ νεωτέρου προγράμματος ἐπιρροὴν ἐν τῷ χριστιανισμῷ εὐκόλως δυνάμεθα νὰ καταδείξωμεν, εἰσερχόμεθα ἀμέσως εἰς τοὺς ἱστορικωτάτους τῶν λαῶν, διότι πολλὰ ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα τὰ πρὸς σπουδὴν σημεῖα. Οἱ λαοί, παρ' οἷς ἡ σπουδὴ τοῦ ἀτόμου εἶναι σπουδὴ τοῦ ἔθνικου βίου, εἰσὶν οἱ Ἕλληνες, οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ Γερμανοί· διότι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀλλαχοῦ μὲν τὸ ἄτομον θυσιάζεται πρὸς τὴν τάξιν, ἄλλοῦ πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ ἄλλοῦ πρὸς τὸν οἶκον· ἡ δὲ ἰδέα τῆς τηρήσεως τοῦ γένους πολλαχῶς καὶ αὐτὸν τῶν Ἑβραίων τὸν βίον ἐτροποποίησεν.

Μακρὸς ὁ βίος τῶν λαῶν τούτων, μεγάλη καὶ καταπληκτικὴ ἢ βιωτικὴ ποικιλία αὐτῶν, ἔκτακτοι καὶ ἐκπληκτικαὶ αἱ πολιτικαὶ φάσεις, θαυμασία δὲ ἡ ἐνότης τοῦ βίου, ὅθεν ἐπὶ τῶν ἐπιφανῶν μόνον σημείων τῶν συγκεντρώσεων ἀρκούμεθα νὰ καταδείξωμεν τὸ ποθούμενον. Πρώτην ἀρρομὴν ἀναπτύξεως βίου ἐσωτερικοῦ παρέχει ἡμῖν ἡ Ἰωνία, ἐν ἣ κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους τρόπους παρα-

σκευάζεται τὸ μέλλον πρόγραμμα, τοῦ μὲν Θάλητος διὰ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, τοῦ δὲ Πυθαγόρου διὰ τῆς ἠθικῆς, ἤτοι πρῶτον ἤδη ἐπὶ τῆς ἱστορίας παρίσταται ἡ ἀδιάσπαστος δυὰς τῶν *idéalistes* καὶ *réalistes*, οὐχὶ μὲν καθαρῶς φαινομένη, ἀλλ' ἱκανῶς διακρινομένη ἢ μία τῆς ἄλλης, ἢ δὲ σύνθεσις τοῦ θαυμαστοῦ παιδευτικοῦ προγράμματος τοῦ Πυθαγόρου εἶναι ἡ ἀκριβεστέρα εἰκὼν τοῦ συγχρόνου αὐτῶν ἑλληνικοῦ βίου. Πάντες γνωρίζετε βεβαίως ἐκ τῆς ἱστορίας τὰ κατὰ τὸν Πυθαγόραν· ἡ ἱστορία ἐτήρησεν ἀκριβῆ μνήμην τοῦ μεγάλου αὐτοῦ παιδαγωγοῦ, εἶνε ἄρα ἄξιος τῆς καθολικῆς θέσεως, ἣν κατέχει ἐν τῇ μεγάλῃ ἀλύτῳ τῶν παιδαγωγῶν; Ἰδωμεν.

Ὁ Πυθαγόρας εἶναι ἄτομον, εἶναι πολίτης, καὶ ἐν τῷ προγράμματι αὐτοῦ ἰσχυρὰν κατέχει θέσιν ἢ πολιτικὴ ἀγωγή καὶ ἡ ἀτομικὴ ἀνάπτυξις τῶν μαθητῶν του. Ὁ Πυθαγόρας εἶναι ἀνὴρ εὐσεβῆς τιμῶν τὰ θεῖα καὶ ἐμπνεόμενος ὑπ' αὐτῶν. Ἀρχὴ τοῦ παιδευτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος εἶναι «τὸ πρὸς τοὺς θεοὺς σέβας καὶ ἡ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἀρίστους τιμὴ». Ἡ ἔμμουσος αὐτοῦ καὶ μεγάλη ψυχὴ ἐν τῇ μουσικῇ ἀντιλαμβάνεται τῆς θείας τοῦ διακόσμου ἀρμονίας· ἡ μουσικὴ ἀποτελεῖ τὸ μέσον τῆς διαπλάσεως τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἡ ἐπιστήμη κατ' αὐτὸν ἀπόρροια οὐσα θείας μοίρας ἐξεγείρει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ καὶ διαθερμαίνει τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα· ἡ ἐπιστήμη εἶναι μέσον, δι' οὗ ζητεῖ νὰ διαπλάσῃ τὰ σύγχρονα αὐτοῦ ἦθη. Αἱ βιωτικαὶ περιπέτειαι, ὁ πολύσαλος πολιτικὸς βίος, ἀπεγύμνωσαν αὐτὸν τῆς ὑλικῆς εὐζωίας. Τοῦτο φοβούμενος καὶ πρὸς τοὺς ἀγαπητοὺς αὐτῷ μαθητὰς προασκεῖ

καὶ προαλείφει αὐτοὺς πρὸς τὴν καρτερίαν, τὴν γενναίότητα καὶ τὴν μεγαλοφροσύνην.

Εἶναι ἐξόχως πρακτικὸς νοῦς, ζητεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἰδέας τοῦ πρακτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου εἰς τὰς πόλεις τῆς μεγάλης Ἑλλάδος διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Δύο ἐξοχοὶ ἀρεταὶ χαρακτηρίζουσι τοὺς Πυθαγοριστὰς, ἡ αἰδὼς καὶ ἡ εἰλικρινὴς ἔρευνα τῶν κατ' αὐτοὺς, ἅτινα θεωρεῖ ὡς τὰ ἀληθῆ μέσα τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, δι' ἧς προσδοκᾶται ἡ ἀθανασία. «Πάντων δὲ μάλιστα αἰσχύνομαι σαυτόν», λέγει πρὸς τοὺς μαθητὰς του, καὶ ἀλλαχοῦ: «Ἐρώτα (λέγει εἰς τὸν μαθητὴν του) τρεῖς καὶ τετράκις τῆς ἡμέρας, πρὶν ἢ ὁ μαλακὸς ὕπνος κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμούς σου, ποῖα παρέβην; τί δ' ἐπραξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;» Καὶ ἀλλαχοῦ: «Ἦν δ' ἀπολείψας σῶμα ἐς αἰθέρα ἐλευθέρων ἔλθῃ, ἔσσει ἀθάνατος θεὸς ἄμβροτος οὐκέτι θνητός». Ἄλλ' ὅπερ ἐξόχως χαρακτηρίζει τὴν Πυθαγόρειον σχολὴν καὶ τὴν σχέσιν τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρὸς πρὸς τοὺς ἰδίους του μαθητὰς ἐστὶν ἡ ἀντίληψις τοῦ θεοῦ ἔρωτος τῶν ἐν τῇ φιλίᾳ συνδεομένων ψυχῶν τὰ αὐτὰ πρεσβευουσῶν καὶ εἰς τὰς ἰδίας ὑποχρεώσεις ὑποκειμένων. Φιλία ἐν ἣ φύλακες ἄγγελοι ἀποβαίνουσι πρὸς ἀλλήλους οἱ ἀγαπώμενοι, ἐπειδὴ ἕκαστος ἐν τῷ ἀγαπωμένῳ λατρεύει τὴν παρουσίαν τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ὁσίου. Φιλία, ἣν ἀδυνατεῖ σήμερον ἡ κοινωνία νὰ κατανοήσῃ, ἀλλ' ἥτις ἀποτελεῖ τὸν μόνον ἀληθῆ δεσμὸν μεταξὺ τῶν ἠθικῶν ὄντων καὶ τὴν ὁποίαν οὐδεμία βιωτικὴ περίστασις, οὐδεὶς συμφέροντος λόγος, οὐδεμία κοινωνικὴ πρόληψις δύναται νὰ ταπεινώσῃ ἢ νὰ παρασαλεύσῃ. Ἐκαστος ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζει τὰς

εὐγενεῖς ἐκείνας δυάδας ἀνδρῶν, οὓς καὶ οἱ σκληρότεροι τῶν τυράννων ἐσεβάσθησαν καὶ τὴν φιλίαν αὐτῶν ἐπεζητήσαν. Τοιοῦτο φαίνεται τὸ πρόγραμμα τὸ παιδευτικὸν τοῦ σοφοῦ καὶ εὐσεβοῦς ἐκείνου ἀνδρός, ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ διαπρέψωσι τσαῦται σπουδαῖαι ἀτομικότητες καὶ νὰ διακριθῶσιν ἐπὶ πολιτικῇ, ἠθικῇ καὶ κοινωνικῇ ἐπιστήμῃ. Ἔρως, φιλία καὶ πολιτεία, ἰδοὺ ἡ τριάς τοῦ μεγάλου τούτου φιλανθρωπιστοῦ, δι' ὧν διέπλασεν ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἰδίους του ἀνέπτυξε μαθητάς.

Αἱ πολιτικαὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος περιστάσεις, αἱ κατὰ πόλεις Πυθαγόρειοι νομοθεσίαι καὶ προσπάθειαι, δι' ὧν ἡ ἀληθὴς τῆς κοινωνίας σχηματίζεται ἀριστοκρατία, προῦκάλεσαν τὸν κατ' αὐτῶν διωγμὸν ἢ δ' Ἑλλάς, ἀνοίξασα τοὺς κόλπους αὐτῆς διὰ τῶν τυράννων, προσδέχεται τοὺς μαθητάς τοῦ Πυθαγόρα ὡς διδασκάλους καὶ συμβούλους αὐτῆς. Ἡ πλῆθὺς τῶν κατὰ πόλεις πολιτευμάτων, ἡ συνάντησις τῶν μαθητῶν τῶν δύο σχολῶν, τῆς Ἴωνικῆς καὶ τῆς Ἡθικῆς, ἐξεγείρουσι βίον δραστήριον πρωτοφανοῦς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς καλλιέργειας, δι' ἧς παρασκευάζεται ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀναλυτικὴ περίοδος τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων, ἧτις συνεκέντρωσεν εἰς τὴν ἐξόχως ἑλληνικὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν κεφάλαιον πείρας καὶ ἰδεῶν, εἰς ταύτην δ' ἐναποθέτει ἡ Πρόνοια τὴν κατεργασίαν αὐτῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει ἀνάγκην μεγάλου ἡρωϊσμοῦ, ἐκτάκτων δυνάμεων καὶ συναίσθησιν τῆς ἀτομικῆς ἱκανότητος. Ὁ Σόλων ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δεινοῦ πολιτικοῦ τῆς πόλεως ταύτης σάλου διὰ τῆς νομοθεσίας αὐτοῦ περιφρουρεῖ τὸ ἄτομον καὶ διασώζει αὐτὸ ἐκ τῆς πολιτικῆς πίεσεως. Ὁ Ἀναξαγόρας,

σαλευομένην βλέπων τὴν θετικὴν θρησκείαν, διδάσκει πρὸς αὐτοὺς τὴν λατρείαν τοῦ μεγάλου Νοῦ, ζητῶν νὰ καταθέσῃ τὰ θεμέλια τῆς μονοθείας. Ὁ Περικλῆς, μετὰ τοὺς Θεμιστοκλεῖς καὶ Ἀριστείδας, προγραμματίζει ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ διανοίᾳ τὴν παιδείουσιν τοῦ Ἀθηναίου, ἧς σχολεῖον καὶ κέντρον θέλει νὰ καταστήσῃ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν πρὸς παιδαγωγῆσιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Ἡ δ' ἐπὶ πολὺ λησμονηθεῖσα γυνὴ θέτει διὰ τῆς μεγάλης γυναικὸς Ἀσπασίας τὸ στοιχεῖον τοῦ καθόλου προγράμματος, ἕνεκα τοῦ ὁποῦ αἱ ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις ἀλλάσσουν χαρακτῆρα καλλιτεχνικώτεροι ἀποβαίνουσαι. Ἡ συγκέντρωσις δὲ τῶν στοιχείων τούτων, ὡς δύνამις δημιουργικῆ, γεννᾷ κόσμον ἀτομικότητων ἢ ἀτόμων, διὰ τῶν ὁποίων μέλλει νὰ τεθῆ γενικώτερον καὶ τελειότερον πρόγραμμα ἢ τὸ τοῦ Πυθαγόρου.

Προσέρχονται ὡς λειτουργοὶ τοῦ ἔργου τούτου, ἕκαστος κατὰ τὸ στοιχεῖον τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων, Φειδίας, Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Ἰκτίνος καὶ ἄλλοι νὰ καταστήσωσιν ἀθανάτους τὰς περὶ ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἰδέας ἀπολιθοῦντες πρὸς τὴν ἐκπληκτικὴν ἀνθρωπότητα τὴν ζωὴν ἐν τῇ κινήσει αὐτῆς. Ὁ μέγας τοῦ Ἀναξαγόρου Νοῦς δίδει αὐτοῖς τὴν πρώτην τῆς καλλιτεχνίας δύναμιν διὰ τῆς ἐμπνεύσεως ἐν τῇ εὐσεβείᾳ. Τὸ κατ' ἰδέαν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον ἐστραμμένον πρὸς τὴν αἰωνιότητα φέρει αὐτοὺς ἀενάως ἀπὸ τοῦ τελείου πρὸς τὸ τελειότερον, ἀφίνον κατὰ σταθμοὺς τὰς μεγάλας αὐτῶν συλλήψεις καὶ παραστάσεις. Καὶ ὁ μὲν Φειδίας εἰς τὰ μαθήματα καὶ τοὺς διαλόγους

τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ Περικλέους συλλαμβάνει τὸ κατ' ἰδέαν τῆς πόλεως Ἀθηῶν, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ γραμμῶν ἰσχυρῶν καὶ ζωηρῶν παριστᾷ τὴν τριάδα ἐκείνην καὶ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς, ἤτοι τῆς σοφῆς πολιτείας, τῆς ἀγνῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ θείου ἔρωτος τοῦ ἐμπνεόντος τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ καλόν. Πρὸς τὴν τριάδα δὲ ταύτην προσθέτων καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πίστιν, δημιουργεῖ ὁ Φειδίας τὸ περικαλλές ἄγαλμα θεᾶς τῆς Σοφίας, ἣν ἐγείρει ἐν τῷ Παρθενῶνι ὡς θεᾶν πρόμαχον ἐκπροσωποῦσαν τὰς Ἀθῆνας ἐν Μαραθῶνι. Τὸ ὀψηλὸν αὐτῆς δόρυ τὸ ἐξέχον τοῦ ναοῦ ἐκπροσωπεῖ τὴν ἄκρατον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηῶν φιλοξενίαν καὶ φιλανθρωπίαν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ ταύτης αἱ Ἀθῆναι ἀποβαίνουσι τὸ κέντρον καὶ τὸ σχολεῖον ὅλης τῆς Ἑλλάδος, σημεῖον ἐκτάκτου συγκεντρώσεως καὶ ἐνοποιήσεως. Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθῆς ἀντίληψις, μαρτυρεῖ τὸ ἱστορικὸν γεγονός κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηᾶς.

Ἡ φιλοθεάμων καὶ καλλιτέχνος πόλις ἀνέρχεται ἀπὸ πρωίας τὴν Ἀκρόπολιν, οἱ φιλόσοφοι καὶ καλλιτέχνηαι περιστοιχίζουσι καὶ περιβάλλουσι τὸν Παρθενῶνα, αἱ σεμναὶ δέσποιναὶ ἐγκαταλείπουσι τοὺς γυναικωνίτας καὶ ἐπὶ φορείων μεγαλοπρεπῶς ἐνδεδυμέναι φέρονται εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ὁ Φειδίας σεμνῶς καὶ ὑπερηφάνως καθοδηγεῖ τὴν Ἀσπασίαν καὶ τὰς μαθητριάς τῆς περὶ τὸ ἔδος τοῦ ἀγάλματος. Ὁ Ἥλιος φθάνει τὸ σημεῖον, ἀφ' ὅπου τὸ ἄγαλμα κάλλιστα φωτίζεται. Ἀνυπομονησία καὶ ταραχὴ τὸ πλῆθος κατέχει· συγκίνησις θρησκευτικὴ καὶ εὐλάβεια τοὺς σοφοὺς καταλαμβάνει· μία εἰσέτι στιγμή, καὶ ἐν μέσῳ

ἱεροῦ καὶ ἐναρμονίου ἄσματος ἀποκαλύπτεται τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηᾶς. Θάμβος, ἐκπληξις, χαρὰ καταλαμβάνει τοὺς πάντας. «Εἶναι ἡ πολιούχος ἡμῶν θεά», βοᾷ τὸ πλῆθος· «ἡ προστάτις τῶν Ἀθηῶν!! εἶναι ἡ Ἀθηᾶ». «Εἶναι ὁ Περικλῆς, ὁ δαιμόνιος σύντροφος καὶ μαθητῆς τοῦ Ἀναξαγόρου», φωνάζουσι οἱ φιλόσοφοι καὶ καλλιτέχνηαι. Συγκρίνατε τὸ ὕψηλόν τῆς θεᾶς μέτωπον, ἀναμνήσθητε τῶν θείων ἐκείνου ἐμπνεύσεων κατὰ τοὺς διαλόγους καὶ ἀτενίσατε πρὸς τὸ εὐσεβές αὐτοῦ βλέμμα· εἶναι αὐτὸς ὁ πρὸ δύο ἡμερῶν τὸ μέλλον τῶν Ἀθηῶν διαγράφων. Ἐν ἐκστάσει ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὰς πληγὰς τῆς πόλεως προλογίζων τὸ μέλλον. Καὶ αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ φθάνουσι μέχρι τῆς ἀκοῆς τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἔντρομος διὰ τὸν φίλον αὐτοῦ Φειδίαν, ἐν τῇ στιγμῇ τοῦ μεγαλείου ἐκείνου, διορᾷ τὴν καταστροφὴν ἀμφοτέρων. Ἄλλ' ἀδιάφορον ἡ προαγωγή τῶν κοινωνιῶν ἀνάγκην ἔχει θυμάτων.

Ἡ προφητικὴ φωνὴ Αἰσχύλου τοῦ Μαραθωνομάχου προδιαγράφει τὴν τύχην τῶν μαρτύρων ἐκείνων. Ἐπρεπεν ὁ θεὸς ἔρωσ νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων διὰ ν' ἀνυψωθῇ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Ἡ ἀνθρωπότης εἶχεν ἀνάγκη προστάτου ὅπως ἀνανήψῃ ἐκ τῆς νάρκης καὶ συναισθανθῇ τὴν ζωὴν· προστρέχει λοιπὸν ἡ δαιμονία αὐτοῦ φαντασία εἰς τὴν μυθολογίαν τῆς πατρίδος του καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Προμηθέως περιπλέκει διὰ τῆς ἀμιμήτου αὐτοῦ τέχνης τὴν τύχην τῶν μαρτύρων τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηῶν κατὰ τὸν ἐλληνικὸν βίον. Τὸ κράτος τῆς ἀμαθείας, ἡ βία τῶν κρατούντων, ἡ ἀφελῆς καὶ εὐκίνητος συνείδησις τῶν

δὴ φύλων παριστώσι τὸ μεγαλεῖον τῆς παθήσεως καὶ τὸ θεῖον τοῦ μαρτυρικοῦ βίου, ἀλλὰ πρὸ δύο ἡμερῶν, εἶπομεν, προεφήτευσεν ὁ ἀνὴρ τὸ μέλλον τῶν Ἀθηναίων. Ἡ θέτις προεφήτευσεν εἰς τὸν Προμηθεῖα τὸ μέλλον.

Τὰς ὑψηλὰς θεωρίας τοῦ ἠθικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀγράφων νόμων, περὶ τῶν ὁποίων διδάσκει ἡ πλειὰς αὐτῆ τῶν ἐκλεκτῶν ψυχῶν, δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ ὁ Ἀθηναῖος· δι' αὐτὸν τὰ πάντα ἔχουσι σχῆμα ὠρισμένον. Ἐν τοῖς σταδίοις εἶδε τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν ἄνθρωπον καλλιτεχνικῶς ἐκδηλούμενον, εἰς τοὺς ἀγῶνας εἶδεν ἀπολιθωμένας καὶ αἰσθητοποιουμένας τὰς πολυθεϊκὰς ιδέας τῶν πατέρων του, καὶ νῦν πρὸς κατάληψιν τῶν ὑψηλῶν τούτων ιδεῶν ζητεῖ τὴν αἰσθητοποίησιν καὶ ψηλαφητὴν αὐτῶν ἐμφάνειαν ἐνώπιον αὐτοῦ διὰ νὰ πιστεύσῃ ὅτι πράγματι ὑπάρχουσιν. Ὁ Ἀθηναῖος εἶναι ἄνθρωπος τῆς συνθέσεως καὶ ἀναλύσεως· τὴν ἀνάγκην ταύτην βαθέως ἐννοήσασα ἄλλη δαιμόνιος φαντασία προσκαλεῖ τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὸ θέατρον καὶ αἰσθητοποιεῖ ἐνώπιον αὐτῶν τὰς ιδέας ταύτας. Περιέργος καὶ ἔκτακτος ἐνότῃς ἀντιλήψεως. Γυνὴ ἐγκαταλιποῦσα τὸν γυναικωνίτην σεμνὴ καὶ ἀπειρόκακος παρίσταται ἐπὶ τῆς σκηνῆς μὲ δύναμιν ἠθικὴν ἀκατάβλητον καὶ ἐκπληκτικὸν ἠρωϊσμόν, ἐκπροσωποῦσα τοὺς ἀγράφους νόμους εἰς τὴν τοῦ Ἀθηναίου συνειδήσιν. Ὁ ἀνὴρ δὲν βλέπει αὐτούς, δὲν εἶναι γεγραμμένοι ἐπὶ λίθου, ἀλλ' ἡ γυνὴ ἐπιμαρτυρεῖ τὴν παρουσίαν αὐτῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς στοργῇ καὶ τὴν δύναμιν τῶν νόμων ἐκφαίνει ὁ ἠρωϊσμός αὐτῆς. Τίς εἶναι ἡ γυνὴ αὕτη, ἦν διὰ τοῦ μύθου τῆς Ἀντιγόνης περιέβαλεν ὁ Σοφοκλῆς; Εἶναι ἡ προφήτις

ἡ ἀποκαλύπτουσα ἡμῖν κόσμον ἄγνωστον τοῖς χυδαίοις, κόσμον ἔρωτος θείου καὶ στοργῆς οὐρανίας, τῶν ὁποίων μαρτυρεῖ, ὅτι ἐτέθη φύλαξ καὶ ἰέρεια. Τίθενται δὲ τότε ὀριστικῶς ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἀθηναίου τὰ στοιχεῖα τοῦ προγράμματος τοῦ ἀφορῶντος τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον, ἐξέρχονται οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ θεάτρον, τὸ στήθος αὐτῶν εἶναι πλήρες δυνάμεως, ἡ καρδία ἐναρμονίως πάλλει ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ μακαρίζουσι τὴν κόρην, διότι τοιούτου ἐνέτυχε βίου. Καὶ ἐνταῦθα ἀρχίζει ἡ ἠθικὴ ἀνάπλασις τῶν Ἀθηναίων.

Ποῖον λοιπὸν καταφαίνεται τὸ ἐθνικὸν πρόγραμμα τῆς ἐποχῆς ταύτης; ἕκαστος εὐκόλως δύναται νὰ τὸ κατανοήσῃ. Συμπληροῦται λοιπὸν τὸ πρόγραμμα τοῦ Περικλέους. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἐνδύεται παγκόσμιον χαρακτῆρα· ἡ προγονικὴ ἀρετὴ διατρέφει τὸν ἠρωϊσμόν τῶν νεωτέρων, οἱ νόμοι τῆς πολιτείας καθίστανται ἐπίζηλοι πρὸς τὰς λοιπὰς πόλεις, ἡ δημοκρατία ἐπιστέφει τὸ ἔργον τῶν ἀτόμων, ὁ δραστηκὸς βίος δίδει τὴν συναίσθησιν τῆς ἀτομικῆς δυνάμεως. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων δρᾷ, ἀλλὰ δρᾷ καθ' ἡδονὴν καὶ οὐχὶ ἐξ ἀντιζηλίας, προσομιλεῖ ἀνεπαχθῶς καὶ ἄνευ δέους περὶ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, αἰσχύνεται διὰ τὴν παραβίασιν τῶν ἀγράφων νόμων, ἀναπαύλας δημιουργεῖ πρὸς τὴν γνώμην τὴν κεκοπιακυῖαν καὶ δι' ἀγῶνων διετησίων κοσμεῖ τὴν πόλιν δι' ἰδίων εὐπρεπῶν κατασκευῶν, ἐκπλήσσει ἡ τέρψις τὸ λυπηρόν. Ἐπεισέρχεται δὲ διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐν αὐτῇ κοινὸν καθίσταται τοῖς πᾶσιν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀποβαίνουσι πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας ἐν γνώσει τοῦ προ-

κειμένου κακοῦ, ὑπεκδύονται τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν ἀσθενε-
 στέρων, καὶ φιλοκαλεῖ μὲν μετ'εὐτελείας, φιλοσοφεῖ δ' ἄνευ
 μαλακίας ἢ πόλις. Μεταχειρίζεται τὸν πλοῦτον κατὰ τοὺς
 καιροὺς καὶ ὄχι πρὸς κόμπον· τοὺς λόγους θεωρεῖ συνεργοὺς
 τῶν ἔργων, ἔχει τόλμην καὶ οὐχὶ θράσος, κρατίστους ἀπο-
 καλεῖ τὴν ψυχὴν ἐκείνους, οἵτινες, τὰ δεινὰ προγινώσκοντες
 σαφέστατα, ἠδέως προσδέχονται τοὺς κινδύνους. Προσκατὰ
 τοὺς φίλους οὐχὶ κολακεύουσα καὶ ἀπατῶσα, ἀλλὰ εὖ
 πράττουσα καὶ ὁδηγοῦσα. Τέλος ἢ πᾶσα πόλις τῆς Ἑλ-
 λάδος παιδείσις καθίσταται καὶ παρέχει ἔργῳ τὴν ἀλή-
 θειαν τῶν λόγων τοῦ Περικλέους, πανταχοῦ καὶ ἐν πάσαις
 ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς σημεῖα ἀθάνατα καταλιποῦσα. Τοι-
 οῦτον εἶναι τὸ πρόγραμμα τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρός,
 πρόγραμμα δυνάμενον νὰ διαφωτίσῃ ἕκαστον παιδαγωγὸν
 κατὰ τὴν πορείαν αὐτοῦ, πρόγραμμα ἐξόχως διαπλαστικὸν
 ἡθῶν καὶ ἐθίμων. Τοιοῦτον εἶναι τὸ παιδευτήριον ἐν ᾧ καὶ
 ὁ ἴδιος αὐτὸς Ὀλύμπιος ἀνὴρ διεπλάσθη, ὡς μαρτυρεῖ ἡμῖν
 ἡ ἱστορία. Ἀλλὰ μέγα τὸ προκείμενον ἔργον, πρόκειται
 ἤδη νὰ ἐξευρεθῇ ὁ τρόπος τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐν τῇ φιλο-
 σοφίᾳ δογματισθέντων· εἶναι ἀνάγκη νὰ εὕρεθῃ μέθοδος
 δι' ἧς οὐχὶ αἱ ἐκλεκταὶ μόνον ψυχαί, ἀλλὰ σύμπαντες οἱ
 Ἀθηναῖοι νὰ φωτισθῶσιν. Εἶναι ἀνάγκη αἱ ποικίλαι αὐταὶ
 ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις τῶν καλλιτεχνῶν εἰς μίαν
 μόνην ἀτόμου ἀντίληψιν καὶ παράστασιν νὰ περιορισθῶσιν,
 εἶναι ἀνάγκη νὰ εὕρεθῃ τὸ καθολικὸν κριτήριον, πρὸς τὸ
 ὅποσον οἱ τεχνῖται ἠτένισαν· εἶναι ἀνάγκη ἢ ἐπιστήμη
 καθολικώτερον νὰ ἐνδυθῇ χαρακτῆρα προσλαμβάνουσα τὰ
 σημεῖα τῆς ἀφ' ὧν τοῦ συγχρόνου ἀθηναϊκοῦ βίου. Πρὸς

τὴν ἀνάγκην δὲ ταύτην αἱ περιστάσεις δημιουργοῦσι τὸ
 κατάλληλον ὄργανον καὶ διὰ τοῦ Σωκράτους ὁ Πλάτων
 ἀναφαίνεται. Ἡ θεία καὶ γενικευτικὴ αὐτοῦ διάνοια, τὰς
 μερικὰς συνάπτουσα πείρας ἑκατέρων τῶν σχολῶν, δια-
 γράφει τὴν μέθοδον, δι' ἧς βασανίζει τὴν πλάνην, ἀπο-
 γυμνεῖ τὴν ἀλήθειαν ἐκ τοπικῶν καὶ ἀτομικῶν ἀντι-
 λήψεων, καὶ θέτει πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ἀληθῆ τῆς
 διδασκαλίας μέθοδον· βασιζόμενος δὲ ἐπὶ τῆς πολλῆς καὶ
 ποικίλης πείρας τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, καὶ ὡς ἀρχὴν ἀσπασά-
 μενος τῆς παιδείσεως τὴν ῥῆσιν «οἶα ἡ μορφή τοιαύδε καὶ
 ἡ ψυχὴ», ὀρίζει καθαρῶς τὸ πρόγραμμα τῆς τῶν νεωτέρων
 παιδείσεως· ὅθεν ἡ μουσικὴ, ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ διαλε-
 κτικὴ εἶναι τὰ στοιχεῖα, ἀφ' ὧν τὸ πρόγραμμα τῆς παι-
 δεύσεως βλέπων, ζητεῖ τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς ψυχῆς ἐν
 τῇ παιδείᾳ. Καθιστὰ τοὺς φιλοσοφοῦντας ἀρχηγοὺς τῆς
 πόλεως καὶ φύλακας τῶν νόμων αὐτῆς· προσκαλεῖ τὴν
 γυναῖκα συμφύλακα καὶ συνεργὸν τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καὶ
 πνευματικῆς ἀριστοκρατίας· στρέφει τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν με-
 ρικῶν πρὸς τὰ γενικά, ἐνθα θέτει τὸ ἀληθές τῆς διανοίας
 κριτήριον, πιστεύει εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ἀνθρωπίνου ψυχῆς
 μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ τὰς διαφόρους αὐτῆς φάσεις ἐνοποιῶν,
 μᾶς δίδει τὸν ὄρισμόν τῆς ἀληθοῦς ποιήσεως. Πρὸς τὸν
 καλλιτέχνην τῶν Ἀθηναίων ἀτενίζων βίον, καὶ τὰ κατ'
 αὐτὸν σπουδάζων, συλλαμβάνει καὶ γεννᾷ τὸν κόσμον τῶν
 πρωτοτύπων αὐτοῦ ἰδεῶν, ἐν ᾧ θαυμασίως περικλείεται ἡ
 ἐνέργεια τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας, κατὰ τὰς γενικεύσεις
 καὶ συγκεντρώσεις. Ἐπιζητεῖ ἐν παντί τὴν ἀληθῆ ἔμπνευ-
 σιν, ἣν μόνην θεωρεῖ προωρισμένην τὴν ἀλήθειαν ν' ἀπο-

καλύπτῃ. Ἐπὶ τούτων δὲ στηριζόμενος καὶ εἰκόνα τοῦ παιδευτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος θέλων νὰ ἐγκαταλείψῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους, συλλαμβάνει καὶ γεννᾷ τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον, τὴν *Πολιτείαν*, ἐν ἣ ὡς ἀληθῆς φιλόσοφος παρακολουθεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ σχηματίζεται, διαγράφων ἀκριβῶς ὡς ὁ ἄριστος τῶν παιδαγωγῶν τὰ μέσα καὶ τοὺς τρόπους τῆς κατ' ὀλίγον ἀναπτύξεως αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὲ τίθενται περιληπτικώτατα καὶ γενικώτατα τὰ στοιχεῖα τοῦ προγράμματος τοῦ ἔλου ἀνθρωπίνου βίου. Συλλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ δύναμιν κατέχουσαν καὶ διαθέτουσαν αὐτόν. Ποία εἶναι ἡ δύναμις αὕτη, ἣν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν προσπαθεῖ νὰ διδάξῃ; δύναμις, τῆς ὁποίας πολλάκις ἡ ἔκφρασις μηδενίζει τὴν ὑλικὴν ὑπαρξιν; μήπως εἶναι αἱ καιρικαὶ τοῦ αἰσθήματος διεγέρσεις, ὧν ἡ ἱκανοποίησις φέρει τὸν κόρον; Ὁχι! εἶναι δύναμις ἀενάως ἀύξανομένη καὶ διηνεκῶς πρὸς δημιουργίαν παρορμῶσα, δύναμις πολλαπλασιαζομένη διὰ τῆς μεταδόσεως καὶ ἐνισχυομένη διὰ τῆς ἀντιστάσεως· δύναμις, δι' ἧς ἡ φιλοσοφία γεννᾷ ἐν τῇ καρδίᾳ του τὴν ἁρμονίαν τὴν μουσικὴν, καὶ ἡ μουσικὴ παριστᾷ αὐτῷ τὴν φιλοσοφίαν. Ποία εἶναι ἡ μυστηριώδης αὕτη δύναμις; ἔρωτᾷ ὁ Πλάτων ἑαυτόν, πῶς νὰ τὴν ὀνομάσῃ ζητεῖ· ἔρωσ θεῖος, λέγει ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. Ἀλλὰ φεῦ! τίς ἐδύνατο ν' ἀντιληφθῇ τῆς ιδέας τοῦ ἔρωτος, ἣν ἡ πολυθεία ὑπὸ τόσας εἶχε παραστήσει μορφάς; Συγκαλεῖ περὶ αὐτὸν τοὺς ἐκλεκτοὺς συμμαθητὰς καὶ συνομιλητὰς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ποικίλων ἀντιλήψεων ζητεῖ νὰ σχηματίσῃ τὴν καθόλου ιδέαν. Οἱ πάντες ἐκθέ-

τουσιν ἐν τῷ συμπόσιῳ αὐτοῦ τὰς ἀτομικὰς ιδέας καὶ ἀντιλήψεις, ἀλλ' ἐν οὐδεμιᾷ ἐρμηνείᾳ ἀνευρίσκει τὸ ἐν ἑαυτῷ συμβαῖνον. Σπεύδει πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ ζητεῖ νὰ μάθῃ τὸν τρόπον καὶ τὸ μέσον, δι' ὧν ἡ θεία αὕτη δύναμις ἐκδηλοῦται καταλαμβάνουσα τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀρχεται δ' ὁ Σωκράτης τῆς ἐρμηνείας. Παρατηρήσατε τὴν ἄλλως ἄσχημον αὐτοῦ μορφήν. Ποία ἀλλοίωσις! λησμονεῖται τὸ φυσικὸν τῆς μορφῆς σχῆμα· ἡ θεία ἔμπνευσις διὰ τοῦ δαιμονίου ὑποτυπεῖ τὸ θεῖον ἐπ' αὐτῆς κάλλος. Οἱ πάντες ἀκουσίως εὐσεβῶς παρασκευάζονται. Μήπως μέλλει νὰ προφητεύσῃ ὁ ἀνὴρ; Ναί! εἶναι προφητεία τοῦ μέλλοντος. Τὸ στῆθός του κυρτοῦται ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος αὐτὸν αἰσθήματος· τὸ βλέμμα του ἐμβριθές καὶ ἔμπνευσμένον πρὸς τὸ μακρὸν μέλλον ἀτενίζει, ἡ δὲ γλῶσσα ὑπὸ τῆς θείας κατεχομένη μουσικῆς, ἐκχέει τὴν ἁρμονίαν τῶν φράσεων, δι' ὧν ἀποκαλύπτεται τὸ ποθούμενον· παριστᾷ τὴν ἁρμονίαν τοῦ οὐρανοῦ ἐκείνου αἰσθήματος, ὅπερ κεῖται μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, καὶ πρὸς μὲν τὸν Θεὸν διαβιβάζει τὰς εὐχὰς δεήσεις καὶ ἰκεσίας ἡμῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀθανάσιαν πρὸς τὸν ἄνθρωπον μεταφέρει. Εἶναι ὁ θεῖος ἔρωσ! ἡ περιληπτικὴ ἐκείνη τῶν ποικίλων τῆς καρδίας δονήσεων εἰκῶν, ἐν ἣ ἐκάστη ψυχὴ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων αὐτῆς δημιουργεῖ τὸ κατ' ἰδέαν τῆς ιδέας αὐτῆς ἀναπλάσεως, ἐπιδιώκουσα ἐν παντὶ τὸ καλόν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ὄσιον. Εἶναι ἡ δύναμις, ὑφ' ἧς ἡ ψυχὴ κατεχομένη γεννᾷ τὴν ἀρετὴν· εἶναι δύναμις, τέλος, τῆς ὁποίας ἡ παρουσία διακρίνει τὸν ἄνθρωπον ἐξό-

χως τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων. Τοιαύτη παρίσταται ἡμῖν ἡ εἰκὼν τοῦ παιδευτικοῦ τῶν Ἀθηναίων προγράμματος, ὅπερ ἐν τῇ θαυμαστῇ αὐτοῦ ποικιλίᾳ ἐκπλήττει καὶ τοὺς νεωτέρους τοῦ αἰῶνος ἡμῶν παιδαγωγούς.

Κεκμηκυῖα ἡ Ἑλλάς μετὰ βίον πολυκάματον μεταδίδει καὶ εἰς τὸ ὁμόφυλον αὐτῇ ἔθνος τὸ ἔργον τῆς παιδείσεως, τὸ πρόγραμμα, καὶ ζητεῖ διὰ τῶν μαθητῶν αὐτῆς νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον. Ἡ Στοὰ διαδέχεται τὴν Ἀκαδημίαν, ἡ δὲ Ῥώμη μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ἀχαικῆς συμμαχίας φιλοξενεῖ ἐν τοῖς μεγάλοις αὐτῆς οἴκοις τοὺς Στωϊκοὺς φιλοσόφους, τὰ τέκνα τῆς γηραιᾶς Ἑλλάδος, τοὺς γενναίους ὑπερμάχους τῆς ἐθνικῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἐθνικῶν ἰδεῶν. Εἶναι χαρακτηρῆες γενναῖοι, ἄνδρες ὑψηλοὶ οἵτινες διδάσκαλοι προσέρχονται τῆς μεγάλης Ῥώμης. Σημεῖον λαμπρὸν τῆς παιδείσεως τῶν εὐγενῶν τῆς Ῥώμης τέκνων παριστᾷ ἡμῖν ἡ ἀγωγή τῶν Γράκχων· σημείον, καθ' ὃ διακρίνονται καὶ διαπρέπουσιν ἔξοχοι ἀτομικότητες, *Λαίλιοι, Κικέρωνες, Σκηπίωνες, Γράκχοι*, ἐκπροσωποῦντες τὰ σύγχρονα ἦθη καὶ δεικνύοντες τὸ παιδευτικὸν αὐτῶν πρόγραμμα. Ὁ πολυῖστωρ Πολύβιος ζητεῖ τὰς Ἀθήνας ἐν τῇ κοσμοκράτορι Ῥώμῃ διαβλέπων δι' αὐτῆς τὸ μέγα τῆς Προνοίας ἔργον, τὴν ἐνοποίησιν τῶν λαῶν ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχήν, τὰ αὐτὰ σταθμά, τοὺς αὐτοὺς θεσμούς καὶ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν. Ποθεῖ νὰ ἴδῃ τὸ πρόγραμμα τῆς Στοᾶς μεταξὺ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὴν λαῶν ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν πολιτείαν τῆς Ῥώμης. Ἀλλὰ σκοπὸς ἡμῶν δὲν εἶναι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τοὺς λόγους τοῦ φαινομένου· νὰ διαγράψωμεν μόνον πρόκει-

ται τὴν εἰκόνα τῆς ἀγωγῆς τῶν μεγάλων τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν ἐν ὀλίγοις. Καὶ εἰς μὲν τοὺς κήπους τοῦ Λαυρεντίου, ὅπου ὁ Σκηπίων τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Ἑλλήνων φίλους του ἐδείπνει καὶ τὰ ὑψηλότερα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πολιτείας συνεζήτητι, ἐσπούδατε βραδύτερον ὁ Πολύβιος, ὅτι δύσκολον ἦτο νὰ καταστραφῇ ἡ ἀτομικότης τοῦ δήμου, καίπερ τοῦτο ἀντέβαινε εἰς τοὺς πόθους του. Ἐκεῖ ἤκουε τὸν Παναίτιον τὸν φίλον τοῦ Ἀφρικανοῦ ἀναπτύσσοντα τὸ δόγμα τοῦ Ζήνωνος, ἦτοι τὸ δόγμα τῆς Στοᾶς περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας. Ἐκεῖ ἐγένοντο αἱ προσπάθειαι τῆς διαπαιδαγωγήσεως τῆς Ῥώμης πρὸς τὸν στωϊκὸν βίον, ἐκεῖ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ῥώμης, ἐμελλε νὰ λάβῃ συνείδησιν τῆς ἐνότητος αὐτοῦ.

Τὸ δὲ θέαμα τῆς ὀλιγαρχουμένης Ῥώμης, ἣτις δὲν συνεβάδιζε μὲ τὸ πρόγραμμα τῆς Στοᾶς, ἐξήγειρεν ἄλλου φιλοσόφου Ἑλληνος τὴν ἀποστροφὴν, Βλοσίου τοῦ Στωϊκοῦ.

Βλοσίος δὲ καὶ Διοφάνης, διδάσκαλοι καὶ συνομιληταὶ Τιβερίου τοῦ Γράκχου, προσεπάθουν ἕκαστος κατὰ τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ νὰ διαπλάσῃ τὸν Τιβέριον Περικλέα τῆς ἐποχῆς, καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ πρόγραμμα τῆς Στοᾶς.

«Μὴ πτοῆσαι, Τιβέριε, ἔλεγεν αὐτῷ διδάσκων ὁ Βλόσιος, ὁ Περικλῆς ἀκούων τὴν ἐνδόμυχον φωνὴν μούσης ὑψηλῆς δὲν ἐπτοήθη, ἀλλὰ βοηθούμενος διὰ τῆς ἀθανάτου χορείας τοῦ Σοφοκλέους, Φειδίου καὶ Ἰκτίνου ὑψωσε τὸ κλέος τῶν Ἀθηναίων οὕτω καὶ σύ, Τιβέριε Γράκχε, ἰδρῶν ἐν Ῥώμῃ τὴν ἐλευθερίαν, θέλεις γείνει σωτὴρ νέας

ἐποχῆς, νέας ἀναπτύξεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, νέου προγράμματος, ὅπερ διὰ τῆς Ῥώμης θέλει κρατήσῃ τοῦ κόσμου· θέλεις δὲ εὖρει ἐρμηνευτὰς τῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν σου ποιητὰς, φιλοσόφους καὶ καλλιτέχνους ἐφαμιλλοὺς τῶν ἡμετέρων.

«Ὁ ἑλληνικὸς νοῦς ἐφεῦρε τὴν ἰδέαν, ἀλλ' ἡ ῥωμαϊκὴ ἰσχὺς δύναται νὰ προγραμματοποιήσῃ αὐτὴν καὶ νὰ παραστήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου».

Βλῶσιος ὁ Κυμαῖος βλέπων ἐπὶ τοῦ Γράκχου πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸν Περικλέα, προσώπου σύστασιν ὁμοίαν, ἄθρυπτον εἰς γέλωτα, πρᾶότητα πορείας, καταστολὴν περιβολῆς, φύσιν ἀθόρυβον, βίον σώφρονα καὶ σεμνόν, δίκαιαν ἐμπρέπουσαν καὶ τάξιν μῆτε ὑπερήφανον μῆτε ἀνελεύθερον, καὶ ἐπειδὴ ταῦτα πάντα ἦσαν ἀποτελέσματα δίκαια τῆς ἑλληνοπρεποῦς ἀγωγῆς, δι' ἧς διέπλεττον τὰ ἦθη αὐτοῦ ὅτε Βλῶσιος καὶ ὁ Διοφάνης, μεγάλα ἠλπίζεν ἐκ τῶν Γράκχων, δι' οὓς ἡ συναντιλήπτωρ τῆς παιδεύσεως τῶν δύο περιφανῶν Ῥωμαίων, ἡ εὐπαιδευτος καὶ ἑλληνοπρεπῆς μήτηρ Κορνηλία, μικρότερον τῶν ἀξιώσεων αὐτῆς εὐρίσκουσα τὸ ὄνομα τῶν Σκηπιόνων, ὧν ἦτο γόνος, ἐπεθύμει ν' ἀπαθανάτισθαι ἑαυτὴν διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς μητρὸς τῶν Γράκχων. Ὁ δὲ Κικέρων διὰ τοῦ Λαιλίου, ὃν πέμπει πρὸς Πομπιόν τὸν Ἀττικόν, περισώζει ἡμῖν λαμπρὰν εἰκόνα καὶ ποθητὴν τῆς Πυθαγορείου φιλίας, δι' ἧς καταφανὲς ἀποβαίνει ὅτι μετὰ 400 ἔτη, αἱ ἀθάνατοι τοῦ μεγάλου ἐκείνου παιδαγωγοῦ ἰδέαι ἦσαν τόσον διαπλαστικαὶ ἠθῶν, ὥστε ἐν τῇ φιλίᾳ μεταξὺ τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ τοῦ Λαιλίου ἐβλεπεν οὐχὶ τὸν κατεδαφιστὴν τῆς ἡρωϊκῆς Καρχηδόνος, ἀλλὰ

τὸν κατακτητὴν τῆς πολυτίμου καρδίας τοῦ Λαιλίου, οὐτινος διδάσκαλοι ἦσαν ὁ Διογένης Κερνεάδας, καὶ ὁ Κριτόβουλος, τὰ ἐνδοξα τῆς Στοᾶς τέκνα.

«Ἡ φιλία, λέγει ὁ Κάτων, εἰς τὸ στόμα τοῦ ὁποίου θέτει ὁ Κικέρων τὰς ἰδέας του, ἐξαιρουμένης τῆς σοφίας, εἶναι τὸ πρῶτιστον τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν, καὶ καθ' ἑαυτὴν καλὴ, προῖόν ἐστι καὶ ἐκδήλωσις τῆς ἀρετῆς.

«Τὸν γὰρ ἥλιον, λέγει ἀλλαχοῦ, ἐκ τοῦ κόσμου φαίνονται ἀναιροῦντες οἱ τὴν φιλίαν ἐκ τοῦ βίου ἀφαιροῦντες, ἧς οὐδὲν παρὰ τῶν θεῶν οὔτε βέλτιον οὔτ' ἥδιον. Συναπτομένης τῆς φιλίας σημεῖον τινὸς ἀναφαινομένου, ἀνάγκη τὸν ἔρωτα ἐξανθεῖν». Τοιαῦτα λοιπὸν εἰσι τὰ στοιχεῖα τοῦ παιδευτικοῦ προγράμματος τῆς Ῥώμης εἰς ἐποχὴν ἐκτάκτου ἀναπτύξεως.

Ἡ μέχρι τοῦδε ἠθικὴ τῶν μεγάλων ἐθνῶν ἀγωγή παρασκευαστικὴ φαίνεται καὶ προάγγελος μεγάλης μεταβολῆς πρὸς τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα· μεταβολῆς, ἧτις θετικῶς ὀρίζει τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον του καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἡ ἀληθὴς ἰσότης ἀπὸ ἰδέας γίνεται πρᾶγμα, ἡ δουλεία καταπίπτει καὶ ἐπὶ τῆς σημαίας τῆς μεγάλης ἀνθρωπίνου κοινωνίας γράφεται γράμμασι χρυσοῖς ἡ Κυριακὴ προσευχὴ, τὸ σύμβολον τῆς εὐαγγελικῆς πίστεως. Ἡ παιδείσις ἀποβαίνει ἐξόχως θρησκευτικὴ, οἱ δὲ περίβολοι τῶν ναῶν μεταβάλλονται εἰς σχολεῖα δημοτικά. Ὁ θεὸς ἔρωσ ἐκπροσωπεῖται διὰ τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ὁ κόσμος ὅλος παριστᾷ οἰκογένειαν εὐσεβῆ συνδεομένην διὰ τῆς ἀγάπης. Ὁ ἠθικῶς ἐλεύθερος ἄνθρωπος ἔχει τὸ μὲν πνεῦμα κάτοπτρον, τὸ δὲ σῶμα τέμει-

νος τοῦ Θεοῦ. Μετὰ πολλὰς δὲ διαμάχας ἡ ζηλότυπος καταπίπτουσα πολυθεία ὑποχωρεῖ εἰς τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ. Κατὰ τὴν λαμπρὰν περίοδον τῆς διαδόσεως τῶν χριστιανικῶν ιδεῶν, τὸ αἶσθημα ὄν πανίσχυρον, τὸ χριστιανικὸν τῆς Τριάδος προσδέχεται δόγμα καὶ ἀναφαίνονται παιδαγωγοὶ γυναῖκες, εἰς ἃς ὀφείλομεν τοὺς μεγαλειτέρους τῆς Ἐκκλησίας ἄνδρας· εἶναι ἡ Ἀνθοῦσα μήτηρ τοῦ Χρυσόστομου, ἡ μήτηρ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Αὐγουστίνου, αἵτινες οὐχὶ πλέον κατὰ φιλοσοφικὴν θεωρίαν, ἀλλ' ἐμπράκτως καταβιάζουσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν τέκνων αὐτῶν τὸν θεῖον τῆς ἀνθρωπότητος ἔρωτα καὶ οὕτως ἀποβαίνουσιν αἱ μυσταγωγοὶ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας καταλαμβάνουσαι τὴν ἦν ἡ Πρόνοια ὥρισε τῇ γυναικί θέσιν. Τὰ καλλιτεχνικὰ λοιπὸν σχολεῖα καὶ τὰ τῶν ῥητόρων εἰσὶ τὰ κέντρα τῆς παιδείσεως τῶν Χριστιανῶν. Βασιλεῖς δὲ οἱοὶ Βασίλειος ὁ Μακεδών, Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, ἐφορεύουσι μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως ἐπὶ τῶν χριστιανῶν αὐτῶν ἀδελφῶν.

Ἡ δὲ παιδείσις ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν ῥητόρων, ἡ μετὰ τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς συνδυαζομένη, παρήγαγεν ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ τοὺς μεγάλους ἐκείνους τῆς Ἐκκλησίας ῥήτορας καὶ φιλοσόφους Χρυσόστομον, Βασίλειον, Γρηγόριον κτλ.

Ἄλλ' ἕνεκα τοῦ εἰσελθόντος ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἀσκητικῶν πνεύματος, ἡ παιδείσις τῶν λαῶν κατ' ὀλίγον παραμελεῖται ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ἡ σχολαστικότης διὰ τῶν πεισματωδῶν συζητήσεων διασπᾶ τὴν ἑναρμόνιον τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνέργειαν, εἰ καὶ ἐν τῇ Δύσει τὰ μοναχικὰ τάγ-

ματα ἀποβαίνουσι τὰ κύρια ὄργανα τῆς παιδείσεως, τῶν λαῶν. Μνημεῖον καλλιτεχνικόν, ἐφ' οὗ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν δύναμιν τῆς χριστιανικῆς ἐνορῶμεν πίστεως, ἐγείρεται ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀνθίμου ὁ ναὸς τῆς *θείας Σοφίας* ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Βάσις δὲ τῆς παιδείσεως τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἀποβαίνει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ φθάνομεν εἰς τὸν ἐπιδικώμενον σκοπόν.

Ἐπὶ δὲ τῶν Ἀράβων Καλιφῶν διὰ τῶν Ὀμηρίδων καὶ Ἀβασιδῶν ἐγείρονται παιδευτικὰ κέντρα πρὸς τοὺς πιστοὺς τοῦ Ἰσλάμ λαούς, μεταφράζονται τὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα καὶ παιδαγωγεῖται ὁ νέος οὗτος καὶ εὐρωστος λαός· Ὀγδοήκοντα βιβλιοθήκας καὶ δημοτικὰ σχολεῖα ἀριθμεῖ ἡ Καρδούη, ἡ δ' ἑλληνικὴ καὶ ῥωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ δίδει τὰ μέσα εἰς ἀνέγερσιν μνημείων καλλιτεχνικῶν, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ ἀραβικὸς ῥυθμός. Τὸ Κοράνιον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰσὶ τὰ παιδευτικὰ αὐτῶν βιβλία· καὶ τὰ μὲν δημοτικὰ σχολεῖα διδάσκουσι τὴν ἀνάγνωσιν, γραφὴν, ἀριθμητικὴν μὲ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Κορανίου, τὰ δὲ ἀνώτερα αὐτῶν σχολεῖα τὴν Σαρακινὴν λεγομένην σοφίαν, ἧτοι τὴν ῥητορικὴν, χημεῖαν, ἀστρονομίαν, φυσικὴν, ἰατρικὴν καὶ γεωγραφίαν· ἀλλ' ἡ φαινομένη αὕτη γονιμότης ταχέως ἐξασθενεῖ, καὶ ἡ μὲν χημεῖα διὰ τῆς δεισιδαιμονίας γίνεται *ἀλχημεῖα*, ἡ δὲ ἀστρονομία ἀστρολογία. Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς ταῦτα εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἀφρικῆς, ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἀναφαίνονται αἱ Ραββινικαὶ σχολαί, ἐν αἷς εἰσέρχεται ἡ ἐπιστήμη διὰ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Ἄφου κατὰ τὸν ἡ' αἰῶνα ἡγεμόνες καὶ βασιλεῖς ἐκ τῆς

ἀρχαιότητος ἐμπνεόμενοι, ἐκ τῆς Σαρακινῆς καὶ τῆς τῶν Ῥαββίνων παιδεύσεως παρακινήθεντες, ἀναλαμβάνουσιν οὐ μόνον ἰδίους ἀναλώμασιν ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ ἐπιστασίᾳ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς παιδεύσεως τῶν ὑπ' αὐτῶν λαῶν, πρόδρομοι γενόμενοι τῆς μεγάλης εὐρωπαϊκῆς μεταρρυθμίσεως, Ἐν Γαλλίᾳ Κάρολος ὁ Μέγας διὰ τοῦ Θωμᾶ Ἀλκουίνου ἰδρύσας τὴν αὐλικὴν σχολὴν (Scoula Palatina). Ἐν Ἀγγλίᾳ Ἀλφρέδος ὁ Μέγας διὰ τοῦ Danstan θέτει τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς μετὰ ταῦτα Καιμπρι.ψ Ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Λοθάρος θέτει τὰ θεμέλια τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ῥαβάνης, ἐν δὲ τῇ Γερμανίᾳ ὁ Ὄθων διὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Βρουνῶ συνιστᾷ πολλαχοῦ κατώτερα καὶ ἀνώτερα σχολεῖα τῶν ὁποίων ὁ χαρακτήρ εἶναι μᾶλλον ἱερατικός. Ἐκ δὲ τῆς πάλης τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς λαοὺς ἐνιδρύνονται τακτικώτερον καὶ συστηματικώτερον τὰ ἱερατικὰ σχολεῖα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν Ἰησουϊτῶν. Μέθοδος δὲ σχολαστικὴ εἶναι κοινὴ μέθοδος τῆς ἀπανταχοῦ διδασκαλίας. Τὸ δὲ Trivium καὶ quatrivium εἶναι ἡ βάσις τῶν ἀνωτέρων σχολείων. Ἡ ἐπικρατοῦσα γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ λατινικὴ, δι' ἧς εἰσέρχονται ἐν Ῥώμῃ αἱ τὸν Ῥωμαϊκὸν κόσμον διαπλάσασαι ἑλληνικαὶ ἰδέαι, καὶ ἐξεγείρουσι τὴν ὄρεξιν πρὸς τὴν κλασικὴν παιδείαν. Ἄνδρες φιλόσοφοι, πρίγκηπες περίδοξοι ἐπιβιβάζονται ἐπὶ πλοίων, ὅπως ἐπισκεφθῶσι τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ χριστιανικὴ ἱερατικὴ παιδείσις, συμμορφωμένη πρὸς τοὺς καιροὺς, ἀνυψοῖ τὰ παιδευτήρια αὐτῆς, ἵνα ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τὰς ἐφέσεις τὰς ἐξεγείρουσας τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς δήμους, οἵτινες ἰδρύουσιν

ἰδία αὐτῶν σχολεῖα, ἐνθα ἐπικρατεῖ ἡ λαλουμένη αὐτῶν γλῶσσα, καὶ ἐρμηνεύεται ἡ θρησκεία.

Ὁ ἰ.ε. λοιπὸν καὶ ἰς' αἰῶν εἶναι ὁ ἐξόχως αἰὼν τῶν γραμμάτων τῆς ὅλης Εὐρώπης, αἰὼν μεταρρυθμιστικὸς πολιτικῶς τε καὶ θρησκευτικῶς, ὅθεν ἐν Γαλλίᾳ ἀναφαίνονται οἱ μεγάλοι τῶν ἡθῶν μεταρρυθμισταὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων διαπρέπει ὁ Φενελών, ὅστις ἐν τῇ καλλιτέχνῳ αὐτοῦ φαντασίᾳ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἐμπνεόμενος, τὸ πρῶτον παρέχει ἀναγνωστικὸν βιβλίον, ἐν ᾧ τὰς ἰδέας αὐτοῦ τὰς παιδαγωγικὰς περικλείει, τὸν Τηλέμαχον, διὰ τοῦ ὁποῦ ἐφ' ἱκανὰ ἔτη διεπαιδαγωγῆθη ἡ γαλλικὴ νεολαία. Ὁ Ῥουσσὸ ἐν τῷ μέσῳ τῆς καταμαστίσεως τὴν πεπολιτισμένην Γαλλίαν κοινωνίας, μετὰ μελέτην ἐμβριθῆ καὶ παρατηρήσεις καὶ πείραν ἐπὶ τῶν συγχρόνων γεγονότων, παρέχει ἡμῖν τὴν πρώτην παιδαγωγικὴν μελέτην, τὸν Αἰμύλιον, ἐν ᾧ περιέχονται ἅπασαι αἱ περὶ παιδεύσεως θεωρίαι αὐτοῦ, ὁ τρόπος καὶ ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας· σκοπεῖ δὲ διὰ τῆς μελέτης ταύτης τὴν ἀνθρώπιν τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῆς πατρίδος αὐτοῦ· τοῦτο δὲ ἐπὶ πολὺ ἦτο βάσις τῶν νεωτέρων παιδαγωγῶν. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς αἰῶνας ἄνδρες σπουδαῖοι ἐν Ἀγγλίᾳ ἀναφαίνονται, οἷον Βάκων καὶ Λόκιος, οἵτινες θέτουσι τὰ στοιχεῖα τῆς θετικῆς λεγομένης μεθόδου. Ὁ Μιλτων εἰς τὸν ἀπολεσθέντα αὐτοῦ παράδεισον διὰ τῆς δαιμονίου αὐτοῦ φαντασίας καὶ παρατηρητικῆς δυνάμεως παρέχει ἡμῖν εἰκόνα παιδαγωγοῦ ψυχολόγου, ὅστις ζωηροτάτας ἡμῖν εἰκόνας παρέχει τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπίνου συνειδήσεως, χαρακτηρίζων ἀκριβέστατα τὴν διάφορον τῶν συνειδητικῶν τούτων φαινομέ-

νων ἔκφρασιν εἰς ἀμφοτέρω τὰ φύλα, ἀπαρτίζει σημεῖον ἐπιφανές, ἀφ' ὅπου τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῆς συγχρόνου αὐτοῦ κοινωνίας βλέπομεν. Εἰς αὐτὸν κυρίως παρίσταται ἡ διὰ τῶν σοφισμάτων παράστασις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ διὰ τῆς ἐπιστήμης εὐρεσις αὐτῆς. Ὡστε ὁ μὲν πεπτωκῶς ἄγγελος ἐν τῇ ἑσφορικῇ αὐτοῦ ὑπερηφανείᾳ διδάσκει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ σόφισμα, ὁ δ' ἄγγελος... διὰ τῆς εὐσεβοῦς ἐπιστήμης δεικνύει πρὸς τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐὰν τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ ἐφεύρεσις τῆς τυπογραφίας καταστρέφει τὸ μονοπώλιον τῆς παιδείας. Ἡ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως φυγαδεύει τοὺς Ἕλληνας σοφοὺς εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ἔνθα ἡ κλασικὴ παιδείσις κατέχει θέσιν τόσον ἰσχυράν, ὅσῳ καὶ ἡ θρησκεία. Ἡ Ἰταλία τοῦ ἰε' αἰῶνος εἶναι ἡ Ῥώμη τῶν Γράκχων, αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους. Μαφαῖος ὁ Βέγγιος παρέχει ἡμῖν σπουδαίαν καὶ σοφὴν μελέτην παιδείσεως καὶ ἀνατροφῆς ὅλως ἐλευθέραν καὶ ἑλληνοπρεπεῖ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐξεπαιδεύθη ἀντιγράφων τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς. Αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ εἶναι ὑγιέσταται καὶ ἡ μέθοδος, ἣν διαγράφει, εἶναι μέθοδος περιλαμβάνουσα ἀπάσας τοῦ ἀνθρώπου τὰς ἀνάγκας.

Ἡ Ἰταλία ἡ ἀπὸ τοῦ Πετράρχου τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀνάπτυξιν ἀρξαμένη, ὅτε ἡ μὲν λατινικὴ πεζογραφία εἰς καλλιτεχνίαν ὑψοῦται, διὰ δὲ τῆς γλώσσης τοῦ Ἀριόστου καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῶ ἡ τοςκανικὴ πεζογραφία τελειοποιεῖται. Παρέχει εἰκόνα ἀκριβῆ τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης εἰς τὸν μέγαν καὶ φλογερὸν αὐτῆς παιητὴν τῆς Τοσκάνης, τὸν Dante. Οὗτος, θέλων νὰ συμβιδιάσῃ τὴν πνευματικὴν κατὰ τῆς θρησκείας

στάσιν πρὸς τὰς πνευματικὰς τάσεις τῶν λαῶν, εἶναι ὁ ἐξόχως συντηρητικὸς ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγὴν, ἣν θέτει ὡς βάσιν τῆς παιδείσεως τῶν λαῶν. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ τοσοῦτον καλλιτέχνως ἡ ὠραία αὐτοῦ Βεατρίνη, εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη πυξίς, δι' ἧς ὁ τῶν καιρῶν ἐκείνων πολυκύμαντος τῶν ἀνθρώπων βίος τὰ πάθη προσπολεμῶν καὶ τὰ προσκόμματα ὑπερπηδῶν, προσκτᾷ τὴν οὐράνιον γαλήνην τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀληθοῦς κοινωνίας. Συνάπτων δὲ τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ αἴσθημα πρὸς τὰς πλατωνικὰς αὐτοῦ μελέτας, μεταχειρίζεται ὡς κλίμακα τῆς κατ' ὀλίγον ἀνυψώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ὁ Πλάτων τὴν Διοτίμαν οὕτω καὶ ὁ Dante τὴν Βεατρίνην. Παράστασιν καθαρὰν τούτου παρέχει ἡμῖν ὁ *Παράδεισος* αὐτοῦ. Ζωηρὰ εἶναι ἡ περιγραφή τῆς ἀνυψώσεως αὐτοῦ ἀπὸ σφαίρας ἰδεῶν εἰς ἄλλην τελειοτέραν· δειλιᾷ, ἀποθαρρύνεται καὶ ἀπελπισ πολλὰκις ζητεῖ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν, ἀλλ' ἀτενίζων, λέγει ὁ ἴδιος, εἰς τὸ ἐμβριθὲς καὶ εὐσεβὲς βλέμμα τῆς Βεατρίκης, καὶ εἰς τὴν αἰωνιότητα διαβλέπων, ἀνυψοῦται, προσκτᾷ θάρρος καὶ ἀκολουθεῖ τὴν σοφὴν αὐτοῦ ἐδηγόν. Εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς ψυχῆς τοῦ εὐσεβοῦς χριστιανοῦ, ἣτις ἐν εἰλικρινεῖ καὶ ἀγία προσευχῇ διορᾷ ἐν ἑαυτῇ τὸ θεῖον κάλλος δι' οὗ κοινωνεῖ πρὸς τὸν Θεόν, ἀφ' ὅπου τὴν ἔμπνευσιν πρὸς τὸ ποθούμενον ἀποσπᾷ. Ἡ κατάσταση αὐτῆ τῆς ψυχῆς τοῦ χριστιανοῦ, ἣν παριστᾷ ὁ Dante εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ προγράμματος τῶν εὐαγγελικῶν παιδευτηρίων, δι' ὧν διαμορφοῦνται οἱ γερμανικοὶ λαοί.

Συμβάν σπουδαῖον διαταράσσει τὴν πορείαν ταύτην τῆς

Ἰταλίας, εἶναι ἡ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἐφεύρεσις, ὡς εἶπομεν, τῆς τυπογραφίας. Ἡ Ἰταλία δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκη νὰ πέμπη τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς τὴν Ἀνατολήν, διότι αὕτη, ἕνεκα τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν περιστάσεων παρέχει τῇ Δύσει τὰ τέκνα της, ὅπως συμμετάσχωσι τῆς παρασκευαζομένης μεταρρυθμίσεως, καὶ χορεῖα ἀνδρῶν διαπρεπόντων ἐπὶ ἐλληνομαθείᾳ, οἷον Ἐμμανουὴλ ὁ Χρυσολορᾶς, Γεώργιος ὁ Γαιμιστός, Βοσαρίων, Θεόδωρος ὁ Γαζής, Ἐμμανουὴλ ὁ Μοσχόπουλος, Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης Λάσκαρις κλπ., εὐρίσκουσι τοὺς περιφανεστάτους τῶν Δουκῶν οἴκους ἄσυλον μὲν κοινωνικόν, κέντρον δὲ τῆς διαδόσεως τῶν ἐλληνικῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων. Οἱ Βισκοῦνται καὶ Σφόρτσαι ἐν Μιλάνῳ, οἱ Μεδίκου ἐν Φλωρεντίᾳ, οἱ Ἔσται ἐν Φεράρα, οἱ Ἀλφόνσοι ἐν Νεαπόλει, οἱ Γουστάβοι ἐν Μεντούχ ἀναδεικνύονται προστάται τῶν γραμμάτων καὶ μεταβάλλουσι τὴν ὄψιν τῆς Ἰταλίας. Διὰ δὲ τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν τῆς χώρας σχέσιν ἡ κλασικὴ αὕτη ἀγωγή ἀκτινοβολεῖ καὶ ἐν ταῖς βορείαις χώραις. Ἄλλ' ἐνῶ ἐν Ἰταλίᾳ ὁ κλασικὸς ἐπικρατεῖ κόσμος καὶ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἐμπνέεται, ἐν Γερμανίᾳ γεννᾶται προσπάθεια πρὸς συνδυασμὸν τῆς πνευματικῆς καὶ θρησκευτικῆς τάσεως. Τὸ λαμπρότατον δὲ καὶ ἐπιφανέστατον σημεῖον ἔνθα τὸ πρόγραμμα τῆς ἀναγεννήσεως διαπλάττεται, εἶναι ἡ ποιητικὴ τῆς Φλωρεντίας πόλις καὶ ὁ γραφικὸς αὐτῆς Ἄρνος. Εἶναι ἡ δευτέρα ἐμφάνεια τῆς μεγάλης τοῦ Περικλέους πόλεως, ἥτις ἐμπνέει καὶ δημιουργεῖ τοὺς μεγάλους τοῦ λεωτέρου κόσμου καλλιτέχνας. Ὁ δ' οἶκος τῶν Μεδίκων

εἶναι ἡ Ἀκαδημία, ἐν ἣ συζητοῦνται καὶ βασανίζονται αἱ κλασικαὶ ιδεαὶ πρὸς τὰς νεωτέρας τάσεις. Λέων ὁ Γ'. ἐκ τῶν Μεδίκων εἶναι ὁ Περικλῆς τῆς ἐποχῆς του, ὁ προστάτης τῆς κλασικῆς παιδεύσεως καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς προόδου τῶν καλλιτεχνῶν. Ἄλλ' ὁ Λαυρέντιος, τοῦ ὁποῦοι ἡ ὄλη ἀγωγή ἦτο ἐλληνικὴ, εἶναι κυρίως ἐκεῖνος, δι' οὗ χαρακτηρίζονται αἱ σύγχρονοι ιδεαὶ ἡ δὲ πλειὰς τῶν ἐμπνεομένων καλλιτεχνῶν, ὡς αἱ Μοῦσαι ἄλλοτε περὶ τὸν Ἀπόλλωνα, συλλαμβάνουσιν ἐν ταῖς πινακοθήκαις αὐτοῦ τὰς καλλιτεχνικὰς αὐτῶν ιδεὰς, καθορίζουσι καὶ ὀρίζουσι τὸ σχῆμα αὐτῶν ἐν τοῖς φιλοκαλοῖς αὐτῶν κήποις διαλεγόμενοι μετὰ τῶν σοφῶν Ἑλλήνων καὶ ἐμπνέονται ὑπὸ τῶν γλυπτικῶν ἔργων, ἅτινα παρὰ τῶν βαρβάρων περισύναξεν ὁ οἶκος οὗτος, καὶ δημιουργοῦσι τὰ ἀθάνατα αὐτῶν ἔργα ἀπολιθοῦντες τὰς συγχρόνους αὐτῶν ἐμπνεύσεις καὶ ιδεὰς. Οὗτοι δ' εἰσὶν Βραμόντης, Μιχαὴλ Ἄγγελος, Βερνίνης, Βονβενούτο Κελίνη, Γιμπέρτη, Μεσσάγιο, Φιέζολε, Δελ Πιόμπο, Ἀνδρῆ-Δὲλ-Σόρτο, Ῥαφαήλ, ὁ προσφιλέτης καλλιτέχνης Ἰουλίου τοῦ Β'. καὶ Λέοντος τοῦ Γ'. ἐν δὲ τῇ αὐτῇ τοῦ Σφόρτσα Λεονάρδος Δεβήγιος, ὁ Κορήγιος κλπ. Οἱ πάντες δ' οὗτοι κλασικοὶ κατὰ τὴν τέχνην τῶν Χριστιανῶν, συλλαμβάνουσιν ιδεὰς, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας. Μετ' ὀλίγον δ' ἀναφαίνονται ἄνδρες σπουδαῖοι, ἀποτελέσμα φυσικὸν τῆς συγκεντρώσεως ταύτης, οἷον Λεονάρδος ὁ Βρούνης, Βρακολίνης, Περῶτης, Δορέντσο Δελαβάλε καὶ Βιττορίνος Φέλτρα· οὗτοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσι τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν τὴν κυρίαν τῆς παιδεύσεως βάσιν ἀντὶ τῆς λατινικῆς, τότε ἔγραψε καὶ ὁ Παῦλος Βερτζερῖνος περὶ

ἠθικῆς ἀγωγῆς, οὐτινος τὸ πρόγραμμα δεικνύει τὰς τότε ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς ἀνάγκας τῆς Ἰταλίας. Περιεῖχε δὲ τὴν φιλοσοφίαν, ῥητορικὴν, ἱστορίαν, μουσικὴν καὶ τὰς συγχρόνους φυσικὰς ἐπιστήμας. Δίκαιον εἶναι ν' ἀναφέρωμεν πρὸς καθαρώτερον χαρακτηρισμὸν τοῦ φιλοξένου καὶ φιλομούσου οἴκου τῶν Μεδίκων «τὸ συμπόσιον τοῦ Λαυρεντίου», διότι ἐκ τούτου φαίνεται καὶ τὸ ὑπόδειγμα, ὅπερ ἠκολούθει ὁ οἶκος οὗτος. Κῆπος ἐστολισμένος κατὰ τὴν ἐλληνικὴν πολυθείαν, ὑπὸ νυμφῶν, Τριτώνων, Νηρηίδων καὶ Μουσῶν, ἀπετέλει τὴν Ἀκαδημίαν τῶν περὶ τὸν Λαυρέντιον. Συμπόσια δὲ πολυτελεῖ προσεφέροντο, ἐν οἷς συνεζητοῦντο τὰ ὑψηλότερα τῆς ἀνθρωπίνου καρδίας αἰσθήματα, ὃ δὲ Πλάτων φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ὑπόθεσις τῶν χαριστάτων τούτων διαλόγων. Ἐννέα εἶναι αἱ Μοῦσαι, ἐννέα συνδαιτυμόνας ἔχει ὁ Λαυρέντιος περὶ ἑαυτόν. Ἀντικείμενον τῆς συνομιλίας τῶν ἐλληνιστῶν τούτων εἶναι τὸ περὶ καλοῦ καὶ τὸ περὶ ἔρωτος ζήτημα. Ἐκαστος δ' αὐτῶν ἐκπροσωπεῖ τοπικὴν τινα καὶ καιρικὴν ἀντίληψιν τῶν σπουδαιοτάτων τούτων ζητημάτων. Μετὰ πολλὴν καὶ μακρὰν συζήτησιν ἀναφωνεῖ μεταξὺ αὐτῶν ὁ ἀγνότερος καὶ ἀξιοπρεπέστερος τῶν συνδαιτυμόνων, ὄχι! λέγει ἐν ἀγανακτήσει ὁ ἀνὴρ: «Οὔτε τοὺς φιλοσόφους Ἀναξαγόραν, Δάμωνα ἢ Ἀρχέλαον, οὔτε τὸν ῥήτορα Πρόδικον, οὔτε τὴν Ἀσπασίαν, τὴν διδάσκαλον τῆς ἐλληνικῆς καλλιλογίας, οὔτε τὸν μουσικὸν Κόνωνα προσεκάλεσεν ὁ Πλάτων διὰ διὰ νὰ μάθῃ τὴν περὶ θείου ἔρωτος θεωρίαν, ἀλλὰ τὴν ἱέρειαν Διοτείμαν τὴν ἐμπνευσμένην προφήτιδα ὑπὸ τοῦ θείου ἐκείνου ἔρωτος, παρεκάλεσεν ὁ σοφὸς ἀνὴρ νὰ διδάξῃ

αὐτῷ τὴν ὀρθὴν τῆς ἀληθείας παράστασιν. Ἦθελε νὰ καταδείξῃ ἡμῖν ὁ Πλάτων, ὅτι θεῖα μόνον ἐμπνεύσει δυνατόν εἶναι ν' ἀποκαλύπτηται τοῖς ἀνθρώποις τὸ θεῖον κάλλος καὶ ὁ θεὸς ἔρωτος. Τόσον εἶναι ὑψηλὸν καὶ ἱερὸν τὸ αἶσθημα τοῦτο, ὃ δὲ βουλόμενος νὰ κατανοήσῃ αὐτὸ ἀνάγκη ἔχει παλιγγενεσίας. Μὴ μοι μολύνετε, ἀσεβεῖς ἄνδρες, κατὰ τὸ συμπόσιον τοῦτο τὰς ὑψηλότερας τῆς ἀνθρωπίνου καρδίας δυνάμεις, ὑμεῖς οἱ ταπεινοὶ δούλοι τοῦ Βάχχου καὶ τῆς ἡδονῆς. Μὴ μοι μολύνετε τὸ θεῖον ἐκεῖνο καὶ ὑψιστον αἶσθημα τοῦ Πλάστου! Ἐλθετε σεῖς ἀγνοὶ καὶ ἀνκώσαστοι τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ὀπαδοί! ἀπολαύετε ἐν τῇ γαλήνῃ ὑμῶν τῶν ἠθικῶν τούτων ἀγαθῶν τῆς οὐρανοῦ χαρᾶς τῆς ἀθανάτου ψυχῆς! Ἐλθετε ἵνα ἀκούσητε μετὰ σεβασμοῦ καὶ ζήλου τὰ θεῖα μυστήρια τῆς ἀνθρωπίνου ψυχῆς, ἅτινα ἡ Διοτείμα ἠρμήνευσεν εἰς τὸν Σωκράτην». Ἡ δὲ θεῖα καὶ ἐμπνευσμένη αὐτῆ φωνή, ἐξερχομένη ἐκ τῶν μαγικῶν τῶν Μεδίκων κήπων, δημιουργεῖ διὰ τῶν καλλιτεχνῶν τὰ θαυμάσια ἔργα τῆς τέχνης τοῦ νεωτέρου κόσμου.

Ἡ Γερμανία, ἐν ἣ θαυμασίως πολλαπλασιάζονται αἱ πανεπιστημιακαὶ ἔδραι, ἀναδείκνυται κυρίως διὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς καλλιτεχνῶν Κλόπστοκ, Βίγγελμαν, Λέσιγκ, Μύλλερ, Βίλλαντ, οἵτινες ἀποκαλύπτουσι τοὺς μέχρι τοῦδε κεκρυμμένους νόμους τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ὁ Βίλλαντ διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐμφαίνει ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ ἐλληνικοῦ βίου, ὁ Μύλλερ διὰ τῆς θαυμασίας αὐτοῦ Γραμματολογίας μᾶς ἀποκαλύπτει τὰ κάλλη τῆς κλασικῆς φιλολογίας καὶ τὰ μυστήρια, δι' ὧν περιεβάλλετο

ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Βάκχου. Ὁ Λέσιγγ ἀναγι-
νώσκει ἐπὶ τοῦ Λαυκόοντος τὰ σύγχρονα τῷ καλλιτεχνή-
ματι ἦθη καὶ ἔθιμα, ὁ δὲ Βίγγελμαν ὁ πρῶτος ἐνθουσιώδης
ἐρμηνευτὴς τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος,
τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς Ἀρτέμιδος ἐμπνεόμενος, ἔγραφε πρῶτος
τὴν ἀρχαιολογίαν αὐτοῦ. Ἀναφαίνονται δὲ συγχρόνως ἐπὶ
τοῦ κλασικοῦ τῆς Γερμανίας ὄριζοντος οἱ δύο μεγάλοι ποιη-
ταὶ Σχίλλερὸς καὶ Γκαϊτε, οἵτινες διὰ τῆς δραματικῆς
ποιήσεως προσπαθοῦσι νὰ διαπαιδαγωγήσωσι τὰ σύγχρονα
ἦθη καὶ ἔθιμα. Προσπάθειαι εἰλικρινεῖς ἀναφαίνονται πρὸς
τὴν τελειοποίησιν τοῦ παιδευτικοῦ προγράμματος. Φιλό-
σοφοι ἀπὸ τοῦ Καντίου διερευνῶσι μετ' ἀκριβείας τὰ κατὰ
τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ σπεύδουσι νὰ
μορφώσωσι τὰ παιδευτήρια. Ἀπὸ τοῦ Ρεοχλίου καὶ Ἐρά-
σμου ὁ φιλανθρωπισμὸς μετὰ τῆς κλασικῆς φιλοσοφίας
συναρμολογούμενος συμμαχεῖ μετὰ τοῦ Λουθήρου Μελάγχθο-
νος Ζβίλιγγ καὶ Καλθίνου καὶ παράγεται τὸ περίδοξον
τῆς νεωτέρας ἱστορίας συμβάν, ἡ μεταρρύθμισις ἐν Γερμα-
νίᾳ. Οἱ δὲ φιλόσοφοι πολεμοῦντες κατὰ τὴν ὑπερβολὴν τῶν
αἰσθημάτων πᾶν κύρος, προσπαθοῦσι ν' ἀποσπᾶσωσι τὴν
ἀνθρωπότητα ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τοῦ παρελθόντος. Τοιοῦτος
δ' εἶναι ὁ κορυφαῖος πάντων Κάντιος, ὃν παρακολουθοῦσιν
ὁ Φύχτιος Σοπευχάουερ κτλ. δι' ὧν τίθενται τὰ πρῶτα
σπέρματα τῆς θετικῆς λεγομένης παιδεύσεως (ἤτοι rea-
lismus): τὰ πραγματικὰ ἐγείρονται σχολεῖα καὶ τὰ τε-
χνουργικὰ διοργανίζονται παιδευτήρια. Μέθοδος δὲ τῆς
παιδεύσεως εἶναι ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἱστορικῆ ἐπὶ τῆς πεί-
ρας τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων στηριζομένη. Μεγάλοι ἀνα-

φαίνονται παιδαγωγοί, οἵτινες σπεύδουσι νὰ ἐφαρμόσωσι
τὰς ἀρχὰς ταύτας τῶν φιλοσόφων καὶ εἰς τὴν παιδευσιν
τῶν νεωτέρων, οἱ οὖν Λεϊβνίτιος, Οὐόβεν, Τζάκοττ κτλ.
Τελευταῖος δὲ πάντων ὁ Πεσταλότσης, οὗ τὸ ἔργον ἐπι-
στέφεται διὰ τοῦ Φιλεμπίρου καὶ Φροϊβέλου. Πολλοὶ
δ' ἄλλοι πρακτικώτερον ἐργαζόμενοι συμπληροῦσι τὸ νέον ἐν
Γερμανίᾳ ἐπικρατοῦν πρόγραμμα, οἱ οὖν Ὁ Ἐρμάννος, ὁ Δι-
στεμβέργιος, ὁ Δένζελ, ὁ Κέερ κτλ. εἰκόνα δὲ ἀκριβῆ ἐν ἡ
ἐνοποιοῦνται σύμπασαι αἱ ἰδέαι τῶν διαφόρων τούτων σοφῶν
καὶ καλλιτεχνῶν τῆς Γερμανίας παρέχει ἡμῖν ὁ Γκαϊτε ἐν
τῷ συγγράμματι αὐτοῦ « Γουλιέλμος ὁ Μάϊστερ », συγ-
γράμματι ὄντως παιδαγωγικῷ καὶ φιλοσοφικῷ, ἐν ᾧ ὁ ποιη-
τὴς τοῦ Φάουστ συμβιβάζεται μετὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ συνείδη-
σιν καὶ προσδέχεται τὴν θετικὴν θρησκείαν.

Ἐν κοιλᾷδι χαριστάτη καὶ καρποφόρῳ ἰδρύεται ἡ σχο-
λὴ τοῦ Γκαϊτε, δὲν ἔχει οἶκον, δὲν περιβάλλεται ὑπὸ τει-
χισμάτων. Αἱ τάξεις τῶν παραδόσεων εἶναι αἱ φυσικαὶ τῆς
κοιλᾷδος διαιρέσεις, ἐν δὲ τῇ γραφικωτάτῃ θέσει αὐτῆς
ἴσταται μνημεῖον ἀρχιτεκτονικὸν ἀπλοῦν, μεγαλοπρεπὲς καὶ
σεμνόν. Εἶναι τὸ τέμενος, ὁ ἱερὸς τόπος! Ἡ γῆ διηρημένη
καταλλήλως καλλιεργεῖται ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς.
Ὁ θερισμὸς τελεῖται δι' ἄσμάτων χωρικῶν, ὧν ἡ τε ποιήσις
καὶ ἡ μουσικὴ εἶναι ἔργον τῶν μαθητῶν πρὸς τὰς ἀνάγκ-
ας τῆς ἡμέρας. Αἱ βοσκαὶ ὀδηγοῦνται ὑπὸ νέων χαριε-
στάτων, οἵτινες διὰ τοῦ αὐλοῦ ῥυθμίζουσι τὰς κινήσεις των.
Οἱ τῆδε κακεῖσε ἐσπαρμένοι οἴκοι, ἐφ' ὧν ἐκτυποῦνται αἱ
κατὰ τόπους ἐπικρατοῦσαι ἀρχιτεκτονικαὶ ἀρχαί, ἐκπλήτ-
τουσι διὰ τὸ εὐρυθμον καὶ ἔντεχον αὐτῶν, παριστῶντες

δημιουργήματα ἐλεύθερα τῶν μαθητῶν. Ἐπὶ τῶν ὁρέων, δι' ὧν ἡ κοιλὰς περικλείεται, ὑπάρχουσι τὰ λατομεῖα καὶ τὰ μεταλλεῖα, ἀφ' ὅπου διὰ τελειοτάτων μηχανῶν τεχνουργοὶ τῆς πολυτεχνικῆς ταύτης σχολῆς προσπορίζονται τὴν ὕλην. Ὁ κώδων τοῦ τεμένου, τὰ σκεύη τῶν οἰκίσκων καὶ τὰ ἐπιπλα εἶναι προϊόντα τῆς τεχνουργικῆς ικανότητος τῶν μαθητευομένων. Τὰ δὲ προϊόντα ταῦτα κατὰ τὰς ἐν Γερμανίᾳ ἐμπορικὰς πανηγύρεις καθίστανται περιζήτητα. Οἱ μαθηταὶ κατὰ τὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν εἶναι οἱ ποιηταὶ καὶ μουσικοὶ τῶν συναυλιῶν των, ἐννοοῦσι καὶ ἀναλύουσι πᾶσαν μορφήν καλλιτεχνίας, ἐν ἣ εὐρίσκουσι τὴν ἀληθῆ τέχνην. Εἶναι ἐνδεδυμένοι ἕκαστος πρὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ, οὐχὶ διὰ στολῆς ὀρισμένου χρώματος, ἀλλὰ διὰ τῶν διαφόρων τοῦ αὐτοῦ χρώματος ἀποχρώσεων. Ἰλαρότης, εὐθυμία, αὐτάρχεια, ζωηρότης χαρακτηρίζουσι τὰς κινήσεις αὐτῶν. Οὐδὲν ὑποκριτικόν, οὐδεμίαν κίνησιν ἀσύμφορον πρὸς τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς, οὐδεὶς λόγος ἄνευ ιδέας, οὐδὲν αἰσθημα ἄνευ συγκινήσεως, καὶ οὐδεμίαν συγκίνησιν ἄνευ ἐμπνεύσεως ἐκδηλοῦνται ἐπὶ τῆς μορφῆς αὐτῶν. Ὁ κώδων τοῦ τεμένου περὶ τὴν μεσημβρίαν ἤχει καὶ εἰσέρχονται πάντες οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ οἶκον τῶν μουσῶν καὶ τῶν ὠραίων τεχνῶν. Ἄς παρακολουθήσωμεν τοὺς εὐθύμους τούτους στρατιώτας τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Μόλις πρὸς τὴν θύραν ἄδοντες πλησιάζουσι, καὶ ἄλλοι μὲν διασταυροῦντες ἐπὶ τοῦ στήθους τὰς χεῖρας ὑψοῦσι τὸ βλέμμα ἰλαρῶς καὶ μετ' ἐλπίδων πρὸς τὸν οὐρανόν, ἄλλοι συνδέοντες αὐτὰς πρὸς τὰ νῶτα ἀτενίζουσι μετὰ μειδιάματος πρὸς τὴν γῆν, ἄλλοι δὲ ῥίπτοντες τὰς χεῖρας καθέτως καὶ τὸ

στήθος κυρτοῦντες στρέφουσι πρὸς τὸν ὀρίζοντα βλέμμα ἐμβριθῆς πλήρες ἐνεργείας καὶ δραστηριότητος, καὶ διὰ τῶν σχημάτων τούτων χαιρετῶσι τὸν οἶκον τῆς ἐπιστήμης. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος διὰ μεγάλων γραμμῶν εἶναι γεγραμμένα ἐν μὲν τῷ κέντρῳ Σέβας, κάτωθεν δὲ «Πρὸς τὰ ὑπὲρ κατάληψιν» Πρὸς τὰ γήϊνα καὶ πρὸς τοὺς ὁμοίους». Ἀνοίγονται αἱ θύραι τῶν μεγάλων παραδόσεων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς κεντρικῆς αἰθούσης ἐπὶ ἰκρίωματος παρίσταται σύμπλεγμα πλαστικὸν κυνηγετικοῦ βίου, ἐξ δὲ μαθητεύοντες γλύπται ἀγωνίζονται νὰ κρατήσωσιν ἐν τῷ προπλάσματι τούτῳ τὴν ἐνότητα τῆς ιδέας. Προσέρχεται ἡ διευθύνουσα τὴν σχολὴν Τριάς καὶ μετὰ μελέτην, καθ' ἣν ὑποβοηθοῦσι τὴν παρατηρητικὴν δύναμιν τῶν μαθητῶν, κηρύττουσι τὸ ἔργον πλήρες. Τοὺς ἐξ τούτους διαδέχονται δώδεκα νέοι ζωηροὶ τῶν ὁποίων τὸ βλέμμα εἶναι μᾶλλον εὐκίνητον, ἢ μορφή μᾶλλον ἐμπνευσμένη, ἰστάμενοι δὲ περὶ τὸ ἰκρίωμα ἀναμένουσι τὴν διαταγὴν τῶν διδασκάλων. Δίδεται ἡ ἐντολὴ νὰ παραστήσωσι τὸ σύμπλεγμα τοῦτο διὰ τοῦ εἰδυλλίου ἐν τῇ ποιήσει, καὶ μετ' ὀλίγα λεπτὰ ἕκαστος τῶν μαθητῶν παρέχει χαριέστατον ποίημα, ἐν ᾧ δι' ἀκριβῶν καὶ ζωηρῶν χρωμάτων εἰκονίζεται τὸ πρόπλασμα τῶν συναδέλφων αὐτῶν. Τούτους διαδέχονται ἄλλοι ἐπὶ τῆς μορφῆς τῶν ὁποίων ἐπιλάμπει ἡ ἡρεμὸς ἀλλὰ οὐράνιος ἔκφρασις τῆς μουσικῆς. Προσαρμύζει ἕκαστος τὸ μουσικὸν αὐτοῦ ὄργανον πρὸς τὸν δοθέντα τόνον καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ διδασκάλου μελοποιοῦσι τὸ ποίημα τῶν συμμαθητῶν αὐτῶν, ἐρμηνεύοντες ἀκριβῶς καὶ τὴν ιδέαν καὶ τὸ αἰσθημα. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ χαρακτηρίζει τὴν στενὴν ταύ-

την ἐνότητα τῆς τε διδασκαλίας καὶ τῆς τέχνης εἶναι τὸ ἕξῃς συμβάν. Τοὺς μουσικοὺς διαδέχονται ἕξ ῥωμαλέοι καὶ εὐγενεῖς νέοι, ὧν ἡ κατασκευὴ τοῦ στόματος, ἡ στάσις τοῦ σώματος καὶ ἡ περιβολὴ προκαταλαμβάνει τὸν θεατὴν. Ἐκαστος δὲ τούτων διατάσσεται νὰ παραστήσῃ ῥητορικώτερον καὶ γραφικώτερον τὸ ἀγροτικὸν τοῦτο πλαστικὸν σύμπλεγμα. Θαυμασίως δ' ἐκτυλίσσεται ἐνώπιον τῶν παρόντων ἡ καθαρὰ καὶ ἀγνή ἀντίληψις τῶν ὄντων καὶ ἡ ζωηρὰ καὶ καλῶς γινομένη περιγραφή τῶν γινομένων μετὰ δικαίου καὶ ἀκριβοῦς χρωματισμοῦ τῆς δρώσης διανοίας. Ἡ γλῶσσα εἶναι ῥέουσα, αἱ παρατηρήσεις φιλοσοφικαὶ καὶ ἡ παράστασις γραφικὴ. Τίς δὲν θαυμάζει ἐνταῦθα τὴν στενὴν ἐνότητα τῶν διδασκομένων, τὴν πρωτοφανῆ καλλιτεχνικὴν τῶν νέων τούτων ἀγωγὴν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ προγράμματος, ὅπερ μορφώνει τὴν διάνοιαν καὶ διαπλάττει οὕτω τὰ ἦθη τῶν παιδευομένων; Τὸ δὲ θρησκευτικὸν μάθημα, ὅπερ ἐστὶν ἡ βάσις τοῦ προγράμματος, διαιρούμενον εἰς τρεῖς μεγάλους κλάδους, τὴν φυσικὴν θρησκείαν, τὴν φιλοσοφικὴν θρησκείαν καὶ τὴν χριστιανικὴν, εἶναι τὸ κύριον μέλημα τῶν Τριῶν, δι' ὧν μορφοῦνται καὶ διαπλάττονται τὰ ἦθη καὶ κανονίζεται ὁ ἐνεργὸς τῶν μαθητῶν βίος. Ἡ σπουδὴ δὲ τῶν τριῶν τούτων τῆς θεότητος ἀντιλήψεων, καθ' ἃς παρίσταται ἡ ἀνθρωπότης, συντελεῖ εἰς τὴν ἀδελφοποίησιν ὅλων τῶν ἀνθρώπων, καὶ καλλιεργεῖ ζωηρῶς εἰς τὰς καρδίας τῶν μαθητῶν τὴν ἀληθῆ φιλανθρωπίαν καὶ τὰ δίκαια κοσμοπολιτικὰ στοιχεῖα. Τοιοῦτον εἶναι ἐν Γερμανίᾳ τὸ πρόγραμμα τῶν παιδαγωγικῶν καὶ φιλοσοφικῶν μελετῶν, ὅπερ συγκρίνοντες σήμερον πρὸς τὸ ἐν τῇ Πολιτείᾳ

τοῦ Πλάτωνος πρόγραμμα τῆς παιδείσεως τῶν Ἀθηναίων εὐρίσκομεν, ἂν ὄχι ταῦτόν, διότι ἐν πολλοῖς ἐμβριθέστερος εἶναι ὁ Πλάτων, τοῦλάχιστον ὅμοιον ἐν πλείστοις· ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθὲς καταδεικνύει ἡ ἱστορία διὰ τῶν μελετῶν τῶν νεωτέρων μεγάλων παιδαγωγῶν οἵτινες, ἐμβριθεῖς καὶ φιλάνθρωποι εἰς τὰς παρατηρήσεις αὐτῶν, καθολικώτερον κρίνοντες τὰ τῆς παιδείσεως διὰ τοῦ Ἐρβάρτου, τοῦ Τζέλλερ, τοῦ Βένικε καὶ τῶν ἀκολουθῶν αὐτῶν, μετὰ τῶν πηγῶν τῶν παιδαγωγικῶν μελετῶν ἔχουσιν ὡς πρωτίστην τὴν πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος, μέγαν ἀποκαλοῦντες παιδαγωγὸν τὸν σοφὸν ἐκεῖνον ἄνδρα. Οὐδὲν δὲ τῶν κατὰ τὴν παιδαγωγίαν δογματίζοντες, διὰ τῆς πείρας βαίνουσι πρὸς ἀπόδειξιν τῶν παιδαγωγικῶν αὐτῶν ἀρχῶν, εὐσεβοῦντες περὶ τὴν πείραν καὶ τὴν θεωρίαν ἐν ἐπιστήμῃ.

Ἄν λοιπὸν ἡ πρώτη μεγάλη συγκέντρωσις ἐν Ἀθήναις, τῆς ὁποίας ἀπήχησις ἦτο τὸ ἐν Ῥώμῃ συγκεντρωτικὸν φαινόμενον, ἂν ἐν τῇ Φλωρεντίᾳ τοῦ νεωτέρου κόσμου ἡ συγκέντρωσις γενεᾶ νέαν ἀντίληψιν εἰς νέαν παράστασιν πρὸς τὰς διεθνεῖς ἀνάγκας, ἐν τίνι ἄρα τῆς ἐσπερίας μεγαλοπόλει θὰ ἐναποτελεσθῇ τὸ καθόλου τῆς Εὐρώπης παιδαγωγικὸν πρόγραμμα, ἐν ᾧ θὰ συμπεριληφθῇ ὁ ὅλος ἀνθρώπος τῆς μελλούσης ἐπιστήμης, θρησκείας καὶ δράσεως; Τίς ἔσται ἡ εὐδαίμων ἐκεῖνη πόλις, ἣτις περιβαλλομένη τὸν καθολικὸν χαρακτῆρα καὶ συγκεντροῦσα ἐν ἑαυτῇ τὴν καθολικὴν ἐπιστήμην θέλει περιλάβει ἐν τῷ προγράμματι αὐτῆς καὶ τὴν πολιτίδα;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Τιοῦτον παρίσταται ἡμῖν τὸ πρόγραμμα τῆς παιδεύσεως, πρὸς ὃ ἀτενίζοντες κατὰ καιροὺς ἐζητήσαμεν τὴν λύσιν πολλῶν βιωτικῶν καὶ συναδειτικῶν φαινομένων. Ἐπειδὴ ἡ καθ' ἡμᾶς τάσις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, δι' ὧν πολλαπλασιάζονται αἱ ἀνάγκαι τῆς παιδεύσεως, δυσχερὲς καθιστᾷ τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ· ἄνευ δὲ τῆς στενῆς ἐνότητος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῶν ἐπίκειται πλάνη παραίτιος μεγάλης βλάβης καὶ πρὸς τοὺς συγχρόνους καὶ πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους.

Ἡ καρδιά ἔχει ἀνάγκην μουσικῆς ἥτοι ποσοῦ τινος συγκινήσεων, ἀλλ' εἰς ὀλίγους καὶ ἐκλεκτοὺς δίδεται ἡ δύναμις νὰ συγκινῶσιν ἐπ' ἀγαθῶ. Τὰ ἔθνη ἔχουσιν ἀνάγκην προφητῶν καὶ καλλιτεχνῶν, ὅπως ἐκχέωσιν εἰς τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐθυμίαν, χαρακτηριστικὰ τῆς ἀληθοῦς ψυχικῆς εὐεξίας. Ἄλλ' εἰς ὀλίγα καὶ ἐκλεκτὰ αὐτῆς τέκνα ἐνεπιστεύθη ἡ θεία πρόνοια τὸ μέγα τοῦτο τῆς ἀναπλάσεως τῶν ἀνθρώπων ἔργον. « Μουσικὴν ποιεῖ, ὦ Σώκρατες, » ἐφώνει αὐτῶ τὸ δαιμόνιον ἐν τῇ φυλακῇ, ὅποτε πρὸς τὸν ἀπαραίτητον παρεσκευάζετο θάνατον, μουσικὴν ποιεῖ, φωνεῖ ἡ τῆς ἀνθρωπότητος παιδείσις πρὸς πάντα λαόν, εἰς ὃν ὁ Θεὸς ἐμπιστεύεται τὴν ἱεράν τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ δᾶδα! Μουσικῆς ἀνάγκην ἔχει ἡ εὐγενῆς ψυχὴ ὅπως πρὸς τὸ μέλλον προλογιζομένη ἐκπέμπῃ τὸν ἐν αὐτῇ θησαυρὸν καὶ ἀκτινοβολῇ περὶ αὐτὴν τὴν οὐράνιον γαλήνην καὶ εὐλογίαν. Τῆς δὲ μου-

σικῆς καὶ οὐρανοῦ ταύτης ἀρμονίας ἐγεῦθη ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τὰς μεγάλας συγκεντρώσεις τῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων, καθ' ἃς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα πλήρες, ὑγιὲς καὶ ἐν ἐπιστήμῃ, τὴν ὄλην τοῦ ἀνθρώπου καταλαβὸν καρδίαν, ἔταυτίσθη μετὰ τῆς καλλιτεχνικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεως· ἦτοι, αἱ περὶ τοῦ Θεοῦ ιδέαι, τὸν ἀληθῆ βίον τοῦ ἀνθρώπου κανονίζουσαι, κατεβίβασαν ἐκ τῆς χώρας τῆς ἀθανασίας τὴν ἔμπνευσιν, δι' ἧς ἡ ψυχὴ κοινωνὸς κατέστη τοῦ οὐρανοῦ βίου. Ἡ εὐσέβεια λοιπὸν ἐν πάσῃ θρησκείᾳ μορφῇ ποιητικὴν καθιστῶσα τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν παρίσταται ἡ πηγὴ τῆς ἀληθοῦς ἐμπνεύσεως καὶ τῆς ἀληθοῦς ποιήσεως.

Ὅταν ἡ φιλανθρωπία δὲν ἦναι σκοπὸς καὶ βᾶσις τοῦ προγράμματος τοῦ ἀτομικοῦ ἢ ἠθικοῦ βίου, αἱ χορδαὶ τῆς καρδίας χαλαροῦνται, ἡ δὲ ψυχὴ ἐν ἀμουσίᾳ ζῶσα δὲν δύναται νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν καθολικὴν συναυλίαν. Ἄς λυθῶσι τὰ δεσμά, δι' ὧν αἱ προλήψεις καὶ τὰ πάθη περιβάλλουσι τὴν ψυχὴν, καὶ ἡ ἐπιστήμη μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔρωτος ἐν τῇ δικαίᾳ δράσει θέλει ἀποκαλύψει ἡμῖν τὸ μέλλον.

Πρὸς τὰς ἀποφοίτους.

Ἵμεῖς δέ, φίλταται θυγατέρες τοῦ Ζαππείου, αἵτινες ἐπὶ τετραετίαν ὄλην τὸ κεφάλαιον τῶν συγκινήσεων, πόθων καὶ ἐλπίδων ἡμῶν περιεκλείσατε, ὑμεῖς, λέγω, εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὁποίων κατὰ τὰς ἀσθενεῖς ἡμῶν δυνάμεις διὰ πάσης γνώσεως καὶ μορφῆς ἐπιστήμης προσεπαθήσαμεν νὰ ἐξεγείρωμεν τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν, διὰ τῆς ἀληθοῦς

εὐσεβείας, ὑμεῖς σήμερον εἰσθε αἱ ἐλπίδες τοῦ μέλλοντος τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἡ λύρα τῆς φιλοστόργου καρδίας τῶν πρεσβυτέρων. Ἄφ' ὑμῶν προσδοκῶμεν τὴν μέλλουσαν ἀνατολὴν τῆς μελλούσης συγκεντρώσεως, πρὸς ἣν, ὅσον ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦναι αἱ δυνάμεις ὑμῶν, καθῆκον ἔχετε νὰ συντελέσητε διὰ τοῦ κοινωνικοῦ ὑμῶν βίου. Ἠκούσατε, ἴδετε, κοινωνοὶ κατέστητε τῆς ἐκτελέσεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ παιδαγωγικοῦ προγράμματος τοῦ προσφιλοῦς ὑμῖν Ζαπτείου. Πορεύθητε ἐμπρὸς πρὸς τὸν ἐν χρῆσταῖς ἐλπίσι διανοιγόμενον ὑμῖν πρακτικὸν βίον, φέρουσαι ἐν τῇ ψυχῇ ὑμῶν τὰς εἰκόνας τῶν τριῶν διαβαθμῆσεων τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου, καὶ διασταυροῦσαι ἐπὶ τοῦ στήθους τὰς χεῖρας, ὑψόνετε τὸ βλέμμα πρὸς τὸν οὐρανὸν σεβόμεναι τὰ ὑπὲρ κατάληψιν. Ἀτενίσσατε τὴν κουροτρόφον γῆν παρ' ἧς ἡ ἐπιστήμη καθ' ἡμᾶς ἐκπηγάξει, ἀλλ' ἀτενίσσατε μετὰ σεβασμοῦ, διότι ἐνταῦθα ἀποκαλύπτονται ἡμῖν κατ' ὀλίγον οἱ νόμοι δι' ὧν ἡ τοῦ σώματος κρατεῖται θεία ἀρμονία. Παρασκευάσατε γενναῖον στῆθος πρὸς τὸν βιωτικὸν πλοῦν, ῥίψατε βλέμμα ἐμβριθῆς εἰς τὸν μακρὸν τῆς ἀνθρωπότητος βίον, καὶ ἐν αὐτῷ μέλλει ν' ἀποκαλυφθῇ ὑμῖν ἡ εὐσεβῆς τοῦ βίου δρᾶσις. Ἀλλὰ σέβας πρὸς πᾶσαν σχέσιν, πρὸς πᾶν αἰσθημα, σέβας τέλος ἐν παντί.

Προσέλθετε νῦν καὶ αἱ λοιπαί, ὅπως ὑπὸ τὰς εὐλογίας τῆς μητρὸς ἐκκλησίας ἐπικυρωθῇ τὸ ἔργον τῶν ἀγώνων τοῦ ἔτους τούτου, προσέλθετε ἵνα μάθητε, ὅτι ὁ δίκαιος ἀγὼν ἀμείβεται, ὁ δὲ καθυστερῶν δὲν στεφανοῦται. Εἶναι γνῶσις πλήρης παρηγορίας, διότι ἐν τῇ ἐλευθέρῃ βουλήσει ἐκάστης κεῖται ἡ ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ παιδευτικοῦ σταδίου

ἐπιτυχία. Προσέλθετε μὲν ἀλλὰ μὴ ἀμνημονεῖτε, ὅτι ἡ πατρὶς ἀοράτως ἐφορεύει ἐφ' ἡμῶν ὄλων, προσδοκῶσα τὸ ἑαυτῆς μέλλον δι' ὑμῶν αἰσιώτερον.

ΛΟΓΟΣ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΕΜΠΤΟΝ ΕΤΟΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΒΡΑΒΕΙΩΝ

ΕΝ Τῷ

ΖΑΠΠΕΙΩ.

«Ὅπου δύο ἢ τρεῖς εἰσι συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα, καὶ γὼ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἔσομαι» εἶπεν ὁ θεάνθρωπος τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδρυτῆς· ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὕτη, ἐνσαρκωθεῖσα ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν πιστῶν, πηγὴ ἀπέβη πλουσία δυνάμεων ἀκαταβλήτων καὶ ἀφορμὴ τῆς ἀσφαλούς πίστεως. Ἐπίστευσαν αἱ ἀγαπῶσαι καρδίαι καὶ ἡ ἀλήθεια ἐκείνη ἀπεκαλύφθη αὐταῖς ἐν ὅλῃ τῇ λαμπρότητι· διὰ δὲ τοῦ φαινομένου τούτου ἐπεκυρώθη ἡ ἀψευδὴς ἐκείνη ὑπόσχεσις ἢ στηριζομένη ἐπὶ τῆς μεταξὺ τῆς φιλανθρώπου καρδίας καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κοινωνίας. Ὅθεν κατὰ τὸν βίον τῆς χριστιανικῆς ἀδελφότητος κοιναὶ ἔορταί, κοιναὶ πανηγύρεις, κοιναὶ συμφοραί, κοινὴ τις εὐτυχία, κοινὸν μέλημα, καὶ κοινὴ στοργὴ τὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀφεστηκυίας καρδίας συνέδεε καὶ προσήρμοσεν ἐπ' ἀγαθῷ. Θαυμαστὴ ὄντως εἶναι ἡ μυστηριώδης ἐπενέργεια καὶ ἀλληλεπίδρασις τῶν αἰσθημάτων κατὰ τοιαύτας συγκεντρώσεις. Διὰ τῆς θείας ταύτης δυνάμεως πολὺ λάκεις ἄτομον ἀπλοῦν καὶ καθ' ἑαυτό, συγκρατοῦν συνεχίζει

θαυμασίως τὴν ἐνότητα καὶ σκοπιμότητα τῶν φρονημάτων λαῶν ὄλων. Ἰερεὺς ἀπ' ἄμβωνος, ῥήτωρ ἀπὸ τοῦ βήματος, καλλιτέχνης ἀπὸ τῆς σκηνῆς, μηδενίζων τὴν πολυλαπλότητα τῶν διαθέσεων καὶ ἐνοποιῶν τοὺς παλμούς τῆς καρδίας διαπαιδαγωγεῖ καὶ τοὺς ἥκιστα εὐαγώγους τῶν ἀνθρώπων, ἐπιφέρων τὴν χαρὰν καὶ ἡσυχίαν εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν. Τοιαῦτα δὲ σημεῖα εἰσι τὰ ἱερώτατα τοῦ βίου, σημεῖα καθ' ἃ σταθμεύουσα ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν, περισκοπεῖ εἰλικρινέστερον, καὶ διορθᾷ ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτὴν συμβαίνοντα, ὅτε ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ἡ ἀπογοήτευσις καὶ τὸ θάρρος, αἱ ἀποφάσεις καὶ τὰ συναισθήματα, ἀνακτῶσι τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἀξίαν, καὶ καθωραίζουσι τὸν βίον. Καθαγιάζεται τότε ὁ χρόνος, ὁ τόπος, ἡ στιγμή, καὶ ἀποκαλύπτεται ἡ εὐγενὴς τοῦ ἀνθρώπου μοῖρα μετὰ τῶν προσόντων μεθ' ὧν ἐπρόικισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Εὐλογεῖ τὸ Θεῖον τὰς συγκεντρώσεις τῶν ἀνατεινομένων πρὸς αὐτόν, καὶ κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀγνότητος τῶν διαθέσεων, ἀπολαμβάνει ἕκαστος καὶ τὸ ποσὸν τῆς γαλήνης καὶ εὐεξίας, δι' ἧς κυροῦται τὸ γεγονός τῆς ἀληθοῦς τῶν ψυχῶν κοινωνίας, καὶ ἱκανοποιεῖται ἡ θεία δικαιοσύνη, ἀποδίδουσα ἕκαστῳ τὴν δικαίαν μερίδα τῆς ἠθικῆς ὀφειλῆς. Τὸ δὲ μέτρον τῆς ἀποδόσεως εἶναι ἡ πραγματικὴ ἠθικὴ δύναμις, ἡ πρὸς τὰ βελτίω παρορμῶσα ἡμᾶς· ἐπειδὴ ἡ συνειδήσις, ἐξεγειρομένη ἐν τῇ ἀρμονίᾳ ἐκείνῃ τῶν αἰσθημάτων, ἀποκτᾷ γνῶσιν τῆς ἰδίας ἑαυτῆς ἀξίας, ἡ δ' ἐκ ταύτης προερχομένη χαρὰ ἢ λύπη εἰσὶν οἱ ἀλάνθαστοι δεῖκται τοῦ χαρακτῆρος τοῦ θείου κύρους. Ναί! λέγω, εὐλογεῖται ἀοράτως ἡ στιγμή καθ' ἣν αἱ καρδίαι ἀγνιζόμεναι συνεννοῦνται πρὸς ἐκτέλεσιν καθή-

κοντος ὑψηλοῦ. Ναί, εὐλογεῖται καὶ ἡ παροῦσα στιγμή, καθ' ἣν ἐπιτελοῦμεν σπουδαιότατον καὶ ἱερόν καθήκον πρὸς τε τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐκκλησίαν, πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν, παραστάται γινόμενοι τῆς τῶν νεωτέρων προκοπῆς καὶ ἐπιδόσεως.

Ἡ δὲ συνειδήσις τῶν νεωτέρων, ὧν τὴν παιδαγωγῆσιν ἐνεπιστεύθη πᾶσιν ἡμῖν ἡ θεία πρόνοια, ἀνυπομόνως ἀναμένει τὴν κύρωσιν τῶν ἄλλων τῆς σταδιοδρομίας αὐτῶν κατὰ τὸ σχολικὸν τοῦτο ἔτος. Εἶνε λοιπὸν ἀνάγκη καὶ καθήκον ἅμα πρὸς τὴν εὐεργετικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν τῶν δύο τῆς ψυχῆς παθήσεων, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, προσβλέποντες, ν' ἀποδώσωμεν ἕκαστῇ τὴν δικαίαν ὀφειλὴν κατὰ τὸ ποσὸν τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῶν ἠγωνισμένων. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ὡς μέσον θέμενοι τῆς παιδεύσεως οἱ ἀθάνατοι ἡμῶν πρόγονοι προέθεντο ἐνώπιον τῆς ἀνθρωπίνου κοινωνίας τὰ ἀπαράμιλλα αὐτῶν πρότυπα τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, καὶ τῆς ἀρετῆς. Διὰ τούτου διήγειρον τὴν συνειδήσιν τοῦ δικαίου, τοῦ ὀσίου, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τε τῇ ἀγωγῇ καὶ τῇ ἠθικῇ, διὰ τούτου συνειδήσιν ἐκτήσαντο τῆς πραγματικῆς τοῦ ἀτόμου ἀξίας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προκειμένου καθήκοντος, ἐπιτραπήτω μοι νὰ προσθέσω ὀλίγα πρὸς συμπλήρωσιν τῶν προηγησαμένων παιδαγωγικῶν μου λόγων καὶ περὶ τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ ἀποστολῆς.

Α.

Περὶ παιδαγωγοῦ

ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΑ.

Πολλὰ καὶ ποικίλαι ἰδέαι καὶ γνῶμαι κατὰ καιροῦς καὶ περιστάσεις ἀφίνουσιν ἡμῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐλεύθερον τὸ στάδιον πρὸς σχηματισμὸν τοῦ κατ' ἰδέαν παιδαγωγοῦ. Ὁ αἰὼν ἐν ᾧ τὸ κατ' ἰδέαν τοῦτο σχηματίζεται, ὁ χαρακτήρ τῶν ἐπιστημῶν, ἡ τάσις τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἡ φορὰ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, καὶ ἡ μορφή τοῦ πολιτικοῦ βίου, εἰσὶ τὰ μορφωτικὰ τοῦ τε χαρακτήρος καὶ τοῦ ἤθους τοῦ παιδαγωγοῦ μέσα, διὸ καὶ κατὰ τὴν τάσιν ἐκάστοτε τῶν πνευμάτων ἄλλος φαίνεται ὁ τε προορισμὸς καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ· ὅθεν ὅπως καθολικώτερος σχηματισθῆ ὁ χαρακτήρ τοῦ παιδαγωγοῦ, οἷον ἀπαιτεῖ αὐτὸν τὸ συμφέρον τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀρισθῆ καθαρῶς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τοιοῦτον δυσχερῆστατόν ἐστι διὰ τὴν πολυειδῆ αὐτοῦ μορφήν, εἶναι δίκαιον καὶ συμφέρον ν' ἀναζητήσωμεν ἐν τοῖς κυριωτάτοις σταθμοῖς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ στοιχεῖα, ἀφ' ὧν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ ψυχῇ ἡμῶν νὰ σχηματισθῆ ἡ καθολικώτερα τοῦ Παιδαγωγοῦ εἰκὼν.

Ἐκ τῆς ἱστορίας καταφαίνεται ἡ μεγάλη ποικιλία τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου. Καθ' ἣν ἐποχὴν αἱ σχολαὶ τὰς βάσεις τῆς φιλοσοφίας ἔθεντο, παιδαγωγοὶ τῶν νεωτέρων ἦσαν οἱ σοφοί, ὧν σκοπὸς καὶ τέλος ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-

στον ἡ διανοητικὴ μόνη διάπλασις τῶν νεωτέρων συμφῶνως πρὸς τὰς ἑαυτῶν ἐφέσεις καὶ τοὺς πόθους. Ἔχοντες δὲ ἐσχηματισμένον βίον ἰδεώδη, καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτω θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀπωκισμένους ὡς ἐν τῇ νήσῳ τῶν Μακάρων (κατὰ Πλάτωνα) ἐστεροῦντο τῆς ἐλαστικότητος καὶ χάριτος τοῦ κοινωνικοῦ βίου, σκυθρωποὶ δὲ καὶ συνοφρουόμενοι καὶ πεφυσιωμένοι ἐν τῇ ἑαυτῶν ἐπιστήμῃ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς μὲν μοῖραν τῶν λοιπῶν ὑπερτέραν, τὴν δ' ἐπιστήμην ἐκράτουν δυσπρόσιτον, ἀσυμπαθῶς πρὸς τοὺς τὰ ἄλλα φρονούντας προσφερόμενοι. Ὁ ἥλιος τοῦ κόσμου αὐτῶν ἦτο ζοφερός, ἡ γῆ σκυθρωπή, ἡ κοινωνία παίγνιον τῆς τύχης, καὶ οἱ ἄνθρωποι εἰδῶλα ἀτελεῖ τῆς ἑαυτῶν ἀντιλήψεως. Ἡ τέχνη, ἡ ποίησις, ἡ λύρα, οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας οἱ τὸν ἀληθῆ συγκροτοῦντες βίον, ἦσαν αὐτοῖς ἄγνωστα, ἡ μικροῦ λόγου ἄξια. Τί λοιπὸν ἐγένετο κατ' αὐτοὺς ὁ ὠραῖος κόσμος; Ποῦ τὰ ἐξάλματα τῶν εὐγενῶν καὶ ὑψηλῶν αἰσθημάτων; ποῦ ἡ χαρὰ; ποῦ ἡ λύπη; ποῦ ὁ ἔλεος, ποῦ ὁ οἶκτος; ποῦ τέλος ἡ μυστικὴ ἐκείνη καὶ ἀόρατος τῶν ψυχῶν κοινωνία, δι' ἧς κοσμεῖται ὡς δι' ἀνθέων ποικίλων καὶ εὐόσμων ἡ ἀνθρώπινος κοινωνία; Ἐδίδαξαν οἱ σοφοὶ οὗτοι καὶ διέπλασαν τὸν νοῦν τῶν νεωτέρων αὐτῶν ἀλλ' ἤκιστα ἦσαν παιδαγωγοί. (Εἷς καὶ μόνος τὸν ὅποιον πρέπει τῶν λοιπῶν νὰ διακρίνωμεν εἶναι ὁ φέρων τὸν ἀληθῆ τοῦ παιδαγωγοῦ χαρακτήρα, τοῦ ὁποῦ ὁμοῦς τὰς περὶ παιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς ἀρχὰς δι' ἔλλειψιν θετικῶν πηγῶν δὲν δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα). Ἀπεκαλύπτετο αὐτοῖς ὅλος ὁ κόσμος μεθ' ὅλων τῶν σχέσεων αὐτοῦ ἀφ' ἐνὸς μόνου σημείου. Τοιαύτην περίπου εἰκὼνα παρέχει ἡμῖν καὶ

ὁ Μέσος αἰὼν κατὰ τὴν τρίτην αὐτοῦ περίοδον, ὅτε ἡ φιλοσοφία ἀποβάσα καθαρῶς θεολογικὴ παρέχει ἡμῖν εἰκόνα βίου μονομεροῦς· τὴν δὲ περίοδον ταύτην ἀκολουθεῖ βίος θρησκευτικῶς μονομερῆς, ὅστις τὰς αὐτὰς παρέχει ἀνωμαλίας, διὰ τὴν ὑπερτροφίαν τοῦ μυστικοῦ αἰσθήματος. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ κόρος τῶν ἀφηρημένων ἰδεῶν, ἡ ἐκ τούτου προκύπτουσα πλάνη καὶ ὁ πόθος τῆς ἀληθείας δημιουργεῖ κατ' ὀλίγον ἄλλον αἰῶνα ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ, καθ' ὃν ἡ φιλοσοφία ὅλως ἀντικειμενικὴ ἀποβάσα καὶ ἀποκρούουσα πάντα θρησκευτικὸν καὶ ἐποπτικὸν βίον, ἀσπάζεται ὡς διαπλαστικὸν μέσον τὰς θετικὰς καλουμένας γνώσεις, καὶ στηριζομένη ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἀληθείας ἣν φέρει ἡ σημαία τοῦ 19 αἰῶνος «οὐδὲν ἐν τῷ νῷ, ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει», ἀποβαίνει καὶ αὖθις μονομερῆς. Ἐπιλήσμων δὲ γενομένη τῶν ἀρχαιοτέρων φάσεων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, χλευάζει τὸ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ μυστικὸν αἶσθημα τῆς θρησκείας, διακωμῶδει τὰς μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων σχέσεις, καταπολεμεῖ τοὺς θεσμοὺς τῶν θετικῶν θρησκειῶν καὶ μυκτηρίζει τὴν ἐν τῇ δεισιδαιμονίᾳ τῶν λαῶν κρυπτομένην πίστιν, βιβλία δὲ παμπληθῆ ἀναγράφοντα ὡς σκοπὸν αὐτῶν τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος παρασαλεύουσιν ἀσεβῶς καὶ ἀστόργως διὰ τῆς παραζάλης τοῦ σοφίσματος τὴν ἄλλως ἀκατάβλητον καὶ θείαν δύναμιν τῆς μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου κοινωνίας. Τὸ δὲ δυσειδὲς γέννημα, πρὸς ὃ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐκυφόρουν αἱ κοινωνίαι τῶν μηθελιστῶν, εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ἀμαρτίας, εἶναι ἡ δικαία τιμωρία τῆς μονομεροῦς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἀναπτύξεως πρὸς βλάβην τοῦ ἤθους καὶ

τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τοιοῦτον φέρουσι χαρακτηριστῆρα οἱ τοὺς νεωτέρους παιδεύοντες καὶ φωτίζοντες ἐπιστήμονές τε καὶ φιλόσοφοι, βάσιν ἔχοντες τῆς πίστεως αὐτῶν τὸ μικροσκοπίον. Ἡ ἐνόησις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀνηλεῶς κατασπαράσσεται, καὶ ἡ πολλαπλότης τοῦ ἐγὼ διὰ τοῦ ἀτόμου, ὑπὸ τὴν σημαίαν δῆθεν τῆς ἐπιστήμης, προσπαθεῖ νὰ κατακρημνίσῃ τὸ μέγα καὶ ἀσάλευτον παρελθὸν τῆς ἀνθρωπότητος. "Ὅθεν ἡ καρδία ἐν ἀτροφίᾳ σιγᾷ καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ποίησις, ἡ τέχνη ἀπόλλυσι τὸ κατ' ἰδέαν τῆς καὶ καταπίπτουσα παρίστα ἠθικὰς ἀσχημίας, ὧν βρῖθουσι τὰ μουσεῖα τῆς νεωτέρας τέχνης, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα χαλαροῦται, καὶ μετ' αὐτοῦ οἱ θεῖοι δεσμοί, δι' ὧν ὁ ἠθικὸς βίος συγκρατεῖται, ὃ δὲ βίος ἐν γένει ἀποβαίνει συναλλαγὴ οὐχὶ αἰσθημάτων καὶ φρονημάτων, ἀλλὰ χρημάτων. Τοιαῦτα εἰσι φεῦ! αἱ ἀρχαὶ ἀφ' ὧν ὀρμῶνται οἱ πλεῖστοι τῶν τοὺς νεωτέρους παιδεύοντων σοφῶν, διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, τοιαύτην τινὰ εἰκόνα ἀκριβῶς παρίστησι τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ Βίκτωρος Οὐγγῶ αἰ θρησκείαι καὶ ἡ θρησκεία ὅπερ τοὺς ἐν ἡμῖν βιβλιόπώλας κοσμεῖ, εὐρίσκειται δὲ ἤδη εἰς τὰς χεῖρας τῆς νεολαίας ἡμῶν.

Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ ἡ ἀποκλειστικὴ τῆς διανοίας καλλιέργεια δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνοποιήσῃ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, κατωρθώθη κατὰ τινὰς ἐκτάκτους συγκεντρώσεις αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, καθ' ἃς ὁ ἠθικὸς καὶ μύχιος βίος, ἀπὸ πολλῶν ἀποκαλυπτόμενος ἡμῖν σημείων, ἀφορμὴν παρέσχεν εἰς συγκρότησιν καθολικωτέρας τοῦ παιδαγωγοῦ εἰκόνας. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο δι' ἑλλειψιν συστηματικῶν εἰ-

δικῶν σπουδῶν, καὶ κέντρων διαδόσεως πολλὰς ἔπαθεν ὑφέσεις, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πλάνην τῆς τοῦ καλοῦ λατρείας, ὡς πρὸς τὴν τέχνην, διὰ τὴν χαλάρωσιν τοῦ αἰσθήματος. Οὕτω δὲ οὔτε σοφοί, οὔτε ἐπιστήμονες, οὔτε καλλιτέχναι παρέχουσιν ἡμῖν ἐν διαρκείᾳ ἅπαντα τὰ μέσα πρὸς μελέτην τοῦ χαρακτηῆρος τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλ' ἐκ πάντων τούτων, ὁμοῦ τε καὶ κατὰ μέρος, δυνατὸν εἶναι νὰ καταδειχθῇ ἢ διὰ τῆς μονομεροῦς τῶν νεωτέρων ἀναπτύξεως ἐπιγινομένη πλάνη. Δύσκολος βεβαίως εἶναι ἡ συγκράτησις τῆς ἁρμονίας κατὰ τὸν μέγαν βιωτικὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ὅμως μόνον ἐν τῇ ἐνότῃ ταύτῃ δυνατὸν εἶναι νὰ εὐρωμεν τὸ ποθούμενον κατ' ἰδέαν τοῦ παιδαγωγοῦ.

Δύο εἶναι τὰ σημεῖα κατὰ τὴν μακρὰν τῶν αἰώνων ἄλυσιν καθ' ἃ καθαρῶς ὀρίζεται καὶ διαγράφεται θετικῶς ὁ τε χαρακτηῆρ τοῦ παιδαγωγοῦ, καὶ ἡ παιδευτικὴ αὐτοῦ ἀποστολή. Σημεῖα, ὧν ὁ σύνδεσμος καὶ ἀδιάσπαστος εἶναι καὶ ἀλληλένδετος, καθ' ἃ ἐνώπιον τῆς πεπερασμένης ἀνθρωπίνης διανοίας προτίθενται ὡς μέσα τελειοποιήσεως ἡ λατρεία τοῦ καλοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον προφητικῶς καὶ κατὰ θείαν οἰκονομίαν προαγγέλλεται ἡ μέλλουσα θεόπνευστος ἀποστολή τοῦ τελείου Παιδαγωγοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ δὲ δεύτερον συμπληροῦν, ἐπιστέφει καὶ τελειοποιεῖ τὸ προσδοκώμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν μέγα γεγονός τῆς ὀρθῆς μορφώσεως καὶ διαπλάσεως τῆς καρδίας, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων διὰ τῆς θείας κοινωνίας μεταξὺ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦ πλάσματος, τοῦ τέκνου καὶ τοῦ πατρὸς. Καὶ ἐνταῦθα κεῖται ἡ ἀκριβὴς ὑποτύπωσις τοῦ κατ' ἰδέαν παιδαγωγοῦ.

Τούτου ἡ ἀρχαιότης περιέσωσεν ἡμῖν κειμήλιον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ιδέαις καὶ τοῖς ἀπαραμίλλοις διαλόγοις τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος. Τίς ἐξ ἡμῶν ἀγνοεῖ τὴν διαλεκτικὴν καὶ μαιευτικὴν μέθοδον τοῦ Σωκράτους δι' ἧς ἀπεγύμνου ἐπιτηδείως τὴν διάνοιαν τῆς πλάνης, καὶ ἐπαιδαγώγει τὸν νοῦν πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἀντίληψιν; Τίς δὲν ἐθαύμασε τὴν ἀσάλευτον πρὸς τὸ ὄσιον, δίκαιον καὶ ἀγαθὸν πίστιν τοῦ ἀναμορφωτοῦ ἐκείνου τῆς κατ' ἀνθρώπον ἠθικῆς; Τίνα δὲν ἐξέπληξεν ἡ ἀπτόητος αὐτοῦ τόλμη, δι' ἧς καὶ τοὺς καταδικάζοντας αὐτὸν εἰς θάνατον ἐπιτηδείως ἐξήλεγξεν; Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἤκουσεν ἢ δὲν ἀνέγνωσε τὸν ἐπὶ αἰῶνας αἰώνων διηγετικὴν τῶν ἐθνῶν θαυμασμὸν πρὸς τὴν ὑψίστην τῆς καρδίας αὐτοῦ ἔξαρσιν ἢ τὴν ἀγνήν τῆς διανοίας ἀντίληψιν ὡς πρὸς τὴν μορφωτικὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ ἔρωτος, δι' οὗ προσεδόκα τὴν ἀθανασίαν; Τίς δέ, ἔσον πεπωρωμένην καὶ ἀν' ἔχρη τὴν καρδίαν, ἀναγινώσκων τὴν ἀπολογίαν αὐτοῦ, δὲν ἠσθάνθη μυστηριῶδες τι αἶσθημα, ὅπερ τὴν στιγμὴν τοῦλάχιστον ἐκείνην ἤλλαξε τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον; Τίς δὲν κλίνει γόνυ ἐνώπιον τῆς ἐκτάκτου ἠθικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, δι' ἧς κατὰ τὴν σύγχυσιν ἐκείνην τῶν ιδεῶν καὶ σύγκρουσιν τῶν καθηκόντων διὰ τὴν πολλαπλότητα τοῦ κριτηρίου ὁ μέγας ἐκεῖνος παιδαγωγός, γενικέων τὰ ποικίλα τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως φαινόμενα, καὶ ἀρθεῖς ὑπεράνω τῶν χρόνων τοῦ τόπου, τῶν προλήψεων καὶ τῶν ἀρχῶν, συνέλαβε καὶ παρέστησε τὸ καθολικὸν κριτήριον, ἀρχὴν προθέμενος τὴν αὐτοσυνειδησίαν, ἢτοι τὸ γινῶθι σαυτόν; Ἡ δὲ ἑλληνικὴ καὶ καλλιτεχνος αὐτοῦ καρδία ἀπέβη ἀκένωτος πηγὴ γνώσεως

τῶν περὶ αὐτὸν ἠθικῶν συμβαινόντων, διότι ἐσπούδαζεν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐπὶ ἀγάλματος, τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ παθήσεις καὶ διαθέσεις. Ἡ δὲ μουσικὴ, ἡ διαλεκτικὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ἀληθῆς ποίησις συνεκρότου ἐν αὐτῷ τὸν ἀληθῆ παιδαγωγόν. Ἡ ῥητορικὴ αὐτοῦ λεπτότης δὲν ἦτο τέχνη, ἀλλ' ἀπαύγασμα τῆς εἰλικρινοῦς λατρείας πρὸς τὸ ἐν τοῖς λόγοις ἀληθεύειν. Ἡ μέθοδος αὐτοῦ ἐσκόπει τὴν ἐξάγνισιν τοῦ νοῦ καὶ παρασκευὴν αὐτοῦ πρὸς ἀποδοχὴν τῆς ἀληθείας· καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ πρὸς τὰ θεῖα καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀποστολὴν ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρὰ, ὥστε ἐκοινῶνει μετ' αὐτῆς, ὡς μετὰ ἀνωτέρου τινὸς ἐκτὸς αὐτοῦ κειμένου ὄντος, ὅπερ ἐκάλεϊ *δαμόνιον*. Τέλος τὸ σέβας πρὸς τοὺς θεσμοὺς τῆς πατρίδος του, ἐν οἷς διέβλεπε κεκρυμμένην ὑψηλὴν τινα ὑποχρέωσιν ἠθικῆς ἀνωτέρας, παρώρμησεν αὐτὸν νὰ δεχθῆ ἀγογγύστως καὶ ἡσύχως τὸν ἄδικον θάνατον· διότι ὁ μέγας οὗτος παιδαγωγὸς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν νόμων τῆς πολιτείας του συνησθάνθη βαθύτατα τὴν ὁποῖαν ἔφερεν εὐθύνην ἐνώπιον τῆς πατρίδος του, ἢς ἡ ἀληθῆς εὐεξία ἦτον ἡ ὑψηλὴ αὐτοῦ ἀποστολή. Δικαίως λοιπὸν καὶ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ μάρτυρος τούτου ἐξηγνίσθη ὁ ἐλληνικὸς βίος, καὶ ὠρίσθησαν καθαρώτερον αἰσχέσεις τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου. Τοιοῦτον ἄρα παιδαγωγὸν ἔχων ἐνώπιον αὐτοῦ ὁ Πλάτων καὶ τὴν διάπλασιν τῆς συγχρόνου του κοινωνίας ποθῶν, διαγράφων ὀρίζει ἐν τῇ πολιτεῖᾳ αὐτοῦ τὸν χαρακτῆρα τῶν φυλάκων, ἦτοι τῶν παιδαγωγῶν, ὡς ἐξῆς : α. « Τὴν ἀψεύδειαν, λέγει, καὶ τὸ ἐκόντας εἶναι μηδαμῶς προσδέχεσθαι τὸ ψεῦδος, ἀλλὰ μισεῖν, τὴν δ' ἀλήθειαν στέργειν δεῖ τοὺς φύλακας. »

β'. « Ὄταν δὲ κρίνειν μέλλῃς φύσιν φιλοσόφου, μὴ σε λάθῃ μετέχουσα ἀνελευθερίας· ἐναντιώτατον γάρ ποί σμικρολογία ψυχῇ μελλούσῃ τοῦ ὅλου καὶ παντὸς αἰεὶ ἐπορεύεσθαι θεῖου τε καὶ ἀνθρωπίνου » καὶ ἀλλαχοῦ ἄλλα. Πόσοι ἄρα τῶν καθ' ἡμᾶς παιδαγωγῶν καὶ ποσάκις τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος τὸ περὶ ἀψεύδειας μελετῶντες δὲν πλανῶνται ὡς πρὸς τὴν πλήρη ἀρμονίαν τῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ; Ὑψηλὴ ὄντως καὶ θεῖα περίληψις ὅλων τῶν τῆς ψυχῆς ἐκφάνσεων καὶ τῶν τῆς διανοίας ἀποχρώσεων περιληπτικὴν παρέχει ἡμῖν εἰκόνα ἢ λέξις ἀψεύδεια ! Τὴν ἔλλειψιν τῶν στατικῶν λόγων πρὸς τὴν αἰσθητικὴν ἀρμονίαν τοῦ ἀρχιτεκτονήματος, τὸ ἀσύμφωνον τῆς ἐρμηνεύειας πρὸς τὰς τῆς διανοίας καταλήψεις, τὸ ὑποκρυπτόμενον τοῦ ἤθους πρὸς τὰς μυχίας τῆς καρδίας αἰσθήσεις, τὴν φαινομένην κοσμιότητα τῶν τρόπων πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἠθικὴν ἀσχημίαν, τὴν ἔλλειψιν τῆς μετριόφρονος ἐπιστήμης πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πεφυσιωμένην συναίσθησιν, τὴν προσπεποιημένην ἠδύτητα τῆς φωνῆς καὶ τοῦ λόγου πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἀναρμοσίαν, τὸ ἀσύμφωνον τῶν ἐξωτερικῶν τρόπων πρὸς τὰς ἀνωμάλους ψυχικὰς διαθέσεις, ἐν πᾶσι τούτοις ἐμβλέπων τὸ ψεῦδος ὁ ἀνὴρ καὶ συγκρίνων ταῦτα πρὸς τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ ἐναρμονίου βίου, ἦτοι τῆς ἀληθείας τοῦ βίου, κατέδειξεν ἡμῖν διὰ τῆς λεπτῆς αὐτοῦ ἀντιλήψεως τὸ ψεῦδος ἐν τε τῇ ἐπιστήμῃ, τῇ τέχνῃ καὶ τῷ ἦθει. Ἡδυνήθη δὲ νὰ περιλάβῃ τὸ κεφάλαιον τῶν φαινομένων τούτων ἐν μιᾷ καὶ μόνη λέξει ἀψεύδεια· διότι ἡ ἀλήθεια κατ' αὐτὸν ἦτον ὁ λόγος τῶν αἰτίων πρὸς τὰ γιγνόμενα καὶ ἡ ἀρμονία τῶν γιγνομένων πρὸς τὴν σκοπιμότητα.

Γνώρισμα δ' ἐξόχως χαρακτηριστικὸν τοῦ μέλλοντος νὰ διαπλάσῃ τοὺς νεωτέρους καὶ νὰ μετοχετεύσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν μυστηριώδη δύναμιν, δι' ἧς τὰ θεῖα ἀποβαίνουσι σεβαστά, γνώρισμα, λέγω, χαρακτηριστικὸν θεωρεῖ τὴν ψυχικὴν τοῦ παιδαγωγοῦ ἐλευθερίαν καὶ μεγαλοπρέπειαν, δι' ἧς καὶ μόνης ἡ ἐντολὴ ἀποκαλύπτεται αὐτῷ ἐνώπιον τῆς γαληνιώτης αὐτοῦ ψυχῆς, ὁ δὲ ἀτάραχος καὶ ἀθόρυβος αὐτοῦ νοῦς δύναται νὰ συνίδῃ ἀπρολήπτως καὶ καθαρῶς τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ· καὶ δικαίως· διότι πῶς εἶναι δυνατὸν ψυχὴ μικρολόγος καὶ ἐν σμικροῖς παιδαγωγουμένη, καὶ πυκνῶς διασπωμένη, ν' ἀφαιρῆται ἐκ τῶν μερικῶν καὶ νὰ σχηματίσῃ γενικωτέρας ἀντιλήψεις καὶ καθολικωτέρας ἀποφάνσεις; Ἡ σμικρολογία εἶναι ὁ ἀκοίμητος σκώληξ ὁ συνταράσσων τὴν ψυχικὴν ἀρμονίαν, δι' αὐτῆς ἡ πνευματικὴ εὐεξία οὐδέποτε ἐπιτυγχάνεται. Ἡ δ' ἐκ ταύτης ἐπιγιγνομένη μικροπρέπεια τοῦ ἥθους, ἡ περὶ πολλὰ τυρβάζουσα καὶ διασπωμένη, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ τὴν μονιμότητα καὶ ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρος. Δικαίως λοιπὸν ὁ Πλάτων τὴν ἀνελευθερίαν καὶ μικρολογίαν θεωρεῖ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐκείνων, πρὸς οὓς ἡ θεῖα πρόνοια δὲν ἐνεπιστεύθη τὴν ἀγωγὴν τῶν νεωτέρων. Ἡ δὲ εἰσβολὴ τούτων εἰς τὸ ἔργον τῆς παιδεύσεως θεωρεῖται, κατ' αὐτόν, ἀμαρτία ἀσύγγνωστος. Καὶ ἀλλαχοῦ ἀκριβέστερον ὀρίζων τὸν χαρακτῆρα τοῦ παιδαγωγοῦ συγκεφαλαιοῖ τὰ προειρημένα λέγων: «οὐ μήποτε ἱκανός τε γένοιτο ἐπιτηδεῦσαι, εἰ μὴ φύσει ἢ μνήμων, εὐμαθής, μεγαλοπρεπής, εὐχαρῖς, φίλος τε καὶ ξυγγενῆς τῆς ἀληθείας, δικαιοσύνης, ἀνδρείας, σωφροσύνης.» Τὸν δὲ

τοιούτον ἀδύνατον ὁ ὄχλος νὰ δημιουργήσῃ, ἀπαραιτήτως δὲ τὸ πλῆθος ψέγει αὐτὸν ἐν παντί. «Φιλόσοφον μὲν ἄρα πλῆθος ἀδύνατον εἶναι, καὶ τοὺς φιλοσοφούντας ἄρα ἀνάγκη ψέγεσθαι ὑπ' αὐτῶν.» Τούτου ὁ χαρακτῆρ δεῖ εἶναι καθ' Ὁμηρον θεοεἰκελος καὶ θεοειδῆς ἐμφαίνων κατὰ τε τὸν ἰδιωτικὸν καὶ τὸν δημόσιον βίον τὴν συμφωνίαν τῶν πράξεων πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἃς πρεσβεύει· τὸ δὲ ἀψευδὲς τῆς πολιτείας αὐτοῦ καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν αἰσθημάτων εἶναι τὰ μόνιμα στοιχεῖα, ἐφ' ὧν οἱ παιδαγωγούμενοι στηρίζουσι τὴν ἠθικὴν αὐτῶν πίστιν. Διότι τίς ἐξ ἡμῶν ἀγνοεῖ ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τοῦ παιδικοῦ βίου, καθ' ἣν τὸ ἥθος μορφοῦται, καὶ τὰ δόγματα σχηματίζονται, οἱ παιδαγωγοῦντες καὶ διδάσκοντες εἰσὶν οἱ ἐκπροσωπεύοντες τὰς ἠθικὰς ἀρχάς καὶ κρατοῦντες τὸ κύρος αὐτῶν; Οὐτε λόγοι καλλιπεῖς, οὐτε διδασκαλία εὐφραδῆς, οὐτε κηρύγματα ἐντεχνα διδάσκουσιν ἐκεῖνο, ὅπερ ἡ μυστηριώδης δύναμις ἡ τὸν ἐσωτερικὸν ἀκτινοβολοῦσα βίον τοῦ παιδαγωγοῦ, ἐξ ἧς προκύπτει ἐν γένει ἡ ἀληθῆς σχέσις. Δικαίως λοιπὸν ὁ Θεὸς Πλάτων ἀπαιτεῖ τοὺς φιλοσόφους τῆς Πολιτείας αὐτοῦ παγκάλους. «Παγκάλους, λέγει, δεῖ τοὺς φιλοσοφούντας εἶναι, ὡσπερ ἀνδριάντας». Τὴν δὲ ἐλληνικωτάτην ταύτην ἀντίληψιν αἱ μεγάλαι τοῦ βίου περιόδοι βαθέως συναίσθανθεῖσαι διὰ τῆς τοῦ καλοῦ τέχνης τὰ ἥθη διέπλασαν τῶν λαῶν. Ἐν Εὐρώπῃ δὲ σήμερον τὴν ἐπιρροὴν τῆς καλλιτεχνίας ἐπὶ τῶν ἠθῶν βαθέως ἐννοοῦντες ὀργανίζουσι τὰ ἑαυτῶν Μουσεῖα, ὡσπερ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὰ στάδια καὶ τὰ γυμνάσια αὐτῶν πρὸς τὴν διάπλασιν τῶν ἠθῶν. Ἐν Δρέσδῃ τῆς Σαξωνίας τὰ πλαστικὰ τῶν πατέρων ἡμῶν

ἔργα, ἅτινα φιλοσπύργως ἐν μεγαλοπρεπέσιν αἰθούσαις μουσειῶν φιλοξενοῦνται, εἶναι τὰ διαπλάττοντα τὸ καλλιτεχνικὸν αἰσθημα τῶν Σαξῶνων Γερμανῶν. Τὴν δ' ἐπιρροὴν τῶν ἑλληνικῶν ἐκείνων ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἡθῶν τῶν φιλοκάλων τῆς Δρέσδης κατοίκων κατὰ δὴλον καθίστησι ἡ φιλόκαλος διακόσμησις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ναῶν καὶ τῶν δημοσίων ἀρχιτεκτονημάτων, ἡ χάρις καὶ τὸ εὐρυθμον τῆς διακοσμήσεως τῶν ἰδιωτικῶν οἰκιῶν, καὶ ὁ πλοῦτος τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου πλουσιῶν ἑλληνικῶν εἰκόνων καὶ παραστάσεων. Naί, τὴν ἀρμονίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἔκφρασιν βαθείως συναισθανόμενος ὁ Πλάτων παγκάλους ἀπαιτεῖ τοὺς παιδαγωγούς, ὅπως ὁ σύνδεσμος πρὸς τοὺς παιδαγωγούμενους ἢ ἀψευδῆς, ἀληθῆς καὶ ὅσιος. Ἀλλὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ὀρθῆς παιδείας, λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι ἀνάγκη νὰ διαστείλωμεν καθαρῶς τὸν διδάσκαλον τοῦ παιδαγωγῶ· ἐπειδὴ ὁ διδάσκαλος ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ ἐπιστήμης ὅλως κατεχόμενος ταύτην καὶ μόνον καθῆκον ἔχει νὰ μεταδώσῃ· ἕρὸν μὲν ἐπιτελῶν πρὸς τὴν παιδείαν ἔργον, καὶ πολλάκις ὑψίστην κρατῶν βαθμίδα τῆς μεγάλης τῶν γνώσεων κλίμακος, δι' αὐτὴν ὅμως τὴν μονομέρειαν δὲν δύναται καὶ νὰ συγκρατῇ τὴν ἀρμονίαν τῶν γνώσεων πρὸς τὸν μέλλοντα πρακτικὸν βίον· ὥστε καὶ ἡ ἐπιρροὴ αὐτοῦ μερικὴ οὔσα δὲν ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθῆκον τῆς ὅλης ἀγωγῆς, αἱ δὲ μεταδιδόμεναι γνώσεις εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἑαυτοῦ ἀποστολῆς. Ὁ δὲ παιδαγωγὸς αὐτὰς ταύτας τὰς γνώσεις ὡς μέσα μεταχειριζόμενος ἀποβλέπει πρὸς τὴν διὰ τῶν γνώσεων συγκράτησιν τῆς ἐνόητος τοῦ νοῦ, τοῦ αἰσθημάτος

καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου, διὸ ὅτι τῷ διδασκάλῳ εἶναι σκοπός, αὐτὸ τοῦτο τῷ παιδαγωγῷ ἀποβαίνει μέσον τῆς τῶν ἡθῶν μορφώσεως· ὅθεν προσθέτει ὁ Πλάτων «οὐδὲ τοὺς διδασκάλους ἑάσομεν ἐπὶ παιδείᾳ χρῆσθαι τῶν νέων εἰ μέλλουσιν ἡμῖν οἱ φύλακες θεοσεβεῖς τε καὶ θεοὶ γίγνεσθαι, καθ' ὅσον ἀνθρώπῳ ἐπὶ πλεῖστον οἶόν τε...» Τὴν δ' ἀρμονίαν ταύτην τοῦ βίου τοῦ παιδαγωγοῦ μουσικὴν ἀποκαλῶν, σοφώτατα καταδεικνύει τὴν ἐκ τῆς ἀναρμοστίας τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ διαθέσεων κατ' ὀλίγον γινομένην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοὺς παιδαγωγούμενους, δι' ὧν τὸ πᾶν ἐπὶ τέλους, λέγει, «ἐν τε τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ καὶ τῷ δημοσίῳ, ἐν τε ταῖς ἡθικαῖς τῶν ἀνθρώπων συναλλαγαῖς καὶ τῇ πολιτείᾳ, ἐν τε τῇ θρησκείᾳ καὶ τοῖς νόμοις, τὸ πᾶν κατὰ μικρὸν κρύφα διαστρέφεται». «Τὸ δὲ φυλακτήριον, ἦν δ' ἐγώ, ὡς ἔοικεν, ἐνταυθα ποὺ οἰκοδομητέον τοῖς φύλαξιν ἐν μουσικῇ». «Ἡ γοῦν παρανομία, ἔφη, βράδιως αὐτὴν λανθάνει παραδυομένη. Naί, ἔφη, ὡς ἐν παιδιᾷς γε μέρει, καὶ ὡς κακὸν οὐδὲν ἐργαζομένη. Οὐδὲ γὰρ ἐργάζεται, ἔφη, ἄλλο γε ἢ κατὰ μικρὸν εἰσοικισαμένη, ἡρέμα ἐκρεῖ πρὸς τὰ ἥθη τε καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα· ἐκ δὲ τούτων εἰς τὰ πρὸς ἀλλήλους συμβόλαια μείζων ἐκβαίνει καὶ ἐκ τῶν συμβολαίων ἔρχεται ἐπὶ τοῖς νόμοις καὶ πολιτείᾳ... ἕως ἂν τελευταῖον τὸ πᾶν ἀνατρέψῃ».

Ἄλλ' ἡ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος δύναται τις νὰ ἀντιτάξῃ εἶναι ἔργον ἰδανικὸν καὶ ἀτομικὸν καλλιτέχνημα ὑψηλῆς τινος φαντασίας. Πῶς δύναται αἱ ἐν αὐτῷ ἀρχαὶ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς γνώμων τοῦ πρακτικοῦ τοῦ παιδαγωγοῦ βίου; Τοῦτο εὐχερῶς πολλάκις οἱ πλεῖστοι προβάλλουσιν· ἀλλὰ, νομίζω, ἡ τοιαύτη περὶ Πλάτωνος ἰδέα οὐ μόνον αὐ-

τὸν τοῦτον μεγάλως ἀδικεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν σύγχρονον αὐτῶν Ἀθηνῶν ἱστορίαν. Ὅτε ὁ Πλάτων ἀπὸ τῆς Ἀκαδημίας τὰς ἀθανάτους περὶ καλοῦ, ὀσίου καὶ δικαίου ιδέας διωχέτευεν εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐνέφαινεν ἀρμονίαν τινὰ τοῦ ὄλου βίου, ταύτην δὲ εὐσεβῆς καὶ αὐστηρὰ κριτικὴ ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτῶ μνημείων δύναται ἀκριβῶς νὰ καταδείξῃ. Ἦγουν, τὴν μὲν τελειότητα καὶ ἀρμονίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαβλέπει σήμερον ἡ πεφωτισμένη τέχνη ἐν αὐτῇ καὶ μόνῃ τῇ νεοδομίᾳ, ἴσως καὶ ἐν αὐτῶ μόνῳ τῶ κίονι, ἔνθα οἱ στατικοὶ φυσικοὶ καὶ αἰσθητικοὶ λόγοι εἰσὶν ἐν παντελεῖ ἀρμονία πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους. Τίς δὲ ὡς πρὸς τὸ εὐσεβὲς αἶσθημα τοῦ Ἀθηναίου ἐπαιδαγωγεῖ τὴν σμήλην τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν κατὰ τὴν παράστασιν τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἀνθρώπινα; δὲν ἦτο τάχα ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη; Τίς δὲν διαβλέπει εἰς τὰς ὑψηλὰς ιδέας τοῦ Πλάτωνος ἀντανανκλώμενον τὸν σύγχρονον δημόσιόν τε καὶ ἰδιωτικὸν τῶν Ἀθηναίων βίον, ἦτοι τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἐορτάς, τὰ θεάτρα, τὰς φιλοσοφικὰς διατριβάς, τὰς πολιτικὰς συζητήσεις, τὰς εὐσεβεῖς περὶ τοῦ ἀγνώστου ὄντος μελέτας καὶ ἐρεῦνας καὶ αὐτὴν τὴν ἐξοχὸν καὶ ἔμφυτον τοῖς Ἀθηναίοις τοῦ καλοῦ λατρείαν; Ἡ εἰκὼν τοῦ δραστηρίου βίου δὲν ἦτο ἔργον τῆς διανοίας τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν Ἀθηναίων βίου ἐκπηδήσασα ἐπὶ τοῦ θεάτρου, παρίστα πρόσωπα ὄντων ἀνδρῶν, ὧν τὸν βίον καὶ τὰς ιδέας περιέβαλλεν ὁ μῦθος πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ παιδαγωγίαν. Ἐνταῦθα τὸ αἶσθημα ἦτο ὑγιὲς καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Τίς ἐν τοῖς ἡρωϊκωτάτοις ἐκεῖνοις

δράμασι δὲν ἀκούει καὶ δὲν βλέπει τοὺς ἥρωας τοῦ μηδικοῦ δράματος; Τίς δὲν ἐκπλήσσεται βλέπων παρθένους τρυφεράς εἰς ἐκούσιον προσφερομένας θυσίαν ὑπὲρ τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρωτος καὶ τοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς νόμου σεβασμοῦ; Καὶ τοῦτο οὐδόλως τῆς γυναικειᾶς εὐαισθησίας συνταρασσομένης ὑπὸ στωικοῦ ἢ ἀσκητικοῦ αἰσθήματος. Ἡ δὲ τοιαύτη δρᾶσις δὲν εἶναι φυσικὴ, ἀφελὴς καὶ ἀληθῆς πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς εὐγένειαν καὶ καταγωγὴν; Ὅθεν αἱ πλατωνικαὶ ιδέαι δὲν εἶναι ιδέαι ἀτόμου, ἀλλ' ἔλοκλήρου πόλεως. Τοιούτων λοιπὸν ψυχικῶν φαινομένων μάρτυς γενόμενος ὁ Πλάτων καὶ ταῦτα τοῖς πολλοῖς ποθῶν νὰ καταστήσῃ κοινὰ, μελετᾷ φιλοστόργως, καὶ συλλαβῶν ἐν τῇ ἀγνῇ αὐτοῦ διανοίᾳ τὰς ὑψίστας ἀντιλήψεις τῶν ἠθικῶν σχέσεων, παρίστα ἡμῖν τὸν χαρακτῆρα τοῦ παιδαγωγοῦ, οἷον διεγράψαμεν αὐτόν.

Ἄλλ' οὐ μόνον τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν γνώσεων τοῦ παιδαγωγοῦ ὀρίζει ἡμῖν ἐν τοῖς διαφόροις αὐτοῦ διαλόγοις, ἔνθα παρίσταται ἡ ψυχολογικὴ αὐτοῦ ἐπιστήμη θαυμασία καὶ ἦν μόνις δύναται ἡ καθ' ἡμᾶς παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη νὰ κατανοήσῃ. Ἦγουν, κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ποιήσεως ἀποδοκιμαζῶν τὸ ἐξάλλον τοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματος, καθ' ὅ, ὡς ὑπὸ μέθης ἡ ψυχὴ κατεχομένη ἀδύνατον, λέγει, εἶναι νὰ παραστήσῃ ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν μορφήν τὰ ὄντα καὶ τὰ γινόμενα, διακρίνει ἐν τῶ ἐξάλμασι τούτῳ τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα, θέλων τὸν παιδαγωγὸν ποιητικόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ποιητὴν, ἦτοι ἀσπάζεται τὰς εὐγενεῖς ἐμπνεύσεις, τὰς ὑψηλὰς ἐφέσεις καὶ τὴν δημιουργικὴν τοῦ νοῦ δύναμιν, ἐν ὅτῳ ἰσχυρὸν

συναίσθημα δὲν συνταράσσει τὴν ἐνάργειαν τῆς ἀντιλήψεως. Ἡ δὲ ῥητορικὴ τέχνη, καθ' ἣν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ τὸν ἥττονα λόγον κρείττω ἐποίουν, δεινῶς καταπολεμεῖται διὰ τῆς διαλογικῆς αὐτοῦ μεθόδου, ἀντὶ δὲ ταύτης τοιοῦτους ζητεῖ τοὺς λόγους καὶ τοιαύτας τὰς λέξεις, οἷα τὰ φρονήματα καὶ τὰ αἰσθήματα, ἥτοι τὸ ἐν τοῖς λόγοις ἀληθεύειν. Ὡστε κατὰ τοῦτον ὁ παιδαγωγὸς δὲν πρέπει νὰ ἦναι ῥήτωρ, ἀλλὰ ῥητορικός. Ἐξοχος δὲ λάτρης τῆς τοῦ καλοῦ ιδέας καὶ αὐστηρὸς κριτῆς τῶν καλλιτέχνων δημιουργημάτων, ἀσπάζεται μὲν ὡς μέσον διαπλαστικὸν ἡθῶν τὴν τέχνην, ἀλλ' ἐκείνην καὶ μόνην, ἥτις ἐξεγείρει αἰσθήματα ἀγαθὰ καὶ ἐναρμόνια πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς εὐεξίαν. Ὡστε κατ' αὐτὸν ὁ παιδαγωγὸς δὲν πρέπει νὰ ἦναι καλλιτέχνης, ἀλλὰ καλλιτεχνικός. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἀναλύει καὶ πᾶσαν ἄλλην γνῶσιν.

Ἐκ τούτων δὲ πάντων καθαρῶς ἐξάγεται ὁ χαρακτήρ τοῦ παιδαγωγοῦ, οἷον ἐπιζητεῖ ἡ πολιτεία αὐτοῦ, ὅπως καλλιερῶν οὗτος πρῶτον ἐν ἑαυτῷ τὸν περιληπτικὸν ἀνθρωπὸν καὶ τελειοποιῶν, τὴν ἀρμονίαν δὲ τῶν λόγων, ἐφέσεων καὶ πράξεων συγκρατῶν, ν' ἀληθεύῃ μὲν ἐν παντὶ εὐσεβῶς, νὰ καλλιερῆ δὲ εὐλαβῶς καὶ μετὰ στοργῆς ἐν ταῖς καρδίαις τῶν παιδαγωγουμένων τὰ σπέρματα ἐκεῖνα, ἐξ ὧν ὁ ὅλος ἀνθρώπος ἀπαρτίζεται. Τοὺς τοιοῦτους λοιπὸν φύλακας τῶν νεωτέρων ἀρίστους ἀποκαλῶν ὁ Πλάτων, σχηματίζει μοῖραν ἰδίαν, ὑψηλοτέραν καὶ ἀγιωτέραν τοῦ πλήθους, τὴν κατ' αὐτὸν ἀριστοκρατίαν. Καὶ τοιοῦτος θεὸν νὰ ἦναι ὁ κατὰ τὸν ἐλληνισμὸν χαρακτήρ τοῦ παιδαγωγοῦ.

B.

Χαρακτήρ παιδαγωγοῦ

ΕΚ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ.

Ἡ προπαρασκευὴ τῶν ἀνθρωπίνων πνευμάτων πρὸς τὴν ὅλως νέαν μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο τῶν ἀρχαίων διάγραμμα τῆς μεγάλης ἐντολῆς τῶν ἀληθῶν καὶ σωστικῶν παιδαγωγικῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχῶν λαβόντα ὅσῃ καὶ σάρκας καὶ γενικευόμενα νέον ἠνέφξαν κόσμον ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων. Τὰς δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ποιητικὰς καὶ φιλοκάλους ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων περὶ θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου ὅτε τὸ πλήρωμα ἔφθασε τοῦ χρόνου ἀντικατέστησαν αἱ ἀληθεῖς καὶ ψυχωσώτηροι τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχαί, ἐν αἷς καταφαίνεται καὶ τὸ ἐξόχως παιδαγωγικὸν τῆς ὀργανωμένης ἐκκλησίας, καὶ τὸ σύμφωνον τῶν μέσων αὐτῆς πρὸς τὸ ἀληθὲς τοῦ ἀτόμου συμφέρον. Ὁ νοῦς ὁ μέχρι τοῦ νῦν ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν ἀναζητῶν, ὡς πεπερασμένος, εἶχεν ἤδη ἀπαυδήσει, τὸ σόφισμα διὰ τὴν πολλαπλότητα τῆς τοῦ Θεοῦ ἀντιλήψεως, δι' αὐτὴν τὴν πολυθειαν εἶχε πλανήσει τὰ αἰσθήματα καὶ χαλαρώσει τὴν καρδίαν. Ὁ Καισαρισμὸς εἶχε περιορίσει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ παρασαλεύσει ἐκ βάρων τὰ θέμεθλα τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. Οὐδὲν ἦτο τὸ μόνιμον καὶ οὐδαμοῦ ἡ ἀπηυδηκυῖα καρδία εὕρισκε στήριγμα. Οἱ παλμοὶ αὐτῆς εἶχον σιγήσει καὶ ἡ ψυχὴ ἐστερεῖτο ἐμπνεύσεων. Μία εἰσέτι μικρὰ ἀνθρώπων μοῖρα ἰσχυρὰ καὶ γενναία ἐ-

κράτει εἰς τὰς χεῖράς τῆς τὴν τύχην τῆς κοινωνίας, καὶ παρεῖχεν ἄσυλον ἀναψυχῆς πρὸς τὰ θύματα τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἄλλὰ καὶ ἐκ ταύτης ὀλίγοι ἠδύναντο νὰ ὑπηρετῶσι τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ νὰ κρατῶσιν ἄσβεστον τὴν δαῖδα τοῦ πολιτισμοῦ. Ὀλίγοι ἦσαν οἱ τῆς Στοᾶς δόκιμοι. Καὶ οὗτοι ἐπὶ τέλους ἀποκαμόντες ἀνέμενον τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅπως παραδώσωσι τὴν ἱεράν παρακαταθήκην εἰς χεῖρας ἰκανωτέρων, διότι ὁ περιορισμένος τῆς πολυθείας ὀρίζων δὲν ἐπῆρκει εἰς τὰ ἐξάλλατα τοῦ νοῦ, ἡ δὲ ψυχὴ, ἐπιζητοῦσα πηγὴν ζωῆς καὶ ἐμπνεύσεων ἱερωτέρων ὑπεράνω τοῦ ὕλικου κόσμου, ἀνύψου τὸ ἑαυτῆς βλέμμα εἰς τὸν ἄγνωστον οὐρανόν, ἀφ' οὗ τὴν ἑαυτῆς προσεδόκα σωτηρίαν. Ἐζήτει πηγὴν ἀκένωτον ἐξ ἧς ν' ἀντλή ἐκάστοτε πρὸς τὰς σπουδαίας καὶ ποικίλας ἀνάγκας τοῦ νεωτέρου κόσμου καὶ ὡς ἄνθος τρυφερόν τὴν οὐράνιον ἀνέμενεν ἰκμάδα, ὅπως ἀναλάβῃ ζωὴν καὶ ἀκτινοβολήσῃ περὶ αὐτὸ τὸ θεῖον ἄρωμα τοῦ ἀληθοῦς βίου. Ἄλλὰ, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, ἦτον ἀνάγκη νὰ διαπαιδαγωγηθῇ κατ' ὀλίγον ὁ κόσμος, ἵνα δυναθῇ ὁ νοῦς, ὡσπερ ὁ ἐν σκότει βιώσας ὀφθαλμός, ν' ἀτενίσῃ πρὸς τὸν μέγαν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης. Τὸ μέγα δὲ τοῦτο ἔργον ἐν γνώσει ἀνέλαβεν ἡ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία καὶ πιστεύουσα εἰς τὴν θειότητα τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, διοργάνωσεν εὐσεβῶς τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν. Ἐμβριθῆς δὲ καὶ ἀπρόληπτος ἔρευνα τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν αἷς καταφαίνεται ἡ ἔνθεος προσπάθεια τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγίων πατέρων πρὸς διάδοσιν αὐτῶν, παρίστησιν ἡμῖν τὴν θετικὴν ταύτην καὶ ἱεράν θρησκείαν θαυμασίαν διὰ τε

τὴν ἐνότητα, καὶ τὴν σκοπιμότητα τῶν διαπλαστικῶν αὐτῆς ἀρχῶν. Ἐν ταύτῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μεγάλου τῶν Ἀποστόλων προγράμματος, στηριζομένου ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, γίνεται ἡ ἐνοποίηση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπὸ μίαν φιλόστοργον, μακρόθυμον καὶ πολυέλεον πατρικὴν ἀρχήν, ἐξ ἧς τὰ πάντα προέρχονται καὶ πρὸς ἣν δέον ὡσπερ εἰς ἐστίαν φωτεινὴν νὰ συνέρχονται αἱ ἀκτῖνες τοῦ τε διανοητικοῦ, ἠθικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου. Τὴν δ' ἐνότητα ταύτην παριστᾷ ἡμῖν ἀκριβῶς ἡ Κυριακὴ προσευχή, ἐν ἣ ἡ χριστιανικὴ ἀδελφότης συνειδήσιν λαμβάνει τοῦ χαρακτηριστῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτήν. Ἡ δὲ ἐπὶ τοῦ Ὄρους διδασκαλία τοῦ θεανθρώπου Χριστοῦ, ἡ συμπεριλαμβάνουσα τὸ θεῖον ὕψος τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἀναλύει θαυμασίως τὰς μυχίας ἐκεῖνας φάσεις τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἐξ ὧν καταρτίζεται ὁ ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου βίος. Ἐν τῇ θείᾳ ταύτῃ διδασκαλίᾳ, τίθενται τὰ σπέρματα, ἐξ ὧν τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ παιδαγωγοῦ δείκνυται ἡμῖν τέλειον, οἷον προσεδόκων αὐτὸ οἱ αἰῶνες. Ὁ προσδοκώμενος μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων Μεσσίας, ὁ θεῖος οὗτος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς παιδαγωγός, ἀνοίγει διὰ τῆς πίστεως τὴν ὁδόν, καὶ φέρει τὰς ψυχὰς πρὸς τὴν οὐράνιον αὐτῶν πατρίδα. Ἡ δὲ ἐπὶ τοῦ Ὄρους διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ διδάσκει ἡμῖν καὶ τὸν ἀπ' αἰῶνων θεῖον νόμον σεβαστὸν καὶ ἀπαραίτητον, καθ' ὃν θεωρεῖ ἑαυτὸν λειτουργὸν καὶ θεμελιωτὴν αὐτοῦ. « Ἀμήν, ἀμήν, λέγω ὑμῖν, λέγει ὁ θεάνθρωπος, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἐν, μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ». Ὁ δὲ νόμος οὗτος περιλαμβάνων ἅπαντας τοὺς

νόμους, καθ' οὓς διακυβερνῶνται ὁ τε μηχανισμός, ὁ ὀργανικός καὶ ὁ ἠθικός κόσμος, ἐπιμαρτυρεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν ἐπὶ τῶν πλασμάτων. Ἀγνίζει ὁ θεάνθρωπος τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ὀρίζων καθαρῶς τὸν χαρακτήρα τῆς θυσίας καὶ προσευχῆς καθ' ἃς ἀπαιτεῖ τὴν ἀγιότητα τοῦ ἠθικοῦ ἐσωτερικοῦ βίου καὶ τὴν ἀνυπόκριτον συναίσθησιν τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν μετὰ τοῦ Πλάστου κοινωνίας· οὕτω δὲ μόνον ἀγνιζομένη ἡ ψυχὴ, διὰ τῆς ἀληθοῦς μετανοίας, καὶ συναίσθησιν λαμβάνουσα τῆς ἑαυτῆς καταστάσεως, εὐλογεῖται καὶ ἐνισχύεται ὑπὸ τῆς θείας χάριτος. Ἐξαγνίζει τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν, ἐπιβάλλων ὡς καθῆκον πρὸς τοὺς πιστοὺς τὸ ἀνταποδίδειν καλὸν ἀντὶ κακοῦ, ἐξ οὗ ὀρίζεται καθαρῶς τὸ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἠθικὸν καλὸν καὶ ἠθικὸν κακόν. Τὴν δὲ κακίαν διδάσκει ἡμῖν ὡς ἀσθένειαν ψυχικὴν, ἀφ' ἧς βεβαίαν θεωρεῖ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀρμονίας ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῆς γαλήνης ἐν τῇ ψυχῇ. « Ἀγαπάτε, λέγει, τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς. » Τίς δύναται νὰ φαντασθῇ τὸ μεγαλεῖον τοῦτο τῶν ἐξόχων παιδαγωγικῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχῶν, δι' ὧν διαπλάττονται οἱ πρῶτοι πιστοὶ τῆς Ἐκκλησίας; Ποσάκις δὲ Χριστιανὸς εἰλικρινῆς ἐν μετανοίᾳ καὶ δακρύοις διὰ τῆς μεγαλοψυχίας ταύτης τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ δὲν ἀπέσπασεν εἰς ἑαυτὸν τὴν οὐράνιον γαλήνην, ἥτις, τὴν καρδίαν αὐτοῦ πληροῦσα, κατέσῃσεν αὐτὸν θερμότερον πρὸς ἀπάσας τῆς ψυχῆς τὰς ἀρετάς; Ποσάκις χριστιανοὶ πλημμελοῦντες, ἀσθενεῖς καὶ ἀπέλπιδες, διὰ τῆς προσευχῆς τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κυρίου δὲν ἐξέπλυνον τὸν

ῥυπον τῆς ἀμαρτίας καὶ ἐξῆλθον αὐτοῦ, νέοι ἄνθρωποι μετὰ νέου θάρρους καὶ μείζονος καρτερίας πρὸς τὸν μέγαν βιωτικὸν ἀγῶνα ἀκτινοβολοῦντες περὶ ἑαυτοὺς τὴν θείαν ὄντως γαλήνην; Ἡ, τίς ἐξ ἡμῶν ἐν στιγμῇ ἀληθοῦς μετανοίας, ἔχων τὴν καρδίαν αὐτοῦ πλήρη θείου ἔρωτος καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, δὲν ἦτο πρόθυμος νὰ συγχωρήσῃ τὸν πλημμελήσαντα πρὸν αὐτόν, ἢ καταδιώξαντα αὐτόν; ἢ δὲν συνέσφιγξε θερμότερον τὴν χεῖρα τοῦ φίλου καὶ δὲν ἠσπασθή ἀγνότερον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ; Πῶς δὲ ὁ τοιοῦτον οὐράνιον θησαυρὸν ἐν τῇ καρδίᾳ του ἐναισθανόμενος δὲν ἤθελεν οἰκτερεῖν τὴν ἐν ταῖς ἀμαρτίαις βασανιζομένην ψυχὴν καὶ ἐν τῇ πλάνῃ τῶν παθῶν πλανωμένην; « Προσεύχεσθε, εἶπεν ὁ Χριστός, ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς. . . » Καὶ οἱ θερμοὶ τῆς ὀργανιζομένης Ἐκκλησίας ἀδελφοὶ ἐν ταῖς κατακόμβαις καὶ ταῖς κρύπταις μετὰ δακρύων ἀληθοῦς συμπαθείας ἐδέοντο ὑπὲρ τῶν διωκόντων αὐτοῦς. Πῶς δύναται ὁ ἀσθενὴς ἀνθρώπινος νοῦς νὰ κατανοήσῃ τὸ μέγεθος καὶ τὸ ὕψος τοῦ παιδαγωγικοῦ τούτου μέτρου τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὴν τῆς καρδίας διάπλασιν; Τὰς δὲ ψυχικὰς ἀρετάς, τὴν εὐσέβειαν, τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν στοργήν, τὴν ἀφοσίωσιν, τὴν αὐταπάρησιν καὶ λοιπὰς, φοβούμενος ὁ Χριστὸς μὴ ἐν δήμῳ ταπεινοῦνται τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν ἀξίας, διδάσκει ἡμῖν νὰ περιλάβωμεν ταύτας ἀπάσας ἐν τῷ ἱερῷ τῆς καρδίας βωμῷ, ἀπομακρύνοντες τὴν παρβενικὴν αὐτῶν καλλονὴν ἐκ τῶν βασκάνων καὶ χυδαίων ὀφθαλμῶν. « Μὴ δότε, λέγει, τὰ ἅγια τοῖς κυσί, μηδὲ βάλετε τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν εἰς τοὺς χοίρους, μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσίν αὐτῶν καὶ

στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.» Καὶ ἀλλαχοῦ· «Προσέχετε, λέγει, τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν οὖν ποιήσης ἐλεημοσύνην μὴ σαλπίσσης ἔμπροσθέν σου, ὅπως οἱ ὑποκριταί.» Ἡ δὲ διὰ τῶν παραβολῶν γενομένη διδασκαλία, δεικνύει ἡμῖν τὴν ἀψευδῆ μέθοδον κατὰ τὴν διανοητικὴν ἀγωγὴν, ἐπειδὴ πρὸς τὴν παραβολὴν ὁ νοῦς, ἀπρολήπτως καὶ ἀφελῶς διανοιγόμενος ἐξ ἀγνοίας πρὸς τὴν ἐγκρυπτομένην διδασκαλίαν, ἄνευ πάλης καὶ ἀντιστάσεως προσκτᾷ τὴν ἀπαιτουμένην γαλήνην καὶ διανοίγει ὁδὸν πρὸς τὴν κατάληψιν τῆς ἀληθείας. Μὴ δὲν ἐπιζητῆ τοῦτο ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη, προσδεχομένη κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τὴν διὰ τῶν μύθων διδασκαλίαν τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν; Ἡ δὲ ὑπὸ τὸν Σταυρὸν τοῦ Εὐαγγελίου σχηματισθεῖσα ἀδελφότης, ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ μοῖραν χριστιανικῆς ἀριστοκρατίας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀπίστων. Ὅθεν τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ παλαιοῦ κόσμου ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀριστοκρατία τοῦ Εὐαγγελίου, ἔνθα βλέπομεν συνερχομένους ἐναρμονίως τὸν θρησκευτικόν, διανοητικόν καὶ πρακτικόν βίον, ἐξ οὗ προκύπτει ἡ ἀληθὴς βιωτικὴ ἀρμονία. Φύλακα δὲ ἄγγελον τῶν ὑψηλῶν ἐκείνων ἀρχῶν καθιστᾷ τὴν καρδίαν, δι' ἧς συνδέει τοὺς πιστοὺς πρὸς ἑαυτόν. «Ἐὰν ἀγαπάτέ με, λέγει, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας κατέρχεται ὑμῖν, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν. . .» «Ἐμμείνατε ἐν τῇ ἐμῇ ἀγάπῃ.» Τὴν δ' ἐνότητα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τὸ θεῖον τῆς ἀποστολῆς ἐπισφραγίζει διὰ τῶν τελευταίων αὐτοῦ μετὰ τῶν μαθητῶν του διατριβῶν, ὅτε, συναισθανόμενος τὴν ἐντολήν, ἦν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ ἐν οὐρανοῖς Πατήρ,

«Πάτερ, λέγει, ἐρανέρωτά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, οὗς δέδωκάς μοι. . . τὸν λόγον σου τετήρηκα. . .» Τίς δὲν αἰσθάνεται τὸ θεῖον μεγαλεῖον τῆς τοιαύτης συναισθήσεως; ποῦ ἀλλαχοῦ δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὸ ὑψηλὸν καὶ θεῖον κατ' ἰδέαν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ παιδαγωγοῦ, ὅστις ἓνα μόνον σκοπὸν τοῦ βίου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς προτιθέμενος, πρὸς τοῦτον στρέφει ἀπάσας τὰς ἑαυτοῦ ἐνεργείας δι' ὅλου τοῦ βίου; Δικαίως δὲ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐσταυρωμένου κατέρχεται ἐπὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ παράκλητος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὅπερ ἐνισχύον τὴν πίστιν αὐτῶν καὶ ἐξαγνίζον τὸν νοῦν καθαρώτερον ὀρίζει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς ἀγάπης, οὐτινος τὴν ἀκριβῆ περιγραφὴν βλέπομεν εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολήν τοῦ ἀποστόλου Παύλου.

Τὸ μέγα δὲ κατ' ἰδέαν, ὅπερ θέτει ἔμπροσθεν τῆς ψυχῆς, πρὸς ὃ παρορμᾷ τοὺς πιστοὺς, τὸ μέγα, λέγω, κατ' ἰδέαν τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι αὐτὸς ὁ ἐν οὐρανοῖς Πατήρ, δι' οὗ συμπληροῦται καὶ ἐπιστέφεται τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ. «Γίνεσθε, λέγει τὸ ἀψευδὲς τοῦ Σωτῆρος στόμα, γίνεσθε ἅγιοι ὡς ὁ Πατήρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἅγιός ἐστιν.» Καὶ διὰ τῆς παραγγελίας ταύτης ἀνοίγει στάδιον εὐρύτατον, οὐτινος τέρμα ἐστὶν ὁ οὐρανὸς πρὸς τὴν ἐπ' ἄπειρον τάσιν τῶν ψυχικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Τὴν δὲ τυφλὴν καὶ ἀνερεῦνητον πίστιν πολεμῶν καὶ πρὸς τὴν ἐλευθέραν τῆς συνειδήσεως διάπλασιν ἀποβλέπων «Ἐρευνᾶτε, παραγγέλλει ἡμῖν, τὰς Γραφάς.» Ἐπὶ δὲ τῆς παραγγελίας ταύτης στηριχθεῖσα καὶ ὀργανιζομένη ἡ Ἐκκλησία, ἀποτελεῖ τὸ πολυτιμότερον θησαύρισμα τῆς Ὁρθοδοξίας. Οὕτω

δέ, ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, τὸ θεῖον πρότυπον τοῦ βίου καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν ἀγάπη ἀναπτεροῦσα τὰς ἐλπίδας τῆς ψυχῆς καὶ αἵρουσα τὴν διάνοιαν πρὸς τὸ ἄπειρον, ὑψοῦσι τὸν ἄνθρωπον μέχρι τοῦ θρόνου τῆς τελειότητος, ἀφ' ἧς ἡ τέχνη διὰ τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας ἀγίων καὶ διὰ τῶν ἐμπνευσμένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἔρωτος καλλιτεχνῶν καταβιβάζει ἐπὶ τῆς γῆς τὰ ὑψηλὰ καὶ εὐσεβῆ ἐκεῖνα πρότυπα, ἅτινα παιδαγωγοῦσιν εἰς τὸ μέλλον τοὺς πιστοῦς. Ἄν ἡ Σιβύλλα τῆς ἀρχαίας ἀντιλήψεως, διὰ τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐμβριθοῦς αὐτῆς βλέμματος, ὅπερ πρὸς τὸν μέγιστον τοῦ βίου ὀρίζοντα ἀπευθύνει, παριστᾷ ἡμῖν τὸν ἐπιγῆς βίον καὶ τὴν φυσικὴν θρησκείαν, ἡ Σιβύλλα τοῦ Χριστιανοῦ καλλιτέχνου, ἐν τῷ ἀνυψωμένῳ αὐτῆς βλέμματι πρὸς τὸ ἄπειρον ὕψος, ἐγκρύπτει τὴν μυστηριώδη ἐκεῖνην τῆς εὐσεβείας ἀκτινοβολίαν, ἐν ἧ καταπνίξεται τὸ ἄπειρον τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ὁ διακαῆς τῆς ψυχῆς πόθος, δι' ὧν ἐπιμαρτυρεῖται τὸ ἐνιαῖον ἐν τῇ πολλαπλότητι τοῦ βιωτικοῦ ἀγῶνος. Καὶ τοιαύτη λοιπὸν εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας, δι' ἧς καὶ μόνῃς τὴν ἀληθῆ εὐεξίαν ἑαυτῆς ἀνευρίσκει ἡ ψυχὴ.

Ὅτι δὲ ὁ χριστιανισμὸς ἐκλήθη, ὅπως συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τοῦ παρελθόντος, δεικνύει ἡμῖν ἡ στενὴ σχέσις καὶ ἡ συγγένεια τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἡ Στοιὰ δίδει τὸ πρῶτον αὐτῆς σχῆμα εἰς τὸν χριστιανικὸν ναόν, ἡ ποίησις ἀνυψοῖ τὰς εὐσεβεῖς ἀνατάσεις· ἡ γραφικὴ διακοσμῆ τούς ναοὺς διὰ τῆς εὐσεβοῦς παραστάσεως τοῦ βίου τῶν ἀγίων, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ προσφέρει τὸν ῥυθμὸν πρὸς τὰς τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ διαιρέσεις· ἡ μουσικὴ τονίζει τὰς

εὐσεβεῖς τοῦ χριστιανοῦ προσευχάς, ἡ δὲ γλυπτικὴ, ἡ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐκπεσοῦσα τοῦ ὕψους αὐτῆς καὶ πρὸς τοὺς καιροὺς προσαρμοζομένη, γραφικώτερον συντελεῖ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν διακόσμησιν τῶν ναῶν. Οὐδὲν λοιπὸν στοιχεῖον τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ὅπερ συνετέλει πρὸς μὀρφωσιν τῆς ἀνθρωπότητος, παραμελεῖται ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ ῥητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία, οἱ ἔσχστοι οὗτοι τοῦ ἀρχαίου βίου σπινθῆρες, ἀποπνέουσαι εἰσέτι τὴν αὔραν τῆς ἀττικῆς Μούσης, τῆς ἀτμοσφαιρας τοῦ κλασικοῦ βίου, ἀναλαμβάνουσαι νέας δυνάμεις καὶ νεῦρα διὰ τοῦ εὐσεβοῦς αἰσθήματος, ἀποβαίνουσιν ἀληθῆ παιδαγωγικὰ ὄργανα πρὸς διάπλασιν τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Τίς δύναται νὰ λησμονήσῃ ἐνταῦθα τοὺς τρεῖς μεγάλους ἀστέρας τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς θεοπνεύστους ἐκεῖνους ῥήτορας καὶ διδασκάλους, Βασίλειον τὸν Μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, δι' ὧν συγγρατεῖται ἡ συγγένεια καὶ ἐνότης μεταξὺ τοῦ παλαιοῦ καὶ νέου κόσμου, τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ;

Τὸ δὲ εὐσεβικὸν αἶσθημα, ὀριζόμενον εἰς σχῆμα φιλόνηρον καὶ ἅγιον, ἀποβαίνει ὁ θεῖος τῶν καρδιῶν δεσμὸς καὶ ὁ ἀλάνθαστος τοῦ κοινωνικοῦ βίου γνώμων. Νῦν δὲ πρῶτον κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ ἡ ψυχὴ εὐρίσκει τὴν ἀληθῆ αὐτῆς εὐδαιμονίαν καὶ διαγράφεται ἀκριβῶς ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὃν ἐξυπηρετεῖ τὸ θεῖον τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον. Ἡ τῶν Ἑλλήνων γλῶσσα, ἐν ἧ συλλαμβάνονται καὶ συγγράφονται αἱ πρῶται τῶν χριστιανῶν ἐμπνεύσεις καὶ ἰδέαι καὶ δι' ἧς διεκυβερνᾶτο ὁ παλαιὸς

κόσμος, ἀποβαίνει τὸ θεῖον ὄργανον τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου. Τοιαύτη λοιπὸν εἶναι ἡ συγγένεια τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐν τῇ ἐνώσει τῶν ὁποίων εὐρηται τὸ ὑψηλὸν κατ' ἰδέαν τοῦ παιδαγωγοῦ. Πῶς δὲ ἤτό ποτε δυνατὸν οἱ καιροὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ χωρίσωσιν ἐκεῖνα ἄτινα αὐτὸς ὁ Θεὸς κατὰ τὰς προαιωνίους αὐτοῦ βουλὰς συνέδεσε πρὸς ἄλληλα; Πῶς δύναται τις νὰ φαντασθῇ τὸ ἐνεστῶς ἄνευ τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν ἄνευ τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Δὲν εἶναι λοιπόν, ὄχι! δὲν εἶναι λόγοι κοινωνικοί, ὡς τινες πεσθεύουσιν, ἢ πολιτικοί, οἱ συγκρατοῦντες τὸν δεσμὸν τοῦτον, ἀλλὰ λόγοι φυσικοί, συγγενικοί καὶ θρησκευτικοί, ὧν τὸν σύνδεσμον οὐδὲν ποτε δύναται νὰ διαρρήξῃ. Ἡ δὲ ὀργανισθεῖσα Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ συγκεντροῦσα ἐν αὐτῇ σύμπασαν τὴν ποικιλίαν τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου τοῦ παλαιοῦ κόσμου καὶ ἀναλαμβάνουσα τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀνοίγει τὸν ναὸν Θεοῦ τοῦ Πατρὸς πρὸς πάντα βουλόμενον νὰ διαφωτίσῃ τὸν νοῦν, νὰ θερμάνῃ τὴν καρδίαν καὶ νὰ προσκτήσῃται τοὺς ἀναγκαίους κανόνας πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν. Ὅρίζουσα δὲ καὶ διαγράφουσα θετικὸς κανόνας καὶ μέθοδον ἀρίστην, ἀναλαμβάνει τὴν ἀνάπλασιν τῶν χριστιανικῶν ἠθῶν διὰ τῆς εἰλικρινοῦς πίστεως τῶν παιδαγωγούντων πρεσβυτέρων, ὧν ἡ ἐπιρροὴ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν περὶ αὐτοὺς ἦτο τοιαύτη, ὥστε πολλάκις τ' ἀποτελέσματα τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς ἐφαίνοντο θαύματα δυσεξήγητα τοῖς ἐθνικοῖς. Ποσάκις ἄνθρωπος ἐν κακίᾳ διατελῶν καὶ κενὰ βουλευόμενος δὲν ἤσθάνθη ἀνάγκην νὰ κλίνῃ γόνυ καὶ ν' ἀσπασθῇ τὴν χεῖρα σεβαστοῦ τοῦ Εὐαγγελίου ἱερέως, τοῦ ὁποίου τὸ ἠγι-

ασμένον ὄμμα ἐξήγγισεν αὐτὸν μέχρις εἰλικρινοῦς μετανοίας, ὅτε τὸ δάκρυ, ὡς δρόσος οὐρανια, ἀπέπλυε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τῶν κηλίδων τῆς ἀμαρτίας; Ἄν ὁ θεὸς ἔρωσ ἐν τῷ ἑλληνισμῷ ἐγέννησε τὴν λατρείαν τοῦ καλοῦ κατὰ τέχνην, ἢ οὐράνιος ἀγάπη τοῦ χριστιανισμοῦ αὐτὴν ταύτην τὴν ψυχὴν τῶν πιστῶν εἰς θεῖον μετέβαλε καλλιτέχνημα, οὐτινος ἢ ἀκτινοβολία ἦτον ἢ ἀκένωτος φιλανθρωπία, δι' ἧς ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνή, ὁ δούλος καὶ ὁ δεσπότης, ὁ ἄρχων καὶ ὁ ἀρχόμενος, ἐνωθέντες ἐν τῷ Σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, πραγματικὴν κατέστησαν τὴν ἀρχαίαν ἰδέαν τῆς τῶν ψυχῶν ἀριστοκρατίας.

Πρὸς δὲ τὸ θεῖον ἐκεῖνο τοῦ παιδαγωγοῦ πρότυπον, οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀτενίζοντες ἐκάστοτε καὶ τὴν ἐντολὴν ἑαυτῶν συνιδόντες, θαυμάσιον παρέχουσιν ἡμῖν τὸν ὀργανισμὸν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους μάλιστα χρόνους τῆς διαδόσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου. Ὅθεν οἱ τῆς Ἐκκλησίας θεόπνευστοι παιδαγωγοί, τὸν μὲν νοῦν διὰ τῆς κατηχήσεως πρὸς τὴν ἀλήθειαν καθοδηγοῦντες, ἐπεκύρουν τὸ γεγονός τῆς πίστεως διὰ τοῦ βαπτίσματος, δι' οὗ εἰσῆρχετο ὁ νεόφυτος εἰς τὴν μεγάλην τοῦ Χριστοῦ οἰκογένειαν, ἐνθα καθαρῶς ὠρίζετο καὶ ἡ πολιτεία αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἰκανότητα, τὴν πνευματικὴν διάπλασιν καὶ τὴν δύναμιν τῆς πίστεως. Διὰ δὲ τῆς ἐξομολογήσεως, τοῦ οὐρανοῦ τούτου μέτου, τῆς ἀληθοῦς τῆς ψυχῆς διαπαιδαγωγήσεως, ἀπηλλάττετο ἡ ψυχὴ τοῦ πιέζοντος αὐτὴν κακοῦ καὶ συνδιαλλαττομένη πρὸς ἑαυτήν, καὶ πρὸς τοὺς περὶ αὐτήν, κοινωνῶς καθίστατο τῆς θείας χάριτος διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Τούτο δὲ χρησιμεῖον ὡς σταθμὸς πρὸς νέον βίον καὶ πρὸς νέους ἀγῶνας παρεῖχεν ἀφορμὴν τῷ χριστιανῷ, ὅπως συνειδησιν λαμβάνη τῆς ἰδέας αὐτοῦ ἀξίας καὶ ἀπαξίας, καὶ τοῦτο ἔφερεν αὐτὸν εἰς ἄμεσον μετὰ τοῦ Πλάστου κοινωνίαν καὶ διὰ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας. Ὅθεν καὶ ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν παιδαγωγούντων αὐτοὺς ἁγίων Πατέρων ἦτο ἀδιάσπαστος, εἰλικρινῆς καὶ ἅγιος.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παιδαγωγός, οὗτινος τὸ κατ' ἰδέαν καὶ τὸ πρότυπον εἶναι αὐτὸς ὁ Θεάνθρωπος Χριστός, ὁ φωτίζων, ἐμπνέων καὶ ἀγιάζων πάντα εἰλικρινῶς εἰς αὐτὸν πιστεύοντα. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους, διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ διὰ τὴν παροῦσαν τῆς κοινωνίας κατάστασιν καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ καθ' ἡμᾶς παιδαγωγοῦ, δεόν νὰ μετέχη καὶ ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ κοινωνικοῦ προτύπου, καὶ ἐκ τοῦ ἁγιασμοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐπειδὴ ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς σήμερον διὰ τοὺς καιροὺς πρέπει νὰ ἦναι αὐτὴ ἡ τοῦ χαρακτήρος καὶ τοῦ ἤθους μόρφωσις.

Πρὸς τὸ ὑψηλὸν δὲ καὶ θεῖον τοῦτο ἔργον δὲν δύναται νὰ προσέλθῃ ὁ τυχών, ἀπαιτεῖται ἀπαραιτήτως πρὸς τὴν ἠθικὴν εὐημερίαν ζῶσα πίστις πρὸς τὴν ἐντολὴν ταύτην, γνῶσις ἀκριβῆς τῶν ἀρχῶν τῆς ἀληθοῦς παιδαγωγίας, βίος σύμφωνος πρὸς τὰς πρεσβευομένας ἀρχάς, ἐνδόμυχος καὶ εὐσεβής, διηνεκής καὶ ἀδιάσπαστος κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀγάπη ἀληθῆς, ἀνυπόκριτος καὶ ἀμέτοχος ἰδιοτελείας, συναίσθησις εἰλικρινῆς τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν ἀληθῆ διαπαιδαγώγησιν, συνειδησις ὀρθῆ τῆς ἀτομικῆς

ἀξίας καὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ τέλος ἀγία καὶ ἀνυπόκριτος μετριοφροσύνη πρὸς τὸ ἐπιτελούμενον ἔργον, καθ' ὃ ὁ Θεὸς μὲν ἔστι, ὁ τὸ ἀγαθὸν πέμπων ἡμῖν ἐν τῇ ἀγωγῇ, οἱ δὲ παιδαγωγούντες εἰσι τὰ ὄργανα τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ ἀγαθοῦ τούτου.

Τοιοῦτον μόνον χαρακτῆρα ἔχων ὁ παιδαγωγὸς δύναται νὰ ἦναι πάγκαλος μὲν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀντίληψιν, ἅγιος δέ, ὡσπερ ὁ ἐν οὐρανοῖς Πατήρ, κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου. Ποσάκις ἡ Ὁρθοδοξία δὲν παρέσχεν ἡμῖν πρότυπα τοιούτων παιδαγωγῶν, ὧν ἡ ἐπίθεσις μόνον τῆς χειρὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν εὐλογομένων μετωχέτευσεν αὐτοῖς τὴν ἱεράν γαλήνην; Ἡ ποσάκις ἀσθενεῖς ὑπὸ τὴν εὐσεβῆ εὐχὴν ἱερέως τοῦ Κυρίου δὲν ἀνέκτησαν νέαν ζωὴν καὶ νέας δυνάμεις; Τοιαύτη ἐστὶν ἡ ἀληθῆς ἀκτινοβολία τοῦ ἑναρμονίου βίου, δι' οὗ καὶ μόνου δυνατὸν εἶναι νὰ διαπλασθῶσιν εὐσεβῶς καὶ καλῶς τὰ ἦθη τῶν νεωτέρων. Ὁ Ἑλληνισμὸς λοιπὸν διὰ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης καὶ ἡ Ὁρθοδοξία διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κοινωνίας εἰσι τὰ ἀληθῆ διαπλαστικά τοῦ χαρακτήρος τοῦ παιδαγωγοῦ μέσα.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου περιπτυχθῶμεν τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐνώσωμεν τὰς ἐνεργείας τῶν ἀτόμων πρὸς τὰς εὐχὰς τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας, καταστήσωμεν τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου οἶκον τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ἕνα ἐπιδιώκοντες σκοπὸν, μίαν ἐκτρέφοντες ἐλπίδα, τὴν δόξαν καὶ τὸ κλέος τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐνθα ὁ Μέγας τῶν αἰώνων Θεὸς ἔχει ἀδιασπᾶστος συνηνωμένα τὸν ἑλληνισμὸν μετὰ τῆς θρησκείας! Ἐν τῇ ἐνώσει ταύτῃ εὐρήσομεν πρὸς τοὺς καιροὺς

τὸ πρότυπον τοῦ τε παιδαγωγοῦ καὶ τοῦ ιδιώτου. Ἐνταῦθα, ὡς ἐν κιβωτῶ, περιέχονται οἱ μεγάλοι τοῦ ἔθνους θησαυροί! Οἱ καιροὶ εἰσι κρίσιμοι καὶ αἱ περιστάσεις σπουδαῖαι. Ἐνώσωμεν τέλος τὰς καρδίας ἡμῶν ὑπὸ τὰς φιλοστόργους καὶ πατρικὰς εὐχὰς Ἰωακείμ τοῦ Γ' καὶ εὐρήσομεν χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς ἀγάπης!!!

ΠΡΟΣΛΑΛΙΑ.

Φίλτατα τοῦ Ζαπτείου τέκνα, ἡ κοινὴ πάντων ἡμῶν στοργὴ καὶ μέριμνα, εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ στρέψωμεν τὰς καρδίας ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς, ὑπὲρ ὧν τελεῖται ἡ παροῦσα ἐορτὴ, προσέλθετε εἰς τὴν γενικὴν χαρὰν αὐτῆς, προθύμως καὶ μετὰ στοργῆς, ὡς προσήρχοντο τὰ μέλη τῆς χριστιανικῆς ἀδελφότητος μετὰ τὴν ἱερὰν εὐχὴν τοῦ Πάσχα. Ἡ τράπεζα τοῦ Κυρίου γέμει ἀγαθῶν πρὸς πάσας, δοκίμους ἢ μὴ, ἡ καρδία πάντων τῶν συντελούντων εἰς τὴν ἐορτὴν ταύτην εἶναι πλουσία εἰς συμπάθειαν καὶ ἀγάπην πρὸς ὅλους, ὅσοι εἰς τὸ μακρὸν στάδιον τοῦ λήγοντος ἔτους ἠγωνίσθητε. Προσέλθετε χαίρουσαι διὰ τὴν χαρὰν τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ ἐνισχυόμεναι ἐν τῇ ὁσίᾳ ἀμίλλῃ τῆς πρὸς τὰ πρόσω προκοπῆς. Ναί, φίλτατα, προσέλθετε, ὅπως διὰ τῆς ἠθικῆς τῶν ἀγωνισαμένων ἀμοιβῆς καὶ ἐξωτερικῶς ἐπικυρωθῇ τὸ γεγονός τῆς ἐσωτερικῆς ὑμῶν προαγωγῆς. Αἱ εὐχαὶ τοῦ μεγαθύμου τῆς σχολῆς ἡμῶν ἰδρυτοῦ, τὸ πατρικὸν ὄμμα σεβαστοῦ Συμβουλίου, οἱ παλμοὶ τῆς μη-

τρικῆς καρδίας τῶν εὐγενῶν καὶ προσφιλῶν ἡμῖν Κοσμητριῶν, αἱ προσδοκίαι τῆς Ἐκκλησίας, αἱ χρησταὶ ἐλπίδες τῶν γονέων ὑμῶν καὶ τῶν παρευρισκομένων πάντων, δι' ὧν ἐκπροσωπεῖται τὸ ἔθνος, οἱ πόθοι, τέλος, καὶ τὰ ὄνειρα ἐμοῦ καὶ τῶν μετ' ἐμοῦ, ἐν ἀφοσιώσει ἀληθεῖ ἀγωνιζομένων, συγκεντρούμενα ἐφ' ὑμῶν κατὰ τὴν ἱερὰν ταύτην στιγμὴν, ἀναμένουσι μεθ' ὑμῶν ἐν ἐλπίσει τὴν ἐπισφράγισιν τῆς πνευματικῆς ὑμῶν προαγωγῆς διὰ τῶν εὐχῶν τῆς σεπτῆς καὶ φιλοστόργου ἡμῶν μητρὸς Ἐκκλησίας.

Προσέλθετε ὑπὸ τὰς πατρικὰς εὐλογίας τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν καὶ θειοτάτου Πατριάρχου, ὅπως συνειδυῖται τὰ πεπραγμένα προσλάβητε διὰ τῶν εὐχῶν αὐτοῦ τὴν θείαν χάριν, πρὸς τὴν μέλλουσαν ὑμῶν προκοπὴν καὶ πρόοδον.

Πρὸς τὰς ἀποφοιτώσας.

Τί δὲ νὰ εἶπω πρὸς ὑμᾶς τὰς ἀποφοιτώσας, ὧ φίλταται κόραι, ὧν ἡ στοργὴ καὶ ἀφοσίωσις ὑπῆρξαν τὸ θάρρος, ἡ καρτερία καὶ ἡ δύναμις ἡμῶν κατὰ τὸν πολύμοχθον καὶ δεδοκιμασμένον τοῦ ἔτους τούτου σχολικὸν βίον; Τί δύναμαι νὰ προσθέσω εἰς ὅσα ἐν καταλλήλῳ χρόνῳ ἐδίδαξαν ὑμᾶς φιλοστόργως οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν; Σήμερον ἀπεκδέεσθε τὸν μαθητικὸν σας βίον, ἐπανέρχεσθε εἰς τοὺς κόλπους τῶν προσφιλῶν ὑμῶν γονέων καὶ φίλων, ὧν τὴν στήρησιν προσεπάθησεν ἡ σχολὴ νὰ καταστήσῃ, ὅσον οἶόν τε, ἥττον ἐπαισητὴν κατὰ τὸν πενταετῆ σχολικὸν ὑμῶν βίον· ἀποδίδομεν ὑμᾶς ἐν εὐχαῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, ἣτις

ἐνεπιστεύθη ἡμῖν τὴν διάπλασιν τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων ὑμῶν· μεταβαίνετε ἤδη εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἔνθα πρόκειται ἡ πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν θεωριῶν καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς παιδαγωγικῆς, ἐν αἷς ἀφελῶς καὶ ἀνυπόπτως ἐνετρυφήσατε. Ὅργῃ δὲ ἴσως ἡ νεανικὴ ὑμῶν καρδιά πρὸς τὸ στάδιον, ὅπερ διανοίγεται ἐνώπιον ὑμῶν· ὁ νοῦς ὑμῶν πλάττει ὄνειρα ὑψηλὰ καὶ εὐγενῆ, καὶ ὅμως πρέπει νὰ ἀναχαιτίσω πρὸς στιγμήν τὴν περὺγισιν ταύτην τῶν αἰσθημάτων, ἵνα, ἐλαττουμένης τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν διὰ τῆς περιστολῆς, αὐξήσῃ τὸ βάθος καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν· διότι ὁ ἀναμένων ὑμᾶς ἀγὼν τοῦ παιδαγωγικοῦ βίου εἶναι μέγας καὶ ἱερός· ἡ δὲ πραγματοποιήσις αὐτοῦ γέμει δυσυπερβλήτων δυσκολιῶν, ἀλλ' ἔνθα μόνον ἐπιφυλάσσεται ὑμῖν ἡ δικαία χαρὰ καὶ ἡ ἀδιαφιλονείκητος ἡθικὴ εὐδοκίμησις. Προσέλθετε λοιπὸν ἀφόβως πρὸς τὸ προκείμενον καθήκον, πεποιθῆσαι ὅτι, ἐνόσφ τὸν δίκαιον ἀγωνίζεσθε ἀγῶνα, ἔξετε ἀδιάσπαστον ἀντιλήπτορα καὶ παραστάτην τὸν Θεὸν τῆς δικαιοσύνης. Μνημονεύετε δὲ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, φίλτατά μοι φίλοι, ὅτι ἐκ τῶν ἔργων ὑμῶν γινώσεται ὑμᾶς ἡ ἀπρόληπτος κοινωνία καὶ ἐκ τῶν ἀρχῶν ἀφ' ὧν ὀρμᾶσθε κρινούσιν ὑμᾶς καὶ τὴν ἐντολὴν ὑμῶν οἱ ἄνθρωποι· ναί, τὴν ἐντολὴν, ἣν ὡς ἱεράν παρακαταθήκην δίδωσιν ἡμῖν σήμερον τὸ Ζάππειον διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Τὴν δὲ συναίσθησιν ταύτην βαθέως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν φέρουσαι, ἐνισχύεσθε ἐν τῇ τῶν προγόνων σοφίᾳ καὶ καλλύνεσθε διὰ τῆς οὐρανοῦ χάριτος τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁδηγὸν ἔχουσαι τὴν ἁγίαν ἡμῶν Ἐκκλησίαν, ἔνθα οἱ δύο ἐκεῖνοι θησαυροὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου πλουσίως ἀκτινοβολοῦντες διαπλάττουσι τὰ ἥθη τῶν

εἰς αὐτὴν εἰλικρινῶς πιστευόντων. Ταύτης δὲ κατὰ τὴν σπουδαίαν ταύτην ὥραν αἰσθάνομαι ἀνάγκην καρδίας νὰ ἐπικαλεσθῶ τὰς εὐχὰς ἐφ' ὑμῶν καὶ ἐπὶ τῶν μελλόντων ὑμῶν ἀγῶνων, ἐπειδὴ τὸ πρὸς τὰ θεῖα σέβας καὶ ἡ διηνεκῆς καὶ εἰλικρινῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ τῶν πάντων κοινωνία εἰσὶ τὰ ἀληθῆ καὶ μόνιμα ὄπλα, δι' ὧν τὸ καθήκον ἡμῶν δυνατὸν εἶναι νὰ ἐπιτελέσῃτε καὶ τὸν πλησίον ὑμῶν ἐν Χριστῷ ν' ἀγαπήσῃτε. Τὴν θεῖαν λοιπὸν εὐλογίαν ἐκ φιλοστόργου καρδίας καὶ μετ' ἀληθοῦς συντριβῆς ἐπικαλοῦμαι ἐφ' ὑμῶν διὰ τῶν εὐχῶν τοῦ Παναγιωτάτου ἡμῶν Πατρός, τοῦ εὐλογοῦντος ἐν ἀληθεῖ στοργῇ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἀφ' ὧν μάλιστα προσδοκᾷ τὴν πλήρωσιν τῶν εὐσεβῶν αὐτῆς πόθων ἡ Ὁρθοδοξία καὶ τὴν πραγματοποίησιν τῶν καλῶν αὐτῆς ὀνειρῶν ἡ Πατρίς!!!

ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ

Ἡ

ΣΥΜΒΟΥΛΑΙ ΤΙΝΕΣ

ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΑΠΟΦΟΙΤΩΣΑΣ ΖΑΠΠΙΔΑΣ

ΥΠΟ

ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ Α. ΚΕΧΑΓΙΑ

Διευθυτριας τοῦ Ζαππείου παρθεναγωγείου.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΙΣ ΒΟΥΤΥΡΑ ΚΑΙ Σ^α.

1880.

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Α'. Προοίμιον.

ΜΕΡΟΣ Α'.

- Κεφάλαιον* Α'. Περὶ τῆς ἐντολῆς τῆς παιδαγωγοῦ.
» Β'. Περὶ τῆς ἐντολῆς τῆς Ἑλληνίδος παιδαγωγοῦ.
» Γ'. Περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἠθικῆς προπαρασκευῆς τῆς παιδαγωγοῦ.
» Δ'. Περὶ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσεως τῆς παιδαγωγοῦ
» Ε'. Ἡ διδάσκαλος πρέπει νὰ ᾖ παιδαγωγός.
» ΣΤ'. Περὶ τῶν σχέσεων τῆς παιδαγωγοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.
» Ζ'. Περὶ τῆς θέσεως τῆς στοργῆς τῆς παιδαγωγοῦ.
» Η'. Περὶ τῶν ἀτομικῶν σχέσεων καὶ τοῦ ἀτομικοῦ βίου τῆς παιδαγωγοῦ.
» Θ'. Περὶ τῆς σχέσεως τῆς παιδαγωγοῦ πρὸς τὰς ἀρχάς.

ΜΕΡΟΣ Β'.

- Κεφάλαιον* Γ'. Περὶ Προγράμματος.
» ΙΑ'. Περὶ Νηπιαγωγείου.
» ΙΒ'. Περὶ Σχολείου.
» ΙΓ'. Περὶ Γυμνασίου.
» ΙΔ'. Περὶ Διδασκαλείου.
» ΙΕ'. Περὶ διαγωνισμῶν.
» ΙΣΤ'. Περὶ ποινῶν καὶ ἀμοιβῶν.
» ΙΖ'. Περὶ ξένων γλωσσῶν.
» ΙΗ'. Περὶ Μουσικῆς.
» ΙΘ'. Περὶ ἐργοχειρῶν.
» Κ'. Περὶ Ἰχνογραφίας καὶ Ζωγραφικῆς.
» ΚΑ'. Περὶ τῆς ἐορτῆς τῆς ἀπονομῆς τῶν βραβείων καὶ λογοδοσίας.

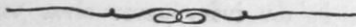
ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Πρὸς ὑμᾶς, φίλταται τοῦ Ζαπτείου κόραι, αἵτινες ἀνυπόπτως ἐξ ἀπειρίας ἀτενίζετε πρὸς τὸ παιδαγωγικὸν στάδιον, πρὸς ὑμᾶς, αἵτινες μετὰ νεανικοῦ θάρρους ἐξοπλίζετε τὸ ἐλαφρὸν εἰσέτι καὶ εὐκίνητον ὑμῶν σκαφίδιον διὰ τὸν πολύσαλον καὶ πολυκύμαντον βιωτικὸν ὠκεανόν, πρὸς ὑμᾶς δικαίως εἶναι ἐστραμμένη τὴν στιγμὴν ταύτην ἢ ὅλη τῆς καρδίας μου στοργὴ καὶ μέριμνα.

Ἡ μακρὰ μόνον καὶ ἐπίμοχος πείρα δύναται νὰ προβλέπη τοὺς σκοπέλους, ἐφ' ὧν ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ προσκρούσητε ἐστερημένοι καταλλήλου ὁδηγοῦ πυξίδος· μὴ παραβλέπητε τὸ ἀνά χειρας τοῦτο δοκίμιον, εἶναι ἴσως ἐκ τῶν μετριωτάτων, τὰ ἐν αὐτῷ ὅμως γεγραμμένα εἰσὶν ἐμπνεύσεις καὶ ὑπαγορεύσεις τῆς πρὸς ὑμᾶς ἀδόλου ἀγάπης μου, καθ' ἣν στιγμὴν μέλλετε νὰ ἀπεκδυθῆτε πρὸς τὸ ἐναγώνιον τοῦ παιδαγωγοῦ ἔργον· εἶναι πορίσματα πείρας βεβαστανισμένης καὶ πολλάκις πικρᾶς, δι' ἧς ὅμως καὶ μόνης προσκτῶνται αἱ πρακτικαὶ καὶ ὠφέλιμοι γνώσεις, κατὰ τὰς παρούσας μάλιστα περὶ ἡμᾶς κοινωνικὰς περιστάσεις, ἀνωμαλίας ἡθῶν καὶ μετατροπὰς ἐθίμων.

Περιαλγῆς ἀναπολῶ εἰς τὸν νοῦν μου τὰς ὑφάλους, ἐφ' ὧν κατὰ τὸν παιδαγωγικὸν μου ἀπόπλουν διεκινδύνευσα πολλά-

κίς ἔθεν καί θερμότερον νῦν ἐπικαλοῦμαι ἐφ' ὑμῶν τήν θείαν ἀντίληψιν, ἣν μόνην εὕρον ἐκάστοτε ἀληθῆ καί ἀσφαλῆ προστάτιν καί ὁδηγόν μου. Πόσον καθίσταται δειλὸς ὁ ἐν ἀλλεπαλλήλοις δυσκολίαις δοκιμασθεὶς! Πόσον δὲ ὑμεῖς εἰσθε ἀξιόζηλοι, αἵτινες πλήρεις θάρρους καί δυνάμεως ὀργάτε πρὸς τὸ ἔργον! Εἴθε νὰ ἐμμείνῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ἀχμαῖος ὁ ἱερὸς οὗτος ἐνθουσιασμός! Εἴθε μετὰ τὸ πέρασ γονίμων ἀγώνων νὰ ἐπαναπαύσῃτε τὸ βλέμμα ὑμῶν ἐπὶ γενεᾶς νέας καί ἐτοιμοῦ πρὸς διάδοσιν τοῦ ἀγαθοῦ σπόρου, εἰς εὐτυχεστέρως βλαστήσεις! Εἴθε τὰ πνευματικὰ ὑμῶν τέκνα νὰ ὦσιν ἄξια τῶν προσδοκιῶν τοῦ μέλλοντος τῆς πατρίδος καί τῆς ἀνθρωπότητος.

ΜΕΡΟΣ Α΄.

— 818 —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς ἐντολῆς τῆς παιδαγωγοῦ.

Τίς ἐπιστήμη ἐστὶν ἱερωτέρα; τίς γνῶσις ὑψηλοτέρα; τίς μελέτη ὠφελιμωτέρα τῆς παιδαγωγικῆς, ἥτις τὸ πρῶτον τοῦ πλησίον βλέμμα, τὸν πρῶτον τῆς καρδίας αὐτοῦ παλιόν, τὴν πρώτην τῆς διανοίας πρὸς τὰ θεῖα πτερυγίσιν, τὸ πρῶτον πρὸς τὸ πρακτικὸν τοῦ βίου βῆμα ἐπιζητεῖ νὰ κατευθύνῃ πρὸς τὴν πηγὴν τῆς ἀληθείας, τοῦ δικαίου καί τοῦ ὀσίου, ἐλευθέρως θελήσει, ἐν γνῶσει καί διακρίσει τοῦ πρακτεῦς; Ναι, φίλταται κόραι, ἡ παιδαγωγία εἶναι τὸ ἀληθὲς μέσον, δ' οὐ ὁ θρητὸς τελοῦμενος γίνεται ἄξιος τῆς ἀθανασίας, τὸ γῆϊνον πλάσμα προσπελάζει τῷ οὐρανίῳ αὐτοῦ Πατρὶ.

Ἐκαστος ἄνθρωπος, ὧν προῖδὸν πολλῶν καὶ ποικίλων παραγόντων, παρέχει ἀφορμὴν εἰς τὸ ἄπειρον πλῆθος τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφορᾶς καὶ ποικιλίας. Τὰ δὲ διάφορα ταῦτα σπέρματα ζωῆς καὶ ἀγωγῆς σκοπίμως μὲν κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καλλιεργού-

μενα, ἐλευθέτως δὲ βραδύτερον καθοδηρούμενα, καταρτίζουσι τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐμφαίρουσι τοὺς ὄρους δι' ὧν ἐν τῷ κόσμῳ συγκρατίζεται ἢ τῶν λογικῶν ὄντων ἀρμορία. Ἀμελούμενα δὲ τὰ σπέρματα ταῦτα ἢ κακῶς διευθυνόμενα, τὸνραντίον, παρασκευάζουσι βίον ταπεινόν, ἐμπαθῆ καὶ ἐπιζήμιον τῇ κοινωρίᾳ. Ὡστε ἢ εὐδαιμονία ἢ ἢ κακοδαιμονία τῶν κοινωριῶν ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης τῆς παιδαγωγήσεως τῶν νεωτέρων ἐξαρτᾶται, ὅταν σκοπὸς αὐτῆς δὲν ἦται ἢ τῶν γραμμιάτων ἀπλή διδασκαλία, ὡς πλείστοι δυστυχῶς παρ' ἡμῖν φρονοῦσιν, ἀλλ' αὐτὴ αὐτὴ ἢ τῆς ψυχῆς διάπλασις· ὅταν ἢ καρδία ἦται εἰσέτι ἀπαλή, ὁ νοῦς ἀπρόληπτος, καὶ ἢ ἔξις ἀκατάρτιστος. Τοῦτο δὲ εἶναι τοσοῦτον ἀληθές, ὥστε ἄνδρες οἱ τὰς ὑψίστας τοῦ πολιτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ κατέχοντες βαθμίδας βίου, προβεβηκότες τῇ ἡλικίᾳ ὡμολόγησαν, ὅτι, ὅ,τι καλόν, ἀγνόν καὶ ὑψηλόν ἐν ἑαυτοῖς εἶχον, ὄφειλον τοῦτο εἰς τὰ πρῶτα τοῦ βίου διδάγματα.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους, ὧν τὴν λεπτομερῆ καὶ ἐνρύτεραν ἀνάλυσιν κατὰ τὰς μαθητικὰς ἡμῶν διατριβὰς ἠκούσατε, διὰ τοὺς λόγους, λέγω, τούτους ἢ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ ἴσταται ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωρίας, ὡς ἄλλος ἰατρὸς ἐπιστήμων, ἥτις ἀποβλέπουσα πρὸς τὸν τέλειον τοῦ ἀνθρώπου ὄργανισμὸν, σπεύδει νὰ προλάβῃ πᾶσαν ψυχικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνωμαλίαν παραβλάπτουσαν αὐτὴν τὴν τοῦ βίου ἀρμορίαν. Πρέπει γὰρ ἦναι φύσει καλλιτέχνης, ὅπως, ἀντὶ τ' ἀπεργάζεται ἐπὶ σκληροῦ καὶ ἀμόρφου μαρμάρου τὸ ἐν αὐτῇ κατ' ἰδέαν, συντελῆ διὰ τῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων αὐτῆς εἰς τὴν ὅσον οἶόν τε τελείαν καὶ καλὴν ἀπεργασίαν τοῦ ἐμφύχου ἀγάλματος, συνεργὸς ἀποβαίνουσα, οὕτως εἰπεῖν, τῆς

θείας Προνοίας, κατὰ τὴν διάπλασιν τῶν λογικῶν τοῦ Θεοῦ καλλιτεχνημάτων πρὸς δόξαν αὐτοῦ τοῦ Μεγάλου Καλλιτέχρου τοῦ Πατρός. Ναί, φίλοι ἀγαθαί, ἢ ὀρθῶς μεμορφωμένη παιδαγωγὸς εἶναι ἰέρεια χειραγωγούσα τὰς ἀρελαίς ἢ καὶ παθούσας καρδίας κατὰ σκοπόν, ἐντὸς τοῦ μεγαλοπρεποῦς νοοῦ τῆς δημιουργίας, ὅπως ἐξεγείρῃ ἐν αὐταῖς τὸν θεῖον ἔρωτα τοῦ καλοῦ, τὸν οὐράνιον τοῦτον σπινθῆρα τοῦ ἀληθοῦς βίου.

Ἄν ἢ φιλοσοφία θεωρητικῶς τὰ κατὰ τὸν ἄνθρωπον διδασκῇ ὁ δὲ φιλοσοφῶν πρὸς τὰς ὑψηλὰς περιέρχῃ τὸν νοῦν θεωρίας, ἢ παιδαγωγὸς κέκληται αὐτὰς ταύτας τῆς φιλοσοφίας τὰς ἀρχὰς νὰ αἰσθητοποιήσῃ, διανοίγουσα στάδιον γνώσεων θετικῶν καὶ ἀπαραιτήτων πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον. Τοιαύτης λοιπὸν οὔσης τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, δίκαιον εἶναι νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν δύναται ἕκαστος νὰ καταστῇ λειτουργὸς αὐτῆς, ἐὰν δὲν ἀπέκτησε τὴν δύναμιν τῆς διαπαιδαγωγήσεως ἑαυτοῦ κατὰ τὸν θεῖον αὐτοῦ προορισμὸν. Καὶ ἀληθῶς, πῶς δύναται τις ν' ἀποβῇ παιδαγωγὸς ἄλλων ἀπέλων καὶ ἀκάκων, μὴ γνώσκων τὰ ἐν ἑαυτῷ συμβαίροντα, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ῥυθμίξῃ τὰς ἑαυτοῦ διαθέσεις; Πῶς ὁ ἀδιάπλαστος καὶ ὁ ἀκατάρτιστος δύναται διὰ μόνης τῆς θεωρίας νὰ διαπλάσῃ τὸν πλησίον αὐτοῦ; Ὅθεν οὐ μόνον αἱ ἀρχαὶ τῆς καθόλου παιδαγωγίας δι' αὐτὴν τὴν καθολικότητα αὐτῶν εἶναι ἀπαραίτητοι γνώσεις, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς κατὰ τόπον καὶ χρόνον ἐφαρμογῆς αὐτῶν εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητος καὶ ἀναγκαῖος διὰ τὴν πολλαπλότητα καὶ τὴν ποικίλιαν τῆς κατ' ἔθνος καὶ κατ' ἐποχὴν ἐφαρμογῆς.

Ἐκ τούτων πάντων καταφανὲς γίνεται τὸ ὕψος τῆς

παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς ἀλη-
θοῦς παιδαγωγοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς ἐντολῆς τῆς ἐλληγιδοῦ παιδαγωγοῦ.

Σὰς βλέπω ἤδη ἐτοιμοὺς καὶ πρὸς τὸ πηδάλιον
σπενδούσας. Ἄρα λαμβάετε καθήκοντα πρὸς ἔργον δυσ-
χερέστατον μὲν, εὐγενέστατον δέ. Βλέπω ἐπὶ τῶν ὄψεων
σας ἐπιλάμπουσας τὴν θείαν χάριν, ἣν ἐπέσπασε βε-
βαίως ἐφ' ὑμῶν ἡ εὐκρινὴς τῶν καρδιῶν ἡμῶν πρὸς τὸν
θεὸν δέησις! Ἡρεώχθη ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν
μέγας καὶ εὐρύς ὁ ὀρίζων τῆς ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἐνό-
τητος τῶν ἀνθρώπων. Παρακολουθῶ μετὰ παλμῶν ἀλη-
θοῦς στοργῆς τὸ βλέμμα ὑμῶν, ὅπερ ἀτερίζει πρὸς τὰς
ἐκτάσεις τοῦ μεγάλου τούτου ὀρίζοντος. Τὸ σκαφίδιον
ὑμῶν εἶναι ἔτοιμον, ὁ ἐξοπλισμὸς ἐπαρκής, τὰ πάντα
προμηγνύουσιν αἴσιον πλοῦν! Ἡπλώσατε τὰ ἰστία ὑμῶν
καὶ ὁ ἄνεμος σπένδει καὶ πληρώσῃ αὐτά, μαρτεῦων τὴν
ἀνεπόμονον ὑμῶν σπουδὴν. Πρέπει ἄρα ῥ' ἀποχαιρετι-
σθῶμεν; δὲν ὑπάρχει τι, ὅπερ ἀναχαιτίζει ὑμᾶς ἐκ τοῦ
πλοῦ; ἀναγνώσατε ἐπὶ τῆς σημαίας, ἣτις κυματίζει ἐπὶ
τοῦ ἰστοῦ, τὰ λευκὰ γράμματα ἐπὶ τῆς κναιῆς ταινίας.
Τί λέγει; **Πατρίς!** Δὲν αισθάνεσθε ὅτι κατὰ τὴν σπον-
δαίαν ταύτην στιγμήν ἀπεχωρίσατε ἀσυνειδίχτως τὰς
ἀχωρίστους ἀδελφάς, τὴν πατρίδα καὶ τὴν θρησκείαν,
ἀπ' ἀλλήλων, ὡς τὴν τελευταίαν μόνον φαίνεται ὅτι ἐρε-
κολλώθητε πρὸ τοῦ ἀπόπλου; Ἐχετε ἀνάγκην καὶ τῆς

ἐὐλογίας ταύτης, ὅπως ὁ βίος ὑμῶν ἦ πλήρης καὶ ἡ ἀπο-
στολὴ δικαία. Ἡ πατρίς ἐστὶν ὁ ἀγρός, ἐν ᾧ μέλλετε
καὶ σπείρητε τὰ ἀγαθὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ὀρθοδοξίας
σπέρματα. Ἐμελετήσατε τὰς ἀνάγκας αὐτῆς ὑπὸ τὴν
ἐποψίαν τῆς ἐντολῆς ὑμῶν; Δὲν εἶναι δίκαιον καὶ καθιε-
ρώσωμεν τὰς πρώτας ἡμῶν σκέψεις πρὸς αὐτήν, ἣτις
κυρίως χαρακτηρίζει τὸν σκοπὸν τοῦ ἡμετέρου βίου;

Ἡ ἡμετέρα πατρίς, φίλταται, ἣς ἐλαχίστη μοῖρα
ἠλευθερώθη, διασώζει ἐτι ἡμῶν ἡθὴ καὶ ἔθιμα, ἅπερ ἐν
ξενοκρατίᾳ διαπλασθέντα ἐν τῷ φόβῳ τοῦ θεοῦ καὶ τῇ
ἐπιρροῇ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, τὰς πολιτισμοτάτας
ἐθνικὰς ἰδέας περιέσωσεν ἡμῖν, ἅς πρὸς τὰς παρούσας
προσαρμολόγους ἀνάγκας, δύνασθε καὶ θέσητε αὐτὰς καὶ
ὡς βάσιν τῆς ἐθνικῆς τῶν νεωτέρων ἡμῶν ἀγωγῆς.

Οὕτω, τί πράγμα ἱερώτερον ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν μητέ-
ρων ἡμῶν πρὸ τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχεν ἢ τὸ αἶσθημα τῆς
πατρίδος καὶ τῆς θρησκείας; Τὰ ἄγια ταῦτα αἰσθήματα,
τὰ ἐν αὐταπαρνήσει καὶ γενναίῳ βίῳ καλλιεργηθέντα,
διέπλασαν ἐκείτους, εἰς οὓς ὀφείλομεν τὴν γλῶσσαν,
τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πατρίδα ὅθεν καὶ σπουδῆς ἐπι-
σταμένης ἄξιός εἶναι ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος καὶ πλήρης ἀγῶ-
νων βίος, ὃν καθήκον ὑμῶν ἔστω καὶ παριστᾶτε ζωηρῶς
καὶ καταλλήλως ὡς ὑπογραμμὸν καὶ τὸ ἰδεῶδες πρὸς
τοὺς νεωτέρους.

Τὸ ἐλληνικὸν ἦθος φθίρεται, φίλταται, ὅταν ἀλλοιω-
ται ἐν τῇ ξενοζηλείᾳ. Ἡ ῥεμβαστικὴ πολλῶν αἰσθημά-
των ἀντίληψις καὶ τὸ μυστικὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰ-
σθημάτος, ἡ ἐπιτετηδευμένη τῶν ἐξωτερικῶν τρόπων
σπουδὴ, δι' ὧν πολλάκις φεῦ! καλύπτονται ἀρετὴ καὶ
μικρολόγη πάθη, ταῦτα πάντα ἦσαν πάντη ἄγνωστα

εις τὰς μητέρας ἡμῶν, τὸ δὲ θρησκευτικὸν αἶσθημα δι' οὗ ἐχαρακτηρίζοντο αἱ σχέσεις τοῦ οἴκου, ἦτο ἡ βάσις τῶν ἀρχῶν καὶ κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν τεχνητῶν ἀναγκῶν τοῦ καθημερινοῦ βίου, ὁ κυρίως χαρακτηρίζων τὸν ξενίζοντα οἶκον, εὐκόλως τρέπει πρὸς τὸν ὑλισμὸν, τὸ μᾶλλον παρτὸς ἄλλον φθειρον τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἑλληρος. Ἡ ἰλαρὰ ὄψις τῆς ἀφελοῦς καὶ ἀγνῆς ἐπαρχιώτιδος, τὰ ῥοδιὰ ἀντὶς χεῖλη, μαρτυροῦσιν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, βίον ἡσυχῶς ἡσυχον. Ἡ θυγατρικὴ ἀφοσίωσις, ἡ ἀγάπη τοῦ πατρικοῦ οἴκου, τοῦ πλείστου πολλάκις ἐπιβάλλοντος αὐτῇ θυσίας καὶ ἡρωικῆν ἀταπάρτησιν, ἀγνίζουσιν αὐτῇ. Ἐνῶ περιβαλλομένη ἄλλη τις ὑπὸ ξεροζήλων τρόπων καὶ διαπαιδαγωγουμένη ὑπὸ τῶν μυθιστορημάτων καὶ τῶν ῥεμβαστικῶν σκέψεων, πλανωμένη δὲ εἰς κόσμον φαντασμάτων καὶ αἰσθημάτων ροσῶδων, εἰς ἃ εὐχερῶς πολλάκις θυσιάζεται ἢ εὐημερία καὶ εὐεξία τοῦ οἴκου, ἐν καὶ μόνον σπονδάζει, περὶ ἐνὸς καὶ μόνου μεριμνᾷ, πῶς δηλ. νὰ ἰκανοποιῇ τὰς ὄνειροπολήσεις αὐτῆς, ἐπομένως ὅ,τι ξένον, φαίνεται αὐτῇ προσφιλές, ὅ,τι δὲ πάτριον, βάρβαρον καὶ ἀπολλυτον. Τοιαῦτα τιρὲς εἰσιν αἱ δυσχέρειαι καὶ οἱ σκόπελοι, φίλαι ἀγαθαί, πρὸς ἃ προσκαλεσθε ἵνα ἀγωνισθῆτε χάριν τῆς τῶν νεωτέρων ἀγωγῆς καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Στρέψατε τὸ βλέμμα πρὸς αὐτὴν τὴν πάτριον ἱστορίαν καὶ ἴδετε πόσον μέγας παρίσταται ἡμῶν ὁ πλοῦτος τῶν ὁδηγῶν, ἃς φιλοστόργως περιέσωσεν ἡμῶν ὁ ἑλληνισμὸς, ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην, δυνάμενα ἀσφαλῶς νὰ καθοδηγῶσιν ἡμᾶς πρὸς τὸ ποθοῦμενον τῆς πατρίδος ἡμῶν μέλλον. Ἑλληνικὰ καὶ πάτρια ἦθη λέγονσα

δὲν ἔχω ἐνώπιόν μου τὴν τῆς μετατροπῆς ἑλληνίδα, εἰς ἣν κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ὑπάρχωσι πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι ἀνωμαλίαι, πολλάκις καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἠθικὴν αὐτῆς φύσιν ἀντίθετοι, ἀλλ' ἐκείνην, ἥτις τὴν ἀληθῆ τοῦ πολιτισμοῦ ἀκολουθοῦσα φροῦν, καὶ ἀπαθῆς τῶν τῆς μετατροπῆς ἀνωμαλιῶν, δι' ἐμψροτος καὶ ἑλληνοπροποῦς ἀγωγῆς συμμορφοῦται πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς προόδου τοῦ αἰῶρος, ἐξελληνίζουσα πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνικοῦ οἴκου πᾶν ξένον ἀγαθόν. Ἡ οὕτω λοιπὸν διαμμορφωμένη Ἑλληνὶς ἠθικῶς, διαροητικῶς καὶ αἰσθηματικῶς, πλεῖστα δύναται νὰ ἔχη κοινὰ καὶ πρὸς τὰς μητέρας καὶ πρὸς τὰς συγχρόνους τῶν πεπολιτισμένων λαῶν γυναικας.

Ἄλλὰ τὰ πάτρια ἡμῶν καὶ ἀρχαῖα ἦθη δὲν συμφοροῦσι πλέον μὲ τὰς ἀνάγκας τῆς καθ' ἡμᾶς πεπολιτισμένης κοινωρίας, ἢ δὲ τῶν προγόνων ἡμῶν γλώσσα, ἐν ἣ ἑλλεπουσι τὰ μέσα πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν μυχιατάτων καὶ λεπτοτάτων τῆς διαροίας καὶ τῆς καρδίας διαθέσεων, ἐπιμαρτυρεῖ, ὅτι τὰ οικογενειακὰ αἰσθήματα καὶ αἱ οικογενειακαὶ σχέσεις, καθ' ἃς πρέπει νὰ βασιλεύῃ ἡ γυνή, οὐδόλως ἐκαλλιεργήθησαν παρ' Ἑλλησιν ὅθεν στεροῦμεθα καταλλήλων ὑπογραμμῶν πρὸς τὰς παρούσας τοῦ οἴκου χρείας, οὐτινος αἱ ἀνάγκαι ἠλλαξαν καὶ τρόπον ὑπάρξῃως καὶ μέσον ἐφαρμογῆς.» Ταῦτα μοι ἀντέταττε τις τῶν μητέρων ἡμέραν τιρά. Ἄλλ' ἡ ἔνστασις αὐτῆ μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ τὸν ἀποχρῶντα λόγον, διότι τὰ σωζόμενα ἡμῶν μνημεῖα τῆς τε γλώσσης καὶ τῆς τέχνης ὅλως τὸ ἐναντίον ἀποδεικνύουσιν, ἀφ' ἑαυτῆς καταπίπτει.

Ἰπάρχει ἄρα χαιρετισμὸς ἀξιοπρεπέστερος, στοργι-

κώτερος, θερμότερος καὶ ἐμφατικώτερος τοῦ ἐπὶ τῶν ἀθανάτων καλλιτεχνημάτων τῶν πατέρων ἡμῶν παρισταρομένου διὰ τῆς χειραψίας; Ὑπάρχει εὐχὴ ἀξιοπρεπεστέρα καὶ ἐκφραστικώτερα τῆς τῶν πατέρων «χαίρετε;»

Τίς δὲ γλώσσης μορφή ἠδυνήθη τὰ διεξηγημένη μετὰ τοιαύτης λεπτότητος καὶ ἀκριβείας τὰς τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς διαοίας λεπτοτάτας ἀποχρώσεις, ὧν ἐκάστη ὠρισμένην καὶ καθαρῶς διαγεγραμμένην ἐμφαίνει ψυχικὴν διάθεσιν, ἢ ἡ ἡμετέρα γλώσσα, ἣς αἱ σοφώταται τῆς γραμματικῆς συνθήκαι ἐκπλήσσουσι τοὺς συγχρόνους πεπολιτισμένους λαούς; Τίς ἀραγιώσκων τοὺς ποιητὰς, τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, τὸν Ξενοφῶντα, δὲν ἐκπλήσσειται διὰ τῆν εὐγένειαν καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ μυχίου καὶ ψυχικοῦ βίου τῶν πατέρων; Πόσον δ'ἐκπληκτικώτερα εἶναι ἢ εἰκῶν τοῦ τοιοῦτου βίου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παιδαγωγικῇ τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων ἐπιστήμη! Συγκρίνατε τὸν κατὰ Πλάτωνα παιδαγωγὸν πρὸς τὸν καθ'ἡμῶς μέγαν καὶ σοφὸν παιδαγωγόν. Ὁ μὲν εἰς τὰς γενικωτάτας τῶν ἀντιλήψεων χώρα ἀερχόμενος καὶ ἐκ τῆς μερικῆς πολλῶν πείρας τὸ καθολικὸν ἐπιζητῶν πόρισμα, τὰς γενικωτάτας θέτει τῆς καθόλου παιδαγωγίας βάσεις, ἃς μεταδίδων πρὸς τὰς τοπικὰς καὶ καιρικὰς χρείας, οὐδόλως παρασαλεύει τὴν ἐρότητα τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, τῆσῶν χαρακτήρα, δι'αὐτῆν τῆν φύσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, καθολικόν, καὶ δυνάμενον τὰ διαπαιδαγωγῆ πάντα ἄνθρωπον, πάσης ἐποχῆς καὶ παντὸς τόπου. Ὁ δὲ καθ'ἡμῶς σοφὸς ἀδυνατεῖ τὰ ἐξέλθῃ, ὅσον καὶ ἂν ἵπταται ὑψηλά, τῶν στενῶν ὀρίων τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου καὶ τῶν περιστάσεων· ὥστε κατὰ ταῦτα ὁ μὲν εὐρωπαῖος ἐξελληνιζόμενος καὶ ἀποβαίνων

καθολικώτερος προσοδεύει κατ'ἀνάγκην, ἐνῶ ὁ Ἕλληρ ἐξευρωπαϊζόμενος καὶ εἰς τὰ μερικὰ περιπίπτων χάνει τὴν ἐρότητα τῶν ἀντιλήψεων, ὅπερ δύναται τὰ βραδύνη τὴν πορείαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἑλλειψίς, ἦν προτάττουσι τῆς σπουδαίας τοῦ οἴκου συνδρομῆς κατὰ τὴν διάπλαισιν τῆς ἀρχαίας κοινωρίας, δὲν παραβλάπτει τὴν πρόοδον τῆς καθ'ἡμῶς ἑλληνικῆς κοινωρίας, ἥτις, ἀνυψουμένης τῆς γυναικὸς καὶ ἐξελληνιζομένης, θέλει βεβαίως συμπληρωθῇ.

Ἄλλὰ τί λέγω; τὸ τὸν Περικλέα καὶ Σοφοκλέα διαπλάσαι ἠθικὸν μέσον δὲν ἦτο αἰθουσα, ἐν ἣ μετείχεν ἡ γυνὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς; αἱ δὲ ὑποθέσεις τῶν μεγάλων δραματικῶν παραστάσεων τῶν πατέρων ἡμῶν δὲν εἶναι εἰκόνας βίου γυναικῶν, αἰτίτες παρέσχον ἀφορμὴν πρὸς τὰς τοιαύτας ἀντιλήψεις; Σήμερον δυστυχῶς διὰ τὴν ἑλλειψιν καλῶς ἐννοουμένου ἐθνικοῦ βίου (διότι τὰ πολιτικὰ αἰσθήματα πολλὰκις δὲν εἶναι καὶ ἐθνικά), σήμερον, λέγω, ἀραγιώσκοιτες ἢ μεταφράζοιτες, καὶ πολλὰκις ἀνεπιτηδέως, ξενικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἐκφράσεις τῶν ἐνδομύχων ἡμῶν σχέσεων, νομίζουσι τινας, ὅτι συντελοῦσιν εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ διάπλαισιν τῶν οικογενειακῶν ἠθῶν καὶ τῆς γλώσσης. Πόσον ἀπατῶνται! οὕτω πράττοντες νοθεύουσιν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν νεωτέρων πᾶν ἀνθόρμητον αἰσθημα καὶ ρόημα. Τὰ ἡμέτερα οικογενειακὰ ἦθη, γίνονται κόραι, ἐκ τοῦ κατὰ μικρὸν ἑλληνικῶς μορφωμένου οἴκου μέλλουσι τὰ ἐκπηγάσασιν, ὅταν ἡ νεωτέρα γενεὰ διὰ τῆς ὀρθῆς παιδεύσεως ἐξελληνισθῇ.

« Διὰ τὴν δὲ πρὸς Θεοῦ ἢ στερεὴ αὐτῆ καὶ ἀποκλειστικὴν ἰδέαν τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς; » μὲ εἶπέ ποτε ἄλλη τις ἀγαθὴ

μήτηρ. « Διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐκπολιτιστικὴν ἀποστολὴν καὶ μὴ συγχωρεθῆναι μὲν τὴν ἀπὸ πολλῶν αἰώνων πεπολιτισμένην ἐυρωπαϊκὴν ; Διὰ τὴν μὴ συμβαδίζωμεν καὶ ἡμεῖς μὲν τὸ πνεῦμα τοῦ αἵματος τῆς Δύσεως ; πρὸς τί ἢ ἐμμονὴ αὕτη εἰς τὸν τύπον τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ; » Καὶ ταῦτα μὲν γαίρονται ἴσως καλῶς λεγόμενα εἰς τὸ κριτήριον τῶν ἀγροῦντων τὸν ἀληθῆ τῶν ἑλληνικῶν ἀντιλήψεων χαρακτῆρα· ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἐνώπιον τῆς βεβασιωμένης κριτικῆς. Ἑλληνισμὸν λέγουσα δὲν περιορίζω βεβαίως τὰ ὅρια αὐτοῦ εἰς τὸ σχῆμα τῆς γλώσσης, δι' ἧς ἐξεφάρθη, οὔτε τὴν στενὴν καὶ φιλιαν τῆς πατρίδος ἀγάπην, οὔτε τὰ πολιτικὰ αἰσθήματα· δὲν ἐννοῶ τὸ πρὸς τὴν θρησκείαν τυφλὸν σέβας, δὲν ἐννοῶ τὸν φυλετικὸν ἐγωισμόν, ὅστις διέπει δυστυχῶς σήμερον τὰς τύχας τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, δὲν ἐννοῶ ταῦτα πάντα· ἀλλ' ἄλλο, οὐσιωδῶς ἄλλο, ὅπερ καθιστᾷ τὸν ἑλληνισμὸν καθολικὸν ὁδηγόν, οὐ μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς κοινότητος, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἐυρωπαϊκῶν κοινωτιῶν. Ἐννοῶ τὴν μυστηριώδη ἐκείνην δύναμιν τοῦ αἰσθήματος ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ καλοῦ, ὅπερ βλέπομεν ἐκτετυπωμένον ἐπὶ τῶν θαυμαστῶν μνημείων τῆς τέχνης τῶν πατέρων ἡμῶν, δι' ὧν διαπαιδαγωγοῦνται οἱ ἐγγενεῖς τῆς Ἑσπερίας λαοί. Ἐννοῶ τὴν ὑγιᾶ καὶ ἐναρμόνιον τῆς ὑψηλῆς διανοίας πτερύγισιν, καθ' ἣν τὰς γενικωτάτας καὶ ἠθικωτάτας τῶν ιδεῶν ἀπεκάλυψεν ἡμῖν ὁ ἑλληνισμὸς, ἃς ἐκπροσωποῦσιν οἱ ἀθάνατοι ἡμῶν ποιηταί, οἱ ποιηταί τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐννοῶ τὴν θέλειαν τῆς καθόλου συνειδήσεως ἀντιλήψιν, ἣτις ἀπεικονίζεται θαυμασίως ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς διαλόγοις, δι' ἧς τὸ κριτήριον ἀπὸ τοῦ σοφίσματος τῶν μερικῶν ἀντιλή-

ψεων περισώζον τὴν ἀλήθειαν, θέτει ἀσάλευτον τὴν βάσιν τῆς ὀρθῆς ἠθικῆς. Ναί, φιλιανταί, ἐννοῶ τὴν τοῦ ἠθικοῦ καὶ φυσικοῦ βίου ἀρμονίαν, ἣν διδάσκει ἡμῖν ὁ βίος τῶν πατέρων καὶ δι' ἧς τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ περισώζονται ἡμῖν τοῖς νεωτέροις· διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον καὶ μεταξὺ πάντων τῶν πεπολιτισμένων τῆς Ἑυρώπης λαῶν ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐστὶν ἀπαραίτητος οὐ μόνον τοῖς φιλολόγοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς καλλιτέχναις, τοῖς πολιτικοῖς καὶ τοῖς νομοθέταις. Διὰ δὲ τὴν παιδαγωγικὴν αὐτῆς δύναμιν παρεστάθη σήμερον ἀναγκαῖον στοιχεῖον εἰς τὴν διάπλασιν τῶν νεωτέρων ἠθῶν καὶ ἐθίμων· ὅθεν ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μετὰ τὴν μνησικῆν, παριστᾷ τὸ ἀναγκαῖοτατον τοῦ προγράμματός τῶν Λυκείων καὶ Γυμνασίων στοιχεῖον ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ. Τοιαῦτά εἰσι τὰ στοιχεῖα τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἑλληνισμὸς, ἐν γένει εἰπεῖν, εἶναι αὐτὴ ἢ εἰς τοὺς θρητοὺς ἀποκάλυψις τῆς οὐρανίου ἐπιστήμης, τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς ἐναρμόνιου ἀραπτύξεως τῶν ψυχικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι αὐτὴ ἢ ἀρμονία μεταξὺ τοῦ σκοποῦ τῆς δημιουργίας καὶ τῶν μέσων, ἅτινα ἐδωρήσατο ἡμῖν ὁ Πλάστης. Ὁ Ἑλληνισμὸς, τέλος, εἶναι αὐτὸς ὁ ἑξάρθρωπισμὸς.

Τοιοῦτος ὢν ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ τὸν καθολικόν, ὡς εἰπομεν, χαρακτῆρα ἔχων, ὡς πᾶσα ἄλλη θεία δύναμις, εἶναι ὁ ἀσπὴρ πρὸς τὸν ὅποιον πρέπει νὰ στρέψωμεν ἀδιασπάστως τὸ βλέμμα κατὰ τὴν τῶν νεωτέρων ἀγωγὴν καὶ παιδεύσιν, δι' αὐτοῦ μάλιστα στεροτέρας καθιστώμεν τὰς σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὰς λοιπὰς τῆς Δύσεως κοινότητας, πρὸς ἃς, ὅσῳ μᾶλλον ἐξελληνίζομεθα, τόσο

προσφιλέστεραι θέλομεν ἀποβῆ. Οὕτω δ' ὁ Ἑλληρισμὸς κοινὸν ἀποβαίνει κτῆμα πάντων τῶν λαῶν, οἵτινες, καίτοι φυλάττοντες τὸν φυλετικὸν αὐτῶν χαρακτήρα, δύναται νὰ ἐξελληρισθῶσι τόσον, ὅσον καὶ ἡμεῖς.

Ἐταῦθα δὲ κείται ἡ ἀληθῆς ἀδελφοποίησις ἡμῶν πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἑσπερίας. Τοιαύτη λοιπὸν εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν διαπαιδαγωγήσεως, ἣτις ἐπὶ τῆς κναρολεύκων ἡμῶν σημαίας κυματίζει ἐν εὐχαῖς σήμερον προαγγέλλουσα αἴσιον πλοῦν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἠθικῆς προπαρασκευῆς τῆς παιδαγωγοῦ.

Προσέρχεσθε λοιπὸν, κόραι ἀγαθαί, πρὸς τὸ δύσκολον, ἀλλ' ἐνγενέστατον τῶν ἔργων. Εἴθε ἄρα καὶ ἠθικῶς πρὸς τοῦτο καταλλήλως παρεσκευασμένοι; Γινώσκετε τὰς δυσκολίας, δι' ὧν θέλουσι περιστοιχιῆσθαι τὰ πρῶτα ὑμῶν βήματα; Ἀνελογισθητε τὰς θυσίας, αἵτινες παρ' ὑμῶν ἀπαιτοῦνται; Ὀπλισθητε, ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος ἐμπνεόμεναι, διὰ τῆς ἀναγκαίας ὑπομονῆς καὶ καρτερίας; Γνωρίζετε, τέλος, ὅτι ἡ κοινὴ συνειδήσις ἴσται ὑπεράνω ὑμῶν κριτῆς ἀδέκαστος καὶ αὐστηρὸς; Συναισθάνεσθε ἤδη, ὅτι μέλετε πολλῶν πολλὰκις ἀθωοτάτων ἡδονῶν καὶ τέρψεων νὰ στερηθῆτε, ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος τῆς θέσεως ὑμῶν; Οἴδατε, τέλος, τὴν ἐντολήν, πρὸς ἣν φιλοστόργως ἐκάλεσαν ὑμᾶς ἡ Πρόνοια; Καὶ ἂν παρεσκευασμένοι δεόντως

παρίστασθε, ὅτε μόνον τὸ δύσκολον ἀγαθὸν δύναται τις ἐλευθέρῳ θελήσει νὰ ἐκλέξη, ἐστὲ βεβαιόταται καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ σας. Ἴδετε περὶ ὑμᾶς, εὐγενεῖς καρδίαι, ἴδετε ὅτι ἐκλήθητε νὰ ἀποβῆτε ὄργανον τοῦ οὐρανοῦ Πατρός, ἡ ἐπίγειος τῶν περὶ ὑμᾶς πρόνοια διὸ ἡ ἀκριβὴς γνώσις καὶ συναισθήσις τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, πρὸς ὃν γενναίως προσέρχεσθε, θέλουσιν ἐνισχύει τὰς δυνάμεις ὑμῶν καὶ πολλαπλασιάζει τὰ τῆς ἐνεργείας μέσα. Ἡ δὲ ψυχικὴ ὑμῶν αὕτη εὐεξία, μεταδομένη μυστηριωδῶς εἰς τὰς περὶ ὑμᾶς, θέλει γεννήσει τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὅτι τὸ δύσκολον μόνον ἀγαθὸν ἡ εὐγενεῖς συνειδήσις τιμᾷ καὶ λατρεύει ἱέρεια μὲν ναοῦ, ὡς αἱ ἀρχαῖαι ἡμῶν μητέρες, δὲν θέλετε εἶσθαι, ἀλλ' αἱ ἀπαιτήσεις τῆς κοινῆς εἰσονται αὐστηρότεραι πρὸς ὑμᾶς, ἢ πρὸς ἐκεῖνας ποτέ· ἐπεὶ δι' αὐτὴν τὴν ἔλλειψιν τῆς οἰκιακῆς ἀγωγῆς καὶ τὴν ἀνωμαλίαν τῆς παιδείσεως αἱ περιστάσεις ἀπαιτοῦσιν ὑμᾶς μητέρας φιλοστόργους καὶ παιδαγωγοὺς εὐσεβεῖς τῶν ὑπὸ τῆς προνοίας πεπιστευμένων ὑμῶν τέκνων. Βαλετε λοιπὸν ἀφόβως, ἀδελφαί, τὴν ὅποίαν ἐξελέξατε ὅσταν ὁδόν διώτι, καὶ ἂν παραγνωρισθῆ ἡ ἀποστολὴ ὑμῶν ἢ καταδιωχθῆ ἢ ἀγρότης τοῦ βίου ὑμῶν, θέλετε ἀμετασάλευτως ἔχει ἐνώπιον ὑμῶν τὴν ἀμοιβὴν τῶν πεπραγμένων διὰ τῆς ἱερᾶς τῆς συνειδήσεως φωνῆς. Τὸ δὲ ἰλαρὸν ὑμῶν μέτωπον πλήρες πίστεως καὶ θάρρους θέλει ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ὁσιότητα τῶν ἀγῶνων ὑμῶν.

Ἄλλ' ἂν εἴθε ἀπαρασκευοί, ἂν πρὸς τὸ ἔργον παρώρμησιν ὑμᾶς λόγος συμφέροντος ἢ φιλιαντός τις πόθος πρὸς ὑλικωτέραν εὐζωίαν, ἂν ἐπιστεύσατε, ὅτι ἀρξέσουσιν ὑμῖν τὰ ὀλίγα γράμματα καὶ οἱ ὀλίγοι κανόνες

τοῦ μαθητικοῦ ὑμῶν βίου πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σπουδαίου ὑμῶν ἔργου, ὦ! φανταζομένη μόνον τὴν τοιαύτην κατάστασιν, ὑπὸ δικαίου κατέχομαι φόβου πρὸς τὸ μέλλον. Οἰκτιρῶ δὲ οὐ μόνον τοὺς περὶ ὑμᾶς ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς αὐτάς. Ἐπειδὴ, ὅσῳ ζωηρότερά εἰσιν αἱ ἐλλείψεις τοῦ ἠθικοῦ ὑμῶν χαρακτήρος, τόσῳ πλουσιωτέρα ἔσεται καὶ ἡ μετάδοσις αὐτῶν ὥστε ἐπὶ τῶν ὄψεων καὶ τοῦ βίου πολλάκις τῶν μαθητριῶν ὑμῶν θέλει διακρίνει ὁ φιλοσοφῶν τὸν ἡμέτερον βίον καὶ τὰς ἡμετέρας ἀτελείας. Ποσάκις διδάσκαλος ρεμβαστική ἢ ρωμαντική δὲν ἀπεξένωσε τὰς καρδίας τῶν πεπιστευμένων αὐτῇ παρθένων τῶν οἰκιακῶν αἰσθημάτων καὶ ἀρετῶν, δίδων ἔμπροσθεν ὁ ἐλληνικὸς γὰρ διακρίνεται οἶκος! Βεβαίως δὲν ἀνελογίσθητε δεόντως τὴν ἀγαμέουσαν ὑμᾶς εὐθύνην· ἄλλως πῶς ἦτο δυνατόν μετὰ τῆς αὐτῆς ἐλαφρότητος γὰρ ἀναλάβητε ἔργον τοσοῦτον σπουδαῖον; Ἐχετε ἴσως πεποθήσιν εἰς τὴν ἰσχυρὰν ὑμῶν θέλησιν, ἀλλ' αὐτὴ μόλις θέλει δυνηθῆ γὰρ προσπολεμήσῃ τὰς ἐκ τοῦ ἀπαρασκευοῦ τοῦ χαρακτήρος ὑμῶν προκλυφούσας δυσχερείας· ἢ καὶ πολλάκις εἰς πολλὰς ματαίας θυσίας θέλετε ὑποβάλλει ἑαυτάς, πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν κακῶς γενομένων· ὁ δὲ τοιοῦτος ἄγροτος ἀγὼν θέλει μάτην καταναλίσκει τὰς πολυτίμους ὑμῶν δυνάμεις. Τί δὲ θέλει συμβῆ ὑμῖν ἂν ἀσθεῖν καὶ τὸν χαρακτήρα ἔχητε; ἢ θέσις ὑμῶν ἔσεται δυσσοικονόμητος· ἐπειδὴ, αἱ μὲν δυσχερεῖαι θέλουσι παροξύνει τὸν χαρακτήρα ὑμῶν, τὸ ἔργον θέλει καταπέσει ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ κατ'ἰδέαν αὐτοῦ, ἀποβαίρον ἀηδὲς καὶ δυσβάστακτον, ἢ δὲ σχολὴ θέλει ἀποβῆ εἰρκτὴ ὑμῖν τε καὶ ταῖς περὶ ὑμᾶς. Ἡ δηλητηριώδης φρεῦ! ἐκείνη τῆς ψυχικῆς καχεξίας προῆ θέλει μαρτυρεῖ τὸ ἄρθος τῶν

περὶ ὑμᾶς ἀπαλῶν καὶ ἀκάκων καρδιῶν. Ἀλλὰ τότε δὲν εἶναι προτιμότερα πᾶσα ἄλλη ἐν περιᾶ καὶ ἀφανεία κοινωρικῆ κατάστασις ἢ τὸ δυσβάστακτον βάρος τῆς εὐθύνης;

Τίνων ὁδηγῶν ἀπαραιτήτων χρεῖαι ἔχετε, ὅπως πρὸς τὸ ἔργον ἠθικῶς παρασκευασθῆτε, τοῦτο μοὶ φαίνεται, ὅτι ἐρωτᾶτε τὴν στιγμὴν ταύτην, ὡσαεὶ ἦτο δυνατόν ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἀπαντήσῃ, ἢ μὲν θέσις ὑμῶν καθαρῶς γὰρ ὀρισθῆ, ἢ δὲ πρὸς τὸ ἔργον σχέσις γὰρ διασαφηνισθῆ. Ἡ ἀπάντησις, γίλλεται, μακρὰν καὶ ποικίλην ἀπαιτεῖ διδασκαλίαν, ἢ ἐπὶ πραγμάτων καὶ γεγονότων κατὰ καιροὺς ἢ πεφωτισμένη μόνον πείρα δύναται γὰρ ὀρίσῃ. Ἀλλὰ πρὸς τὰς θεωρίας τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ τὰς μικρὰς ὑμῶν ἀσκήσεις, ἃς ἐν τῇ Σχολῇ ἠσκήθητε, ὀλίγαι τινὲς ὁδηγαὶ δυνατόν εἶναι ἴσως γὰρ παρορμήσωσιν ὑμᾶς πρὸς μελέτας σπουδαιοτέρας καὶ ἐμβριθεστέρας πρὸς τὸ προκείμενον ἔργον.

α'.) Εἶναι καθήκον πρῶτον πάντων γὰρ καταρτίσῃτε, ἅμα τῇ ἀρχῇ τοῦ ἔργου, ἕξις ἀγαθὰς κατὰ τε τὸν θρησκευτικόν, τὸν διανοητικόν καὶ τὸν πρακτικόν ὑμῶν βίον δι' αἰσθημάτων βεβασαρισμένων, διὰ γνῶσεων καθαρῶς καὶ ἐνκρινῶς ὠρισμένων καὶ πρὸς τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην προσαρμοζομένων· ἐπειδὴ αἱ κατὰ τὴν μαθητεῖαν ὑμῶν προσκτηθεῖσαι γνῶσεις δὲν πρέπει ὡς ἔχουσι καὶ ἀβασανίστως γὰρ μεταδίδωνται πρὸς τὰς νεωτέρας. Μὴ λησμοῖετε δὲ ὅτι ἡλλάξατε πρόσωπον καὶ ἀντὶ μαθητριῶν εἶσθε διδάσκαλοι, καὶ ὅτι ἀπαιτεῖται νῦν παρ' ὑμῶν ἡ ἐφαρμογὴ ἀρχῶν, ὡς τὴν θεωρίαν μόνον κατέχετε. Καὶ ὅτι, ἀντὶ τοῦ θεωρητικοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, ζητεῖται νῦν παρ' ὑμῶν ἢ διὰ τοῦ ζῶντος παρα-

δείγματος διδασκαλία. Μάτην θέλετε προσπαθεῖν τὰ διδάσκητε τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν πραότητα, βιαίως καὶ βαναύσως προσφερόμενοι πρὸς τοὺς περὶ ὑμῶν ἢ τὴν αὐταπάρησιν, ἐρόσω ὑπὸ φιλαύτων ὀρμῶσθε αἰτίων. Μάτην θέλετε ἐπιζητεῖν τὸν ἁγιασμόν ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ταῖς κοιναῖς προσευχαῖς, ἐρόσω τὰς καρδίας ὑμῶν δὲν διαθερμαίνει ἢ συνραίσθησις τῆς θείας παρουσίας. Ἡ πῶς δύνασθε τὰ ἐξεγείρητε πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς καὶ πάσχοντας ἀδελφοὺς χριστιανικὴν συμπάθειαν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν περὶ ὑμῶν, ἃν δὲν ἐπιμαρτυρῆ ταύτην ἐμπράκτως ὁ βίος ὑμῶν, ὅσον περιορισμένος καὶ ἂν ἢ ὁ κύκλος αὐτοῦ;

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους, πλὴν τῆς ἀτομικῆς ὑμῶν πείρας καὶ γνώσεως, καλὸν εἶναι τὰ ἐχγετε καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς δεδοκιμασμένης πείρας τῶν πρὸ ὑμῶν ἀγωνισαμένων, ὧν αἱ ρουθεσίαι ἐκπηγάζουσι βεβαίως ἐκ στοργῆς καὶ εὐκρινούς μερίμνης περὶ τῶν περὶ ὑμῶν.

1) Μὴ δίδετε παραγγελίαν τινὰ ἠθικὴν πρὸς τὰς μαθητρίδας ὑμῶν, ἃν ταύτην δὲν ἐπιμαρτυρῶσιν αἱ ὑμέτεραι πράξεις.

2) Φέρετε ἀσάλευτον ἐν ὑμῖν τὴν βεβαιότητα, ὅτι ἡ ἠθικὴ τῶν μαθητριῶν ὑμῶν κατάστασις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἶναι ἀνταράκλασις τῆς ὑμετέρας ἠθικῆς καταστάσεως.

3). Ἐξελέγχετε καθ' ἑκάστην ἐνώπιον τοῦ κριτηρίου τῆς ἀστηριᾶς ὑμῶν συνειδήσεως, ἃν αἱ πράξεις, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ διανοήματα τῆς ἡμέρας συμφωνῶσι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐντολῆς ὑμῶν.

4) Μὴ ἐμφανίζεσθε ἐνώπιον τῶν μαθητριῶν ὑμῶν πρὶν ἢ ἀγνισθῆ ἢ καρδία δι' εὐκρινούς προσευχῆς.

5) Θεωρεῖτε παντοτε τὰς μαθητρίδας ὑμῶν, κακῶς μὲν ἐχοῦσας, θύματα τῆς ἀπειρίας ὑμῶν, καλῶς δὲ καὶ εὐσεβῶς διαχειμέρας, ὡς δώρημα τῆς δι' ὑμῶν ἐνεργούσης θείας χάριτος· διότι οὕτω μόνον θέλετε διαπαιδαγωγεῖν ἑαυτὰς πρὸς τὴν ἀληθῆ μετριοφροσύνην.

6) Ἐκτελείτε εὐλαβῶς τὰ ὑπὸ τῆς θετικῆς θρησκείας ἐπιβαλλόμενα ὑμῖν καθήκοντα, ἀλλ' ἄνευ ἐπιδείξεως καὶ κόμπου, δι' ὧν χλευάζεται ἡ πίστις.

7) Τηρεῖτε πιστῶς τὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν σχέσιν, ἐπιζητοῦσαι τὸ ἐν αὐτῇ θεῖον καὶ ἀποφεύγουσαι τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὸν φαρατισμὸν.

8) Σέβεσθε καὶ τιμᾶτε τοὺς γονεῖς τῶν μαθητριῶν ὑμῶν, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἢ ἡ κοινωρικὴ αὐτῶν θέσις· οὕτω δὲ συντελεῖτε εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν οἰκογενειακῶν ἀρετῶν.

9) Αἱ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας γνώσεις ἔστωσαν ἐν ὑμῖν ζῶσα διδασκαλία διὰ τοῦ ὑμετέρου βίου· ἐπειδὴ οὕτω μόνον δυνατὸν τὰ μορφωθῆ ὁ χαρακτήρ τῶν μαθητριῶν ὑμῶν.

6.) Πρὸς δὲ τὴν διανοητικὴν προπαρασκευὴν ἔχετε ἀνάγκην γνώσεων εὐκρινῶν καὶ σκοπίμως ὠρισμένων, ὧν τὴν ἀναγκαίαν σχέσιν καὶ ἐρότητα πρέπει τὰ κρατῆτε, ὅπως καὶ δι' αὐτῶν ὁ βίος παρίσταται ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πρακτικῇ αὐτοῦ ἐρότητι. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον πρέπει τὰ ἀφομοιωθεῖν τὰς προτέρας ὑμῶν ἀτομικὰς ἀντιλήψεις πρὸς τὰς παρούσας τῶν μαθητριῶν ὑμῶν ἀνάγκας. Πρὸς τοῦτο δὲ ἔστω ὑμῖν ἀσφαλὲς γνώρισμα τὸ ἐξῆς. Ἐμπρέσθε κατὰ τὴν ὥραν τῆς διδασκαλίας ἐκ τῆς ὄψεως τῶν μαθητριῶν ὑμῶν; ἔχουσιν αὐταὶ ἐστραμμένα ἀδιασπᾶστος τὰ βλέμματα αὐτῶν ἐφ' ὑμῶν;

ποθοῦσι τὴν παράτασιν τῆς διδασκαλίας; διδάσκετε αὐτὰς ἀναγινώσκουσαι ἐπὶ τῶν βλεμματίων αὐτῶν καὶ οὐχὶ ἐπὶ διδακτικοῦ βιβλίου; συνεχιζέτε καὶ κρατεῖτε ἀδιάσπαστον τὴν ἐνότητά τῶν διδασκομένων εἰς τὸν ροῦν τῶν μαθητριῶν ὑμῶν; τὸ ἔργον ὑμῶν ἐπιστεφθήσεται! Βαίρετε.

Ὡ φίλταται κόραι, ἀποδειλιᾶτε αὐστηρότερον μετ' ἐμοῦ πρὸς τὸ ἔργον προσβλέπουσαι· ἴσως προτιμότερον ἦτο ὑμῖν ἢ ἀγροῆτε τὰς δυσκολίας· πιθαρὸν γὰρ αἰσθάνησθε τὸ θάρρος ὑμῶν ἐλαττούμενον. Μὴ στρέφετε τὸ βλέμμα ὑμῶν περιδεῆς περὶ ὑμᾶς, φίλταται· πιστεύετε εἰς τὸ εὐαγγελικὸν λόγιον: «αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται». Ναί, λέγω, ὅταν ἐν τῇ συναισθήσει τῶν ἀδυναμιῶν ὑμῶν ζητήτε τὴν ἀληθειάν, ἀποκαλυφθήσεται ὑμῖν. Προσέλθετε πρὸς τὴν ἀληθῆ τῆς γνώσεως πηγὴν, προσφεύγετε πρὸς τὸν δι' ὑμῶν ἐνεργοῦντα θεόν, καὶ βεβαίως ἀγνίζομένης τῆς διαβολῆς καὶ ἐνισχυομένης τῆς κρίσεως θέλετε διακρίνει καὶ τὸ πρακτέον, ἂν ὄντως κατέχη τὰς καρδίας ὑμῶν ὁ πόθος τοῦ γὰρ συντελέσητε εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν περὶ ὑμᾶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσεως τῆς παιδαγωγοῦ.

Ἀρελάβετε τὸ καθήκον ὑμῶν, οἱ δὲ περὶ ὑμᾶς φίλοι καὶ γνωστοὶ μετὰ χρηστῶν ἐλπίδων ἀτενίζουσι πρὸς τὸ μέλλον τοῦ ἔργου, οὐτινος ἢ συναισθησις ἀναγινώσκεται ἤδη ἐπὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τῶν ἐκφράσεων τῆς μορ-

φῆς ὑμῶν. Ἀναγκαιοτάτη εἶναι βεβαίως ἡ συναισθησις τῆς ἀτομικῆς δυνάμεως καὶ ἀξίας ἐν ἀρχῇ παντὸς ἔργου. Ἀλλὰ πόσον εὐκόλον εἶναι τὸ ἱερὸν τοῦτο συναισθημα γὰρ παρεκτραπῆ! Ἐνθυμήθητε, φίλταται κόραι, ὅτι, ἂν ἡ συναισθησις τῆς ἀτομικῆς ἀξίας εἶναι ὁ ἀληθὴς μορφωτῆς τοῦ χαρακτῆρος, ἡ ἀσχημῶν ὑπερφορσύνῃ ἀφαιρῆ τὴν ἔντασιν τῶν ἠθικῶν δυνάμεων καὶ ἐλαττόνῃ τὴν ἐνγενῆ τοῦ ἠθικοῦ βίου ἀκτινοβολίαν. Διότι ἂν μὲν μεταξὺ ἀμαθῶν παρέταξεν ὑμᾶς ἢ μοῖρα, τὸ ἔργον ὑμῶν κατ' ἀνάγκην θέλει ὑπερτιμηθῆ, ἡ δὲ ἀτομικὴ ὑμῶν ἀξία θέλει φαρῆ μείζων τῆς πραγματικῆς. Ἄν δὲ τὸνραντίον ὑπὸ πεπαιδευμένων ἢ πολυμαθῶν περιβάλλησθε, τὸ ἔργον ὑμῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑποτιμᾶται καὶ ὁ βίος ὑμῶν μετ' αὐστηρότητος ἐν ἀπάσαις ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ ἐξελέγχεται. Ὅθεν κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις δίκαιον εἶναι σπιβαρῶς κρατοῦσαι εἰς τὰς χεῖρας τὴν στάθμην τῶν καθ' ὑμᾶς γὰρ μὴ κυμαίνησθε ὑπὸ τῶν διαθέσεων τῶν περὶ ὑμᾶς ὡς κύματα ἄνω καὶ κάτω φερόμεναι. Προσπαθεῖτε δὲ δι' αὐστηρᾶς ἐξελέγξεως τῶν κατὰ τὸν βίον ὑμῶν, γὰρ κρατῆτε ὅσον οἶόν τε τὴν στάθμην τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἀτομικῆς ὑμῶν ἀξίας δικαίαν, εἰς ἣν οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ βέλτιον ὑμῶν αὐτῶν δύναται γὰρ κατορθῶσι τοῦτο, ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν ἡ κρίσις ὑμῶν ἦναι ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης διαγωγῆς. Οὕτω δ' ἔχουσαι, ἀγαπῆται κόραι, καὶ μετὰ θάρρους καὶ καρτερίας τὰς δυσχερείας ἀντιμετωπίζουσαι μὴ φαρήτε ποτὲ ὀκλάζουσαι πρὸς τὸ πρακτέον.

Καὶ μέχρι μὲν τοῦ σημείου τούτου ἐπησχόλησαν βεβαίως τὸν ροῦν καὶ τὴν καρδίαν ὑμῶν τὰ πρὸς τὰς μα-

θητρίας ἀγαμέροντα καθήκοντα· ἄνδρ δὲ παρίσταται ἐνώπιον ὑμῶν καὶ ἕτερον σπουδαιότατον καθήκον, πρὸς ὃ ἅπασαι αἱ γνώσεις πρέπει νὰ σπεύδωσι, τὸ καθήκον πρὸς τὴν ὑπερτάτην γνώσιν, πρὸς τὴν γνώσιν τῆς Τέχνης τοῦ βίου. Κατ' αὐτὴν λοιπὸν ἴστασθε ἐν τῷ μέσῳ τεσσάρων ὁμοκέντρων κύκλων, πρὸς οὓς διηρηκῶς πρέπει νὰ κατευθύνωται αἱ ἀπτερες τῶν ἐνεργειῶν ὑμῶν. Οὗτοι δὲ εἰσιν ὁ οἶκος, ἡ κοινωρία ἐν τῇ ἡμετέρα πατρίδι, τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἀνθρωπότης. Διότι ἕνεκα τῶν καθηκόντων πρὸς τὰ κέντρα ταῦτα δὲν δύναται πλέον τὸ σχολεῖον νὰ θεωρηθῆ κέντρον ἀποκλειστικὸν τῶν ἐνεργειῶν ὑμῶν, ὡς χώρα ἰδίους ὅλων καὶ περιορισμένους ἔχουσα νόμους πρὸς τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἐνεξίαν. Ἐπειδὴ ἄλλως παραβλάπτονται τὰ ἱερώτερα τῶν καθηκόντων πρὸς τὴν ἐρότητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὑμεῖς δὲ εἴσθε κεκλημέται ὅπως συμπληρώσητε τὸ ἔργον τῶν γονέων, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται αἱ ἀληθεῖς μονάδες τῶν κοινωριῶν. Ὁμολογῶ, ὅτι καὶ ἐνκολλώτερον εἶναι καὶ ἠδύτερον νὰ στρέψῃτε τὸ ἔργον πρὸς μόνους τοὺς πόθους καὶ τὰς ιδέας ὑμῶν, θεωροῦσαι ἕαντὰς κέντρον πάσης ἐνεργείας· ὁμολογῶ ἐπίσης, ὅτι εἶναι ἠδὺν ἢ ἀφίρητε τὴν πρὸς ὑμᾶς ἀγάπην τῶν μαθητριῶν ἀρεξέλεγκτον, οὐδόλως ἀναλογιζόμεναι, ὅτι τὴν δευτέραν θέσιν μόνον πρέπει νὰ κατέχητε εἰς τὰς καρδίας τῶν μαθητριῶν ὑμῶν, ἐφ' ὧν τὸ πρῶτον δικαίωμα ἀνήκει αὐτοδικαίως τοῖς γονεῦσιν. Ὅθεν τὸ αὐστηρὸν καὶ δίκαιον πρὸς τὸν οἶκον καθήκον ἀπαιτεῖ νὰ ἠσμοιῆτε ἐρίοτε τὰ ἡμέτερα δικαίωμα ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν περὶ ὑμᾶς, ἀποβαίνουσαι οὕτω πιστοὶ λειτουργοὶ τοῦ οἴκου καὶ διευθύνουσαι φιλοτόργως καὶ λανθαρόντως πᾶν αἴσθη-

μα καὶ πᾶσαν δρᾶσιν τῶν μαθητριῶν ὑμῶν πρὸς αὐτὴν τὴν ἱεράν τοῦ οἴκου ἐξίαν. Οὕτω δὲ μόνον ἢ ἐκ τοῦ οἴκου κατ' ἀντανάκλασιν πρὸς ἡμᾶς προερχομένη ἀγάπη ἀποβαίνει ὅσια, ἐνεργὸς καὶ μορφωτικὴ χαρακτηριστική. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τοῦτο καλῶς ἔχουσαι, φιλοτάται, μὴ ἠσμοιεῖτε ὅτι ὀπισθεῖ τῶν πρὸς τὴν σχολὴν καὶ τὸν οἶκον καθηκόντων ἴσταται ἡ πατρὶς, ἡ κοινὴ πάντων μήτηρ, ἥς τὰ δικαίωματά εἰσιν καὶ ἰσχυρότερα καὶ ἱερώτερα, διότι ἐπ' αὐτῆς ὀρθῶς ἡ καρδία ἐμπνεομένη θέλει δυνηθῆ ποτε νὰ καταροήσῃ καὶ τὸ καθολικώτερον τῶν καθηκόντων, τὸ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ὅταν λοιπὸν βαθέως συναισθάνησθε τὸ ἀλληλέρδετον τῶν καθηκόντων τούτων, τότε εὐρύτερον θέλει ἀναπτυχθῆ καὶ δικαιώτερον τὸ συναισθημα τῶν καθηκόντων πρὸς τὸ γένος. Ὡστε οὔτε πρόγραμμα, οὔτε γνώσεις, οὔτε σχέσεις, οὔτε πόθοι καὶ οὔτε αὐτὰ αἱ ἀφελεῖς τῆς καρδίας ἐρέσεις πρέπει νὰ κῆνται ἔξω τῶν ὁμοιοκέντρων ἐκείνων κύκλων, ὧν ἡ ἐρότης περιλαμβάνει τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς τέχνης τοῦ βίου.

Τούτων δὲ πάντων μετὰ στοργῆς μεταδιδόμενων ταῖς νεωτέραις ὑμῶν, κατὰ τὴν ὥριμον αὐτῶν ἡλικίαν καὶ τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν τῇ κοινωρίᾳ καὶ τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα καὶ δικαίωμα αὐτῶν θέλουσι καλῶς ἐννοήσῃ καὶ σεβασθῆ. Ἀγαθαὶ δὲ μητέρες μορφούμεναι θέλουσι δρᾶ καὶ ἐπὶ τῆς κοινωρίας ὡς ἀγαθαὶ πολίτιδες καὶ πισταὶ τῆς πατρίδος θυγατέρες, ἔχουσαι ἐνώπιον αὐτῶν ὡς ἀλάνθαστον ὁδηγὸν τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Παρατηρήσατε τὸν ἀποκλειστικὸν ἐκείνον οἶκον ἐνθ' α'

κέντρον πάντων τῶν ἐνεργειῶν καὶ αἰσθημάτων ἀπέβη ἡ ὑλικὴ μόνον ἐνζῶια καὶ ἡ στερότης τῶν αἰσθημάτων. Ἴδετε πόσον τὰ μέλη αὐτοῦ περιορίζονται καὶ ἀσφικτιῶσιν ἐν αὐτῷ, ἄχρηστα πρὸς τοὺς φίλους, τὴν πατρίδα καὶ τὴν κοιωνίαν! Δὲν συγκινεῖ τὴν καρδίαν αὐτῶν τὸ δάκρυ τοῦ πένητος, δὲν ἐξεγείρει ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν τὸ συναίσθημα τῆς δικαιοσύνης ἢ καταδικωμένη ἀρετῆ, δὲν προκαλεῖ συμπάθειαν εἰς τὸ βλέμμα ἢ θηρυσμένη ἀθωότης, δὲν παρορμητῶς αὐτὰ εἰς παλινοὺς ἱεροὺς ἢ φωνὴ τῆς πατρίδος, οὐδὲν γενναῖον συναίσθημα συνταράσσει αὐτούς, οὐδεμίαν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ μέριμναν ὅθεν καὶ οὐδὲν ἀνυψοῖ αὐτὰ ἐνώπιον τῆς ἰδίας αὐτῶν συνειδήσεως· καὶ ταῦτα πάντα διότι στεροῦνται τῆς ἀληθοῦς τοῦ βίου καὶ δικαίας χαρᾶς· πένητες δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀφθορίας καὶ τοῦ πλούτου, δὲν δύνανται κἄν γὰρ αἰσθανθῶσι τὴν ἡδονὴν καὶ αὐτῆς τῆς ὑλικῆς εὐημερίας.

Παραβάλετε νῦν πρὸς τὸν οἶκον ἐκείνον τὸν οἶκον ὑπαλλήλου, οὐτινος ἡ μόνη πρόσδοδος εἶναι ἴσως διακοσιόδραχμος. Γορεῖς, τέκνα καὶ φίλοι τὴν ἀληθῆ ἐνθυμίαν τῆς καρδίας φέροντες, τὸν τε οἶκον ἀραπαντήριον καιρικὸν θεωροῦντες, ἔχουσιν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὰ καθήκοντα, ἅτινα ἐπιβάλλονται αὐτοῖς ὑπὸ τῆς κοιωνίας. Αἱ μελέται αὐτῶν ἀποβλέπουσι τὴν εὐημερίαν τῶν ἐργαζῶν αὐτῆς· οἱ πόθοι στρέφονται πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς πατρίδος· ἡ δὲ καρδία εὐαίσθητος καὶ πολυφθογγος συγκινεῖται πρὸς πᾶσαν πάθησιν τοῦ πλησιοῦ αὐτῶν. Καὶ ἰδοὺ μόλις ἡ φωνὴ τῆς πατρίδος ἔχει καὶ ὁ οἶκος προθύμως καθιεροῖ μέρος οὐσιῶδες τῶν προσόδων αὐτοῦ· ὁ δὲ πατήρ ἐπιλήσιμων γερόμενος ἐαν-

τοῦ, τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ, προσέρχεται ἀρωγὸς τῶν δεινοπαθούντων αὐτοῦ ἀδελφῶν. Εἶναι πλουσιώτατος ἐν τῇ ἐντόρῳ αὐτοῦ περίῳ· γαί! πλουσιώτατος, διότι ἀληθῆς πλοῦτος εἶναι οἱ ἀγαθοὶ τῆς καρδίας παλινοί. Τίς συνειδήσις δὲν μακαρίζει αὐτόν; Τίς κοιωνία ἐλευθέρα δὲν ἐγείρει ἀνδριάντα αὐτῷ; Πόθεν ἔλαβεν ὁ ἥρωας οὗτος τὰ γενναῖα ταῦτα καὶ ὑψηλὰ αἰσθήματα; Πόθεν ἄλλοθεν ἢ ἐξ αὐτῆς τῆς ἱερᾶς τοῦ οἴκου ἐστίας, ἐνθα γορεῖς φιλόστοργοι, φιλοπάτριδες καὶ φιλανθρωποὶ ἐξέθρεψαν τὰ ἱερὰ ταῦτα αἰσθήματα. Ἄλλὰ καὶ εὐρύτερον ἢ ἀποκλειστικότης τὰ αὐτὰ ἔχει ἀποτελέσματα.

Παραβάλετε τὴν κοιωνίαν τῶν ἀρχαίων Δωριέων πρὸς τὴν τῶν Ἀθηναίων. Ἡ μὲν ὁλοῦς ἀποκλειστικὴ καὶ φιλαντικός διὰ τοὺς θεσμοὺς αὐτῆς, καὶ ἀδυνατοῦσα γὰρ διευθύρη τὸ βλέμμα ἔξω τοῦ ὀρίζοντος τῆς Σπάρτης, παραβάτις ἐγένετο τῶν κοιωνικῶν νόμων, καταπνίξασα ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν τέκνων αὐτῆς τὰ γενικώτερα αἰσθήματα τῆς στοργῆς καὶ φιλανθρωπίας· ὅθεν, ζήσασα βίον πρόσκαιρον καὶ σύντομον, θάπτεται ὑπὸ τὰ ἴδια αὐτῆς τείχη. Ἡ δὲ κοιωνία τῶν Ἰώνων Ἀθηναίων, ἀτερίζουσα διηλεκτῶς πρὸς τὸν εὐρύτερον τῆς ἀνθρωπότητος κύκλον, ἔστρεψε κατὰ τὴν νομοθεσίαν ἅπασαν τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τοὺς ἄλλους τρεῖς ὁμοκέντρον κύκλους, καὶ συγκρατοῦσα μετὰ στοργῆς τὴν ἐνότητά κατὰ τὴν διακομιτῆν τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, νομοθετικῶς ἐγένετο τῶν συγχρόνων αὐτῇ λαῶν· συνεχίζει δὲ τὸ ἔργον αὐτῆς ἐν πλείστοις μέχρι σήμερον, ὑπογραμμὸς γενομένη τῶν καθ' ἡμᾶς πολιτειῶν καὶ κοιωνιῶν. Διὰ δὲ τοῦ φιλανθρώπου τούτου βίου ἀπεκάλυψεν ὑμῖν τὰ

ὕψηλὰ μυστήρια, δι' ὧν προάγονται ὑψηλαὶ καὶ εὐγενεῖς ὑπάρξεις, ἐν αἷς ἡ ἀληθὴς ὑπετυπώθη τοῦ βίου τέχνη.

Τοιαῦτά εἰσι, φιλῶνται, τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τοῦ βίου, ὅταν βάσις αὐτοῦ δὲν ᾖ τὸ ἄτομον ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης, ἤτοι ἡ φιλανθρωπία. Κατὰ ταύτην ἡ Σχολή, ἀναλαμβάνουσα καὶ συμπληροῦσα τὸ ἔργον τοῦ οἴκου, πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἱερόν, ἐνθα μυσταγωγοῦνται τὰ μεγάλα τῆς πατρίδος, τῆς κοινωρίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος συμφέροντα διὰ τῆς ἀληθοῦς μοράδος τῆς ἱερᾶς τοῦ οἴκου ἑστίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἡ διδάσκαλος πρέπει νὰ ᾖ καὶ παιδαγωγός.

Μ' ἐρωτᾶτε, φιλῶνται, ἂν ἡ ἀκριβὴς θέσις τῶν διδασκῶν ἐν τῷ προγράμματι, ἡ κατὰ ἄλλοις τῆς διδασκαλίας εὐλῆς διακομὴ καὶ ἡ γνώσις τοῦ τρόπου τῆς μεταδόσεως τούτων δὲν ἐξασφαλίζωσιν ἀρκούντως τὸ ὑμέτερον ἔργον κατὰ τὴν εἰδικωτέραν ἐφαρμογὴν τῶν τῆς παιδείας ἀρχῶν. Ἡ δὲ ἐρώτησις αὕτη, ἐν ἣ διακρίνω μετὰ στοργῆς τὴν ἀπειρίαν ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλομάθειαν, ἀνάγκην ἔχει πρὸς ἀπάντησιν ἐπιστήμης ὀλοκλήρου ἠτις τὴν διάπλασιν αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ παιδευομένου σκοποῦσα, περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ ἔργον αἰώνιον, ἐν ᾧ ὑπετυπώθησαν κατὰ καιροὺς αἱ ἀληθεῖς καὶ ὑψηλαὶ τοῦ ἀνθρώπινου βίου φάσεις· μ' ἐρωτᾶτε λοιπὸν ἂν ἡ διδάσκαλος πρέπη νὰ ᾖ καὶ παιδαγωγός. Καὶ ἄριστος

ρεῖτε, φιλῶνται κόραι, ὅτι πάντων μὲν δυνατὸν νὰ ᾖ καὶ ἡσθε κάτοχοι, στεροῦμεναι ὅμως παιδαγωγικῶν γνώσεων ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐπιτύχητε τοῦ σκοπομένου ; ὅθεν ἀντιπάσης ἀλλῆς νοθεσίας παραπέμπω ὑμᾶς εἰς τὴν μελέτην τῶν μεγάλων παιδαγωγῶν, ὧν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς περὶ παιδείας ἰδέας εἰδικώτερον ἐδίδαξα ὑμῖν ἐν τῇ Σχολῇ ἡμῶν, καὶ τῶν ὁποίων τὴν ἐφαρμογὴν ἐπειράθημεν κατὰ τὰς ἀσκήσεις τῶν ἐν τῷ διδασκαλικῷ γυμνασμάτων ὑμῶν. Ταύτας λοιπὸν τὰς γνώσεις καὶ πλείστας τούτων, ὧν πλήρης ἐστὶν ὁ 19^{ος} αἰὼν διὰ τὴν κατ' ὄλλορον ἐπιγενομένην ἀναμόρφωσιν τοῦ παιδευτικοῦ συστήματος, καλὸν εἶναι καὶ ἀναγκαῖον νὰ καλλιεργῆτε ἐπιμελῶς καὶ ἐπισταμένως, ὅπως κατορθώσωσιν ἀκριβέστερον αἱ σχέσεις καὶ ἡ πολιτεία ὑμῶν πρὸς τὴν σχολὴν· ἐπειδὴ αἱ ἀτομικαὶ παρατηρήσεις καὶ ἡ ἀτομικὴ πείρα δὲν δύνανται μόνα νὰ ἐπαρκέσωσι, διότι, μέχρις οὐ διὰ τῶν ἀτομικῶν ὑμῶν παρατηρήσεων στοιχειωθῆτε, καταρτίζονται ἕξις πρὸς τὰς ὁποίας πολλακτικῶς ἀνεπιτυχῶς εἰς τὸ μέλλον θέλετε προσπολεμεῖ· διὸ εἰς τὰς θεωρητικὰς ὑμῶν γνώσεις καὶ τὰς πρακτικὰς προσθέτουσαι τῶν μεγάλων παιδαγωγῶν πείρας, ἐπισφραγίζετε ἐκάστοτε ταύτας διὰ τῶν ὑμετέρων ἀτομικῶν παρατηρήσεων καὶ πειρῶν.

Εἶναι φαινόμενον λυπηρόν, ἀλλὰ πολλακτικῶς συνηθέστατον καὶ παράδοξον ἅμα, πῶς νέοι καὶ νέαι, ἄπειροι καὶ ἄμοιροι καὶ τῶν ἐσχάτων τῆς παιδαγωγίας ἀρχῶν καὶ γνώσεων, παρέχουσιν ἑαυτοὺς ἀτοχειροτόμητους παιδαγωγοὺς τῶν νεωτέρων, ἐπαρκούμενοι εἰς τὰς ὀλλῆρας γνώσεις δι' ὧν ἐπλουτίσθη ἡ διάροια αὐτῶν ἐν τοῖς σχολείοις. Ἐνῶ αὐτοὶ οὕτοι, βεβαίως, πρεσβεύουσιν ἀδι-

στάκτως, ὅτι πρὸς πᾶσαν ἄλλην βιοτεχνίαν προαπαιτεῖται ἀπαραιτήτως πλήρ τῶν θεωρητικῶν γνώσεων καὶ χρόνος τις μαθητείας πρακτικῆς. Ὁ σιδηρουργὸς π.χ. ἔχει ἀνάγκη μακρᾶς καὶ ἐπιμόχθου μαθητείας, ὅπως ἀποβῆ ἀτόθυμος ἐργάτης· ὁ κρηπιδοποιοὺς πολυετοῦς ἀσκήσεως καὶ πείρας, ὅπως ἢ κύριος τῆς βιοτεχνίας ταύτης κ.λπ. ἢ δὲ ὑψίστη τῶν ἐπιστημῶν, δι' ἧς σκοπεῖται ἢ διάπ.λασις τοῦ κοινωρικοῦ ὄντος διὰ τῆς ὑγιοῦς καὶ καταλλήλου καλλιεργείας τῶν ἐν αὐτῷ θεῶν δυνάμεων, δύναται ἄρα νὰ ἦναι τόσον εὐχερῆς, ὥστε ἕκαστος, ἄνευ ἰδίας τιρὸς προπαρασκευῆς, νὰ ἦναι καὶ παιδαγωγός; παιδαγωγός, λέγω, παρὰ τοῦ ὁποίου ἀπαιτοῦσιν αἱ κοινωρικαὶ ἀνάγκαι σπουδῆν ἐμβριθῆ τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀπείρων ἠθικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων, κατὰ τὰς πρὸς τὸν Θεόν, τὸν κόσμον καὶ τὸν πλησίον σχέσεις;

Γινώσκετε βεβαίως καὶ ὑμεῖς, ἀγαπηταὶ φίλοι, ὅτι πρέπει ἀπὸ τῆς ἔδρας πρὸς τοὺς περὶ ὑμᾶς νὰ διδάξητε, καὶ γινώσκετε ἴσως πλεον τῶν ἀπαιτήσεων τῶν γονέων, ἀρχοῦσιν ἄρα ἡμῖν αἱ γνώσεις αὐταὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐντολῆς; Τοῦτο μάλιστα ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν οἰκοδιδάσκαλον, ἥτις, διὰ τὴν παρουσίαν τῶν γονέων, μεριζομένη τὴν εὐθύνην τῆς παιδεύσεως μετ' αὐτῶν, μονομερῆς ἐπιτελεῖ καθήκον. Ἄλλ' ἡμῖν πᾶσα μονομερῆς διδασκαλία καὶ ἐνέργεια ἐστὶν ἐπιβλαβεστάτη πρὸς τὴν ἀγωγὴν, διασπῶσα τὴν ἐνότητα τῆς παιδεύσεως, ἧς ἄνευ ἀτελής ἀποβαίνει ὁ πρακτικὸς βίος. Παρατηρήσατε τὸν διδάσκαλον ἐκεῖνον, τὸν ἱκανὸν καὶ διακεκριμένον κατὰ τὰς γνώσεις, τὸν εὐγενῆ καὶ ἀγαθὸν ὡς πρὸς τὴν καρδίαν, τὸν πλήρη ἀνταπαρνήσεως καὶ ἀφοσιώσεως ὡς πρὸς τὰς σχέσεις, πῶς ἀπέβη παίγιον καὶ τῶν ἀσθενε-

στάτων αὐτοῦ μαθητῶν! Παρακολουθήσατε τὰς ἀνωμαλίας ἄλλων ἀνδρῶν, ἰσχυροτάτην ἐχόντων θέλησιν, πῶς ἀδυνατοῦσι νὰ καθοδηγῶσιν ἡρέμα τὴν ἄστατον καὶ ἄτακτον θέλησιν τῶν μαθητῶν αὐτῶν! Ἴδετε τὴν ἀφωσιωμένην ἐκείνην διδάσκαλον, πῶς διὰ τοῦ ὑπερβολικοῦ ζήλου καὶ τῆς παραδειγματικῆς, ἀλλ' ἀκαίρου αὐτῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὰς μαθητείας, δι' ἑλλειψῶν παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, κατετάραξε τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς αὐτῆς καὶ ἀδυνατεῖ νὰ προσπολεμήσῃ τὰς μακρὰς ὀπισθοβουλίας καὶ κακοτροπίας τῶν ὑπ' αὐτήν! Ὅθεν ἀπαραίτητος κατὰ ταῦτα παρίσταται ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἢ διδάσκαλος διὰ πεπειραμένων θεωρητικῶν τε καὶ πρακτικῶν παιδαγωγικῶν γνώσεων ἀποβῆ καὶ παιδαγωγὸς τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, ἧς τὰ μὲν σπέρματα φύσει ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσιν, ἀναπτύσσονται δὲ διὰ τῆς ἔμπροστος καὶ ἐπιμόνου ἀσκήσεως τῶν ἀρχῶν αὐτῆς ὑπὸ τὰς πεφωτισμένας ὁδηγίας πεπειραμένων παιδαγωγῶν. Ἡ δὲ τοιαύτη προπαρασκευὴ ἀπὸ τιρῶν ἐτῶν ἀπέβη εὐκολωτέρα, διὰ τὸ πλῆθος τῶν πρὸς τοῦτο ἐκδιδομένων παιδαγωγικῶν μελετῶν. Αἱ δὲ κόραι τῶν ἡμερῶν μας δὲν εἶναι τόσον εὐάγωγοι, ὡς ἦσαν πρό τιρῶν ἐτῶν, ὅτε ἐπεκράτει διὰ τὴν τῶν ἠθῶν ἀπλότητα ἢ ὀπωροδήποτε ἐν τῷ οἴκῳ τῆς ἀγωγῆς ἐνότης. Ὅχι, ἀδελφοί, νῦν διὰ τὴν ἐπιδρομὴν πολλῶν ἀναρμύστων καὶ ξεικῶν ἐθῶν καὶ ιδεῶν, οὐ μόνον αἱ μαθήτριά ὑμῶν θέλουσι πολλάκις ἀντιστρατεύεσθαι πρὸς τὴν εὐόδωσιν τοῦ σκοποῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ γονεῖς καὶ κηδεμόνες αὐτῶν θέλουσι προβάλλει ὑμῖν δυσκολίας οὐ σμικρὰς καὶ πολλάκις δυσυπερβλήτους. Τὸ δὲ κακῶς ἐννοούμενον συναισθημα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἀναστατοῦν καὶ συνταράσσειν

τὰς ἀπαρασκευάτους πρὸς ταύτην τῆς κοινωρίας τάξεις, πολλὰκις ἐπηρεάζει κακῶς καὶ αὐτὸν τὸν οἶκον, ἐλλειπούσης δὲ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς οἱ ἄνθρωποι ἀποβαίνουνσι θρασύτεροι καὶ βιαιότεροι εἰς μόνην τὴν φωνὴν τοῦ ἐγωϊσμοῦ τελειότες τὸ οὖν αὐτῶν. Ὁ δὲ σκοπὸς τῆς παιδεύσεως, ἕνεκα τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀγωγῆς ἀπὸ μέσου βιωτικοῦ παρίσταται αὐτὸς ὁ τοῦ βίου σκοπός. "Ὅθεν ἢ πρὸς ἐπίδειξιν τάσις, ἢ ματαιότης, καὶ αἱ παράλογοι τοῦ οἴκου ἀπαιτήσεις δυσχερεστάτην καθιστῶσι τὴν πρὸς τὸ ἔργον ἀπαιτουμένην ἐνότητα." Ἴδετε λοιπὸν καὶ λογίζετε πρὸς τίνας δυσκολίας ἔχετε νὰ παρασκευάσητε ἑαυτὰς διὰ τῶν παιδαγωγικῶν μελετῶν, ὅπως διαπαιδαγωγοῦσαι τὰ πνευματικὰ ὑμῶν τέκνα μὴ παραβλάπτητε, ἐξ ἀγροίας ἢ ἐκ πάθους μικρολόγου, τὰ ἱερὰ τοῦ οἴκου καὶ τῆς κοινωρίας συμφέροντα. Διὰ νὰ ἐπιτύχητε δὲ εἰς τὸ ἔργον πρέπει ἀγρύπτως καὶ ἀνεκδότως νὰ σπουδάζητε ἐν ὑμῖν αὐταῖς τὸν ἔξω ἄνθρωπον καὶ νὰ προσαρμολῆτε τὰς γνώσεις καὶ τὰς πράξεις ὑμῶν πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ τὰς περιστάσεις, συγκρατοῦσαι εὐλαβῶς τὴν ἀρχὴν, τὸν σκοπὸν καὶ τὰ μέσα πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ἐντολῆς ὑμῶν. Οὕτω δὲ οὐ μόνον τὴν εὐνοίαν, τὸ σέβας καὶ τὴν ὑπόληψιν τοῦ κοινοῦ θέλετε προσελεύσει εἰς ἑαυτὰς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγάπην τῶν γονέων καὶ τῶν μαθητριῶν ὑμῶν θέλετε ἔχει ἀδιάσπαστον. Τοιοῦτοι λοιπὸν εἰσιν οἱ λόγοι δι' οὓς πᾶσα διδάσκαλος πρέπει νὰ κατέχη καὶ παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

Περὶ τῶν σχέσεων τῆς παιδαγωγοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.

"Ἐχω ἐνώπιόν μου, ἀγαπηταὶ συνάδελφοι, τὰς ζωνρὰς ὑμῶν ἐνστάσεις καὶ παρατηρήσεις, ἃς ἐν εἶδει ἐρωτήσεων κατὰ τὰς διακοπὰς ταύτας, ἐκάστη κατὰ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς καὶ τὰς ἐνδεχομένας δυσχερείας, ἐν ἐρωτήμασι μοι ἀπεπέμφατε. Ζητεῖτε δὲ νὰ δογματῶ, ὡσαεὶ ἦτο δυνατόν, τὴν τε θέσιν καὶ τὴν σχέσιν ὑμῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Τίς δύναται ποτε νὰ προΐδῃ τὰς φάσεις καὶ τὰς περιπτώσεις τοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις βίου, ὧν ἐκάστη δι' αὐτὸν τὸν ἀκατάρτιστον κοινωρικὸν ἡμῶν βίον καὶ τὴν ποικίλλαν τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰς κρατούσας ἀρχάς, πολιτικὴν, ἐκκλησιαστικὴν καὶ κοινωρικὴν, ἀπέλρονος παρουσιάζουσι τὰς φάσεις τοῦ βίου; διόπερ καίπερ ἐπιθυμοῦσα νὰ ὀρίσω διὰ κανόνων τὴν ὑμετέραν πολιτείαν, ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ τοῦδε ἡ πορεία ὑμῶν, δὲν θέλω καὶ δὲν δύναμαι νὰ πράξω τοῦτο διὰ δύο οὐσιώδεις αἰτίας· καὶ διότι, ὀρίζουσα τὰς σχέσεις ὑμῶν διὰ κανόνων, ἀφαιρῶ τὴν ἀυτοθυμίαν τοῦ βίου καὶ τὰς ἀτομικὰς κατ' ἀνάγκην γερησομένας παρατηρήσεις, καὶ διότι σέβομαι πλείοτερον τὴν πείραν τὴν ἐν ταῖς δυσχερείαις, ἢ τὰς θεωρίας κατὰ τὰς ἐλευθέρως ποιητικὰς μᾶλλον ἢ ἀκριβεῖς ἀντιλήψεις.

Διὰ τὸν λόγον λοιπὸν τοῦτον, γερικὰς μόνον ἰδέας δύναμαι ἐν συνειδήσει νὰ προτείνω ὑμῖν, ὑποβάλλουσα ταύτας ὑπὸ τὴν μέλλουσαν ἐκσυνείδητον ὑμῶν καὶ πεφωτισμένην πείραν.

Καὶ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν, διὰ τὰς πρωτοπείρους τῶν παιδαγωγῶν ἤθελον κατ' ἀρχὰς προτιμῆσαι θέσιν τινα ἐπαρχιακῆν, ἔνθα αἱ δυσχερεῖαι εἰσιν ἥττορες, ἢ δὲ ἐκτίμησις τῶν γινομένων μείζων. Ἄλλ' ἂν ἀνάγκαι ἐθνικαί, ἢ λόγοι κομματικοί, ἢ σάλος βιωτικὸς ῥιψώσιν ὑμᾶς ἐν τινι τῶν πρωτευουσῶν πόλεων τῆς ἐλευθέρας ἢ δούλης Ἑλλάδος, ὁμολογῶ, ὅτι τὸ ἀγαθέρον καθῆκόν ἐστι δυσκολώτατον καὶ ἀπαιτεῖ πολλὴν τὴν μελέτην καὶ τὴν προσοχὴν. Ἐνταῦθα, διὰ τὴν συγχρῆν καὶ πυκρῆν ἐπαφὴν τῶν κατοίκων πρὸς τοὺς ξένους ἢ τὴν ἐπιμιξίαν καὶ τὰς συγγενικωτέρας σχέσεις πρὸς αὐτούς, καθίσταται δυσπολέμητα σχεδὸν τὰ ἐκ τῆς μετατροπῆς τοῦ βίου προερχόμενα κακὰ· ἅτινα πλείστοι γονεῖς φιλόστοργοι ἐξ ἀγνοίας ἀσπάζονται πολλάκις, ὡς τὰ διαπλαστικὰ τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τοῦ ἡμετέρου βίου στοιχεῖα, ὑποβιάζοντες ἐνώπιον τῶν τέκνων αὐτῶν τὸν ἀφελῆ, ἀλλὰ πλήρη ἀρετῶν κοινωρικὸν καὶ ἐθνικὸν ἑαυτῶν βίον, καὶ προσδεχόμενοι τὰ ὅλως ἀνοίκεια καὶ ἀνάρμοστα τῷ ἑλληνικῷ οἴκῳ ξενικὰ στοιχεῖα κατὰ τὰς μυχιόνας σχέσεις τοῦ οἴκου. Καὶ διὰ τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν ταῖς ἑαυτῶν κοινωρίαις ἐπιβάλλουσι πολλάκις τὰς ἐσφαλμένας αὐτῶν καὶ πεπλανημένας περὶ ἀγωγῆς ιδέας καὶ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοὺς καὶ περὶ αὐτούς, ὅπερ καθιστᾷ τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ δυσχερέστατον. *Τίνα λοιπὸν πορείαν μέλλετε ῥ' ἀκολουθήσετε οὕτω περιστοιχοῦμεναι;* Ἰδετε, οἱ μὲν κρατοῦντες καὶ ισχυρόντες ἔχουσι τὴν πλειονοφνηφίαν καὶ τὴν ἰσχύϊν, ἡμεῖς δὲ ἔχετε μόνους συμμάχους τὴν συνείδησιν καὶ τὴν πρὸς ὑμᾶς πίστιν, ἀφοσίωσιν καὶ συμπάθειαν τῶν ὀλίγων, οἵτινες πολλάκις ἀναγκάζονται ῥὰ ὑποχωρήσωσι τοῖς πολλοῖς. *Τίνα λοιπὸν ὁδὸν θέλετε*

ἀκολουθήσει; Ἄν μὲν ἀμέσως καὶ μετὰ τόλμης τὰς ἐμπνεύσεις μόνον τῆς ὀρθῆς καὶ ἐμπνευσμένης ἀκολουθήσῃτε συνειδήσεως καὶ ὑπαγορεύσεις, ἀσχέτως πρὸς τὰς ἐπικρατούσας ιδέας τῶν περὶ ὑμᾶς, μετ' ὀλίγους ἴσως μῆρας θέλετε ἀπολέσει καὶ τὴν θέσιν ὑμῶν καὶ τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας. Ἄν δὲ τοῦναντίον εἰς τὰς παραλόγους ἢ καὶ ἐσφαλμένας ἐνδύσητε τῶν περὶ ὑμᾶς γνώμας, ὅπως τὴν εὐνοίαν αὐτῶν προσκτήσῃτε ἐνκολώτερον, θέλετε προδώσει ἀστόργως τὴν ἀφελῆ πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν τῶν ὀλίγων καὶ τιμώντων ὑμᾶς γονέων καὶ φίλων, θέλετε προδώσει, λέγω, τὸν πατρικὸν οἶκον τῶν μαθητριῶν ὑμῶν, ὅστις ἀγαμέμει τὴν δι' ὑμῶν κατὰ τὰ πάτρια διάπλασιν τῶν μελῶν αὐτοῦ. *Ναί, φίλιταται, ἐνταῦθα ὁ ἀγὼν εἶναι δυσχερῆς, ἀλλὰ περὶ τοῦ δικαίου πρόκειται.*

Τὰ δὲ ἀπρεπῆ καὶ ἀνοίκεια ὁράματα καὶ ἀκροάματα, ὧν πλήθουσι συνήθως αἱ πρωτεύουσαι, καὶ τὸ ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως προκύπτον, θέλητρον, θέλουσιν ἐπανξάνει ἐνίοτε τὰς δυσκολίας τοῦ παιδαγωγικοῦ ὑμῶν ἔργου. *Πῶς λοιπὸν θέλετε οἰκονομήσει τὰς περιστάσεις ὑμῶν;*

Ἐν καὶ μόνον δύναται ῥὰ περισώζῃ ὑμῖν τὸ θάρρος καὶ ῥὰ παρέχῃ δύναμιν ἀληθῆ πρὸς τὸ ἔργον· ἢ ἀληθῆς καὶ ἀνυπόκριτος κατὰ Χριστὸν ἀγάπη ὑμῶν πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὰ φίλιτατα αὐτῶν τέκνα, μετὰ τῆς ἀδιασπάστου καὶ εἰλικρινοῦς συμπαθείας πρὸς τὰ γινόμενα. Κατὰ ταῦτα, ἀσπαζόμεναι μὲν ἐκ τῶν ἐναντιουμένων τὰ ἀβλαβῆ, τὰ σπουδαίως παραβλάπτοντα τὸ ἦθος τῶν ξενιζόντων ἐθίμων προσπαθεῖτε ἐν μετριότητι ῥὰ ἐξελληνίζετε πρὸς τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν πνεῦμα ἤρρον οὐδὲν τῶν καθ' ἡμᾶς τόσοσ ἠθοφθόρον εἶναι, οἷα

τὰ θεάματα καὶ ἀκροάματα ἐν τῷ θεάτρῳ καὶ τῇ αἰθούσῃ, ἀφ' ὧν δυστυχῶς ἐλλείπει συνήθως ἡ ὑψηλὴ ἀντιληψίς καὶ ἡ καλλιτέχρος παράστασις τῶν ἀφορώντων τὸν βίον. Ἀντιπαραστήσατε εἰς τὰς περὶ ὑμῶν τὸ κατὰ τοὺς πατέρας ἡμῶν θέατρον, τὸν σκοπὸν τοῦ ποιητοῦ, τὴν ἀγαθὴν ἐπιρροὴν τῆς παραστάσεως ἐπὶ τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων. τῶν λαῶν, τὸ ἕφος τοῦ χαρακτῆρος τῶν παριστανομένων, ἐξεγείρετε ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν τὸν πόθον τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων τῶν μεγάλων ἐκείνων ποιητῶν· παραστήσατε ἐπὶ τὸ γελωιδέστερον τὴν ταπεινὴν ἠτταν τῆς ψυχῆς ὑπὸ τὰ ἀγενῆ πάθη, ἧτις ἐστὶ δυστυχῶς ἡ βάσις τοῦ ρεωτέρου ἐλαφροῦ δράματος· καταστήσατε καταφανῆ τὴν ἐν αὐτῷ ταπεινώσει τοῦ ἠθικοῦ ὄντος· ὁδηγεῖτε ἡμεῖς αὐταὶ ἐν ἀνάγκῃ, καὶ ὅταν ἀρμόζῃ, τὰς πρεσβυτέρας τῶν μαθητριῶν ὑμῶν εἰς τὸ θέατρον ἢ καὶ εἰς τὴν αἰθουσαν, κρατοῦσαι τὸ κριτήριον τῆς ἀφελοῦς ἀλλὰ παθητικῆς αὐτῶν διανοίας ὑψηλότερον, καὶ θέλετε ἐξάπαρτος ἰδεῖ αὐτὰς ἀποτροπιάζουσας πρὸς τὰ κακῶς γινόμενα, ὅπερ τὰ μάλιστα θέλει συντελέσει εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ. θέλει ὑψωθῆ ἡ ἐντολὴ τῶν θεαμάτων, θέλει γεννηθῆ ὀρεξις πρὸς τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ γενναῖα, ἡ δὲ ρεωτέρα γενεὰ θέλει ἀπειλῆει πρὸς τὸ παρελθόν, ἀφ' ὅπου αἱ ἐμπνεύσεις τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν προέρχονται βίου, ἐξ οὗ μετὰ χρόνον παρασκευῆς δύναται τὰ ἐκπηγασθῆ τὸ ἐθνικὸν δράμα καὶ τὰ χαρακτηρισθῆ τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν θέατρον.

Τί ἐπιβλαβέστερον ὑπάρχει τῆς καθ' ἐκάστην ἀλλαγῆς τῆς γυναικείας ἐνδυμασίας καὶ τί καταστρεπτικώτερον τούτου πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ οἴκου, ἐν ᾧ ὑπὸ τὴν λα-

θάνουσαν ἰδέαν τῆς φιλοκαλίας ἐξυπηρετοῦμεν φεῦ! τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις τῆς φιλαρεσκείας καὶ πολυτελείας; Διδάξατε πρὸς θεραπείαν τοῦ λανθάνοντος τούτου κακοῦ, διὰ τῆς ἰδίας ὑμῶν ἐνδυμασίας, τὰς ἀρχὰς τῆς ὀρθῆς καὶ καλῶς ἐννοουμένης φιλοκαλίας· ἐπιζητεῖτε κατὰ τὴν ἐνδυμασίαν τὴν λογικὴν καὶ ἀρμόζουσαν τῷ ἀνθρώπῳ καλαισθησίαν, ἐν τῇ ἀρμοσίᾳ τῶν χρωμάτων καὶ τῷ τῶν χρωμάτων συνδυασμῷ τῆς ἐνδυμασίας, μετὰ τῆς δεούσης οἰκονομίας, καὶ ταχέως θέλετε ὑποβοηθήσει τὴν καλαισθησίαν τῶν ὑμετέρων μαθητριῶν εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τοῦ φιλαρέσκου καὶ ἀπρεποῦς καλλωπισμοῦ καὶ τῆς σεμνῆς καὶ ἐλληνοπρεποῦς φιλοκαλίας. Τοιαῦτη τις περίπου, φιλτάται κόραι, εἶναι ἡ μέθοδος, δι' ἧς δύνατον εἶναι τὰ βελτιώσωμεν τὰ βελτιωτέα.

Καθ' ἣν ὅμως περιστάσειν αἱ μαθήτριάς ὑμῶν ἐπὶ τῶν γονέων αὐτῶν τοὺς παραλογισμοὺς καὶ τὰς ἀνωμαλίας ἐκείνας παρατηροῦσαι, κατὰ τὴν ὑμετέραν διδασκαλίαν ἐρυσθριῶσι καὶ σπεύδουσι τὰ ὑποβιάσασιν ἐν τῷ γῶ τὸν βίον τῶν γονέων αὐτῶν, προσέξατε, πρὸς Θεοῦ! μὴ ἀφήσητε τὰ διαφύγη ὑμῶν ἢ περιστάσεις αὐτῆ ἀμελέτητος· ἐπειδὴ ἄλλως συντελεῖτε εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀπαραιτήτου τῶν παιδῶν σεβασμοῦ. Εἶναι στιγμὴ δυσχερῆς, ὁμολογῶ, ἀλλ' ἱερὰ εἶναι στιγμὴ, καθ' ἣν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀκάκων κορασιῶν ἀνατέλλει ἡ ἀληθὴς τῆς φιλοκαλίας ἰδέα, ἀλλὰ διὰ τὴν ἄγνοιαν τῶν γονέων περὶ τὰ τοιαῦτα κινδυνεύει τὰ χαλαρωθῆ καὶ ἡ ἠθικὴ σχέσις τῶν κορασιῶν πρὸς τοὺς γονεῖς. Εἶναι, λέγω, στιγμὴ σπουδαία. Πληρώσατε τότε τὴν ψυχὴν ὑμῶν τῆς ἀληθοῦς συμπαθείας καὶ στοργῆς, ἣν ὁ ὑγαιῶν πρὸς τὸν νόσοντα τρέφει, ἐντείνετε τὴν

πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην ὑμῶν, ἀποδίδουσαι τὸ κακὸν εἰς τὴν ἀλλοτρίῃ τῶν χρόνων καὶ τῶν περιστάσεων ἐξεγείρατε ἐν ταῖς καρδίαις τῶν μαθητῶν ὑμῶν τὸν δίκαιον σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀφελῆ καὶ ἄκακον ἄγριον καὶ τὸ ἐρῶθημα ἐκεῖνο τὸ πρῶτον θέλει μετατραπῆ μυστηριωδῶς πῶς εἰς αἶσθημα ἱερὸν καὶ σπουδαῖον, οἷον κατέχει τὴν καρδίαν τοῦ ὀργῶντος ρεαρίου ἐνώπιον ἀσθεοῦς πολιᾶς καὶ σεβαστῆς μορφῆς γέροντος. Τοιαύτας λοιπὸν, ἀγαπηταί μοι φίλοι, μετερχόμενοι μεθόδους, δύνασθε νὰ μετατρέψῃτε πᾶν κακῶς ἔχον εἰς ἀγαθόν, ὅτε μάλιστα διὰ τὴν ἀρμονίαν τοῦ βίου τὸ παρὸν πρέπει κατ'ἀνάγκην νὰ φαίνεται συνέχεια τοῦ παρελθόντος. Οὕτω δὲ καὶ μόνον δυνατὸν νὰ ἐλπίσῃτε γενναίους τοὺς καρποὺς τῶν ἀγῶνων ὑμῶν.

Ἔστε προσεκτικαὶ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐξωτερικοὺς τρόπους τῶν μαθητῶν ὑμῶν, ἀλλ'ἀποφεύγετε ἐπιμύρως τὸ κομψευτικὸν τῶν τρόπων, ὅπερ ἐστὶν ὁλοῦς ἀνάρμοστον εἰς τὸν χαρακτήρα τῆς Ἑλληνίδος. Ἐξευγενίζετε τὴν ψυχὴν ἀνὰ πᾶσαν αὐτῆς σχέσιν καὶ θέλετε ἰδεῖ καὶ τὸν ἐξωτερικὸν ἄνθρωπον ἐξωραϊζόμενον. Ταῦτα λοιπὸν καὶ πλείστα τοιαῦτά εἰσι τὰ σχετιζόμενα ὑμᾶς ἀμέσως πρὸς τὸν ἔξω κόσμον καὶ ἔνθα πολλακίς πλείστοι τῶν σοφωτάτων παιδαγωγῶν δεινῶς ἐνανάγησαν.

Υπάρχουσιν ὅμως καὶ πλείστα πλεονεκτήματα εἰς τὰς μεγαλοπόλεις, ὧν ἡ συνδρομὴ ἐστὶν ἀξιολόγος κατὰ τὴν παιδείαν. Αἱ ἔθρικαὶ π. χ. ἑορταὶ διὰ τὴν παρουσίαν τῶν κυβερνητικῶν ἀρχῶν συντελοῦσιν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἐπίσχυσιν τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος. Τὰ σωζόμενα μνημεῖα κατὰ τε τὰς ἐκδρομὰς καὶ τοὺς καθημερινοὺς περιπάτους, οὐ μόνον τὰς ἱστορικὰς βοηθοῦσι γνώσεις,

ἀλλὰ καὶ στενώτερον καθιστῶσι τὸν ἠθικὸν σύνδεσμον μεταξὺ ὑμῶν τε καὶ τῶν μαθητῶν διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ αἰσθήματος. Τέλος, τὰ μουσεῖα, τὰ πολυτεχεῖα, τὰ ᾠδεῖα εἰσὶ κέντρα, ἐν οἷς μετὰ τέρψεως καὶ λεληθότως τὰ μέγιστα δύνασθε νὰ διδάξητε μαθήματα εἰς τοὺς περὶ ὑμᾶς. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐν ταῖς ὁδοῖς συνάρτησις ἀνθρώπων πεπολιτισμένων καὶ εὐεκτούρων συντελεῖ οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ κατ'ἰδέαν βίου.

Ἐξετάσωμεν νῦν καὶ τὰ κατὰ τὰς μικρὰς πόλεις καὶ κώμας τῶν ἐπαρχιῶν συμβαλλόντα πρὸς ἃς φαίνεται, ὅτι ἔχετε ἰδιάζουσαν συμπάθειαν καὶ ἀγάπην σεβόμενοι τὸ ἀπλοῖκόν αὐτῶν. Ἐνταῦθα βεβαίως θὰ εἴσθε ἀπηλλαγμένοι τῶν δυσχερειῶν ἐκείνων τῶν ἐν ταῖς πρωτευούσαις, διότι διασώζονται ἔτι τὰ ἀπλᾶ καὶ ποθητὰ ἦθη, δι' ὧν εὐκολώτερον διαπλάττεται ἡ ἀπρόληπτος καρδία, ὅπερ ἐστὶ μέγα τι κεφάλαιον τῆς παιδείσεως. Ἀλλ' ἐνταῦθα μάλιστα ἀναλαμβάνετε καὶ τὴν ὅλην εὐθύνην τῆς ἀγωγῆς τῶν μαθητῶν ὑμῶν, τὰς ὁποίας ἐν πίστει ἀκάκῳ καὶ πεποιθήσει παρέδωκαν ὑμῖν οἱ γονεῖς. Ἔσεσθε δ' ὑπόλογοι πρὸς πᾶν κακῶς ἔχον. Δὲν ἤθελεν ἴσως εἶσθαι ἀπὸ σκοποῦ, ἄν μικρὰς τινας ὁδηγίας προσέθετον ἐνταῦθα.

1) Ἡ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν σχέσις ὑμῶν ἔστω στενότερα καὶ τακτικώτερα, ἵνα συνεχισθῇ ἡ πάτριος ἐκείνη καὶ ἀγαθοποιὸς σχέσις τοῦ οἴκου πρὸς τὴν ἐκκλησίαν· ὅθεν κατὰ τὰς ἐπίσημους ἑορτὰς καὶ Κυριακὰς ἔστω καθήκον ὑμῶν, συγκεντροῦσαι ἐν τῇ σχολῇ τὰς μαθητῆρας, νὰ συνοδεύητε αὐτὰς ἐν τῷ ναῷ ἐκπροσωποῦσαι οὕτω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν μητέρα τῶν περὶ ὑμᾶς.

2) Εἶναι καθήκον ἐπίσης ἀναγκαῖον νὰ ἐπισκέπτη-

σθε τοὺς γονεῖς κατὰ τὴν ἐπέτειον αὐτῶν ἑορτῆν, ὅπως συγκρατῆται ἡ ἠθικὴ ἐνότης μεταξὺ τοῦ οἴκου καὶ τῆς σχολῆς. Λαμβάνετε δὲ μέρος ἐνεργὸν καὶ δεικνύετε ἀληθῆς ἐνδιαφέρον κατὰ τὰ μικρὰ δῶρα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, ὅτε τῆς καρδίας αὐτῶν οὐσῆς θερμότερας καὶ μαλακωτέρας, πολλὰς δύνασθε τῶν οἰκογενειακῶν καὶ καλλιεργήσητε ἀρετῶν, καὶ τὴν σχέσιν τοῦ οἴκου πρὸς τὴν κοινωρίαν νὰ καταστήσητε δηλοτέραν. Ταῦτα δὲ εὐλαβῶς πράττουσαι καὶ περὶ τὰς σχέσεις ὑμῶν ἐνσεβοῦσαι, μεταξὺ τῶν ἀπλοῦκῶν ἐκείνων καὶ ἀγαθῶν ἀνθρώπων θέλετε εὐκολώτερον δυνηθῆναι νὰ εὕρητε καὶ τὴν ὑμετέραν γαλήνην καὶ εὐτυχίαν.

3) Σπουδαιότατον ἐπίσης ὑμῶν μέλημα ἔστω ἡ ἐξέγερσις τῆς πρὸς τὴν γεωργίαν ἀγάπης, ἣτις τοσοῦτον ἐλλείπει παρ' ἡμῶν, καὶ ἐν ᾧ ὁ γλυκύτερος καὶ ὁ τιμιώτερος τρόπος τοῦ βίου εὕρηται, οὗτος ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἔχει ἡ πατρις.

4) Ἐξεγείρετε καὶ ὑψώσατε εἰς τὸν νοῦν τῶν περὶ ὑμᾶς τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐργασίαν, συντελοῦσαι εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς κατ' οἶκον βιομηχανίας διὰ τῶν ἐργασιῶν στοιχείων τῆς βραπτικῆς, ὑφαντικῆς, κλωστικῆς, πλεκτικῆς κ.λπ.

5) Συντελεῖτε, ὅσον οἶόν τε, διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ τε παρελθόντος καὶ ἐνεστώτος ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλογενείας καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ, ἀποφεύγουσαι τοὺς ἀκαίρους καὶ ἀροήτους ἐνθουσιασμούς, δι' ὧν ὑποπτος καθίσταται ἡ σχέσης μεταξὺ τῶν κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων ἐν ταῖς δεδολωμέναις τῆς πατρίδος ἐπαρχίαις. Τοῦναντίον μάλιστα συμφέρει κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ τὰς παρούσας

πολιτικὰς περιστάσεις νὰ συνδέωνται στενῶς καὶ εὐκρινῶς τὰ ἑτερογενῆ ἐκείνα στοιχεία, ἅτινα κοινὸς ἔχουσι νὰ πολεμήσωσιν ἐχθροὺς καὶ κοινὰ νὰ ὑπερασπισθῶσι δίκαια.

Καὶ μέχρι μὲν τούτων καίτοι δυνάμεναι νὰ ἐπαρκέσητε πρὸς τὰς ἐνδεχομένας ὑμῶν δυσχερείας, ἡ ὑμετέρα εὐθύνη δι' αὐτὴν τὴν διαρομὴν τῶν πρὸς τὰ τέκνα καθήκοντων μεταξὺ τῶν γονέων καὶ ὑμῶν, ἢ τε εὐθύνη καὶ τὰ καθήκοντα δὲν ἔχουσιν εἰσέτι τὴν ἀξίαν τοῦ σημείου ἐκείνου, ἔνθα συγκεντροῦνται ἀδιαίρετως ἀμφότερα καθήκοντά τε καὶ δικαιώματα γονέως καὶ παιδαγωγοῦ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐστίν. Ἀελογίσθητε, ἀγαθαὶ μου φίλοι, τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης ὑμῶν ἂν αἱ περιστάσεις ὑποδείξωσιν ὑμῖν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ στεγάσητε ὑπὸ τὴν μητρικὴν ὑμῶν στέγην καὶ πρὸς σκοπὸν τινα ἰδιον τῆς κοινωρίας κοράσια παρὰ τῶν ὁποίων προσδοκᾷ ἡ κοινωρία σπουδαίαν τινὰ ἐντολήν; Αἱ τρυφεραὶ αὐταὶ κόραι μακρὰν τῆς πατρικῆς ἐστίας καὶ τῆς μητρικῆς στοργῆς ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ συμπληρώσωσιν ἐν τῇ ὑμετέρᾳ ἀφοσιώσει καὶ ἀγάπῃ τὸ κενὸν τῆς καρδίας αὐτῶν. Πῶς θέλετε δυνηθῆναι νὰ διεγυρῆτε τὰς διαθέσεις ὑμῶν; Ἐμελετήσατε σπουδαίως τὴν εἰδικωτέραν ταύτην ἀποστολήν; Ἠρενήσατε πρὸς ταύτην εὐκρινῶς τὰ καθ' ὑμᾶς; Πόσον τὸ ἔργον ἐστὶ δύσκολον καὶ πόσον ἡ εὐθύνη ὑποκρύπτεται καὶ διαλαθάνει πολλάκις! Ἄν μὲν ἐγκολπωθῆτε τὰς περὶ ὑμᾶς τρυφερὰς καρδιακὰς μύνας πρὸς θεραπείαν τῶν ὑμετέρων στοργικῶν ἀποβλέπονσαι αἰσθημάτων, κινδυνεύετε ν' ἀποξενώσητε αὐτὰς τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν καὶ νὰ δημιουργήσητε δεσμοὺς ἄλλους, οὓς μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν αἱ μαθήτριαι

ἡμῶν θέλουσιν ἀναγκασθῆναι ἢ διασπάσασθαι ἀπορριπτόμεναι καὶ τρίτον καὶ συνταρασσομένην κατὰ τὴν καρδίαν. Οἱ δὲ γοεῖς ἀντὶ τῆς τρυφερᾶς καὶ ἀφωτισμένης θυγατρὸς θέλουσι προσδεχθῆναι αὐτὰς ψυχρὰς καὶ ἐν γένει κακοδαίμονας, μὴ δυναμένας ἢ συμβιβασθῶσι πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ οἰκιακοῦ βίου καὶ τὰ ἐν αὐτῷ καθήκοντα. Ὑμεῖς δὲ παραβάται τῶν πρὸς τὸν οἶκον καθηκόντων θέλετε στερηθῆναι τῆς εὐλογίας, ἢν ἐξ ἀνταρκλάσεως ἐκ τοῦ οἴκου ἠθέλετε προσελκεῖν εἰς ἑαυτάς. Ἄν δὲ τοῦναντίον ἐστρέψατε τὴν καρδίαν, τὸν ροῦν καὶ τοὺς πόθους τῶν μαθητριῶν σας πρὸς αὐτὸν τὸν οἶκον, συνεδέθητε δὲ μετ' αὐτῶν ἐν ἱερᾷ ἀγάπῃ πρὸς αὐτὴν ἀποβλέπουσαι τὴν κοινωρίαν καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς, τὴν τοιαύτην σχέσιν θέλει ἀκτινοβολεῖν ὁ βίος τῶν μαθητριῶν ὑμῶν αἰτίνας ὑπὸ τὴν ὑμετέραν φιλόστοργον ἐπιμέλειαν προαγόμεναι καὶ φωτιζόμεναι μετὰ δικαίας ἀνυπομονησίας θέλουσι παρασκευάζεσθαι πρὸς τὰς εὐλογίας τῶν γοεῶν αὐτῶν, ἀποφέρουσαι εἰς τὸν οἶκον τὴν γαλήνην καὶ τὴν χαράν. Πρὸς τὸν οἶκον, λέγω, ἑκείνον, ὅστις παρά τε τῆς θυγατρὸς καὶ τῆς συζύγου ἀπαιτεῖ θυσίας γενναίας, ἀνταπάρησιν ἠσύνχιον, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἠρωϊσμὸν οὐ τὸν τυγχόντα μάλιστα δὲ ὅταν πρόκηται ἀντικατάστασις πατρὸς, μητρὸς, ἢ καὶ ἀμφοτέρων, καὶ συζύγου. Ἐνταῦθα δὲ κείται τὸ ἀληθές πεδῖον τῶν γενναίων ἀγώνων, πρὸς οὗς δεόν ἢ παρασκευάσθητε τὰς περὶ ὑμῶν ἐγγενεῖς καρδίας.

Τὶ δὲ ἠθελε συμβῆναι, ἂν γενῆ ψυχρὰ καὶ ἀδιάφορος, ἐξ ἀνάγκης τινὸς κοινωρικῆς, δυσθύμως τὴν τυπικὴν μόνον ἐπιδιώκει τῶν καθηκόντων ἐκπλήρωσιν, οὐδόλως μερμηρῶσα περὶ τῆς ψυχικῆς καὶ ἠθικῆς εὐεξίας τῶν

περὶ αὐτῆς; φεῦ! ἢ εἰκὼν μόνον τοιαύτης τινὸς παιδαγωγοῦ θλίβει τὴν καρδίαν παντὸς φιλιανθρώπου. Αἱ περὶ αὐτὴν μαθήτριά, ἐστερημέναι τῆς δεούσης μητρικῆς στοργῆς ἢ τῆς γλυκείας μερίμνης πρεσβυτέρας ἀδελφῆς, αἰτίνας παρέχουσι συνήθως τῷ σχολικῷ βίῳ τὴν ἀληθῆ ἀρμοσίαν, πειθαρχοῦμεναι δὲ στρατιωτικῶς, ἐπιτελοῦσι τὸ ἑαυτῶν καθήκον ὑπὸ φόβου ὀρμώμεναι τὸ δὲ παρθεναγωγείον, ἀντὶ ἐστίας ἱερᾶς, ἀφ' ἧς δεόν ἢ ἀκτινοβολεῖ πᾶν ἐγγενὲς αἰσθημα καὶ πᾶσα δικαία στοργή, μεταβάλλεται εἰς εἰρηκτὴν, ἐξεγείρον εἰς τὰς ἀπαλὰς καρδίας τῶν ἐν αὐτῷ περυσλαχισιμῶν ἀνάλογα αἰσθήματα, ἀπρεπεῖς πόθους καὶ ὄνειρα οὐχὶ ἀφελῆ. Τὰ δὲ κοινωρικὰ αἰσθήματα, δι' ὧν συγκρατοῦνται αἱ ἐγγενεῖς σχέσεις, ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς σπαργάνοις διαστρέφονται καὶ καταστρέφονται, ἀφίροντα ξηρὰν καὶ ἄγονον τὴν καρδίαν. Ἐπὶ δὲ τοῦ μετώπου τῶν ρεωκόρων τούτων τῆς κοινωρίας δὲν ἐπιλάμπει πλέον ἢ ἰλαρὰ γαλήνη, τὸ ἀλάνθαστον τοῦτο δαίγμα ἐνσεβοῦσης ψυχῆς. Ἡ πατρις καὶ ἡ κοινωρία ἐνεπιστεῦθησαν αὐτῇ τὸ μέλλον τῶν φιλιῶν προσεδόκων παρ' αὐτῆς γενναῖα, ὑψηλὰ καὶ ἐγγενῆ αἰσθήματα πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἀπειρῶν καὶ ποικίλων κοινωρικῶν καθηκόντων, ὧν εἰκόνα παρέχει ἡμῖν ἀφθόρως ὁ ἐθνικὸς βίος, ἐν τῷ βίῳ τῶν μητέρων ἡμῶν ὅθεν διὰ τὴν πνευματικὴν τῆς Ἑλληνίδος φύσιν δὲν εἶναι ποιητικὴ τις ἀντίληψις αἱ Ἀρτιγόραι, Πηγελόπαι καὶ Ἀλκίσιτιδες ἐν τῷ ἑλληνικῷ οἴκῳ ἐπεκράτησεν ἐκάστοτε ἡ ἰδέα τοῦ καθηκόντος ἐπὶ τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Προσέχετε, πρὸς Θεοῦ, μὴ ἀστόργως καὶ ἀσπλάγχχνως μολύνετε τὰ θεῖα ταῦτα στοιχεία τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς! Φοβεῖσθε τὴν δι-

καίαν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν ἀπορφάγησιν τοῦ οἴκου μητέρων ἀφωσιωμένων καὶ τέκνων φιλοστόργων. Ἄρ τοιαῦτα μέλλωσι γὰρ ὡς τὰ ἀποτελέσματα τῆς παιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς, ὧ βέλτιον τότε, μυριάκις βέλτιον, ἢ σμερὴ τῶν μητέρων ἡμῶν ἀμάθεια. Ἄλλὰ μακρὰν ἀφ' ἡμῶν ἢ ἀποτρόπαιος αὐτῆ εἰκὼν. Ἐπιλάμπει, βλέπω, ἐπὶ τοῦ βλέμματός ὑμῶν ἢ πεποίθησις εἰς τὴν θείαν ἐκείνην ἠδονὴν τὴν καταλαμβάνουσαν τοὺς ἐπ' ἀληθεὶ πίστει παρασκευαζομένους.

Πιστεύετε, φίλταται, ἀληθῶς καὶ ἀνυποκρίτως εἰς τὸ θεῖον τοῦτο συναίσθημα; Κατέχει τοῦτο τὰς σκέψεις καὶ τὴν καρδίαν ὑμῶν; Ἔστε βέβαιαι ὅτι ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔργου θέλετε ἔχει τὴν εὐλογίαν τοῦ Ὑψίστου! Νομίζω δὲ ὅτι τὴν στιγμὴν ταύτην μαρτεῦω τὸ κατ' ἰδέαν τοῦ μέλλοντος χαρακτήρος τῶν μαθητριῶν ὑμῶν, ὅπερ ἐν τῇ διαοίᾳ ἐδημιούργησεν ἢ ἐνγενῆς ὑμῶν καρδία καὶ ὁ πόθος τοῦ καλοῦ. Βλέπω καὶ ἐγὼ μετὰ στοργῆς εἰς τὸ μέλλον τὰς κόρας, ἃς ἐπαιδαγωγήσατε, ἀσπαιρούσας πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ ἀγαμενούσας ἀσμένως τὴν στιγμὴν τὴν ἱερὰν, καθ' ἣν ὑμῶν τὴ τροφεία μετ' ἐγγύμωνος καρδίας ἀποδοῦσαι, σπεύδουσιν ὡς γενναῖοι στρατιῶται πρὸς τὸν πατρικὸν καὶ συζυγικὸν οἶκον, εἶθαι προσκαλεῖ αὐτὰς τὸ ἱερὸν καθῆκον. Ἐμαθον μὲν κατὰ θεωρίαν τὸ ἀγαθόν αὐτὰς σπουδαῖον ἔργον, εἰσὶ δ' ἔτοιμοι ἐν πάσῃ περιστάσει, ὡς ἀπασθῶσι γενναίως τὸ δύσκολον καὶ ἐπιμοχθον ἀγαθόν. Δὲν πλανῶσι μὲν τὴν πολυτίμιον αὐτῶν καρδίαν εἰς κόσμους φανταστικούς, ἀλλ' ἔμαθον γὰρ ἀγαπῶσι μέχρι θυσίας ἡρωικῆς, τὴν ἑαυτῶν ἀξιοπρέπειαν σεβόμεναι. Τοιαῦται ἔσονται αἱ πνευματικαὶ ὑμῶν θυ-

γατέρες. Ὑμεῖς δὲ χαίρετε, προσφιλεῖς τῆς πατρίδος κόραι, διότι οὕτω καλῶς ἠδυνήθητε γὰρ προσφέρητε τὸν φόρον καὶ τὰ τροφεία τῷ οἴκῳ, τῇ κοινωρίᾳ, τῇ πατρίδι καὶ τῇ ἀνθρωπότητι! Ἐγκύψατε ἐν ὑμῖν αὐταῖς καὶ ἴδετε! ἐπιστέφει ὑμᾶς ἢ ἱερὰ συνείδησις τῆς κοινωρίας καὶ εὐλογεῖ τοὺς ἀγῶνας ὑμῶν ὁ Θεός!!!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Περὶ τῆς θέσεως τῆς στοργῆς τῆς παιδαγωγοῦ.

Προβάλλετέ μοι ἀκάκως, φίλταται, τὰς περὶ στοργῆς ὑμετέρας ἐνστάσεις καὶ θεωρεῖτε, βλέπω, τὸ ζήτημα τοῦτο ἐκ τῶν οὐσιωδεστάτων τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήσῃς ὑμεῖς, αἱ πρὸ μικροῦ προθύμως ἀποδίδουσαι τὴν δικαιοσύνην καὶ ἐνθύτητα τοῦ χαρακτήρος τῶν διαπαιδαγωγούντων ὑμᾶς πολλάκις εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀληθοῦς στοργῆς ὑμεῖς, τῶν ὁποίων τὰς παιδικὰς ὀρέξεις πολλάκις προσεπάθησα γὰρ περιστέλλω ἐν μέσῳ δακρύων καὶ ἀθυρίας, ὅτε μάλιστα ἄλλοι ἴσως προθύμως ἠθέλον σπεύσει γὰρ ἰκαροποιήσωσι τὰς παιδικὰς σας ἐκείνας ἀταξίας. Δὲν μοι λέγετε τί συνέβη κατὰ τὸ ὀλιγοχρόνιον τοῦτο διάστημα τῆς ἀποφοιτήσεως ὑμῶν, ὥστε τοιαύτη γὰρ ἐπέβη ὑμῖν μεταβολὴ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου; Πῶς ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν τσαύτη σπουδαιότης προσετέθη εἰς τὸν ὑμέτερον ἐναίσθητον χαρακτήρα; Ποῖον εἶναι τὸ μυστήριον τῆς μεταβολῆς; Τὴν ἀπάντησιν τῆς ἐρωτήσεως ταύτης εὐρίσκω ἀποτετυπωμένην ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ βλέμματός ὑμῶν, ὅπερ, καίπερ τηροῦν τὸ ρεαριστὸν καὶ τὸ ζωηρὸν τῆς ἐκφράσεως, ἐμφαίνει

μοιμότητα σκέψεως, ἢν φαιδρύνει ἰλαρῶς ἢ ὑπὲρ τῶν ἄλλων μέριμνα καὶ στοργή. Ἐμάρτευσσα καλῶς τὴν αἰτίαν τῆς μεταβολῆς; « εὐθύνη τῶν περὶ ὑμᾶς » δὲν εἶναι αὕτη ἢ καλλιτέχρος δύναμις, δι' ἧς ἐτροποποιήθη ὁ ἐσωτερικὸς ὑμῶν βίος; θελον ὄντως καὶ σωστικὸν τὸ συναίσθημα τοῦτο, δι' οὗ καὶ μόνου ἀποκτῆ ὁ βίος τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ συναισθήματα καὶ τὰς εὐγενεῖς καὶ ὑψηλὰς ἐφάσεις. Δικαίως λοιπὸν, φιλεῖται φίλοι, καὶ ὑμεῖς, ἀναλαμβάνουσαι καθήκοντα εὐθύνης, ἐπιθυμεῖτε γὰρ μάθητε καὶ ποιός τις πρέπει γὰρ ἦναι ὁ χαρακτήρ τῆς στοργῆς ὑμῶν πρὸς τὰς περὶ ὑμᾶς διότι πολλάκις ἡ στοργὴ ὑμῶν καὶ ἡ ἀγάπη, ἕνεκα τῆς ἐσφαλιμένης αὐτῶν θέσεως, δύνατον ἴ' ἀποβῶσιν ἀφορμὴ πολλῶν ἀνωμαλιῶν καὶ κακοδαιμονίας.

Υπάρχει, φιλεῖται, ἀγάπη πρὸς τὰς μαθητριάς, καὶ ἀγάπη ὑπὲρ τῶν μαθητριῶν, χάριν αὐτῶν τῶν μαθητριῶν. Καὶ ἡ μὲν ὀρμᾶται ἐκ τῆς φυσικῆς ἀλλὰ φιλοῦτον ἠδονῆς τῆς ἀνθρωπίνου καρδίας, τοῦ ἀγαπᾶν καὶ ἀνταγαπᾶσθαι ἢ δὲ ἐκ τῆς θείας ἐκείνης ἀγάπης, ἣτις δίδεται ἀφθόνως καὶ ἀκτινοβολεῖ ἄνευ ὀπισθοβουλλίας τινὸς καὶ προσδοκίας, καθ' ἣν ὁ μεταδίδων κατὰ ταύτην δέον γὰρ ἦναι ἀνευδεής, ὅπως ἡ προσφορὰ ἢ ἀγνή. Ἡ διαφορὰ αὕτη, ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν ὅλως ἀκατάληπτος, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς φιλοσοφοῦντας ἀσθηρότερον εἰς τὰ ἐν ἑαυτοῖς συμβαίνοντα, εἶναι ἐκπληκτικὴ, ἢν κρίνωμεν ταύτην ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἐκατέρωθεν. Ἡ μὲν δι' αὐτὴν τὴν εὐκνησίαν τῶν ἐντυπώσεων καὶ ἀποφάσεων μορφώνει χαρακτήρας ἀστάτους καὶ ὑπὸ τῶν περιστάσεων κυμαινόμενος· ἐκνευρίζουσα δὲ δι' αὐτὴν τὴν ἄτοπον ἐφαρμογὴν τῆς συμπαθείας καὶ

ταπεινοῦσα, δειλοὺς καὶ ἐγώιστὰς καθιστᾷ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῆς, ὧν ἡ κρίσις καὶ ἡ καρδία στερεῖται τοῦ ἀληθοῦς συναισθήματος τοῦ δικαίου. Ἡ δὲ ἕτέρα γενναία καὶ μόνιμος, πρὸς αὐτὸ τὸ ἀληθὲς τῶν περὶ αὐτὴν συμφέρον ἀποβλέπουσα, καὶ πολλάκις τὰς ἰδίας ἐαυτῆς συμπαθείας καὶ ἀδυναμίας καταπατοῦσα, δημιουργεῖ χαρακτηριστικὰς καρτερικὰς, ἀνδρεινὰς καὶ μοιρικούς· ἔνθα ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐπικρατεῖ τὸ ἀληθὲς τοῦ ἠθικοῦ ὄντος συμφέρον καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ δικαίου· ὅτε τὸ ναὶ εἶναι ναὶ καὶ τὸ ὄχι ὄχι.

Ὁμολογῶ μεθ' ὑμῶν ὅτι εἶναι ἔργον δυσχερέστατον ἢ διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο τούτων χαρακτήρων τῆς στοργῆς, διὰ πολλοὺς καὶ ἄλλους λόγους, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ φιλιαντος καὶ ἐγώιστικὴ ἀγάπη τὰς ἐξωτερικὰς ἐνδείξεις ἐλαστικώτερας καὶ εὐκνητοτέρας ἔχουσα, μελίζονα παρέχει εὐκόλλαν κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν αἰσθημάτων, ἐνῶ τὴν ἕτεραν μόνον ὁ εἰς ἑαυτὸν ἐγκύπτων δύναται γὰρ συνίδη καὶ γὰρ κληρὴ γόνυ ἐνώπιον τῆς ὀσιότητος αὐτῆς. Ἡ ρωσώδης ἐκείνη συμπάθεια καὶ στοργή, ἢ τὰ μοραστήρια τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ τὰ ἀναλόγως τούτοις ὀργανισμένα παρθεναγωγεία μαστίζουσα, καθ' ἣν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θείας ἀγάπης, τῆς ἀδελφότητος, τῆς φιλλίας καὶ τῆς στοργῆς ὑπολανθάνουσιν ὑλικώτεροι διαθέσεις, εἶναι ἀσύγγνωστος κατὰ τὴν ἀληθῆ διαπαιδαγώγησιν τῶν ψυχῶν, ἦτο δὲ καὶ πάντῃ ἄγνωστος πρό τιος χρόνον παρ' ἡμῖν, κατὰ τὰς ἐνδομύχους τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου γάσεις· διὰ ταῦτα λοιπὸν εἶναι ἀνάγκη γὰρ ἐπιστήσητε τὴν ὑμετέραν προσοχὴν ἀσθηρῶς εἰς τὰς σχέσεις πρὸς τὰς περὶ ὑμᾶς. Ὅταν π.χ. π.λημμέ.λημά τι προκαλῆ τὴν τιμωρίαν πρὸς ἀρό-

θωσιν τοῦ πλημμελοῦντος, πιστεύετε δέ, ὅτι ἡ συνείδησις αὐτοῦ φωτιζομένη δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὸ κακῶς γερόμενον, ἐπιβάλλετε αὐτῷ τὴν τιμωρίαν μετὰ μοιρμότητος διαθέσεως καὶ μὴ πτοεῖσθε ἀπὸ τῶν παιδικῶν στρατηγημάτων, τῶν δακρύων καὶ τῶν ἐλαφρῶν ὑποσχέσεων· διότι οὕτω πρακτικώτερον διδάσκετε τὸ τῆς δικαιοσύνης συναίσθημα. Προσέξατε ὅμως, φίλταται, μὴποτε ἀπὸ τοῦ βλέμματος ὑμῶν ἐκλείψῃ ἡ ἀληθὴς καὶ δικαία συμπάθεια, ἣτις βοηθεῖ τὸν τιμωρούμενον νὰ ὑποστῇ τὴν ἐαυτοῦ ποινὴν ἀγογγύστως καὶ μεθ' ὑποταγῆς, ὅπερ ἐπανξάνει τὸ σέβας καὶ τὴν ὑποταγὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν δικαίαν ἐκτίμησιν. Ποσάκις δὲν εἶδομεν παιδιά χλευάζοντα τὴν πρόθυμον συγγνώμην καὶ τὴν ταχεῖαν συγχώρησιν ἐπὶ πλημμελήματι; ἢ ποσάκις ἄλλοτε ἢ ἐν γερῆς καὶ εὐκρινῆς θλίψις καὶ μετάνοια μετὰ τὴν τιμωρίαν, καρδίας ἀτιθάσσουσιν πρὸς ἀποδοχὴν τῆς καταλλήλου καὶ ἀναγκαίας ρουθεσίας δὲν παρεσκεύασεν; Ἡ ἐρωστικὴ ἀγάπη προκαλεῖ ἀδίκους τιμωρίας καὶ ἀμοιβὰς πρὸς τὸ συμφέρον μᾶλλον τοῦ ἀπορέμοντος· ἐξεγείρει τὴν φιλοτιμίαν μέχρι ζηλοτυπίας καὶ φθόρου, καὶ θυσιάζει πολλάκις τὴν ἠθικὴν καὶ σωματικὴν ἐνδειαν τῶν παιδῶν εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἀτομικῆς φιλοτιμίας ἢ ματαιοδοξίας. Ἐνταῦθα συμβατροῦσιν αἱ ὅλως ἄτοποι μεταξὺ τῶν παιδῶν διακρίσεις, αἱ ἀδικοὶ εὐνοιοὶ ἔνεκα τῆς κοινωρικῆς θέσεως καὶ αὐτῶν τῶν οἰκῶν. Ταῦτα δὲ πάντα φεῦ! διαταράσσοντα τὴν ψυχικὴν τῶν παιδῶν γαλήνην, παράγουσι τὴν τε σωματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν καχεξίαν. Δυστυχεῖς οἱ γονεῖς οἱ ἐμπιστευόμενοι τὰ τρυφερὰ αὐτῶν καὶ ἄκακα τέκνα εἰς χεῖρας παιδαγωγῶν ὑπὸ φιλοδοξίας, ἐπιδειξέως, μικρο-

φιλιτιμίας ἢ κερδοσκοπίας ἐλαυρομένων. Δότε αὐτοῖς ἀφορμὴν ὅπως σπουδάσωσι τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν παιδαγωγῶν, ἐκ πηγῆς ἀγρῆς, ἀθθεντικῆς καὶ ἀπρολήπτου. Ἄς εἰσέλθωσιν εἰς τὸν οἶκον αὐτῶν, ἄς ἐρευνήσωσι τὰ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς γονεῖς, φίλους, οἰκείους καὶ πατρίδα, ἄς βεβαιωθῶσιν, ὅτι ἐνσεβῆς καὶ δικαίος πόθος πρὸς τὸ ἱερόν τῆς παιδαγωγίας ἔργον παρορμᾷ αὐτούς, καὶ τότε ἄς ἐμπιστευθῶσι τὴν τύχην τῶν τέκνων αὐτῶν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐνσεβῶν παιδαγωγῶν.

Εἶναι θέαμα συγκινητικώτατον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου παρηγορητικώτατον νὰ βλέπητε νέας καρδίας περὶ ὑμῶν παλλούσας ὑπὸ τοῦ ἀγίου συναίσθηματος καὶ τῆς ἀγάπης! ὅπερ τότε μόνον δύναται νὰ συμβῇ, ὅταν τοῦτο ἦναι ἀνταράκλασις τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως· τότε καὶ μόνον ἡ καρδιά ὑμῶν θέλει αισθανθῆ τὸ οὐράνιον τῆς ἀγάπης ράμα, ὅτε ἡ εὐλογία τῶν γονέων καὶ ἡ τῶν φίλων δικαία καὶ ἀσάλευτος πίστις θέλουσιν ὑπεκτρέφει δικαίως καὶ τὴν τῶν μαθητριῶν ὑμῶν ἐνγρωμοσύνην, πρὸς ὑμᾶς τὰς πνευματικὰς αὐτῶν καὶ ἠθικὰς ὁδηγούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Περὶ τῶν ἀτομικῶν σχέσεων καὶ τοῦ ἀτομικοῦ βίου τῆς παιδαγωγοῦ.

Μετὰ στοργῆς καὶ γλυκυθυμίας ἀναπολῶ εἰς τὸν ροῦν μου, ἀγαπηταὶ τῆς καρδίας μου φίλοι, τὰς ζωηρὰς ὑμῶν καὶ ρεαριστικὰς ἐνστάσεις περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ ἀτομικοῦ βίου τῆς παιδαγωγοῦ κατὰ τὰς συζητήσεις καὶ μελέτας ὑμῶν. Τὰς μελέτας ἐκείρας θέλουσα νὰ

ἐπιαναφέρω εἰς τὸν νοῦν ὑμῶν κατὰ τὸν χαρακτήρα τῶν τότε συζητήσεών μας, καὶ πρὸς τὴν ἀφελῆ ὑμῶν αἰτησὶν εἰκονσα, θέλω προσπαθήσει ἐν ὀλίγοις ἢ σημειώσω τὰ οὐσιωδέστερα σημεῖα αὐτῶν. Ὁ χαρακτήρ, φιλταται, τῆς παιδαγωγοῦ, οἷον ἀπαιτεῖ αὐτὸν ἢ περωτισμένη συνείδησις, δέον ἢ ἦναι ἀνταράκλασις καὶ κατοπτρισμὸς τῶν τε ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν σχέσεων αὐτῆς, ἀτομικῶν τε καὶ κοινωρικῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἀτομικὸς καὶ μύχιος βίος παρασκευάζει καὶ τὸ κοινωρικὸν πλάσμα, προαπαιτεῖται οὕτω παρτὸς ἄλλου, ὅπως ἢ ἐκτέλεισις τοῦ προκειμένου καθήκοντος ἐπιτελεῖται ἠρέμα καὶ καροικῶς. Διὰ τοῦτο λοιπὸν, εἶναι ἀνάγκη μερίστης προσοχῆς, ὅπως ὁ ἀτομικὸς βίος ἢ σύμφωνος τῇ ἐντολῇ.

Διὰ τὰ καταστήσητε λοιπὸν ἑαυτὰς ἰσχυρὰς πρὸς ἐκτέλεισιν τῶν ἐπιβαλλομένων ὑμῖν καθηκόντων εἶναι ἀνάγκη ἢ περιποιήσητε εἰς ἑαυτὰς ἀρέσεις ἠθικὰς, ἃς κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ὑμῶν σχέσεις καὶ τὰς φιλικὰς διαχύσεις δυνατὸν ἢ ἔχητε.

Ἐχετε ἀνάγκη φιλικῶν ἀληθῶν, ἦτοι τῆς ἀπὸ ἴσου ψυχικῆς ἐπικοινωνίας, ἔνθα τῆς εὐθύνης πρὸς τὰς περὶ ὑμῶν ἐκλειπούσης ἐλευθέρως καὶ ἀφελῶς ἐκδηλοῦνται ἅπασαι αἱ τῆς ψυχῆς ἐφέσεις· ἐπειδὴ ἢ ἔλλειψις τῶν τοιούτων σχέσεων καθιστᾷ συνήθως τοὺς πλείστον τῶν διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν μορομερεῖς, σχολαστικὸς καὶ ἀκοινωνήτους· ὅπερ δυστυχῶς, ἀφαιροῦν τοῦ βίου πολλὰ τῶν θελητήρων τῆς κοινωρικότητος τῆς ψυχῆς, συντελεῖ εἰς τὸ ἀκατάρτιστον τοῦ χαρακτήρος. Καθῆκον λοιπὸν ὑμῖν ἔστω, ἀγαπηταὶ φίλοι, ἢ παρέχητε εἰς τὰς μαθητρίας ὑμῶν εἰκόρα τῆς κοινωρικῆς θέσεως τοῦ ὅλου

ἀνθρώπου καὶ οὐχὶ τοῦ ἀποκλειστικοῦ καὶ μεμονωμένου. Προσέχετε ὅμως, ἀπειροὶ καρδιαί, κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν φίλων· ἐπειδὴ οἱ φιλοφρονέστατοι μεταξὺ τούτων δὲν εἶναι συνήθως καὶ εὐλοφρονέστατοι. Ἡ δὲ σπουδαιότης τῆς ὑμετέρας θέσεως καθιστᾷ τὴν ἐκλογὴν ταύτην δυσχερῆ στάτην· ἐπειδὴ κατ' αὐτὴν γνώμονα καὶ δείκτην δέον ἢ ἔχητε τὴν βεβασανισμένην ἀρετὴν καὶ τὴν ἀνυπόκριτον τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου ἀκτινοβολίαν· ἅτινα συνηθέστερον κοσμοῦσι τὸν σμυρὸν οἶκον τοῦ πτωχοῦ ἢ τὰ πολυτελεῖ δώματα τῶν πλουσίων. Ἀλλὰ καὶ πῶς δύνασθε ἢ συνάψητε φιλικὰ μετ' ἐκείνων, οἵτινες, καλπερ ζῶντες ἐν ἀφθορίᾳ καὶ παρτοειδέσει ἀπολαύσεσιν, ὑμῖν, φιλταται, καὶ τὰς ἀθωοτάτας τοῦ βίου ἠθικὰς ἠδονὰς πολλαίς ἀπαγορεύουσι, βάσκαρον ἀποτείνοντες βλέμμα ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ὑμῶν ἐνέξιας; Καὶ ἐκεῖνοι μὲν περὶ ἑαυτῶν μόνον μεριμῶσι καὶ περὶ τῶν ἀπολαύσεων τοῦ βίου ἀρετώτερον μελετῶσι· δι' ὑμῶν δέ, ὧ ἐνγενεῖς καρδιαί, ἢ περὶ ὑμῶν αὐτῶν μέριμα καὶ φροντίς θεωρεῖται ἔλλειψις τοῦ προσήκοντος χαρακτήρος τῆς παιδαγωγοῦ. Ποῖα λοιπὸν ἰσότης αἰσθημάτων καὶ σκέψεων δυνατὸν ἢ ὑπάρξῃ μεταξὺ ὑμῶν καὶ ἐκείνων, ἂν ἄλλος τις δεσμὸς ὑψηλότερος καὶ θειώτερος κατὰ τὰς κοινωρικὰς σχέσεις δὲν συνδέῃ ὑμῶν; Ζητήσατε λοιπὸν φιλικὰ ἀξίαν τῆς ὑμετέρας θέσεως, ἢ ἢ ἐν αὐτῇ ἐπικοινωνία ἰκαροποιῇ τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωρικότητος ὑμῶν καὶ καλλιεργῇ τὴν καρδίαν.

Εἰς γάμον δὲ κοινωρικῶν προσερχόμεναι καὶ συνεχίζουσαι τὸ παιδαγωγικὸν ὑμῶν ἔργον, καταστήσατε τοὺς ὑμετέρους οἴκους πρότυπον συζυγικῆς ἀφοσιώσεως καὶ μητρικῆς στοργῆς. Ἄς ἐπιλάμπῃ ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ

συντρόφον ὑμῶν τὸ αὐτὸ τοῦ καθήκοντος συναίσθημα· ὁ δὲ βίος καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ ἔστωσαν ἐπάξια τῆς ὑμετέρας ἀποστολῆς.

Ὅταν δὲ ὁ θεὸς χάριση ὑμῖν καὶ τέκνα, σπουδάσατε μετ' ἐντόνον προσοχῆς τὴν κατ' οἶκον πρὸς αὐτὰ στοργὴν ὑμῶν καὶ σχέσιν· ἐπειδὴ ἄλλως αἱ ἐγγενέστεραι ὑμῶν διαθέσεις, κακῶς προσαρμοζόμεναι, θέλουσι παρορμήσει αὐτὰ ταῦτα τὰ τέκνα ὑμῶν εἰς ἀντιστρατεύονται κατὰ τοῦ ἔργου, δι' αὐτὰ τὰ φυσικὰ καὶ κεκτημένα δικαιώματα. Ὁμολογῶ ὅτι ἡ πρὸς τὰ τέκνα ὑμῶν ὑμέτερα σχέσις θέλει ἀποβῆ δυσχερεστάτη, ἂν τὴν φυσικὴν πρὸς αὐτὰ σχέσιν δὲν ἀντικαταστήσῃ ἡ ἠθικὴ καὶ λελογισμένη. Ἄλλως κινδυνεύετε εἰς στερήσῃτε ἢ τὰ τέκνα ὑμῶν μητρός, χάριν τῶν μαθητῶν, ἢ τὰς μαθητριάς ὑμῶν φιλοστοργίας, χάριν τῶν τέκνων, ἐνῶ κατὰ τὸ ὑμέτερον ἔργον ἀπαιτεῖται ἀμεροληψία ἠθικὴ τε καὶ στοργικὴ. Καί, ἂν δὲν ἐκινδύνενον εἰς φανῶ παραδοξολόγος, ἤθελον προσθέσει μάλιστα, ὅτι ἐλλειπούσης τῆς φυσικῆς στοργῆς ἐκ τῶν πρὸς τὰς μαθητριάς ὑμῶν σχέσεων, εἶναι δικαίον ῥ' ἀπορέμῃτε μείζονα αὐταῖς ἠθικὴν στοργήν, ὅπως συγκρατῆται ἡ ἰσορροπία τῶν διαθέσεων.

Εἶναι ὁμολογουμένως ἀρετὴ σπαριωτάτη, ἀλλὰ καὶ σπουδαιοτάτη, καθ' ἣν ἡ ἀληθὴς καὶ δικαία παιδαγωγός, ἀποκομιζούσα πᾶσαν φυσικὴν στοργὴν ταυτίσει τὴν ἀγάπην τῶν τέκνων μὲ τὴν τῶν περὶ αὐτῆν. Καθ' ἣν ὁμως περιστάσιν αἰσθάνεσθε, ὅτι ἀδυνατεῖτε εἰς ἐκπληρώσῃτε τὸ καθήκον τοῦτο, προτιμήσατε εἰς πέμψῃτε τὰ τέκνα ὑμῶν εἰς σχολὰς ἄλλας, ὅπως ἐξασφαλίσῃ καὶ ἡ πρὸς

τὰς μαθητριάς ὑμῶν σχέσις καὶ ἡ πρὸς τὰ τέκνα ὑμῶν στοργή.

Ἡ δὲ πρὸς τὰς ὑπηρετριάς διαγωγὴ ὑμῶν ἔστω φιλόανθρωπος καὶ δικαία· ἐπειδὴ πολλάκις ἡ ἠθικὴ καὶ ψυχικὴ ὑμῶν κατάστασις ἐκδηλοῦται ἀκριβέστερον κατὰ τὰς σχέσεις ταύτας· διὸ καὶ ἡ περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ ἀδυναμιῶν μαρτυρία αὐτῶν εἶναι ἀξιοπιστοτέρα πάσης ἄλλης. Καταστήσατε τὸν ὑμέτερον οἶκον καταφύγιον τῶν ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς ἐν στεροχωρίαις εὕρισκομένων, ἀποβαλόνουσι οἱ οὐράριοι μεσίται μεταξὺ τῶν ἐμπορούντων καὶ τῶν δυστυχοῦντων. Ἐπισκέπτεσθε μὲν ἄνευ διακρίσεως τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν ὑμῶν, ἀλλὰ καλλιεργεῖτε τὴν σχέσιν μάλιστα ἐκείνων, οὐδὲ δύνασθε εἰς ὠφελήσῃτε ἠθικῶς ἢ παρ' αὐτῶν εἰς ὠφελήσῃτε κατὰ τὰς κοινωρικὰς σχέσεις.

Τηρεῖτε κατὰ τὰς συναλλαγὰς τῶν ἰδεῶν ὑμῶν τὸν χαρακτήρα αὐτῶν ἀμετάτρεπτον, προκειμένου περὶ καθήκοντος, οὐδὲν πράττουσαι χάριν ἐπιβεβλημένης καὶ ἐσφαλμένης γνώμης. Οἱ περὶ ὑμᾶς πολλάκις, ἐλαφρῶς κρινόντες, θέλουσι παρεξηγήσει τὸ ἀνστηρὸν τῆς συμπεριφορᾶς ὑμῶν, ἀλλ' ὑμεῖς παταχοῦ καὶ πάντοτε προτιμήσατε μετὰ γλυκύτητος τὴν παρεξήγησιν καὶ κακολογίαν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ ἢ τὴν ἐνφνημίαν ἐν τῷ κακῷ. Πιθανὸν κατὰ τοὺς κομματισμοὺς καὶ τὰς τῶν κρατούντων διαφορίας εἰς διακινδυνεύσῃτε τὰς θέσεις ὑμῶν, ἐφελκύνουσαι καθ' ὑμῶν αὐτῶν τὴν δυσμείειαν τῶν προὔχοντων· μὴ φοβεῖσθε, φιλῶνται, ἔστε γενναῖοι καὶ βαρύτεροι πρὸς τὸ καθήκον· ἐν ἐσχάτῃ δὲ ἀνάγκῃ ἀποχαιρετήσατε τοὺς παραγνωρίζοντας τὴν ὁσιότητα τοῦ ἔργου ὑμῶν, μετὰ τόλμης δὲ καὶ θάρρους ἐμπρέποντος ὑμῖν,

φέρουσαι τὸ μέτωπον ἀγνὸν καὶ ἀξιοπρεπέες, ζητήσατε ἀλλὰ τοῦ δρᾶσιν δικαιοτέραν. Οἱ δὲ ἀδικήσαντες ἢ παραγρωρίσαντες ὑμᾶς θέλουσι τάχιον ἢ βράδιον ἐννοήσαι τὸ σφάλμα αὐτῶν καὶ ὑμᾶς ἐκτιμήσει διὰ τὴν εὐθύτητα τῆς διαγωγῆς. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἂν δὲν συμβῆ, δὲν ἀρκεῖ ἄρα ἡ ἀγαθὴ μαρτυρία τῆς συνειδήσεως ὑμῶν; Τέλος ἔστω ἡ καθόλου διαγωγή ὑμῶν κάτοπτρον τῶν ἰδεῶν ὑμῶν, ὡς μετὰ ζήλον πρὸς τὰς περὶ ὑμᾶς μεταδίδετε· ἐπειδὴ οὕτω θέλετε προσφέρει τῇ κοινῳνίᾳ μέλη εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετα, ἀντὶ ὑποκριτικῶν καὶ σοφιστικῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῆς σχέσεως τῆς παιδαγωγοῦ πρὸς τὰς ἀρχάς.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ζήτημα, φέρεται, περὶ τοῦ ὁποῖου δικαίας μὲν, ἀλλὰ πολλὴν ἐμφαινούσας ἀπειρίαν, παρατηρήσεις σημειώτε, εἶναι σπουδαιότατον ζήτημα καὶ χρήζει ἐμβριθοῦς μελέτης, ἐπειδὴ πολλὰ ἐξ ὑμῶν πολλάκις ἐπιζητοῦσι δρᾶσιν μᾶλλον ἀνεξάρτητον καὶ ἐλευθέραν, θεωροῦσαι μετὰ βασκάνου ὄμματος πᾶσαν ἄλλην ἐπέμβασις πρόσκομμα τῆς πορείας αὐτῶν· ὅθεν προκύπτει πολλάκις ἡ ἀσυμφωνία μεταξὺ τῶν ἐπιτροπῶν καὶ ἀρχῶν καὶ τῶν διευθυντῶν τῶν σχολῶν. Εἶμαι δὲ βεβαία, ὅτι οἱ οὕτω σκεπτόμενοι ἀγροῦσι καθ' ὅλοκληρίαν τὴν σπουδαιότατην συνδρομὴν τῶν ἀρχῶν εἰς τὸ ἔργον τῶν παιδαγωγῶν κατὰ τὴν τῶν νεωτέρων παιδεύσιν καὶ ἀγωγὴν.

Ἡ κοινῳνία, ὁ δεύτερος οὗτος κύκλος τῶν τεσσάρων

ὁμοκέντρων, περὶ ὧν καὶ ἀλλὰ τοῦ ἀνεφεράμεν, ἔχει καθήκον καὶ δικαίωμα νὰ ἐκπροσωπῇ ἑαυτὴν διὰ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐφοριῶν ἐν πάσῃ σχολῇ· διότι τὸ ἔργον τῆς παιδεύσεως τῶν νεωτέρων πρέπει νὰ ἦται μέλημα τῆς κοινῳνίας, ἧς μέλη ἐνεργὰ καὶ χρήσιμά εἰσιν οἱ καλῶς μεμορφωμένοι μετὰ ταῦτα πολῖται. Πλὴν ὅμως τοῦ λόγου τούτου ὑπάρχουσιν ἄλλοι λόγοι σπουδαιότατοι, παιδαγωγικοί, δι' οὓς ἡ σύμπραξις καὶ παρουσία τῶν ἀρχῶν εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς τὴν ἐνδοκίμησιν τοῦ ἔργου τῶν παιδαγωγῶν· ἐπειδὴ, ὡς πολλάκις συμβαίνει, ὁ παιδαγωγὸς εἶναι μορομερής, αὐτὸς ὧν κριτικὸς καὶ κρινόμενος τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὅπερ δυστυχῶς παρορμᾷ αὐτὸν πολλάκις ἀντὶ τοῦ δικαίου νὰ πράττῃ τὸ ἄδικον, ἀντὶ, λέγω, τῆς μεμορφωμένης τοῦ παιδαγωγοῦ ἐνεργείας (καὶ περινούστατον καὶ δικαιοτάτον ἂν ὑποθέσωμεν αὐτόν), διὰ τὴν παρουσίαν τῶν ἀρχῶν, παρίσταται κριτήριον ἄλλο, ὅπερ ἐκτὸς τοῦ ἔργου κείμενον πολλάκις γενικώτερον περισκοπεῖ αὐτό· διὸ τὰ μὲν ὑπερτροφικῶς καλλιεργούμενα ὑποδεικνύον καὶ περιστέλλον, τὰ δὲ ἀποδοκιμάζον καὶ ἀποκροῦσι, ἐν πλείστοις δὲ ἀσπαζόμενον τὰ καλῶς ἔχοντα, συντελεῖ ἐκ συμφωνίας ἢ ἀντιστάσεως εἰς τὴν ἐξέγερσιν τῶν δικαίων καὶ ὀρθῶν φρονημάτων καὶ εἰς τὴν ἐπιζήτησιν τῶν καταλλήλων μέσων πρὸς τὴν κοινῳνικὴν τῆς σχολῆς ἀποστολήν. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ συγκρατήσῃ καὶ τὴν ἐρότητα τῆς ἀγωγῆς. Τοιαῦτα λοιπὸν ἔχουσαι ἐν τῷ νῶ, ἀγαθαὶ μου φίλοι, ἐνθυμεῖσθε ἐκάστοτε πόσον ἀμαθὴς τις ἀλλ' ἀπρόληπτος καὶ ἐνθὺς τῇ κρίσει δύναται πολλάκις τὸ ἐν ὑμῖν αὐταῖς ἀνώμαλον ταχύτερον νὰ διακρίνη καὶ δικαιοτέρον νὰ ρυθιθῆσιν ὑμᾶς καὶ νὰ περιφυλάξῃ τὰ

πρῶτα τῆς ἀπειρίας βήματα ἐκ τῶν κοινωρικῶν ἐκείνων δυσχερειῶν, πρὸς ἃς προσκρούουσιν ὅσοι τῶν παιδαγωγῶν δὲν ἐσεβάσθησαν τὰς ἀρχάς. Οὕτω λοιπὸν ἐχόντων τῶν πραγμάτων ὑμῶν, πολλῶν δὲ καὶ ποικίλων παρεχομένων ἀφορμῶν κατὰ τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον, καθ' ἃς αὐτὰς μόνον ἔχετε κριτὴν τῶν γενομένων συνήθως, θέλετε συνομολογήσει ἐμοί, ὅτι καὶ τὸ ὑμέτερον ἔργον κατὰ μέγα μέρος δύναιται νὰ χωλαίῃ. Κατέχετε ἄρα ἐν πεποιθήσει πᾶσαν μερικὴν γνῶσιν πλήρη καὶ ἀφ' ὅλων τῶν σημείων αὐτῆς; Εἴσθε τοσοῦτον ἐξηγησιμέται κατὰ τὴν καρδίαν ὥστε νὰ μὴ παρέλκησθε πολυλάκις ἐν ἀγνοίᾳ ὑμῶν αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἀτομικῶν προλήψεων καὶ πόθων; Ὁχι! φιλταταί, τοῦτο ἢ μακρὰ μόνον πείρα δύναιται νὰ παράσχη ὑμῶν, ἂν ὄντως ἐπὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου εὐσεβήτε. Ἐχετε λοιπὸν ἀνάγκην ἐκτὸς ὑμῶν αὐτῶν ὄμματος περισκοπικοῦ, ἀνστηροῦ καὶ δικαίου περὶ τὸ ὑμέτερον ἔργον, ὅπως καὶ ἡ πείρα ὑμῶν ἦ δικαία καὶ κάτοπτρον τῶν κοινωρικῶν ἀναγκῶν. Ὁθεν εἶναι δικαίον νὰ θεωρῆτε τὰς κατὰ πόλεις ἐπιτροπὰς καὶ ἀρχὰς ὡς δύναιμι ἀναγκαίαν καὶ προσφιλεῖν πρὸς τὰς ὑμετέρας ἐνεργείας καὶ ἀντὶ τ' ἀποβλέπητε πρὸς αὐτὰς μὲ βιάσκαρον ὄμμα, προσπαθεῖτε, τοῦναντίον, παρτί σθένει νὰ προσελκύσητε τὴν πατρικὴν αὐτῶν στοργήν, προσφέρουσαι αὐταῖς σέβας καὶ διὰ τὴν πεφωτισμένην αὐτῶν πείραν καὶ διὰ τὴν ἀπρόληπτον ὀρθοφροσύνην. Μὴ καλύπτετε ἐνώπιον αὐτῶν ὑποκριτικῶς τὰς ἐλλείψεις ὑμῶν, ἀλλὰ προσλαμβάνετε αὐτὰς ἀρωγοὺς καὶ πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν πλημμελῶς ἐχόντων. Τιμᾶτε ἐν εὐκρινείᾳ τὴν θέσιν αὐτῶν, οἰαδήποτε ἂν ἦ ἡ ἀτομικὴ τῶν ὄντων ἀξία, οὐχὶ ἐκ φόβου, ἀλλ' ἐξ ἀγάπης καὶ χά-

ριν ὑμῶν αὐτῶν καὶ χάριν τῶν περὶ ὑμᾶς. Θεωροῦσαι δὲ τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀντιπροσώπους τοῦ οἴκου, τῆς κοινωρίας καὶ τῆς πολιτείας, δύνασθε βέλτιον νὰ κατανοήσητε καὶ τὴν ἠθικὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ παρέχητε αὐταῖς ἀκριβῆ ἔλεγχον τῶν ὑμετέρων πράξεων· οὕτω δὲ αἱ ἀρχαὶ ἀποβήσονται ὑμῶν φυλακτήριος ἄγγελος, ὅστις καὶ ὑμᾶς αὐτὰς φυλάττει ἀπὸ πολλῶν σφαλμάτων καὶ ἀδυναμιῶν, καὶ τοὺς εὐθυνομένους διαφωτίζει πρὸς τὸ κοινωρικὸν καθήκον.

Πῶς λοιπὸν; δὲν εἶναι ἐνεργεσία ἢ τοιαύτη σχέσις; δὲν εἶναι σωτήριος ἢ τοιαύτη δύναμις;

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀμαθεῖς περὶ τὸ ἔργον ὑμῶν ὦσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκείνοι, προσπαθεῖτε μετὰ μετριοφροσύνης νὰ ὑποδεικνύητε αὐτοῖς τὰ δέοντα, διαφωτίζουσαι αὐτούς, ὅπως ποτὲ ἀπέναντι ἀνικάνων καὶ ἀμαθῶν παιδαγωγῶν παρασταθῶσι φύλακες τῆς τῶν νεωτέρων παιδευσεως. Ἄλλὰ πρὸς τὴν τοιαύτην πολιτείαν ὑμῶν, ἃς ὁμολογήσωμεν εὐκρινῶς, ἀπαιτεῖτε ἀνταπάρρησις ἱερά, ἢν, ἄνευ τῆς συναισθήσεως τῆς θείας παρουσίας, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπισπάσητε εἰς ἑαυτάς. Ἡ δὲ πολύτιμος αὕτη ἀρετὴ θέλει κραταιώσῃ ἐν ὑμῶν αὐταῖς τὴν πίστιν πρὸς τὴν γνῶσιν, ὅτι ὑμεῖς τε αὐταί, τὸ σχολεῖον καὶ αἱ περὶ αὐτὸ ἀρχαὶ μὲ τοὺς νόμους αὐτῶν, πάντες ὁμοῦ, εἴσθε λειτουργοὶ τοῦ εὐγενοῦς καὶ ὑψηλοῦ καθήκοντος τῆς τῶν παιδῶν εὐσεβοῦς καὶ ἐθνικῆς ἀγωγῆς. Ποσάκις, ἀγαπηταί φίλοι, δὲν εἶδον χλευαζομένην τὴν μεταξὺ σχολῆς καὶ ἀρχῶν σχέσιν, καὶ ποσάκις ἐν τῇ σχέσει ταύτῃ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ καθήκοντος δὲν προδίδεται ἀστόργως τὸ ἱερὸν καθήκον πρὸς τὴν πατρίδα, τὴν κοινωρίαν καὶ τὸν οἶκον! Ποσάκις δὲν συμβαλῶνσι συνω-

μοσται ἀπρεπεῖς καὶ ἀσεβεῖς μεταξὺ τοῦ παιδαγωγούν-
τος καὶ τῶν παιδαγωγουμένων, ἴνα τὰς ἀρχὰς ταύτας
ἐξαπατώσι! καὶ ποσάκις ὁμως, φεῦ! αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ
κακῶς ἀντιπροσωπεύονται ἀποβαίνουσι ἢ αἰτία τῆς
προδοσίας τοῦ ἱεροῦ τῆς παιδείσεως καθήκοντος! Πο-
σάκις δὲ ἡ συντηρητικὴ δύναμις τῶν κατὰ τὰς μικροπό-
λεις κοινωριῶν δὲν ἐχλευάσθη ἐνώπιον τῶν παιδῶν!
ἡ συντηρητικὴ δύναμις, λέγω, ἢν ἐκπροσωποῦσιν ἄν-
θρωποι, τῶν ὁποίων οὐχὶ τὰ γράμματα καὶ ἡ σχολα-
στικότης, ἀλλ' ἡ φιλοπατρία, φιλογένεια καὶ φιλανθρω-
πία παρέχουσι τὰ μόνυμα μέσα πρὸς τὴν παιδεύειν τῶν
παιδῶν! Σέβεσθε λοιπὸν τὰς ἀρχὰς καὶ ὅταν ὑπ' αὐτῶν
ἀδίκως καταδικάζησθε, ὡς ποτε ὁ Σωκράτης, ἴνα ἐμπρά-
κτως διδάξητε τοῖς περὶ ὑμᾶς τὴν ἀγάπην καὶ συμπά-
θειαν πρὸς πᾶσαν ἀρχήν. Θεωρεῖτε τὴν ἡμέραν τῶν ἐπι-
σκέψεων αὐτῶν ἡμέραν ἀγαπητῆς ἑορτῆς καλλιεργεῖτε
εἰς τὸν ροῦν τῶν περὶ ὑμᾶς τὴν ιδέαν τῆς ἀνάγκης τῆς
συνδρομῆς αὐτῶν καὶ οὕτω θέλετε ἠσύχως συντελέσει,
ὥστε νὰ καταπολεμῶνται μετὰ φρονήσεως τὰ κακὰ τῆς
ὀχλοκρατίας, ἐνθα ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς ἐλευθερίας τὰ
ἀγρεέστερα καὶ ἀγριώτερα θεραπεύονται πάθη καὶ ὀρέξεις.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν γένει, μερικώτερον δὲ παρακαλῶ
ὑμᾶς, ἀγαπηταὶ φίλοι, ἴνα κρατῆτε ἀκριβεῖς σημειώσεις
καθ' ἐκάστην τῶν οὐσιωδεστέρων συμβάντων τῆς σχολῆς,
ἃς ἀθροίζουσαι εἰς τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους νὰ δι-
δητε ἀκριβῆ ἔλεγχον τῆς τε ἠθικῆς καὶ διακοσμητικῆς πο-
ρείας τῆς ὑφ' ὑμᾶς σχολῆς, καὶ τὰς ἐνιαυσίους λογο-
δοσίας καὶ ἐκθέσεις δικαίας καὶ ἀξιοπρεπεῖς ποιῆτε.
Διὰ τούτων καὶ τῶν τοιούτων καθίσταται τὸ ὑμέτερον
ἔργον εὐκολώτερον, συνδέεται δὲ στερότερον τὸ σχο-

λεῖον μετὰ τῆς κοινωρίας καὶ τῶν ἀρχῶν, καὶ προσπολε-
μεῖται τὸ ἐφ' ὑμῖν πᾶσα ἀνθαλφειος καὶ μονομερῆς ἐνέρ-
γεια τῶν λειτουργῶν τῆς παιδείσεως, ἐξ ἧς πολλὰκις
προκύπτει σύγκρουσις καὶ ἀντίπραξις. Σέβεσθε λοιπὸν
τὰς ἀρχὰς, φίλιταται, οὐχὶ προσποιούμεναι ἢ καὶ ἀνε-
χόμεναι, ἀλλ' εἰλικρινῶς συναισθανόμεναι, ὅτι τοῦτο εἶναι
καθήκον τῆς καρδίας ὑμῶν καὶ συμφέρον ὑμῖν τε καὶ
τῇ κοινωρίᾳ.

Ταῦτα λοιπὸν γενικώτερον ἐπιστέλλω ὑμῖν, ἀγαπη-
ταὶ τῆς καρδίας μου φίλοι, ἐπιφύλασσομένην ῥ' ἀπαρτήσω
καὶ πρὸς τὰ ζητήματα τὰ ἀφορῶντα τὴν μέθοδον, τὴν
διδασκαλίαν καὶ τὸ πρόγραμμα μερικώτερον, πρὸς τὸ
ὅποσον πρέπει νὰ προσαρμοσθῆτε, κατὰ τὸ διδακτικὸν
σύστημα, ὅπερ ἐν τῷ Ζαπτεῖῳ ἐδιδάχθητε καὶ τὸ
ὅποσον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων κατεφάνη, ὅτι ἀληθεῖς
ἐξυπηρετεῖ τῆς κοινωρίας ἡμῶν ἀνάγκας καὶ πρὸς τὰς
ἐθνικὰς τάσεις καὶ τοὺς πατριωτικοὺς πόθους προσαρ-
μόζεται. Ταῦτα, λέγω, ἀρκείτωσαν ὑμῖν σήμερον. Εὐ-
χαριστῶ δ' ὑμᾶς ἀπὸ καρδίας, διότι τοιαύτης ἠθικῆς
ἐπικοινωνίας μοὶ παρέχετε ἀφορμὴν, ἥτις συγκρατεῖ τὸ
ἐν ἐμοὶ θάρρος καὶ δύναται νὰ ἐνισχύσῃ τὴν περαιτέρω
δραῖσιν. Χαίρετε, φίλιταται!

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ 25 Ἀυγούστου 1879.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ προγράμματος.

Καλὰ εἶναι, φίλταται κόραι, αἱ γενικαὶ ἀντιλήψεις καὶ αἱ καθολικαὶ περὶ παιδείσεως καὶ ἀνατροφῆς ἰδέαι· ὁμολογῶ, ὅτι εἶναι ἐντρύφημα ἡδιστον ἢ σπουδῆ τῶν κατὰ καιροὺς περὶ ἀγωγῆς ὑψηλῶν θεωριῶν, ὅτε ὁ νοῦς ἐν τῇ πολλαπλότητι τῶν βιωτικῶν φαινομένων, τὴν ἐνότητά καὶ σκοπιμότητα τοῦ καθόλου συλλαμβάνων βίον, ἀχρόνως καὶ ἀτόπως διέρχεται τὰς μεγάλας τῆς καθολικῆς ἱστορίας περιόδους καὶ περυσυρόρος εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ συνάπτει σημεῖον τὰ ἀπ' ἀλήλων κεχωρισμένα καὶ διστάμενα φαινόμενα τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ναί, φίλταται, εἶναι ἡδίστη ἢ τοιαύτη μελέτη, δι' ἧς συγκρατεῖται τὸ θάρρος τῶν ἀγωνιζομένων καὶ ἀνοίγεται ὀρίζων εὐρύτατος πρὸς σχηματισμὸν τοῦ κατ' ἰδέαν κατὰ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Ἀλλ' ἡ ἡδονὴ αὕτη καθαγιάζεται ἐπιστερομένη δι' ἐπιτυχίας, λαμβάνει ὅστ' αὐτὴ καὶ σάρκα διὰ μόνης τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὑψηλῶν ιδέων ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου, συντελοῦσης εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης τοῦ κοινωικοῦ ὄντος. Διὰ

τοῦτο λοιπὸν πολλάκις, ἂν οὐχὶ πάντοτε, ἡ ὁδός, δι' ἧς βεβαίως πρὸς τὴν ἀσφαλῆ δυνάμεθα νὰ βαδίσωμεν θεωρίαν, εἶναι ἢ ἐπὶ τῶν πραγμάτων πείρα καὶ ἢ δόκιμος ἐφαρμογὴ ταύτης κατὰ τὰς προκειμένας ἀνάγκας. Διὸ καὶ τὸ θέμα τῆς παρούσης ἡμῶν ὑποθέσεως, ἔνθα δέον νὰ ἀντανακλῶνται ἅπασαι αἱ ἰδέαι τοῦ παιδευτικοῦ προγράμματος μερικώτερόν τε καὶ γενικώτερον, εἶναι αὐτὸ τὸ τῆς σχολῆς πρόγραμμα, ἐν ᾧ ὁ φιλοσοφῶν νοῦς τοῦ παιδαγωγοῦ δύναται σχεδὸν ἀσφαλῶς νὰ ἐννοήσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὰς ἡμετέρας περὶ ἀγωγῆς ἀρχὰς καὶ τὴν ἀξίαν, ἣν ἐκάστη γυνῶσις καὶ ἐπιστήμη κατέχει ἐν αὐταῖς· ἐπειδὴ τις ἄλλος ὀφείλει, ὑπολογίζων τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ποικίλιαν τῶν φάσεων τοῦ βίου, κατ' ὄλιγον νὰ παρασκευάζῃ τὴν ἀσφαλῆ πύξιναν πρὸς τὴν μέλλονσαν τῶν νεωτέρων δράσιν; τίς ἀγρίων τὸν ἀπρόληπτον νοῦν μέλλει νὰ ἐξυψώσῃ αὐτὸν ὥστε ν' ἀποκαλύπτηται αὐτῷ ἐν ἀνάγκῃ ἡ ἀλήθεια; Τίς μέλλει νὰ διαθερμάνῃ τὴν ἄκακον καρδίαν διὰ τῆς τοῦ καλοῦ ἀγάπης καὶ νὰ παρασκευάσῃ αὐτὴν πρὸς τὰς θείας ἡδονὰς τῆς ἀληθοῦς θρησκείας καὶ φιλανθρωπίας, ὧν ἄνευ κατάξηρος ἀποβαίνει ὁ βίος; Τίς τέλος πρὸς αὐτὸ τὸ μέγα ἀτερίζων σῶμα τῆς κοινωρίας μέλλει νὰ καταβάλῃ ἀσφαλῆ θεμέλια σκοπιμῶν δράσεως; Δὲν εἶναι αἱ οὐσιώδεις αὐταὶ ἀνάγκαι, ἐξ ὧν προήλθον τὰ τοσαῦτα παιδευτικὰ καὶ παιδαγωγικὰ προβλήματα κατὰ τὰς μεγάλας τοῦ καθολικοῦ βίου περιόδους; Εἶναι ὄντως ἰδέα ἐκπληκτικὴ ἡ ἰδέα τοῦ προγραμματισμοῦ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων. Ποσάκις πρόγραμμα συνταχθὲν ἄνευ πεφωτισμένης πείρας καὶ ὠριμένης σκοπιμότητος δὲν παρεξέτρεψεν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὅλας τὰς κοινωρικὰς τοῦ ἀνθρώπου

σχέσεις! Ποσάκις δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἰσχυραὶ καὶ ἔκτακτοι δὲν ἐτάφησαν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν κακῶς δογματισθέντων ἀρχῶν! Εἶναι λοιπὸν τὸ σπουδαιότατον καὶ τὸ ἀναγκαιότατον ἅμα μελέτημα τοῦ παιδαγωγοῦ ἡ σύνταξις τοῦ προγράμματος, τοῦ ὁποίου, ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἔθνικοῦ καὶ τοῦ φυλετικοῦ βίου, ἀνάγκη γὰρ τεθῶσι τὰ μόνιμα στοιχεῖα, ὅσα ὁ ἔθνικὸς βίος παρέχει καὶ καθ' ἃ, ἢ μὲν ἐπιλογῇ οὐσα ἔργον προγενεστέρων μελετῶν καὶ σκέψεων παρασκευάζει τὸ διάγραμμα, ἢ δὲ ἐκλεκτικῇ μέθοδος διαγράφει καὶ ὀρίζει τὸ πρόγραμμα τῆς ἀγωγῆς. Ἐκ τοῦ ἔθνικοῦ λοιπὸν βίου ἡμῶν παρέχονται ἡμῖν δύο ἀσφαλέστατα σημεῖα, ἐφ' ὧν δέον γὰρ στηριχθῆ ἡ παιδευσις, ἡ Ὁρθοδοξία ἢ τοσοῦτον φιλοσοφῶς ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς περισώσασα ἡμῖν τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν μύχιον τῶν ἀρχαίων βίου, ἢ συγκατήσασα ἀδιάσπαστον τὸν σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ ἀρχαιότερου καὶ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς, ὅστις διὰ τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας τὰς εὐγενεστάτας καὶ ὑψίστας παρέχει ἡμῖν φάσεις τοῦ καθόλου ἀνθρωπίνου βίου. Ναί, λοιπὸν, ἀγαπηταὶ φίλοι, ἔχομεν δύο κραταιὰς καὶ θείας δυνάμεις κατὰ τὴν παιδευσιν τῶν νεωτέρων δι' ὧν ἀσφαλῶς δυνάμεθα γὰρ θέσωμεν τὰς βάσεις τοῦ ἔθνικοῦ παιδαγωγικοῦ βίου.

Διὰ ταῦτα πάντα εἶναι ἀνάγκη γὰρ συνταχθῆ καὶ τὸ ὑμέτερον πρόγραμμα ἐν παιδαγωγικῇ ἐνότητι, καθ' ἣν οὐ μόνον τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν τῆς διδακτέας ἔλης, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας κατὰ κανόνα ἀκριβεῖς καὶ ὀρισμένους πρέπει γὰρ ἦναι οἱ ἀδιάσπαστοι παρὰ τῆς συντάξεως τοῦ προγράμματος· ἐπειδὴ οὕτω μόνον δύναται γὰρ ἐπιτευχθῆ ἡ ἐναρμόνιος ἀνά-

πτύξις τῶν δυνάμεων τῶν μαθητεουσῶν, ἧς δεικται ἔσονται ἡ ἠθικὴ αὐτῶν κατάστασις πρὸς ἑαυτὰς καὶ ἡ πρὸς τὰς ἀνωτέρας καὶ πρὸς ἀλλήλας ἀληθῆς ἀφροσύνης καὶ ἀγάπης. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχον τὸ πρόγραμμα δὲν εἶναι πλήρες· ἔχει ἀνάγκη καὶ τρίτου τινὸς στοιχείου, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἡ γυναικεία παιδευσις πολλάκις τελεῖται πρὸς βλάβην τῆς κοινωρίας. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο κατὰ τὴν μερικωτέραν καὶ γενικωτέραν αὐτοῦ ἐφαρμογὴν εἶναι ἡ παροῦσα θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ κοινωρίᾳ, ὡς διδασκάλου, μητρὸς καὶ πολιτιδος.

Μέρος δὲ μηχαρικὸν τοῦ προγράμματος εἶναι καὶ ἡ κατάταξις τῶν ὥρων τῆς διδασκαλίας, ἐξ ἧς συναποτελεῖται τὸ ὠρολόγιον τῆς σχολῆς, διότι ἡ διαρομὴ τοῦ χρόνου πολλάκις κακῶς γινομένη καὶ εἰς τὴν κόπωσιν τῆς διαροίας τῶν παιδευομένων συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἀνωμαλίαν τῆς διδασκαλίας. Ἐπειδὴ δὲ πολλαχῶς περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης καὶ πολλάκις ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον ἠσκήθητε καὶ ὠδηγήθητε, θέλω ἀρκεσθῆ σήμερον γὰρ παράσχω ὑμῖν τὸν σκοπὸν τῶν μεγάλων διαιρέσεων τοῦ καθόλου προγράμματος ὑμῶν καὶ τὴν θέσιν ἐκάστης μαθήσεως καὶ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὰς διαιρέσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ Νηπιαγωγείου.

Τίς ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτων ποικίλων περὶ τῆς καθόλου παιδευσεως δοξασιῶν καὶ τῆς βεβασανισμένης πείρας τῶν νεωτέρων παιδαγωγῶν, τίς, λέγω, εἰς τὴν ἀδιάσπαστον ἐνότητα τῆς ὅλης ἀγωγῆς δύναται καὶ τομῆ γὰρ

ἀποχωρίση τὴν ρηπιακὴν ἀγωγὴν δογματιζῶν κατὰ τύπον ὠρισμένον καὶ τὴν μέθοδον αὐτῆς; Μήπως τὸ ρήπιον δὲν περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ δυνάμει τὸν μετ' ὄλιγον θέσει ἄνδρα; Αἱ δυνάμεις δέ, ἐξ ὧν συναποτελεῖται τὸ ἠθικὸν ἐν αὐτῷ ὄν, δὲν εἶναι αἱ αὐταί, οἷας διακρίνομεν κατὰ τὴν ὠριμον τοῦ ἀνθρώπου ἡλικίαν; Τὸ ρήπιον λοιπὸν δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ μικροσκοπικὴ ἀνάλυσις τοῦ ὠρίμου ἀνθρώπου; Ἡ δὲ παιδεύσις αὐτοῦ δὲν πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἀποτελῇ μέρος τῆς παιδεύσεως τοῦ ὅλου ἀνθρώπου; Πῶς λοιπὸν, οὕτω θεωρουμένου τοῦ ρηπίου, δυνάμεθα νὰ χωρίσωμεν καὶ μέθοδον διδασκαλίας ἰδίαν καὶ πρόγραμμα ἴδιον; ὅθεν δίκαιον ἔχετε, φιλῶνται κόραι, ἀποροῦσαι τίνα νὰ δώσητε ὄρισμὸν τῆς ρηπιακῆς παιδεύσεως.

Ἡ παιδεύσις καὶ ἀνατροφὴ τῶν ρηπίων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ὑπῆρξε μέλημα σπουδαῖον καὶ μελέτημα ὑψηλὸν τῶν σοφῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ δὲ μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας προσιτῶν καθίσταται αἱ γνώσεις εἰς τὸν νοῦν τοῦ ρηπίου, ὀρίζεται ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Πολιτείᾳ αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἡ περὶ τῶν προὑπαρχουσῶν ιδεῶν τοῦ σοφοῦ θεωρία καθαρῶς ὀρίζει καὶ τὸ πρακτικὸν αὐτῆς ἀποδεικνύει. Ἡ μαιευτικὴ δὲ καὶ Σωκρατικὴ ἐκείνη μέθοδος περισώζουσα τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀτομικῆς ἀντιλήψεως καταπολεμει πάντα δογματισμὸν ιδεῶν καὶ φρονημάτων. Παραπέμπω λοιπὸν ὑμᾶς σήμερον εἰς τὴν Πολιτείαν ἐν ἣ θέλετε ἴδει ἀκριβέστερον, ὅσα ἐν συντόμῳ πρὸς ὀδηγίαν ὑμῶν γράφω. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις ἡ πείρα ἐπικυροῖ τὴν θεωρίαν, ἡ δὲ περὶ τῆς παιδεύσεως τῶν ρηπίων θεωρία τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπεκυρώθη διὰ τῆς πείρας τῶν νεωτέρων σοφῶν καὶ ἀπετέ-

λεσε μελέτην ἰδίαν καὶ ἡ ρηπιαγωγικὴ δικαίως ἀναγέρεται ὡς ἀνακάλυψις τῶν νεωτέρων χρόνων τῆς ἱστορίας, ἐνθα διαπρέπουσιν οἱ ἀπόστολοι αὐτῆς ὁ Φροῦβελος καὶ Πεκταλότσης, οἷτινες τὸν ὅλον ἄνθρωπον βλέποντες ἐν τῷ ρηπίῳ προσεπάθησαν νὰ ἐξεγερῶσιν εἰς ἐνεργὸν κατάστασιν τὰς ὑπνωτούσας ἐν τῷ ρηπίῳ δυνάμεις, βασιζόμενοι ὁ μὲν ἐπὶ τῆς παρατηρητικῆς τοῦ παιδὸς καὶ συγκριτικῆς δυνάμεως, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς λογιστικῆς. Οἱ παιδικὸι λοιπὸν κῆποι ἐν Γερμανίᾳ καὶ τὰ κατ' ἀντανάκλασιν αὐτῶν μετὰ ταῦτα ρηπιαγωγικὰ ἄστυλα ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἑλλετία εἰσὶ κυρίως αἱ πηγαὶ τῆς νεωτέρας ρηπιαγωγικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ παρ' ἡμῶν ὁ προορισμὸς τῆς ρηπιαγωγείας δὲν γαίρεται καθαρῶς εἰσέτι διαγεγραμμένον, ἐπειδὴ ἡ ἐπικρατήσασα μέθοδος, οὔσα ξενικὴ, ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς, ἐμφαίνει μίμησιν μᾶλλον ξένων ἢ ἡμῶν καὶ ἐθιμῶν ἢ ἀντόθυμον ἐθνικὴν ἐνεργίαν. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς ρηπιαγωγικῆς, παραπέμπω ὑμᾶς εἰς ὅσα ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἐδίδαξα ὑμᾶς καὶ τῶν ὁποίων πείραν ἐλάβετε ἐν τῷ διδασκαλείῳ τοῦ Ζαπτείου. Ἴνα κρατήσω ὅμως ἐν τῇ διαοίᾳ ὑμῶν γενικώτερον τὰς ἀρχάς, ἀφ' ὧν πρέπει νὰ ὀρμᾶται ἐκάστη ρηπιαγωγὸς πρὸς τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔργον προσερχομένη, προσθέτω ὀλίγα τι νὰ εἴη πρὸς ἀκριβεστέραν τῆς ὑποθέσεως ἀντίληψιν. Τὸ σπουδαιότατον μέρος ἐν τῷ καθόλου τοῦ Ἡπιαγωγείου προγράμματι, κατὰ τε τὴν σύνταξιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐφαρμογὴν, εἶναι αὐτὸς ὁ χαρακτήρ τῆς ρηπιαγωγῆς πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὸ ἔργον, ὅθεν κυριώτατα ἐξαρτᾶται ἡ ἐνδοκίμησις. Αὐτῆ, ὅσα πεπραιοκισμένη διὰ πάντων τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν προσόντων, ὅσα δέον νὰ

διακοσμῶσι τὴν εὐσεβῆ παιδαγωγόν, εἶναι ἀνάγκη, ὡς φιλόσοφος καὶ τρυφερὰ μήτηρ, ῥ' ἄντα ποκρίνηται προθύμως εἰς ὅλας τὰς ψυχικὰς τοῦ νηπίου ἀνάγκας, ὑποβοηθοῦσα ἐν ἐπιγνώσει τοῦ γινομένου τὴν ἐξέγερσιν τῆς παρατηρητικῆς δυνάμεως, ἐν συγκρίσει καὶ ἐπὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων, καὶ διευθύνουσα τὴν ἐλευθέραν τοῦ νηπίου κρίσιν οὕτως, ὥστε ἐκάστη γνῶσις αὐτοῦ, οὔσα ἀποτελεσματικῆς του πείρας, νὰ καταστῇ κτῆμα τῆς διαβολίας αὐτοῦ ἀδιάσπαστον. Καὶ ἐπειδὴ ἀδύνατον εἶναι νὰ περιορίσωμεν καὶ νὰ ὀρίσωμεν τὰ περὶ τὸ νηπίον φαινόμενα καὶ ὄντα, παρίσταται ἀπαραίτητος ἀνάγκη ἢ νηπιαγωγὸς αὐτῆ νὰ κατέχη ἀκριβῶς καὶ ὠρισμένως τὰ στοιχεῖα τοῦλάχιστον τῶν ἱστορικῶν, φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν γνῶσεων, καὶ ἀξία οὔσα τῆς ἐαυτῆς ἀποστολῆς πρέπει νὰ φιλοσοφῇ παίζουσα καὶ νὰ παίξῃ φιλοσοφοῦσα μετὰ τῶν νηπίων, τῶν ὁποίων πολλάκις ὁ ἀπρόληπτος καὶ ἀφελὴς νοῦς ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὰ λαμπρότερα καὶ θεώτερα τοῦ ἠθικοῦ βίου φαινόμενα, ἐξ ὧν προαγγέλλεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ μέλλον χαρακτήρ. Ποσάκις φεῦ! ἐξ ἀγροίας ἢ καὶ ἐκ προλήψεων τῶν παιδαγωγούντων δὲν κατεστράφησαν ἐν σπέρματι ἐπιφανέσταται κλίσεις καὶ καλλιτεχνοὶ ἐφέσεις. Ἐκ τούτων πάντων βλέπετε, φίλταται μοι κόραι, ὅτι ὅσῳ μείζων εἶναι ἢ ποικιλία τοῦ νηπιακοῦ προγράμματος, τόσῳ περισσότερο ἐξυπηρετῆ τὴν τῶν νηπίων παιδευσιν, προὔποτιθεμένης τῆς αὐτοθύμου ἐνεργείας τῆς νηπιαγωγοῦ πρὸς τὰς παρισταμένας ἀνάγκας· διὸ τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ στοιχειωδεδεστάτῃ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ ἀπάσας τὰς γνῶσεις ἐκείνας, αἵτινες μέλ-

λουσι ῥ' ἀναπνυχθῶσιν ἐν ῥύτῳ ἐν τῇ σχολιακῇ παιδεύσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ Σχολείου.

Ἔχω ἐνώπιόν μου τὰς περὶ προγράμματος τοῦ σχολείου ὑμετέρας ἐνστάσεις, ἀγαπηταί μοι φίλοι. Καὶ ἤθελον μὲν ἀμέσως σπεύσει ῥ' ἀπαρτήσω πρὸς ἐκάστην ὑμῶν ἰδίᾳ, ἂν ἢ ποικιλία τῶν ὑμετέρων παρατηρήσεων καὶ ἢ ἐνιαχοῦ ἐπιφαινομένη σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν θέσιν καὶ ἀποστολὴν ἐκάστης γνῶσεως δὲν παρίστων ἐν τῇ διαβολῇ μου τὴν ἀνάγκην, ὅπως καὶ ἐγὼ ἀναζητοῦσα τὴν ἐνότητα ἐν ταῖς περὶ ὑμῶν περιστάσεσι συντάξω τι γενικώτερον πρὸς ὁδηγίαν ἐκάστης ὑμῶν ἰδίᾳ καὶ τῶν ὄλων ὁμοῦ, ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπον, τὴν ἐκ τῆς ἀτομικῆς πείρας ἐπιειησομένην ἐκατέρᾳ παιδαγωγικῇ ἐνότητι.

Ἡ τῆς παιδείσεως διαβάθμησις διὰ τὴν ἑλλειψιν τῆς ἐνότητος τοῦ παιδευτικοῦ συστήματος παρ' ἡμῖν οὐ μόνον κατὰ τόπους εἶναι διάφορος, ἀλλὰ καὶ κατ' ἄτομα· ὅθεν οὐδόλως μοι φαίνεται ἄπορον πῶς καὶ οἱ περὶ ὑμῶν δὲν ἔχουσιν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς θέσεως καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς σχολιακῆς παιδείσεως. Βεβαίως ἤθελεν εἶσθαι εὐκολώτερον, ἂν περιοριζόμεθα εἰς τὰς τρεῖς κατηγορίας τῆς τοῦ ἠθικοῦ ὄντος ἀγωγῆς· ἤτοι τὴν νηπιαγωγικὴν παιδευσιν, τὴν κατωτέραν παιδευσιν, τὴν μέσην καὶ τὴν ἀνωτάτην· ἀλλ' ἐκάστη τῶν διαιρέσεων τούτων καὶ πάλιν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀνομασθῇ, πρὸς ἀκριβεστέραν πα-

ράστασιν τῶν ἐν αὐτῇ γινομένων. Πρὸς τὰς διαιρέσεις δὲ ταύτας ἀντιστοιχεῖ ἀκριβέστερον ἴσως ἢ ἐξῆς κατ' ὄρομα διαίσεις.

Νηπιαγωγεῖον, Σχολεῖον (ἢ δημοτικὴ παιδευσις), Γυμνάσιον (μέση παιδευσις) καὶ Πανεπιστήμιον (ἀνωτάτη παιδευσις), εἴθ' αἰδικώτατα καλλιεργοῦνται αἱ ἐπισημαί.

Οὕτω λοιπὸν τὸ Σχολεῖον πρέπει συστηματικώτερον νὰ περιλάβῃ ἐν τῷ ἑαυτοῦ προγράμματι πάσας τὰς γνώσεις ἐκείνας, ὧν τὰ στοιχειωδέστατα σπέρματα ἐτέθησαν ἐν τῷ προγράμματι τοῦ Νηπιαγωγείου, ἵνα καὶ ἡ ἐρότης τῆς παιδείσεως τηρῆται καὶ ἡ ἐρότης τῶν ἀτομικῶν ἀντιλήψεων τοῦ παιδὸς ἀταράχως ἐνδύτερον ἀναπτύσσεται· ἐπεὶ δὲ ἡ παιδευσις σκοπεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου ἀνθρώπου σύμφωνα πρὸς τοὺς δημιουργικοὺς ὄρους καὶ τὰς κοινὰς συνθήκας. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους δεόν καὶ ἡ μητρικὴ γλώσσα, ἡ βᾶσις καὶ τὸ ὄργανον τῆς παιδείσεως, νὰ θεωρῆται καὶ ὡς βᾶσις τοῦ καθόλου προγράμματος τοῦ σχολείου. Ὅθεν ἀπὸ τῆς Α' μέχρι τῆς Δ' αὐτοῦ τάξεως εἶναι ἀναγκαιότατον νὰ συμβαδίζωσιν ἀδιασπᾶστος τό τε θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς διδασκαλίας τῆς γλώσσης, ἥτοι ἡ καθαρὰ καὶ ἀκριβὴς ἀντιληψὶς τῶν πραγμάτων μετὰ τῆς ζωνῆς, ἀκριβοῦς καὶ γραφικῆς παραστάσεως τῶν ἰδεῶν αὐτῶν· ἐπεὶ δὲ ἄλλως θέλει συμβῆ καὶ εἰς ὑμᾶς ὅ,τι συμβαίνει συνήθως καὶ εἰς πάντα τὰ παρ' ἡμῖν σχολεῖα, εἴθ' αἰ, ἐλλειπόντων τῶν γραπτῶν ἀσκήσεων, αἱ προφορικαὶ παραστάσεις οὐ μόνον εἰσὶν ἀνεπαρκεῖς, ἀλλὰ στεροῦνται πολλακίς καὶ ζωνρότητος χρωμάτων, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς συννεργείας τῆς σημειωτικῆς δυ-

νάμεως· διὸ βλέπομεν πολλακίς μαθητὰς τρίτης καὶ τετάρτης σχολείου τάξεως μὴ δυναμένους νὰ ὀρίσωσιν ἐγγράφως τὴν κατέχουσαν αὐτοὺς ἰδέαν.

Αἱ ἀσκήσεις λοιπὸν ἐπὶ τῆς μητρικῆς γλώσσης δεόν νὰ περιέχωσιν οὐ μόνον εἰδικὰ γραφικὰ, ὀρθογραφικὰ καὶ τεχνολογικὰ γυμνάσματα, ἀλλὰ καὶ τὴν μελέτην πεζῶν καὶ ποιητῶν τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας μετ' ἀπαγγελίας τῶν ἐκλεκτοτέρων αὐτῶν περικοπῶν, ἅτινα θέλουσιν ἀποβῆ ὑποθέσεις μελετῶν πρὸς τοὺς μηριαίους τῆς γλώσσης διαγωνισμούς. Οὕτω δὲ μόνον δυνατὸν εἶναι νὰ ἐπιτευχθῆ ὁ σκοπὸς τοῦ σχολιακοῦ προγράμματος, καθ' ὃ ἢ ἐκ τῆς Δ' τάξεως ἀποφοιτώσα μαθήτρια νὰ δύνηται εὐχερῶς νὰ ἐκθέτῃ τὰς ἀτομικὰς αὐτῆς ἀντιλήψεις καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τῶν γνώσεων· ὥστε ἀποφοιτώσα νὰ ἦναι ὅπωςδῆποτε συγκεροτημένη.

Περὶ δὲ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας τῶν ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν καὶ φυσικοῖστορικῶν μαθημάτων συνριστώσα ὑμῖν τὴν ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων μέθοδον, παραπέμπω ὑμᾶς εἰς ὅσα ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἐν λεπτομερείᾳ ἐδίδαξα περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων τούτων.

Ἀλλὰ περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, μεθ' ὅσα καὶ ἂν ἠκούσατε, καὶ ὅσων μελετῶν ἀντικείμενον καὶ ἂν ἀπέβητο ἰότημα τοῦτο, οὐδέποτε θέλει φανῆ περιττὴ ἢ ἐπανάληψις αὐτῶν· διότι κέντρον τῆς ἐνεργείας τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματος καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ὡρίσθη ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἡ καρδιά τῆς γυναικός· ἐν ἣ, δι' αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐντολὴν αὐτῆς, προώρισται νὰ διαπαιδαγωγηθῆ ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸ καθόλου αἰσθημα, τὴν θειοτάτην δύνα-

μῆρ, δι' ἧς καὶ μόνῃς προσκτάται ἡ σκοπιμότης αὐτῆς. Ὅταν, φίλιτατα ἀδελφαί, ἡ γυνὴ ἀρακύνπτουσα καὶ ἀνυφουμένη καταροήσῃ τὴν ἑαυτῆς ἱερωσύνην ἐν τῷ οἴκῳ καὶ τῇ κοινωρίᾳ, καὶ αἱ παιδαριώδεις φάσεις τοῦ βρεμβαστικοῦ καὶ μυθιστορικοῦ βίου ἀντικατασταθῶσιν ὑπὸ τοῦ εὐσεβοῦς συναισθήματος τοῦ προκειμένου καθήκοντος, τότε καὶ μόνον ὁ μὲν ἀνὴρ θέλει προσκλήσει τὴν χαρίεσσαν σύντροφον αὐτοῦ, τὰ τέκνα τὴν ἀφωσιωμένην καὶ φιλόστοργον αὐτῶν μητέρα, ἡ πατρὶς τὴν γενναίαν καὶ θερμὴν πολιτίδα, ἡ δὲ ἀνθρωπότης τὴν γλυκίαν καὶ συμπαθεῖ προστάτιδα τῶν πασχόντων αὐτῆς τέκνων. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους καὶ τὸ οὐσιωδέστατον μέρος τῆς γυναικείας ἀγωγῆς ἔστω ἡ ὀρθὴ τῆς καρδίας αὐτῆς διαπαιδαγωγῆσις, ἣτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς καλῶς καὶ ὀρθῶς ἐννοουμένης θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἣτις ἔστι τὸ κεφάλαιον τῶν θεωρητικῶν τῆς θρησκείας ἀρχῶν, τῶν καλλιτέχνων ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων τοῦ καλοῦ καὶ τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς, δι' ἧς αἱ πράξεις, τὰ αἰσθήματα καὶ διαροήματα τοῦ ἀνθρώπου προσκτῶσι τὸ δίκαιον κῆρος. Μεγίστη λοιπὸν ἀπαιτεῖται προσοχὴ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προγράμματος ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς ὕλης, τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν διακαρόνησιν τῶν ἐκ τοῦ μαθήματος τούτου προκυνπτόντων καθηκόντων. Ὅπως δὲ τελειότερον ὁ σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς ἐπιτευχθῆ ἀγωγῆς, πρέπει παραλλήλως μὲ τὰ διδασκόμενα καὶ παρέχεται ἀφοσιωτὴ πρὸς μελέτην παιδαγωγικῶν ἀναγνωσμάτων, δι' ὧν σκοπιμώτερον καλλιμεργεῖται τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Ἄλλὰ καὶ τούτων πάντων γενομένων μάλιστα θέλετε προσπαθήσει διὰ μόνῃς τῆς διδασκαλίας καὶ ἐγχαράξῃτε εἰς τὰς καρδίας τῶν

περὶ ὑμᾶς τὴν ἀγάπην τοῦ καλοῦ καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ὀσίου, ἃν ἐπὶ τῶν πράξεων καὶ τῆς μορφῆς ὑμῶν δὲν ἀποτυπῶται ἀκριβῶς τὸ εὐσεβὲς καὶ χριστιανικὸν αἶσθημα. Ἡ δὲ μουσικὴ, ὀργανικὴ τε καὶ φωνητικὴ, πρὸς ἡν, φεῦ! ματαίως καταναλισκονται οἱ θησαυροὶ τῆς γυναικείας καρδίας διὰ τὴν ἑλλειψιν τῆς παιδαγωγικῆς μουσικῆς, ἡ ἰχνογραφία καὶ ἡ ζωγραφικὴ, δι' ὧν ὀριστικώτερον καλλιμεργεῖται τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα, ἔστωσαν ἐν τῷ προγράμματι ὑμῶν τὰ ἀδιάσπαστα μέρη, δι' ὧν προσφορώτερον δύνασθε καὶ διαπαιδαγωγήσητε τὴν τοῦ καλοῦ αἶσθησιν, καὶ εἰδικώτερον ῥ' ἀναπτύξῃτε βίον τινὰ καλλιτεχνικὸν καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐργοχειρῶν.

Τοιαύτη λοιπὸν γενικώτερον παρίσταται μοι σήμερον ἡ εἰκὼν τοῦ σχολιακοῦ προγράμματος, ὅπερ πείρα πολυετῆς καὶ μελέτη εὐκρινῆς ἐν τῷ μέρει τοῦ κυμαινομένου κοινωρικοῦ ἡμῶν στοιχείου ἠδυνήθησαν καὶ ὑποτυπώσωσιν εὐλαβοῦμεναι τὰς τοπικὰς ιδέας καὶ τὰς κοινωρικὰς προλήψεις, ἀλλ' ὅπερ θερμὴ φιλοπατρία καὶ ἱερὰ πρὸς τὸ ἔργον στοργὴ καὶ ἀφοσίωσις ἐβασάνισαν καὶ ἠγρίσαν ὅσῳ ὑπῆρχεν ἐν ἡμῖν δύναμις. Εὐχόμεναι δέ, ἀγαπηταί μου φίλοι, τὸ πρόγραμμα τοῦτο καὶ τελειοποιηθῆ καὶ καὶ διακοσμηθῆ καὶ διὰ τῶν ὑμετέρων εὐσεβῶν προσπαθειῶν καὶ φιλοστόργων μελετῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ Γυμνασίου.

Ἄλλ' αἱ ἐνστάσεις ἐκείναι, ὧν τὰς πλείστας ἐλπίζω ἤδη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διαοίᾳ νὰ ἔχητε κατορίσει, δὲν μοι φαίνονται οὔτε ὑπερβολικαὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν, οὔτε βεβιασμένα κατὰ τὴν παράστασιν. Ἐνδρίσκω μάλιστα αὐτὰς ἀκριβεῖς καὶ δικαίας, ἐπειδὴ τὸ σημεῖον, ἀφ' ὅπου ὠρίσατε τὴν τῆς παιδεύσεως διαίρεσιν, δὲν ἦτο ἰκανῶς ὑψηλόν, ὥστε νὰ περιλάβῃ τὴν ὅλην τῆς παιδεύσεως διαβάθησιν. Εἰς τοῦτο δὲ συντελέσει ἰσως αὐτὸς ὁ τῶν σχολείων ἡμῶν ἀνώμαλος καὶ κυμαινόμενος χαρακτήρ· ὅθεν ἀποδοῦσαι μείζονα αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ σχολείου συνεχέετε αὐτὸ ἐνιαχοῦ πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ γυμνασίου. Διὰ τοῦτο δικαίον εἶναι νὰ καθορίσωμεν τὴν θέσιν καὶ τὴν ἐντολήν τῶν γυμνασιακῶν τάξεων, ἔνθα, προσηγηθείσης τῆς στοιχειώδους ἐγκυκλοπαιδικῆς παιδεύσεως, καθ' ἣν ἡλικίαν ἢ μὴ μὴ μείζον πρέπει ν' ἀσκῆται τῆς κρίσεως, καρποφόρως καὶ ἀκόπως τὴν στοιχειώδη ἐκείνην διδασκαλίαν ἀντικαθιστῆ ἐπιστημονικωτέρα διδασκαλία, αὐτῶν τούτων τῶν μαθημάτων, δι' ὧν ἐν τῇ σχολιακῇ παιδεύσει ἢ διὰ τῶν πραγμάτων διδασκαλία προπαρεσκευάσεν ἤδη τὴν ὕλην ἐφ' ἧς κατὰ τὰς γυμνασιακὰς τάξεις καθοδηρούμενος ὁ νοῦς τῶν παιδευομένων σχηματίζει κρίσιν ὠριμωτέραν, ἐξ ἧς ὁ λόγος τῶν γυμνομένων καθίσταται καταληπτότερος· διὸ ἐνταῦθα κυρίως λαμβάνει τὸν ἀκριβῆ ὀρισμὸν ἐκάστη γνῶσις. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν τῷ σχολείῳ, τὸ κυρίως χαρακτηρίζον τὴν ἐθνικὴν παι-

δεύσει εἶναι ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας καὶ σπουδῆς τῆς ἀρχαίας ἡμῶν γλώσσης. Ἐπειδὴ, δι' αὐτὴν τὴν διαπλαστικὴν τῆς λαλουμένης δύναμιν, ἀδύνατον εἶναι νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὰ ὅρια μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης, ἤτις, σπεύδουσα ἀεὶ πρὸς τὰ πρόσω καὶ ἀναπλαττομένη πρὸς τὰς ἀνάγκας, προσοικειοῦται κατ' ὀλίγον καὶ τὰς ιδέας τῆς ἀρχαίας καὶ τὸν τρόπον τῆς παραστάσεως, ὅθεν στεροτάτη ἀποβαίνει ἢ σχέσις τῶν δύο τούτων μορφῶν τῆς ἐ.λ.λ. γλώσσης, διὰ τοῦτο πλὴν τῶν συνήθων καὶ τετριμμένων γυμνασιακῶν, τῆς ἐξηγήσεως, θεματογραφίας καὶ τῶν συντακτικῶν καὶ γραμματικῶν ἀσκήσεων, εἶναι ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ δοθῇ μείζον σπουδαιότης εἰς τὴν ἐλευθέραν τῶν συγγραφέων ἀνάγνωσιν, καθ' ἣν, αἰρομένων τῶν διαλεκτικῶν δυσκολιῶν, ἢ τῶν ιδεῶν ἀντίληψις ἀποβαίνει ἐνκοιωτέρα καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναγνώσεως αἶρει τὴν μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν διαφοράν. Ἐφ' ᾧ εἰς ἐκάστην τάξιν πρέπει νὰ ὀρίζονται ἐκ παραλλήλων οἱ πρὸς ἐρμηνείαν καὶ οἱ πρὸς ἀνάγνωσιν συγγραφεῖς. Ἀλλά, καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, τὸ ἐν τοῖς συγγράμμασι κεκρυμμένον τεχνικὸν καλὸν ἀδύνατον εἶναι νὰ καταστῆ, ὡς εἶναι δικαίον καὶ πρέπον, τὸ διαπλαστικόν τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ιδεῶν τῶν παιδευομένων, ἄν δὲν προστρέξωμεν εἰς ἄλλην τιὰ μέθοδον βοήθητικὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Κατὰ ταύτην ὁ διδάσκαλος, ὑπὸ τῆς τέχνης ἐμπνεόμενος μᾶλλον ἢ ὑπὸ τῆς γραμματικῆς, πρέπει νὰ ἐκλέγῃ ἐκ τῶν παιδαγωγικωτέρων καὶ τεχνικωτέρων τῆς ἀρχαίας ἐπικῆς, λυρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως, ὅπως δι' αὐτῶν ἐξεγείρῃ τὸν ἔρωτα πρὸς τὰς ἐννοίας τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ καλλιερῆ τὴν αἴσθη-

σιν τοῦ καλοῦ. Τοῦτο δὲ καθ' ὅλας τὰς τάξεις τοῦ γυμνασίου γινόμενον καὶ τηρουμένης στενῶς τῆς παιδαγωγικῆς ἐνότητος καὶ τεχνικῆς σκοπιμότητος τῶν τεμαχίων συντελεῖ οὐσιωδῶς εἰς τὴν ὀρθὴν ἀνάπτυξιν τοῦ αἰσθηματος καὶ τῆς καλαισθησίας. Οὕτω μόνον ὁ ροῦς τῶν μαθητῶν, ὑγιάνων κατὰ τὰς ιδέας καὶ τὰς παραστάσεις, δύναιται διὰ τῶν διδομένων δις ἢ τρις τῆς ἐβδομάδος γραπτῶν γυμνασμάτων νὰ ὑποτυπῇ ἐκάστοτε εἰς τὰς ἐγγράφους αὐτοῦ παραστάσεις καὶ ἰδιῶν τινα χαρακτῆρα τοῦ γράφειν, καθ' ὃν π.λὴν τοῦ ἀτομικοῦ τούτου τρόπου σχηματίζεται τὸ κυρίως λεγόμενον ἔφος τῆς γραφῆς· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο, φιλταταί, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι κατὰλληλα γραφικὰ ὑποδείγματα, ἅπερ δυστυχῶς παρτελῶς ἐλλείπουσι παρ' ἡμῶν, ὅπως καὶ οἱ διδάσχοιτες ὑποβοηθῶνται μάλιστα κατὰ τὸν τρόπον τῆς διορθώσεως, ὅπερ ἀποτελεῖ κυρίως τὸ δυσχερέστατον μέρος τῆς γλώσσης.

Περὶ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας οὐδὲν ἔχουσα νὰ προσθέσω πρὸς ὅσα ἐν τῷ προγράμματι τοῦ σχολείου ἀρέφρον, παρακαλῶ, ὅπως μοι συγχωρήσατε ἵνα ἐν ὁμιλίαις συνοψίσω ὅσα ἀφορῶσι τὸν χαρακτῆρα τῶν λοιπῶν γνώσεων.

Κατὰ μὲν τὴν διδασκαλίαν τῆς καθολικῆς ιστορίας, προϋποτιθεμένης τῆς διδασκαλίας τῆς γενικῆς ιστορίας· βιογραφικῶς διδαχθείσης, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποδεικνύωνται οἱ λόγοι καὶ τὰ αἷτια τῶν ιστορικῶν συμβάντων, νὰ συγκρατῆται καὶ νὰ συνεχίζηται ἡ ιστορικὴ ἐνότης, νὰ ὀρίζωνται ἀκριβῶς διὰ λόγων καταφανῶν αἱ περίοδοι, καὶ νὰ ὑποδεικνύηται, τέλος, ἡ πορεία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρὸς ἢν ἀτελείων ἀδιασπᾶστος ὁ διδάσκων, δέον νὰ

συγκρατῆ στενῆν τὴν ἐνότητα κατὰ τὴν πολλαπλότητα τῶν ιστορικῶν φαινομένων ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Κατὰ δὲ τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπιστήμας εἶναι καλὸν νὰ ὀρίζωνται ἀκριβῶς οἱ λόγοι τῶν περὶ ἡμῶν φαινομένων, νὰ συνδέωνται τὰ μερικὰ φαινόμενα πρὸς γενικωτέρους νόμους, νὰ καταφανῆται ἡ σκοπιμότης τῆς δημιουργικῆς πλάσεως, ὅπως ἐπ' αὐτῶν πάντων ὁ ροῦς ἠηλαφῆτως καθορᾷ καὶ τοὺς μηχανικοὺς ὄρους τοὺς διακυβερωτάς τὸν μεγαλοπρεπῆ διάκοσμον.

Τοιοῦτον, νομίζω, εἶναι περίπου τὸ πρόγραμμα τοῦ γυμνασίου, οὗτινος τὴν σχέσιν πρὸς τὴν σχολὴν ἐζητήσατε παρ' ἐμοὶ νὰ ὀρίσω. Ἀλλὰ, ἀγαπηταί μοι φίλοι, τὸ μέγα ἔργον τοῦ προγράμματος δὲν εἶναι ἡ θέσις, ἡ μέθοδος καὶ ἡ ὥρα τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων· ταῦτα πάντα δὲν ἀρκοῦσιν ἐν τῷ νῶ τῶν μαθητεομένων, ὅπως ἀδιάσπαστος παριστᾶται καὶ κρατῆται καὶ ἡ ἐνότης τῶν γνώσεων. Οὐχί· εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ροῦς ἰσχυρός, εὐθὺς καὶ ἀπόληπτος, ἐπιστήμη εὐσεβῆς καὶ πείρα σκοπίμως βεβασαισμένη συγκρατῆ κατὰ τὸ ἔργον τῆς παιδεύσεως τὴν ἐνότητα τῆς ἐνεργείας τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αὐτῆς λειτουργιῶν. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἕψιστον τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ζήτημα, περὶ τοῦ ὁποίου πολλὰς καὶ συνέζητήσαμεν καὶ ἐμελετήσαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ Διδασκαλείου.

Αἱ πλείσται τῶν δυσκολιῶν, πρὸς ἃς ἕκαστος τῶν διδασκάλων προσπολεμεῖ, καὶ πολλάκις ματαίως, κατὰ

τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας, εἶναι ἢ ἐλλειψίς κέντρον σκοπίμως διοργανισμένου, ἔρθα μετὰ τὸν δόκιμον μαθητικὸν βίον γὰρ γίνηται καὶ ἡ μαθητεία ὡς πρὸς τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου· ἐπειδὴ, ὡς καὶ ἀλλοχοῦ εἶπομεν, οὔτε ἡ πληθὺς τῶν γνώσεων, οὔτε ἡ ποιότης αὐτῶν δυνατὸν εἶναι γὰρ καταρτίσωσι τὸν διδάσκαλον, ἄνευ ειδικῆς τιμῆς προπαρασκευῆς πρὸς τὴν διδασκαλίαν· ὅθεν ἡ παρουσία τοῦ διδασκάλου ἐν τοῖς σχολείοις ἐκείνοις, ἐν οἷς τὸ ρηπιαγωγεῖον, τὸ σχολεῖον καὶ τὸ γυμνάσιον εἰσὶ καλῶς διοργανισμένα καὶ σκοπίμως διεργουμένη, εἶναι καὶ συμφέρουσα καὶ ἀναγκαία· συμφέρουσα μὲν, διότι αἱ τρεῖς ἐκείναι διαιρέσεις τῆς παιδεύσεως χρησιμεύουσιν ὡς προσφορώτατα μέσα πρὸς τὰς παιδαγωγικὰς ἀσκήσεις, ὡς σκοπὸς καὶ βάσις εἶναι τὸ διδασκαλεῖον ἀναγκαία δέ, διότι τῆς αὐτῆς ἐπικρατούσης μεθόδου καὶ ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν διοικουμένων τῶν σχολείων, εὐκόλου εἶναι γὰρ ἐφαρμοσθῆ κατὰ τε τὸ πρακτικὸν καὶ τὸ θεωρητικὸν μέρος τοῦ σχολείου σύστημά τι ἴδιον παιδαγωγικόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῦλον κυρίως προσδοκᾶται ἡ ἀνάπλασις καὶ μόρφωσις τῶν διδασκάλων. Ἐρταῦθα ἀρμόζει κυρίως ἡ διδασκαλία τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ἔρθα ὑπόκειται ἀμέσως ἡ πείρα. Διὰ δὲ τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγίας, ἥτις δέον γὰρ ἔχει ἀφετηρίαν αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς παιδεύσεως τῆς σχολῆς, ὁ νοῦς καρπούμενος τὰς ποικίλας τῶν ἀνθρώπων κατ' ἐποχὰς περὶ παιδεύσεως ιδέας καὶ παραλληλιζῶν ταύτας πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν σύστημα δύναται ἐνκρινέστερον γὰρ κατὰ τὴν καὶ τὴν θέσιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ιδεῶν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν κατὰ τὰς πρακτικὰς ἀσκήσεις. Ἐπειδὴ δὲ ἐκάστη γνῶσις ἀπαιτεῖ τρόπον τινα καὶ ἰδιώ-

ζουσαν μέθοδον μεταδόσεως, τηρουμένης τῆς μεθόδου τοῦ συστήματος, προκύπτει, ὥστε καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ διδασκάλου τὴν αὐτὴν γὰρ ἔχει ποικίλιαν γνῶσεων, οἷα τὰ προγράμματα τῶν λοιπῶν σχολῶν. Ἄλλ' ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ διδασκάλου καὶ γυμνασίου ἔγκειται εἰς αὐτὸν τὸν χαρακτήρα τῶν μαθητεούτων, ἥγουν ἐνῶ κατὰ τὰς γυμνασιακὰς τάξεις ὁ μαθητευόμενος προσκτᾷ γνῶσεις αὐτῶ ἀγνώστους καὶ παραδέχεται τὰς ιδέας τῶν διδασκόντων, ἐν τῷ διδασκαλεῖῳ οἱ μαθητευόμενοι μεταβάλλοντες θέσιν παρίσταται διδάσκαλοι τῶν νεωτέρων αὐτῶν, ὅτε πρόκειται γὰρ δώσωσι τὸ κατάλληλον σχῆμα καὶ τὸ προσήκον χρῶμα εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν γνῶσεις καὶ ιδέας, ἵνα προσιτῆρ καὶ κατάληπτήρ καταστήσωσιν ἐκάστην ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς μικροὺς αὐτῶν μαθητὰς, ἐν τε τῷ ρηπιαγωγείῳ, ἔρθα πολλακίς πρόκειται γὰρ ἀπαρτήσωσιν εἰς τὴν ἀφελῆ τῶν ρηπίων ἐρώτησιν περὶ βροχῆς, ἢ ἀέριου, ἢ ὥρολογίου, ἢ πλοίου, ἐν οἷς δέον στοιχειωδέστατα γὰρ τίθενται τὰ σπέρματα τῆς μελλούσης ἐπιστήμης, ἐν τε τῷ σχολείῳ, ἔρθα συστηματικώτερον πρὸς ἐκάστην γνῶσιν προκαταβάλλονται τὰ πρῶτα τῆς ἐπιστήμης στοιχεῖα ἐπὶ πραγμάτων, καὶ διὰ τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων μεθόδου, καὶ ἐν τῷ γυμνασίῳ, οὐτινος ὁ κύκλος ἐνδύτατος ὢν καὶ πρὸς τὴν μέσσην ἀποβλέπων παιδεύσιν ἀπαιτεῖ τὴν μικτὴν μέθοδον ἐν τῇ καθολικῇ τῆς παιδεύσεως ἀντιλήψει.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους ἡ ἀποστολὴ τοῦ διδασκάλου εἶναι σπονδαιοτάτη καὶ προαπαιτεῖ, ὥστε οἱ μαθητευόμενοι γὰρ κατέχωσι καλῶς τὴν μέσσην ἐγκύκλιον παιδεύσιν διὰ τοῦτο ἐν Γερμανίᾳ οἱ πρὸς τὰ μαθήματα τοῦ διδασκάλου προσερχόμενοι νέοι εἰσὶ πολλακίς δι-

δάκτορες παρεπιστημίου, πάντοτε δὲ πρέπει νὰ ἔχωσι διακούμεσι τὰ μαθήματα τῶν γυμνασιακῶν τάξεων. Οὗτω δὲ μόνον ἐχόντων τῶν πραγμάτων δυνατὸν εἶναι καὶ τὰς ἀσκήσεις αὐτῶν νὰ παρασκευάσωσι δεόντως καὶ ἐπὶ τῶν διδασκομένων νὰ φιλοσοφῶσι καταλλήλως, παρακολουθοῦντες ἐν γνώσει καὶ συνειδήσει σύστημα ὀρισμένων, ὅπερ πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ τὰς περιστάσεις προσαρμόζοντες ἄνευ βλάβης τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἢ ἀποβαίωσι λειτουργοὶ ἀξιόπιστοι τῆς ἱερᾶς ἐντολῆς τῆς τῶν νεωτέρων παιδεύσεως. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὡς καὶ ἐν παντὶ ἔργῳ εἶναι ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἡ καρδία νὰ ἦναι θερμὴ πρὸς τὸ ἔργον, ὅπως ὁ ροῦς ἐκάστοτε τὸ ἐν ἑαυτῷ κατ' ἰδέαν τῆς παιδεύσεως ἐξυψῶν καὶ τελειοποιούμενος συντελῆ εἰς τὴν τελειοποίησιν καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ὅπερ ἄνευ ἀληθοῦς ἐνθουσιασμοῦ ψυχῆς καὶ ἀγνῆς θρησκευτικῆς εὐλαβείας πρὸς τὸ καθήκον εἶναι ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ· ἐπειδὴ, τοῦτου στερουμένη ἡ καρδία, ταχέως ἀπανδᾷ καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ἀφοσίωσις καὶ ἡ στοργή. Ὅπως δὲ τὸ διδασκαλεῖον ἀποφέρει τοὺς καρπὸν αὐτοῦ ἐν χύμους, εἶναι ἀνάγκη πλὴν τῶν ἀσκήσεων καὶ τῆς θεωρίας, τῶν συζητήσεων καὶ τῶν διατριβῶν, νὰ ὑπάρχη καὶ τὸ ἀναγκαῖον χρονικὸν διάστημα, ἐν ᾧ νὰ περιληφθῇ ἡ διδασκαλία ὅλων τῶν γνώσεων διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται τοῦλάχιστον τριετία, πρὸς τὰς ἰδικὰς τοῦ διδασκαλεῖου μελέτας. Βλέπετε λοιπὸν, φίλταται φίλοι, ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ προγράμματι ἡ θέσις τοῦ διδασκαλεῖου καὶ νὰ διαγραφῇ καθαρῶς ὅ,τε χαρακτήρ καὶ ἡ ἀποστολή αὐτοῦ. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν δυστυχῶς σπανίζουσι τὰ τοιαῦτα κέντρα τῆς ἀληθοῦς παιδεύσεως, διὸ καὶ ἕκαστος ἄνευ προηγουμέ-

νης παρασκευῆς καὶ ἄνευ γνώσεων παιδαγωγικῶν ἀποβαίνει αὐτοχειροτόνητος διδάσκαλος καὶ παιδαγωγός, τοῦ ὁποῖου ἡ εὐδοκίμησις ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς ἐνσυνειδησίας καὶ τῆς ἀγαθῆς αὐτοῦ γνώσεως. Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, παραπέμπω ὑμᾶς εἰς τὰς πρώτας ὑμῶν ἀσκήσεις ἐν τῷ ρηπιαγωγείῳ καὶ ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ σχολείου. Τί ἤθελεν ἐπισυμβῆ ὑμῖν ἂν δὲν ἤθελε προηγηθῆ ἡ διδασκαλία τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγίας, καὶ ἂν δὲν εἴχετε παραστάτην φιλόστοργον καὶ ροῦν ὠριμώτερον κατὰ τὰς πρώτας ὑμῶν παιδαγωγικὰς ἀσκήσεις; Τί μὲν ἤθελε συμβῆ καὶ ἐκάστη ἐξ ὑμῶν τὸ γνωρίζει ἐξ ἰδίας ἑαυτῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἐγὼ τὸ φαντάζομαι ἐκ τῶν ὀλίγων, ἃς μοι παρέσχετε, ἀφορμῶν. Ἄς εὐχηθῶμεν λοιπὸν ἐκ καρδίας, φίλταται, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἡμετέρῃ πατρίδι καταρτισθῶσι διδασκαλεῖα ἐν σχολαῖς καλῶς ὀργανισμένας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Περὶ διαγωνισμῶν.

Διατί, φίλταται, τοσοῦτον μικροψύχως ὑπὸ τῶν περὶ ὑμᾶς ἐντυπώσεων ἐπηρεάζομεναι ἀδυνατεῖτε νὰ κρατήσητε ἀσάλευτον τὸ κριτήριον ὑμῶν, ὅτε μάλιστα περὶ τῶν οὐσιωδესτάτων πρόκειται τῆς παιδαγωγίας ζητημάτων; Διατί πτοεῖσθε ὑπὸ τῶν ἐνστάσεων, ἐκείνων μάλιστα, τῶν ὁποῖων αἱ ἀντιλογίαι δὲν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ πόθος τῆς ἀνευρέσεως τῆς ἀληθείας; Ἐπειδὴ ὁ εἰς ἀρχὴν τινα πιστεύων καὶ ἐν αὐτῇ ἀνευρότως ἀσκούμενος σπανίως προκαλεῖται εἰς ἐξέλεγκτον ἀρχῶν ἄλλων

ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ποικίλλαν τῶν ἀντιλήψεων καὶ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἀρχαί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οὐσιωδῶς διαφέρουσι, διὰ τοῦτο, τὸν μὲν πιστὸν εἰς ἀρχὴν τινα χαρακτηρίζει ἢ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν ἐμμοιῆ καὶ σταθερότης, τὸν δὲ τὰ τῶν ἄλλων διηρηκῶς ἐξελέγχοντα καὶ κακίζοντα, ἢ περὶ τὸ φρόνημα καὶ τὴν πράξιν ἀστασία. Τοιοῦτοι δὲ εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ προθύμως ἐκάστοτε πᾶσαν νέαν ἰδέαν μορφῆν ἀσπαζόμενοι, οὐχὶ ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ συνήθως ἐξ ἰδιοτελοῦς τιμῆς σκοποῦ ὀρμώμενοι. Καὶ ἐγὼ ἐπεθύμουν πρὶν ἢ σεῖς μὲ παρακαλέσητε νὰ σᾶς πέμψω συντόμους τινὰς σημειώσεις περὶ τοῦ ἐν τῷ Ζαπτεῖῳ ἐπικρατήσαντος συστήματος τῶν διαγωνισμῶν, ὅπως δι' αὐτῶν ἐπαγαγέτω εἰς τὴν ἀγαθὴν ὑμῶν μερίμνην, ὅσα κατὰ τὸ πρῶτον, δεῦτερον καὶ τρίτον ἔτος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ζαπτείου καὶ κατὰ τὰς ἐνιαυσίους λογοδοσίας καὶ κατὰ τὴν ὑπόνοιαν τῶν ἐξαμηνίων διαγωνισμῶν, πρὸς τὸ σύστημα τοῦτο φέρουσα πίστιν ἀσάλευτον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ σκοποῦσα νὰ διαφωτίσω ἐν εὐλιχρινείᾳ τοὺς περὶ ἡμᾶς φίλους προστάτας καὶ συγγενεῖς ὑμῶν, κατὰ καιροὺς εἶπον καὶ ἀνέπτυξα. Ἀλλ' οἱ λόγοι εἶναι πεπερασμένοι, ὡς λέγει ὁ θεὸς "Ὁμηρος, ἢ δὲ μερίμνη ἔχει ἀνάγκη νὰ ἀναεῶνῃ τὰς ἐν τῇ διανοίᾳ καταλήψεις. Δίκαιον λοιπὸν εἶναι κατὰ τόσον μόνον νὰ ὑποδοηθῆσω ταύτην ἐν ὑμῖν, ὅσον ἀπαιτεῖται ἵνα ἰκαροποιήσω συγχρόνως καὶ τὸν ὑμέτερον πόθον. Οὐδεμία ἰδέα, ἢ μᾶλλον, οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἀρακάλυφτος τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀτόμου. Ἐκαστον πρᾶγμα καὶ ἐκάστη ἰδέα ἐν τῇ κοινωρίᾳ συλλαμβανόμενα τῆς κοινωρίας εἰσὶν ἔργα ἐπομένως ἐκ

τῶν πάντων πηγάζει καὶ τοῖς πᾶσιν ἀνήκει. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὴν αὐτὴν κοινὴν ἰδέαν πολλοὶ πολλακῶς διὰ τῶν ἀτομικῶν αὐτῶν τρόπων τῆς ἀντιλήψεως καὶ κατὰ τὸ βᾶθος τῆς καταλήψεως δυνατὸν εἶναι νὰ παραστήσωσιν ὡς ὅπως νέαν ἰδέαν καὶ ἀρακάλυφτον. Ὑπὸ τοιαύτην λοιπὸν ἔποψιν ἂν θεωρήσωμεν καὶ τὸ ἐν τῷ Ζαπτεῖῳ ἐπικρατήσαν σύστημα τῶν διαγωνισμῶν, ὡς πρὸς τὴν ἀντιλήψιν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, δύναμαι νὰ προσδεχθῶ καὶ τὴν γλυκυτάτην ἔκφρασιν ὑμῶν, δι' ἧς συνοδεύετε ἐκάστοτε τὴν λέξιν διαγωνισμούς μας. Περὶ τῶν διαγωνισμῶν μας λοιπὸν πρόκειται, καὶ οὐχὶ περὶ διαγωνισμῶν· δὲν εἶναι ἀληθές; ἐνόησα καλῶς τὴν ἰδέαν σας; ἐμάρτευσά τὸν πόθον σας; Ἔστω λοιπὸν, ὑποβάλλω ὑμῖν νῦν καὶ τὴν ἐμὴν περὶ τῶν διαγωνισμῶν μας κρίσιν.

Τριπλᾶ εἰσὶ τὰ σημεῖα, ἀφ' ὅπου πρέπει τὸ ζήτημα τοῦτο νὰ κριθῆ, ὅπως ἀκριβέστερον παρασταθῆ ἢ σπουδαιότης τοῦ σκοποῦ, ὃν διὰ τῶν διαγωνισμῶν ἐπιδιώκει τὸ Ζαπτεῖον. Τοιαῦτα δὲ σημεῖα εἰσὶ α') ὁ μαθητὴς πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ὁμοταγεῖς αὐτοῦ· β') ὁ διδάσκαλος πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ πρὸς τοὺς μαθητάς· καὶ γ') ἡ διεύθυνσις πρὸς τοὺς διδάσκοντας, διδασκομένους καὶ τὴν κοινωρίαν. α) Κατὰ μὲν τὴν ὥραν τῆς διδασκαλίας καθ' ἣν ὁ διδάσκαλος πρὸς τὸν καθόλου τῆς τάξεως μαθητὴν ἀποβλέπων προσαρμόζει τὴν μεταδοτέαν γνώσιν πρὸς τὰς ἀνάγκας ἐκάστου ἰδία, καὶ τῶν ὄλων ὁμοῦ, ἀντιλαμβάνεται μὲν ὁ μαθητὴς τὸ προκείμενον, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ σχηματιζομένη ἰδέα οὐ μόνον τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ δὲν φέρει μορφὴν, ἀλλ' οὔτε μὲ τὴν ἀρακαλῶς παρίσταται ἀκριβείαν· ἐπειδὴ ἐπιβάλλεται αὐτῷ ὡς

ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ τρόπος τῆς ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως τοῦ διδασκάλου· ἡ περίστασις αὕτη, βοηθοῦσης τῆς μνήμης, προπαρασκευάζει τρόπον τινα τὴν ἄμορρον ἕλην ἐν τῇ διαοίᾳ τοῦ μαθητοῦ, δι' ἧς, ὡς ὁ γλύπτῃς ἐπὶ τοῦ μαρμάρου, οὕτω καὶ ὁ μαθητὴς ἐπὶ τῆς ἕλης τῆς γνώσεως μέλλει ποτέ, ἀφορμῆς δοθείσης, νὰ κατασκευάσῃ τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ παράστασιν, ὅτε, συνεργεῖα καὶ τῆς ἐλευθέρας κρίσεως, ἡ γνῶσις ἐκείνη ἀποβαίνει κτῆμα ἀναφαίρετον, φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτήρος τοῦ μαθητοῦ. Τοιαύτη λοιπὸν περίστασις εἶναι οἱ διαγωνισμοί, καθ' οὓς, παρεχομένης τῆς ὅλης διδαχθείσης ἕλης δι' ἐρωτημάτων τοῦ διδασκάλου καλῶς διαγεγραμμένων καὶ ὠρισμένων, ἐξ ὧν κληροῦνται ὅσα πρὸς τὸν χρόνον τοῦ διαγωνισμοῦ ἀρκοῦσιν ἐρωτήματα, ἐπιβάλλεται ἐκάστῳ μαθητῇ ἡ γραπτῇ ἀκριβῆς παράστασις τοῦ κληρωθέντος ἐρωτήματος. Ἐνταῦθα δὲ ἐπέλγεται ὁ μαθητὴς νὰ σχηματίσῃ τὸ κατ' ἰδέαν τῆς παρασταθσομένης γνώσεως, ἥτις κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἔχῃ ἀντοτέλειαν, ἐνότητα καὶ ἀκριβείαν. Συμβαίνει λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα, ὅ,τι συμβαίνει πολλακίς εἰς τὸν καλλιτέχνην, καθ' ἣν στιγμὴν πρόκειται νὰ αἰσθητοποιήσῃ τὴν ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ σχηματισθεῖσαν εἰκόνα· ἦτοι ὅσῳ μᾶλλον διὰ τῆς ζωηρότητος τῶν χρωμάτων καὶ τῆς σκιᾶς δοκιμάζει νὰ ὑποτυπώσῃ ἐπὶ τοῦ κανάβου τὴν ἐν τῷ νῷ σχηματισθεῖσαν εἰκόνα, τόσῳ μᾶλλον ἡ εἰκὼν αὕτη καθαρωτέρα παρίσταται καὶ ζωηροτέρα ἐν τῇ διαοίᾳ αὐτοῦ ἐκφαίνεται, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ δημούργημα τοσοῦτῳ ἀποβαίνει τελειότερον, ὅσῳ ἐν τῇ διαοίᾳ αὐτοῦ καθαρίζεται ἡ ἀντιλήψις. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπαιτεῖται ἐλευθερία

καλῶς ἐννοουμένη καὶ ὠρισμένη κατὰ τὴν κατεργασίαν. Ἡ ἐλευθερία δ' αὕτη παρέχεται τῷ μαθητῇ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων καὶ τῆς ἀποχῆς τῆς μηχανικῆς ἀποστηθίσεως.

Πλὴν δὲ τῆς μερίστης ταύτης ὠφελείας κατ' αὐτοὺς τοὺς διαγωνισμοὺς οὐ μόνον ὁ μαθητὴς λαμβάνει ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἰκανότητος καὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ὁμοταγῶν, ἀλλὰ καὶ ποικίλας ἔχει ἐνώπιόν του παραστάσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ιδέας ὑπὸ τῶν συμμαθητῶν αὐτοῦ ἀποτετυπωμένας, ὅπερ ὑποβοηθεῖ αὐτόν, ὅπως πλαστικώτερον ἀντιληφθῇ ἀπὸ πολλῶν σημείων τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην ιδέαν. Ἐκ τούτων δὲ πάντων προκύπτει ἡ ἀληθῆς γνῶσις τοῦ προκειμένου.

β). Οὕτω δὲ ὀριζόμενον τοῦ συστήματος, καθαρώτερον διαγράφεται καὶ ἡ πολιτεία τοῦ διδάσκοντος. Ἐπειδὴ, ἀπαιτουμένης τῆς ἀκριβοῦς ἀντιλήψεως ἐξ ἐκάστου τῶν μαθητῶν οἰασδήποτε διδασκομένης γνώσεως, ἀναγκάζεται ὁ διδάσκων νὰ καταστήσῃ τὴν ὥραν τῆς διδασκαλίας ζῶσαν, οὕτως εἶπειν, ἐπειγόμενος ὑπὸ τῶν μαθητῶν, καὶ προσαρμοσῇ τὰς ιδέας αὐτοῦ μᾶλλον διαλογικῶς. Ὅπως δὲ τοῦτο ἐπιτευχθῇ κατὰ σκοπόν, εἶναι ἀνάγκη ἀπαραίτητος ὁ διδάσκαλος ἐν ἐπιστήμῃ κατέχωρ τὴν γνῶσιν νὰ τροποποιῇ ταύτην πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς καιροὺς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, τῶν ὁποίων τὸ βλέμμα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ὁ ἀληθῆς ὁδηγὸς τοῦ πρακτέου. Ἐκ τούτων κατανοεῖται ἐνκόλως, ὅτι ἀδύνατος εἶναι ἡ μηχανικὴ μάθησις καὶ ἡ ἐκ τοῦ βιβλίου διδασκαλία. Ἐχῶν λοιπὸν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ διδάσκαλος καὶ τὴν θέσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ κατὰ τοὺς διαγωνισμοὺς, ἐπέλγεται ἐκάστοτε νὰ προπαρασκευάζῃ

πρὸ τῆς ὥρας τοῦ μαθήματος τὴν διδασχθησομένην ἕλην, διαιρῶν αὐτὴν εἰς ζητήματα καὶ ταῦτα εἰς ἐρωτήματα, συγκρατουμένης τῆς ἀναγκαίας ἀλληλουχίας καὶ ἐνότητος ἐκάστοτε τῶν μερῶν πρὸς τὴν ὅλην ἐπιστήμην, ἣς ἀποτελεῖ μέρος ἢ διδασχομένη γνῶσις. Οὕτω δὲ καθ' ἐκάστην βελτίων ἑαυτοῦ ὁ διδάσκων ἀποβαίρων ἐπιτελεῖ τὸ ἱερώτατον τῶν καθηκόντων, τὴν ὀρθὴν τῆς διανοίας διάπλασιν.

γ) Ὑπάρχει δὲ καὶ μυστηριώδης τις κοινωρία μεταξὺ τῶν διδασκάλων, τῶν διδασχομένων καὶ τῆς διευθύνσεως, δι' ἧς καὶ μόνης δυνατόν εἶναι, συστήματος ὠρισμένου ὑπάρχοντος ἐν τῇ σχολῇ, τὰ συγκρατῆται στενῶς ἢ ἀναγκαία ἐνότητος κατὰ τὴν διέθυνσιν τοῦ ὅλου ἔργου, τοιαύτη δὲ κοινωρία ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ συστήματος τῶν διαγωνισμῶν· ἐπειδὴ ἢ εἰς ζητήματα διαρῆσις τῆς διδασχομένης ἕλης, ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὀρίζονται καὶ διαγράφονται τὰ ἐρωτήματα καὶ αὐτὰ τὰ διαγωνίσματα τῶν μαθητῶν, ἀκριβῆ καὶ ἀλάνθαστον παρέχουσι τὴν εἰκόνα τῆς πραγματικῆς πορείας τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου τῆς σχολῆς. Ὅθεν ὁ διευθύνων δύναται τὰ παρακολουθῆ ἑξακριβῶν ἐκάστοτε μετὰ μαθηματικῆς σχεδὸν ἀκριβείας τὸ ποσὸν τῆς διδασχομένης ἕλης πρὸς τὸν χρόνον τὸν ὀρισθέντα, τὸ ποιὸν αὐτῆς πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν μαθητῶν, καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀτομικῆς τῶν παιδῶν παραστάσεως ἐν ἐκάστη γνῶσει, πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον παιδαγωγικὸν τῆς σχολῆς σκοπὸν. Οὕτω δὲ ἐπιτυγχανομένου τοῦ σκοποῦ τῆς σχολῆς καὶ μορφουμένων τῶν χαρακτήρων ἐλευθέρως πρὸς τὰς τάσεις καὶ κλίσεις ἐκάστου, δυνατόν τὰ διακριθῶσι ἀτομικότητες ἐν τῇ κοι-

νωρία ἐξ ὧν προκύπτει κυρίως ἢ ἀληθῆς τῶν κοινωριῶν πρόοδος.

Τοιαύτη εἶναι περίπου, φίλταται φίλοι, ἢ περὶ τῶν διαγωνισμῶν γνώμη μου· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος θετικώτερον καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἂν κρινόμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, θέλετε ὑμεῖς αὐταί, ἀναπολοῦσαι ἐν τῇ διανοίᾳ ὑμῶν τὰ ἐν ὑμῖν αὐταῖς κατὰ τοὺς ἐπὶ τῆς μαθητείας ὑμῶν διαγωνισμοὺς συμβαλλόντα, ὧν τὴν ἀκριβῆ ἐξέλεγκξιν δύναται τὰ παράσχη ὑμῖν ἢ σειρὰ τῶν κατὰ τάξεις διαγωνισμῶν ὑμῶν, θέλετε ὑμεῖς αὐταί, λέγω, χρησιμεύσει ὡς μάρτυρες τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς ὠφελείας τοῦ συστήματος τούτου· διὸ ἀφῆνω ὑμῖν τὴν ἐκ τῶν ὑστέρων ταύτην κρίσιν ὅπως ἐλευθέρων καὶ ἀνεπηρέαστον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ'.

Περὶ ποιῶν καὶ ἀμοιβῶν.

Ὁ ἀγων πρὸς ὃν μὲ προκαλεῖτε, φίλταταί μοι συνάδελφοι, εἶναι πολὺς καὶ ποικίλος, πολλὴν δὲ παρέχει τὴν δυσχέρειαν πρὸς τὸν βουλόμενον τὰ τεθῆ πρὸ τῆς ὑσπληγγος· ἐπειδὴ πολλοὶ εἰσιν οἱ συναγωνιζόμενοι ἐν τῷ σταδίῳ αὐτῷ, ἀλλὰ δὲν κρατοῦσι καὶ τὴν ἐνότητα ἐκείνην, ἥτις ἐχαρακτήριζε τὰ στάδια τῶν ἀρχαίων. Οὕτε ἐνότητος τόπου, οὕτε χρόνου, οὕτε ἀρχῶν, δυνατόν εἶναι τὰ παρασταθῶσι καὶ ἐνταῦθα, ὡς βάσεις τοῦ προκειμένου ἀγῶνος· ὥστε ἀντὶ ἢ πληθῆς τῶν συναγωνιζομένων τὰ ἀἴρη καὶ τὰ καθαρὶζὴ τὴν ὑπόθεσιν, δι' αὐτὴν τὴν ἐκ τῆς ἐναντιότητος ποικίλλαν τῶν γρονημάτων καὶ ἀρχῶν

προσπολεμει και καταβιβάζει αυτον τον ανδρα η σταδιοδρομία ενταυθα δὲν εἶναι συναγωνισμός, ἀλλὰ πόλεμος μεταξὺ τῶν τὰ ἐναντία φρονούντων. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους καὶ ἡ περὶ τῶν ποιῶν καὶ ἀμοιβῶν ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ θέσις πολλαχῶς κυμαίνεται καὶ ποικίλως καταπολεμείται. Πῶς λοιπὸν θέλετε ἐν τῷ μέσῳ τῆς διαφορότητος καὶ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἑλληνοδικῶν νὰ προσέλθω καὶ ἐγὼ εὐτόλμως, καίπερ ποθοῦσα νὰ μεταδώσω ὑμῖν τὰς περὶ τοῦ προκειμένου ιδέας καὶ ἀρχάς μου; Δὲν γνωρίζετε ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιτιμῆσεως ἐν μέρει θέλει ἀντανακλάσει καὶ πρὸς ὑμᾶς; Οὐχ ἥττον ἢ ἐν ἐμοὶ στοργὴ πρέπει νὰ ρυκίση τὰς προκειμένας δυσκολίας. Εἶναι δίκαιον, φιλεταί, νὰ ἱκανοποιήσω τὴν εὐγενῆ ὑμῶν ἐπιθυμίαν, ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ἐπὶ τῶν ιδεῶν μου πίστεώς σας, ὅπως κατ' οὐδὲν ἐλαττώται τὸ ιδεῶδες τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου, ὅπερ ὀμοῦ ἐν στοργῇ ἐξεθρέψαμεν. Ἐπειδὴ δὲν πρόκειται νὰ ἐπιβάλωμεν τὰς ἡμετέρας ἀρχὰς τῇ κοινωρίᾳ ἀπὸ κύρους ὑψηλοῦ, ἀλλὰ φιλοστοργῶς καὶ μετριοφρόνως νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ μέγα αὐτῆς παιδαγωγικὸν οἰκοδόμημα ἄρθρον τι εὐμελές, ὅπερ ἢ εἰλικρινῆς ἡμῶν πείρα καὶ προσπάθεια διεκόσμησεν.

Ἴνα κατανοήσητε βέλτιον τὴν σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος τούτου, ἀνάγκη εἶναι νὰ ἀνακαλέσητε εἰς τὸν νοῦν ὑμῶν, ὅσα ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ στοιχειωδῶς περὶ τῆς μορφῆς τῶν κοινωριῶν ἠκούσατε ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ποιητικοῦ δικαίου καὶ τῶν ἀστυχῶν νόμων. Εἶδετε πῶς αἱ ποιαὶ στηρίζονται ἐπ' αὐτῆς τῆς ἠθικῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας τῶν πράξεων τοῦ κοινωρικοῦ ὄντος κατὰ ἔθνη καὶ καιροὺς, πρὸς τὰς παρούσας ἐκάστοτε

ἀνάγκας τῶν λαῶν προσαρμοζόμεναι, ἥλλαξαν γράσιν· Εἶδετε ἐπίσης πῶς ἐν τῇ φιλοκάλλῳ τῶν Ἀθηναίων πόλει, ἀφ' ἐνὸς μὲν αἱ ὑψίσται θεωρίαι περὶ τοῦ διακόσμου, τῆς ἀρμορίας τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ τῆς τοῦ καλοῦ ἔρωτος ἀπετέλουν τὴν βάσιν ἐκλεκτῶν ὄντων τοῦ τε ἠθικοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωρικοῦ βίου, παρ' οἷς ὡς μόνη ποιῆ τῆς ἠθικῆς ἀπαξίας παρίστατο ἢ ἀπὸ τοῦ καλοῦ ἀπομάκρυνσις, ἀμοιβὴ δ' ἀπαραίτητος ἐπεφυλάσσετο αὐτοῖς ἢ δι' ὅλων τῶν ψυχικῶν καὶ ἠθικῶν μέσων προσπέλασις πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἐν ἧ, λέγω, τοιαῦτα ἐδιδάσκοντο, ἐφρονοῦντο καὶ αἱ βάσεις τῶν συναλλαγῶν τοῦ τε κοινωρικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὄντος ἐκαυροῦντο· ὁ τῶν Ἀθηναίων θετικὸς βίος, διὰ τῆς καθόλου νομοθεσίας τῶν Σολωνείων ἀρχῶν, διὰ τῶν γυμνασίων, σταδίων καὶ ἀγῶνων, παριστᾷ ἡμῖν ἀντιθέτως τὰς θετικὰς τοῦ κοινωρικοῦ βίου ἀρχὰς, ὡς πρὸς τὸ μέγα τοῦτο τῆς νομοθεσίας ζήτημα τῆς ποιότητος καὶ ἀμοιβῆς. Ἀλλὰ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην καθαρώτερον διείδετε ἐν τῇ συγκρίσει τῆς ὑψηλῆς καὶ θελας εἰκόνας τοῦ Περικλέους περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ πολιτευματος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ πραγματικὸν πολίτευμα καὶ τὴν πραγματικὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν, ὡς ἐκ τούτων πάντων θὰ κατανοήσητε τὴν ἐξῆς ἀπαραίτητον ἀλήθειαν, ὅτι ἡ περὶ ποιῶν καὶ ἀμοιβῶν ἐν τε τῇ νομοθεσίᾳ καὶ τῇ παιδαγωγίᾳ θέσις ἀδύνατον εἶναι, καὶ τολμῶ εἰπεῖν, παράλογον νὰ στηρίζεται οὐχὶ ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ ὄντος ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἰδεώδους πολλοῦ, καὶ ἄς γράψωσιν οἱ κατὰ καιροὺς περὶ ποιῶν καὶ ἀμοιβῶν μελετῶντες τὰς ὑψίστας αὐτῶν περὶ τούτων θεωρίας. Τὸ ὄργανον δι' οὗ ἐπιζητεῖται ἢ ἀνυψῶσις τῶν κοινωριῶν,

εἶναι αὐτὴ ἡ μέθοδος δι' ἧς καταδεικνύεται κατὰ καιροὺς καταλλήλως ὁ τρόπος, καθ' ὃν δυνατὸν εἶναι τὰ σχηματισθῆ καὶ τὰ γενικευθῆ τὸ ιδεῶδες ἐκεῖνο τοῦ κοινωρικοῦ βίου, ὅπερ ἐγγενεῖς καὶ ὑψηλαὶ ὑπάρξεις διέγραψαν καὶ ἠκολούθησαν. Καὶ πρὸς τοῦτο προαπαιτεῖται ἀναγκαίως χρόνος ἰκανὸς μαθητείας, καθ' ὃν τὰς ἀπὸ τοῦ ιδεῶδους ἐκεῖνου ἀπομακρύνσεις καὶ τὰς πρὸς τοῦτο ἐκάστοτε προσπελάσεις αἰσθητάς, οὕτως εἰπεῖν, καθιστᾷ εἰς τὸν μαθητευόμενον διὰ τρόπον τινὸς ὠρισμένου, ἵνα ἐκάστη τοῦ βίου, κατὰ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν, γράσις ἐπικυρουμένη χρησιμεύσῃ ὡς κλίμαξ προόδου καὶ διαβαθμίσεως τῆς ὅλης πορείας τοῦ ὄντος. Τοῦτο δὲ πῶς εἶναι δυνατὸν τὰ τελεσθῆ, ἂν παραδεχθῶμεν ὡς ἀρχὴν τὴν καθάρσιν τοῦ συστήματος τῶν ποιῶν καὶ ἀμοιβῶν; Πῶς δύναται τοῦς ὑγιαίνων τὰ πιστεύσῃ ὅτι δυνατὸν εἶναι ὁ μαθητευόμενος καθ' οἵανδήποτε βίου γράσιν τὰ ἦναι κριτῆς καὶ κρινόμενος ἑαυτοῦ κατὰ τὴν μαθητείαν αὐτοῦ; Ἄν δὲ προαπαιτῆται πείρα προγεννημένη καὶ τοῦς ὠριμώτερος, ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς κῆδος τῶν πράξεων καὶ φρονημάτων τοῦ παιδευομένου, πῶς εἶναι δυνατὸν τὰ ἐλλείψωσι τὰ μέσα ἐκεῖνα, δι' ὧν ἐκάστοτε μέλλει τὰ χαρακτηρισθῆ ἢ κατάστασις τοῦ μαθητοῦ, καὶ τὰ διακριθῆ ἢ διαβάθησις αὐτοῦ κατὰ τὴν προόδον; Ἄλλὰ τί λέγω; μήπως σύμπασα ἢ φύσις ἐν τῷ ὀργανικῷ αὐτῆς κόσμῳ δὲν ἐπιμαρτυρεῖ τὴν παρουσίαν τῶν αὐτῶν νόμων, καθ' οὓς τὰ ὄντα τιμωροῦνται καὶ ἀμείβονται κατὰ τρόπον ἀπαραίτητον; Ἐν δὲ τῷ ἠθικῷ βίῳ οἱ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας φιλοσοφῆσαντες καὶ διαπαιδαγωγήσαντες λαοὺς ὅλους διὰ τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης αὐτῶν δὲν ἐστήριξαν τὸ ὑψη-

λὸν αὐτῶν ἔργον ἐπὶ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἀξίας καὶ ἀπαξίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου πράξεων; Ἐν δὲ τῷ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ δὲν παρέχει ἡμῖν ἀκριβεστάτην εἰκόνα τῆς διαβαθμίσεως, ἰκανότητος καὶ ἀνδρίας ὁ στρατιωτικὸς βίος; Τί σημαίνει ἡ παρουσία τῶν παρασήμων, ἐπωμίδων καὶ ἄλλων τούτοις ἀναλόγων ἢ τὴν ἐκάστοτε ἐπικύρωσιν τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἀσκουμένου ἐν τῷ στρατιωτικῷ βίῳ; Ποῦ στηρίζεται ἡ ποιικιλία τῆς ἀξίας τῶν ὑπαλλήλων ἐν ἐννομιυμέναις χώραις ἢ εἰς αὐτὴν τὴν κατ' ὄλγον διαβάθησιν καὶ προαγωγήν, ἣν ἐπικυροῦσιν ἀνώτεροι ἀρχαί; Πῶς δ' ἤθελον πάντα ταῦτα κατορισθῆ, ἂν δὲν ὑπῆρχε σύστημά τι ἐν ἐκάστη παιδεύσει ἀμοιβῶν καὶ ποιῶν, δι' ὧν τὸ ἀτελέστερον ὄν προάγεται καὶ τελειοποιεῖται; Πῶς δὲ ἡ τοσοῦτον θαυμασίως ὀργανισθεῖσα τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία κατὰ τὸν ἀποστολικὸν αὐτῆς βίον διεκατόνισε τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὰ πνευματικὰ αὐτῆς τέκνα καὶ ἠδυνήθη τὰ συγκρατήσῃ κατὰ τὴν πολλαπλότητα τοῦ πνευματικοῦ τούτου ἔργου τὴν ἐρότητα τοῦ καθόλου χριστιανικοῦ βίου τῆς Μεγάλης ἀδελφότητος; Ἡ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παιδαγωγίᾳ, πῶς ἦτο δυνατὸν τὰ διακατορισθῶσιν ἀσφαλῶς καὶ ἀκριβῶς μετὰ τῆς πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένης δικαιοσύνης ἢ κατὰ τάξεις τῶν μαθητῶν διαρσεις, ὁ τρόπος τῶν προβιβασμῶν καὶ ἡ ἐπικύρωσις τῆς προόδου τῶν μαθητῶν, ἡ μέθοδος τῆς βαθμολογίας, ἂν δὲν ὑπῆρχον παιδαγωγικά τινα μέσα, δι' ὧν ἐν τε τῇ παιδεύσει καὶ τῷ ἠθικῷ βίῳ τὰ χαρακτηρίζεται ὑπὸ κύρους ἀνωτέρου, ἐκάστοτε πρὸς τὰς ὑφισταμένας ἀνάγκας, ἢ ἠθικὴ ἀξία ἢ ἀπαξία τῶν πράξεων, τῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων τοῦ μαθητικοῦ βίου; Ἐκ τούτων λοιπὸν πάντων

ἀφορμὴν λαμβάνουσαι, δυνατὸν εἶναι τὰ ἐννοήσητε καὶ ὑμεῖς, ὅτι τὸ σύστημα τὸ περὶ τῶν ποιῶν καὶ ἀμοιβῶν, ὃν μελέτημα ὑψιστος, πρέπει τὰ κατέχη ἀπαραιτήτως θέσει ἐπιφανῆ εἰς τὸ ὅλον σύστημα τῆς παιδεύσεως.

Ἄλλὰ καὶ φιλοσοφικώτερον δυνάμεθα τὰ εὐρωμεν τὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματος τούτου ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἀνθρώπου βίῳ. Πολλάκις ἐν τῇ κοινῶν βλεπομένῳ ἀνθρώπους μακαριζομένους ἐπὶ ἀρετῇ, ἐπὶ ἰκαρότητι, ἐπὶ δικαιοσύνῃ, ἐνῶ ἐσωτερικῶς ἡ μεμολυσμένη αὐτῶν ψυχὴ τρέμει καὶ βασανίζεται. Τὸνναντίον δὲ ἄνθρωπος ἀγαθός, εὐσεβής, καὶ δίκαιος παραγνωριζόμενος, ὑβριζόμενος καὶ κακολογούμενος, θῦμα δὲ πολλάκις ἐλευνὸν τῆς κακίας καὶ τῆς μοχθηρίας ἀποβαίνον, ἐμφαίνει βίον ψυχικῶν γαλήνιων καὶ ἡρεσιῶν, ὃν ἀνταραχῆ ἢ ἐν-γενῆς αὐτοῦ μορφῆς. Ἐρενήσατέ ποτε διατὶ τοῦτο συμβαίνει; Διδί, ἀγαπηταὶ μοι κόραι, καὶ ὁ μὲν, καὶ ὁ δέ, συναισθάνονται τὸ ἀπαραίτητον τοῦ νόμου, καθ' ὃν ἡ θεία δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ τὴν τιμωρίαν διὰ τὸ κακὸν καὶ τὴν ἀμοιβὴν διὰ τὸ ἀγαθόν, τοῦτο δὲ εἶναι ἀδιάσπαστον τῆς ἠθικῆς αὐτῶν οὐσίας. Πλημμελῶς λοιπὸν σκέπτονται πολλοὶ νομίζοντες, ὅτι δὲν πρέπει τὰ ἀπορέμηται ἀμοιβὴ εἰς τὸν ἐκτελοῦντα τὸ κατῆκον αὐτοῦ· ἐπειδὴ φρονοῦσιν, ὅτι οὕτω ταπεινοῦται ἡ πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἐν ἑαυτῇ πρέπει τὰ γένη τὴν ἀξίαν αὐτῆς. Ἄλλὰ διατὶ τότε τὰ τιμωρῶμεν τὸ κακῶς γινόμενον; μήπως τὸ κακὸν δὲν γέρει ἐν ἑαυτῷ αὐτοδικαίως τὴν ἠθικὴν ἀπαξίαν; Ἄλλοῦ κείται ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου. Στρέψατε τὴν προσοχὴν ὑμῶν εἰς τὰ ἐν ὑμῖν αὐτοῖς συμβαίοντα. Τί συμβαίνει ὅσάκις παραβαίρετέ τινα τῶν ὑποχρεώσεων ὑμῶν ἢ σφάλετε; Δὲν

αισθάνεσθε ἠθικὴν τινα καχεξίαν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἔχει ἀνάγκην ἐξίλασμοῦ; Ἡ δὲ καχεξία αὕτη δὲν θεραπεύεται διὰ τῆς εἰλικρινοῦς μετανοίας, δι' ἣς ἐκπλύνεται τὸ ἀμάρτημα; Δὲν ἐπιθυμεῖτε ἀκρατῆτως τὰ ὁμολογήσητε τὸ πταίσμα τοῦτο πρὸς ἐκείνον, πρὸς ὃν ἡμαρτήσατε; Ναί, φιλταται, ἀπαντῶ ἀνθ' ὑμῶν καὶ ἀπαντῶ ἀδιστακτικῶς, ἐπειδὴ τοῦτο πολλάκις εἶδον συμβαῖνον μεταξὺ ὑμῶν. Σῶς παρώρμα δ' ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τοῦ ν' ἀποκαλύψῃτε τὸ σφάλμα πρὸς ἐκείνον, ἐνώπιον τοῦ ὁποῦ ἡμαρτήσατε, ὅτε ἐγὼ ἐπιεικέστερον τὰ ἐν ὑμῖν αὐταῖς συμβαίοντα κρινουσα, ὅσάκις προσεπάθησα τὰ σμικρύνω τὸ ἀμάρτημα ὑμῶν διὰ τὰ ἐλαττώσω τὸ ἄλγος, εὐρον αὐστηροτέρας ὑμᾶς καὶ ἀδεκάστους, διότι ἡ ψυχὴ ὑμῶν ἀγγισθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀληθοῦς μετανοίας εἶχε ἀνάγκην τὰ ὑποστῆ τιμωρίαν ἴσην τῷ ἀμαρτήματι. Διὰ τὸν λόγον λοιπὸν τοῦτον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κοινῶν ἄνθρωποι πολλάκις ἐν τῷ κρυπτῷ πράξαντες ἔγκλημα, ὅπερ ἠδυνάτε ν' ἀνακαλύψῃ ἢ κοινῶν, συναισθανόμενοι ἐν αὐτοῖς τὴν πικρὰν ἐροχὴν ἐν ὧρα θανάτου, ἐζήτησαν μετὰ συντριβῆς καρδίας τὸν ἐξίλασμόν, ὁμολογοῦντες τὸ πεπραγμένον πρὸς ἐκείνον, ὃν ἠδίκησαν. Αἱ δὲ στιγμαὶ αὐταὶ τῆς εἰλικρινοῦς μετανοίας συνέδεσαν στερότατα τοὺς πρὸ μικροῦ ἐχθρούς. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἐνεργεῖται ὁ πταίσας, ὅσον πικρὰ καὶ ἄν ἢ ἡ ἐπιβαλλομένη αὐτῷ τιμωρία, ἐπειδὴ διὰ ταύτης καὶ συνείδησιν ἑαυτοῦ προσκτᾷ καὶ πρὸς τὴν μετάνοιαν προσέρχεται ὥστε ἡ ἐν φιλανθρωπία ἐπιβαλλομένη τιμωρία σώζει πολλάκις τὴν βεβασανισμένην ψυχὴν ἐκ τῆς διαρκοῦς συναισθήσεως τῆς ἀδικίας καὶ ἀφορμὴν παρέχει πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐσωτερικῆς γαλήνης ὥστε καὶ κατὰ ταῦτα αἱ ποινὰ καὶ ἀ-

μοιβαί εἶναι οὐ μόνον ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμοι τῇ κοινωρίᾳ. Ἄν λοιπὸν, ὅπως ἡ ψυχὴ εὖ ἔχη, ἔχομεν ἀνάγκην τῆς ἐξωθεν ἐπιβαλλομένης τιμωρίας, ἔχομεν βεβαίως καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξωθεν δικαίας ἀμοιβῆς, ἣτις ἐπισφραγίζουσα διὰ τοῦ κοινοῦ κριτηρίου τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν ἡμετέρων πράξεων, ὀρίζει καθαρώτερον τὸ πρακτέον. Ὁ δὲ τὸ ἀγαθὸν πράττων διαγιγνώσκει καθαρῶς τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ, ἐναισθάνεται μείζονα τὴν εὐθύνην πρὸς τὸ κεκτημένον ἀγαθόν, ὅπερ προφυλάττον, ὡς ἀγαθὸς δαίμων, τὴν ψυχὴν ἐκ τῆς ἐκπτώσεως συντελεῖ εἰς τὴν τελειοποίησιν αὐτοῦ. Οὕτω δὲ καὶ ἡ ἀμοιβή, τὴν συνείδησιν ἐξεγείρουσα ἐκάστοτε τοῦ καθήκοντος, εἶναι τοσοῦτον ἀναγκαῖα ὅσον καὶ ἡ τιμωρία.

Ἐπὶ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἰδεῶν τούτων στηριζομένη ὑπέδειξα ὑμῖν κατὰ τὰς παιδαγωγικὰς ἀσκήσεις καὶ τρόπον ἴδιον ποιητικῆς καὶ ἀμοιβῆς. Ἐρθυμεισθε, φίλταται κόραι, πόση κατεβλήθη προσπάθεια καὶ πόσος ἀπηγείτο χρόνος πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος ἐκείνου, ὅπως ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῆς τιμωρίας καὶ ἀμοιβῆς καθ' ὅλοκληρίαν ἡ ὑλικὴ ἀξία; Ὅθεν, πλὴν τῶν καθημερινῶν βαθμῶν, καθ' οὓς ὁ μαθητὴς πρὸς ἑαυτὸν ἐκάστοτε συγκρινόμενος ἀκριβέστερον παριστᾷ τὴν πορείαν τοῦ μαθητικοῦ βίου, διὰ τῶν μηριαίων, τριμήνων καὶ ἑξαμήνων ἐνιασίων διαγωνισμῶν, καθ' οὓς ἐλευθερώτερον παριστᾷ τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν, ὀρίζεται καὶ ἡσχέσις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὁμοταγεῖς αὐτοῦ, παρέχεται δὲ καὶ ἀκριβῆς εἰκὼν τῆς καθόλου αὐτοῦ πορείας, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀθροίσματος τῶν βαθμῶν τοῦ ὅλου ἔτους ἐφ' ὅλων τῶν γνῶσεων καὶ τῶν τῆς ἠθικῆς πορείας τοῦ μαθητοῦ βαθμῶν τῶν κατὰ καιροὺς διαγωνισμάτων, παρέχεται τῇ

σχολῇ ἡ δικαία ἀφορμὴ τοῦ τρόπου τῆς ἀπονομῆς τῶν ἐπαίνων καὶ βραβείων κατὰ τὰς ἐνιαυσίους ἐξετάσεις, ὅτε ἡ σχολή, ὑπάλληλος πιστῆ τῶν κοινωρικῶν ἀπαιτήσεων καὶ ἀναγκῶν, ἐπικυροῖ τὸ γεγονός τῆς προόδου διὰ τὴν παρουσίαν τῶν ἀρχῶν. Ταῦτα πάντα διὰ μακρῶν ἐδίδαξα ὑμῶς ἐν τῇ παιδαγωγικῇ, ἅτινα παρακαλῶ νὰ σπουδάσητε, πρὸς ὠριμωτέραν μελέτην· ἐπειδὴ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἔργου κατάλληλος ἡ λεπτομερεστέρα ἀνάλυσις τοῦ τρόπου τῆς βαθμολογίας καὶ τῆς θέσεως τῶν ἐν τῇ βαθμολογίᾳ διαγωνισμῶν. Ἄς ἐνχηθῶμεν βελτιώρας καιροῦς, ὅπως ἀκριβέστερόν ποτε καὶ διὰ μείζονος πείρας παραστήσωμεν καὶ τὰς περὶ τὴν παιδαγωγικὴν κρίσεις καὶ ἰδέας ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ ξένων γλωσσῶν.

Ἐμειδίασα ἰλαρῶς ἀναγροῦσα εἰς τὰς ἀνὰ χεῖράς μου σημειώσεις ὑμῶν τὸ ζήτημα, ὅπερ συνταράσσει τὸ ἡμέτερον πρόγραμμα καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν αὐτοῦ. Ἐμειδίασα, φίλταται, ἐπειδὴ ἡ ἐπισφαλὴς κρίσις ἐπὶ τῶν παιδευτικῶν ζητημάτων πολλῶν τῶν περὶ ὑμῶς καὶ ἡ τάσις πρὸς ἀπομίμησιν πατρὸς τοῦ προστυχόντος ἐνεδύθησαν τὸ σχῆμα σπουδαίου παιδαγωγικοῦ ζητήματος. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπερ ἐγέννησε κοινωρικὴ τοῦ συγχρόνου ἡμῶν βίου ἀνάγκη, ἀφορᾷ τὴν θέσιν τῆς σπουδῆς τῶν ξένων γλωσσῶν ἐν τῷ προγράμματι τῆς παιδείσεως. Ἡ δὲ θέσις αὕτη καὶ σπουδαία εἶναι καὶ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἑλλειψὴν διεθνῶς

γλώσσης, ἥτις ἠδύνατο νὰ διακαρτοίση εὐκολώτερον τὰς σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον· διότι ἡ ἀθρόα τοῦ ἑσπερίου βίου ἐπιδρομὴ ἐπὶ τὸν ἡμέτερον βίον δι' ὄλων τῶν στοιχείων τοῦ κοινωρικοῦ βίου, αἱ κατὰ καιροὺς ἐπικρατοῦσαι πολιτικαὶ ἰδέαι, ἡ φροσὴ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ συγχρὴ μετὰ τῶν ἑσπερίων λαῶν ἡμετέρα ἐπαρῆ διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας καθιστῶσιν ἀναγκαίαν τὴν ἐκμάθησιν τῶν ξένων γλώσσων δι' ὧν δυνατὸν εἶναι ν' ἀνταλλάξωμεν τὰς ἰδέας ἡμῶν μετὰ λαῶν ὠριμωτέρων καὶ μᾶλλον πεπολιτισμένων ἡμῶν. Ἐνῶ δὲ οἱ Ἄγγλοι, οἱ Γάλλοι, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἴταλοί, πλὴν τῆς μητρικῆς αὐτῶν γλώσσης μίαν μόνην ξένην ἐκμαθάνοντες γλώσσας, δύνανται νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτῶν, ἡμεῖς, δι' αὐτὴν τὴν πολιτικὴν θέσιν καὶ τὴν ἐμπορικὴν σχέσιν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴν Ἑσπερίαν, εἴμεθα ἠγαγκασμένοι πολλὰκις τρεῖς καὶ τέσσαρας νὰ μαθάνωμεν ξένας γλώσσας, δι' ὧν μόνις ἐπαρκοῦμεν εἰς τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωρικὰς ἡμῶν ἀνάγκας. Πῶς λοιπὸν οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων δυνατὸν εἶναι νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς πόσας καὶ τίνας τῶν γλώσσων πρέπει νὰ περιλάβῃ τὸ πρόγραμμα τῆς παιδείσεως; Πῶς δυνάμεθα νὰ περιορίσωμεν καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν γονέων, ὅταν μάλιστα ἕκαστος οἶκος ἄλλας ἔχει ἀνάγκας ἕνεκα τῶν ἐμπορικῶν καὶ κοινωρικῶν αὐτοῦ σχέσεων; Ἡ γαλλικὴ γλώσσα δι' αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα τῆς φιλολογίας αὐτῆς καὶ διὰ τὴν τάσιν πρὸς τὰς γερικὰς ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις ἐπεκράτησεν ἀπὸ πολλῶν αἰώνων καὶ ἐρεδύθη δυνάμει τῶν ἐν αὐτῇ καθολικῶν στοιχείων σχεδὸν τὸν διεθνή χαρακτῆρα, ἀποβαίνουσα μέσον ἀσφαλέστερον κοινωρικῶν συν-

αλλαγῶν τοῦ βίου. Ὅθεν καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ προγράμματι καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Ἑσπερίαν εἶναι μάθησις ὑποχρεωτικὴ καὶ παράλληλος τῇ μητρικῇ γλώσσῃ. Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ τὴν πρωτισταὴν κατέχει θέσιν μετὰ τῶν ξένων γλώσσων ἐν τῷ ἡμετέρῳ προγράμματι. Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθὲς ἐπιμαρτυρεῖ ἡ θέσις, ἣν κατέχει ἐν ἐκάστῳ παιδευτικῷ συστήματι, θεωρουμένη ὡς μάθησις ὑποχρεωτικὴ. Ταύτην λοιπὸν ἀσπαζόμεθα ὡς διεθρῆ γλώσσαν οὐδόλως σφάλλομεν. Ἐπειδὴ ἐκείνο ὅπερ ὁ πολιτικός, φιλολογικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς κόσμος δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποδώσωσιν αὐτῇ, αὐτὸς οὗτος ὁ βίος τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, ὃν θανυσίως ἀντανακλᾷ ἡ γλώσσα, τοῦτο προσεβλῆκε κατ' ὀλίγον παρ' ἀπάντων καὶ ἐχαρακτηρίσθη ἐπομένως ὡς διεθρῆ. Ἡ Βιέννη, τὸ Βερολίνον, τὸ Λονδίνον, ὅσῳ καὶ ἂν ἀπέβησαν κοσμοπολιτικὰ κέντρα, οὐδέποτε κατώρθωσαν, ἀλλ' οὔτε θὰ κατορθώσωσι νὰ συγκεντρώσωσιν ἐν ἑαυταῖς ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην καὶ τὴν βιομηχανίαν. Εἰκόνα λαμπρὰν τῆς συγκεντρώσεως ταύτης παρέσχευε εἰς τὸν ἔκπληκτον εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἡ Ἐκθεσις τοῦ 1878, ὅτε ἑλληνοδίκαι διεθρεῖς ἐπὶ τῶν ἀρίστων προϊόντων τῶν κατὰ τόπους ἐθνικῶν βίων, τὰς καθολικωτέρας συναμβάνοντες ἰδέας, ἕκαστος κατὰ τὸ ζυγίμα, ὅπου ἐκλήθη δικαστῆς, παρέστησαν τὰς ἰδέας αὐτῶν πρῶτον ἤδη ἐν τῷ βίῳ τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν καθολικώτερον, ἀπεκδύσαντες τὸ ἔργον αὐτῶν πάσης ἐθνικῆς καὶ τοπικῆς μεροληψίας, οἷος εἶναι π.χ. ὁ περιήρημος Ἴταλὸς Τούλλω Μασσαράνη, ὁ προὔπαινεξάμενος ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ ἔργῳ «L'art à Paris» τὴν μέλλουσαν θέσιν τῆς τέχνης

ἐν Εὐρώπῃ. Τοιαύτην δ' εἰκόνα παρέχει καὶ ἡ ἐπὶ τῶν φιλολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν θεμάτων κρίσις καὶ ἔκθεσις τῶν φιλοκάλων ἑλληνοδικῶν τῆς κοσμοπολιτικῆς πόλεως τῶν Παρισίων. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους μόνη ἡ γαλλικὴ γλῶσσα ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ πρὸς αὐτὴν τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἂν διὰ τοῦ ἀτμοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ δὲν ἀπέβαινε τοσοῦτον πυκνὴ καὶ ἡ μετὰ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ἐπαφὴ ἡμῶν, δι' ἣν πολλακίς ἡ γερμανικὴ καὶ ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα ἐπιβαλλόμεναι εἰς τὸ πρόγραμμα πρέπει νὰ περιλαμβάνωνται τοὺς ἀνάγκιστον προαιρετικῶς.

Οὕτως ὅμως προκύπτει μεγίστη τις δυσκολία εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ὥρῶν τοῦ προγράμματος τῆς σχολῆς, ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν μαθητῶν κατὰ τὰς ξένας γλώσσας, ἐνῶ κατ' ἀνάγκην βάσις τῆς τῶν μαθητῶν κατάταξις εἶναι αὐτὴ ἡ μητρικὴ γλῶσσα, ἐπειδὴ οἱ ἐν ἐκάστη τάξει τῆς σχολῆς ὁμοταγεῖς καὶ ὁμοδύναμοι ὡς πρὸς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, δὲν εἶναι καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦναι ἰσοδύναμοι καὶ ὡς πρὸς τὰς ξένας γλώσσας. Ἡ δὲ ἀνισότης αὐτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν οὐ μόνον δυσχερέστατον καθιστᾷ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου, ἀλλὰ καὶ πλείστας παρέχει ἀνωμαλίας καὶ συγχύσεις ὡς πρὸς τὴν πρόσδον τῶν μαθητῶν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἐν τῷ προγράμματι τῶν ὥρῶν τῶν μαθημάτων εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι δύο ἢ τρεῖς ὥραι κοινᾷ λεγόμεναι καθ' ἃς δυνατὸν εἶναι νὰ διαιρεθῶσιν οἱ μαθηταὶ ὡς πρὸς τὴν μουσικὴν, καλλιγραφίαν, ἰχνογραφίαν καὶ τὰς ξένας γλώσσας, εἰς τάξεις, ἐνθα οἱ μαθηταὶ δυνατὸν νὰ ἦναι ὁμοταγεῖς καὶ ἰσοδύναμοι. Ὡς γνωρίζετε δὲ εἰς τὸ ἡμέτερον πρόγραμμα ἦσαν καὶ εἶναι πάντοτε ἀπὸ τῆς

11—12 π.μ., 1—2 καὶ 3—4 μ.μ. Κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν γλωσσῶν τούτων τά τε γυμνάσματα καὶ αἱ γραφαὶ ἀσκήσεις παρακολουθοῦσι τὴν μεθόδον τῆς διδασκαλίας τῆς μητρικῆς γλώσσης. Ἀλλὰ περὶ τούτων πάντων, φίλταται κόραι, πολλακίς συνεζητήσαμεν εἰς τὰ μαθήματα τῆς παιδαγωγικῆς, εἰς ὧν τὰς σημειώσεις παραπέμπω ὑμᾶς σήμερον πρὸς λεπτομερεστέραν καὶ πρακτικωτέραν ἀνάλυσιν τοῦ ζητήματος τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ Μουσικῆς.

Μετὰ χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης διεξήλθον κατ' αὐτὰς τὸ ἀρθολόγιον, ὅπερ κατὰ τὸν μαθητικὸν ὑμῶν βίον συνελέξατε, πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν ὑμῶν ἀποβλέπουσαι ἀποστολήν. Ἐκ τῆς φιλοκάλου δὲ καὶ φιλοτέχνου ἀντιγραφῆς καταφαίνεται, ὅτι ἀποδίδετε καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μουσικῆς τὴν αὐτὴν ἀξίαν, οἷαν καὶ ταῖς λοιπαῖς τοῦ προγράμματος ἐπιστήμας. Καὶ χαίρω μὲν διὰ τοῦτο, μετὰ μεγίστης μου ὀμως λύπης πρέπει νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ἅπαντα τὰ ἐν αὐτῷ μουσουργήματα δὲν εἶναι καὶ παιδαγωγικά. Τὴν ὁμολογίαν δὲ ταύτην, ἣν κατὰ τὴν μαθητείαν ὑμῶν ἐφύλαττον ἐν ἐμοὶ μουσικῆν, προσεπάθουν δὲ παρτὶ σθέρει νὰ καταστήσω τὴν ἀνωμαλίαν ἐκείνην ὅσον τὸ δυνατὸν ἐλάσσονα, θεωρῶ, φίλταται μοι φίλαι, σήμερον καθήκόν μου νὰ καταστήσω ὑμῖν γνωστὴν, ὅπως ὑμεῖς αὐταὶ συνεχίζουσαι, ὡς νεώτεραι, τὴν αὐτὴν ἰδέαν, δυναθῆτέ ποτε νὰ προσφέρετε μείζονα συνδρομὴν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς διδασκαλίας

της μουσικῆς. Ποίαν λοιπόν, ἀγαθαὶ φίλοι, παρ' ἑμοῦ ζητεῖτε χρίσιν ἐπὶ τοῦ ἀρθολογίου ὑμῶν; Ἴνα δυνηθῶμεν νὰ κρίνωμεν πράγμα τι, εἶναι ἀνάγκη ὑμεῖς τε καὶ ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο σημείου, ἐκ τῶν αὐτῶν ὀρμώμεναι ἀρχῶν καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν ἀποβλέπονσαι σκοπόν. Διὰ τοῦτο ἐπιτρέψατέ μοι σήμερον νὰ προσθέσω τιρά, ἀπὸ καθολικωτέρου σημείου κρίνουσα, εἰς ὅσα περὶ μουσικῆς ἄλλοτε ἠκούσατε.

Ἡ μουσική, μία τῶν σπουδαιοτάτων καὶ διαπλαστικωτάτων προιόντων τῆς ἀνθρωπίνης εὐγενείας μορφῆ ἐν τῇ περιληπτικῇ γλώσσῃ εἶναι παιδαγωγικώτατον μέσον πρὸς αὐτὴν τὴν διάπλασιν τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῆς γενεολογίας. Οὕσα δὲ ὅλως γλώσσα τῆς καρδίας πρὸς αὐτὴν ἀμέσως ἐπενεργεῖ καὶ ταύτην διαπλάττουσα ἡμέρως συντελεῖ εἰς τὴν ἐξευγένισιν τῶν αἰσθημάτων. Ἀνταποκρινομένη δὲ ἀκριβέστερον πάσης ἄλλης μορφῆς γλώσσης πρὸς τὰ ποικίλα τοῦ ἀνθρώπου συναισθήματα διὰ τῆς λυρικῆς, μελικῆς, τῆς δραματικῆς καὶ τῆς τραγικῆς αὐτῆς μορφῆς, ἱκανοποιεῖ, τὴν ψυχικὴν ἐπιφέρειν ἀρμονίαν, τοὺς ἀνομολογήτους μὲν, ἀλλ' οὐρανίους πόθους τῆς εὐγενεοῦς καρδίας. Δικαίως λοιπόν μεταξὺ πάντων τῶν ἐθνῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῶν τοῦ νεωροῦ ἢ μουσικῆ κατέχει τὴν πρωτίστην θέσιν ἐν τῇ παιδεύσει τῶν νεωτέρων, καὶ διακοσμεῖ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς κατὰ πᾶσαν μορφὴν θρησκείας. Ὁ θεὸς Πλάτων, γενικεύσας τὴν ὑψίστην τῆς μουσικῆς ἰδέαν, διὰ ταύτης προσπαθεῖ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς τὴν θεῖαν τῆς ἀρμονίας ἰδέαν ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ. Σπουδᾶσας δὲ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπιρροὴν τῆς μουσικῆς ἐπὶ τῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων αὐτοῦ, πρῶτος ἐν τῷ μακρῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ ὀρῶναι τὸν χαρακτή-

ρα τῆς παιδαγωγικῆς μουσικῆς. Ἐπιζητῶν δὲ τὴν ἀρμονίαν ἐν παντὶ αἰσθήματι παραδέχεται εἰς τὴν μουσικὴν τῶν νεωτέρων ἀγωγὴν τὰ μέλη ἐκεῖνα, ἅτινα ἐπίσης ἐνισχύουσι τὴν θέλησιν, τὸν ἔρωτα τοῦ καλοῦ καὶ τὸ εὐγενὲς αἰσθημα τῆς καρδίας. Κατ' αὐτὸν λοιπὸν οὔτε Λύδιον πρέπει νὰ ἦναι τὸ μέλος, οὔτε Φρύγιον, οὔτε Δωρίον ἀλλὰ σύγκρασις τις ἐπιλογική, δυναμένη νὰ ἐπιφέρει τὴν ποθουμένην ἐκείνην ἀρμονίαν τοῦ ἠθικοῦ βίου. Τὴν τοιαύτην δὲ καὶ ἡμεῖς ἀντιλήψιν τῆς μουσικῆς ὑπ' ὄψιν ἔχουσαι, πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν παιδαγωγικὴν μουσικὴν. Εὐστόχως δὲ δυνάμεθα νὰ παραλληλισωμεν πρὸς τὰ μέλη ἐκεῖνα τῆς ἀρχαιότητος τὰς τρεῖς μεγάλας σχολὰς, καθ' ἕκαστην παρῴσθηται καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα ἢ μουσικῆ, ἥτοι τὴν ἰταλικὴν, ἥτις, ἐπικρατοῦντος τοῦ λυρισμοῦ ἐπὶ τῆς καθόλου μουσικῆς ἀρμονίας, δραματικώτερας παρέχει ὑμῖν εἰκόνας διὰ τῶν ὑψηλῶν αὐτῆς καὶ θερμῶν μουσουργημάτων τὴν γερμανικὴν, ἥτις φέρει ὅλως ἴδιον χαρακτήρα καὶ θυσιάζει πολυλαχοῦ τὸν λυρισμὸν εἰς τὴν καθόλου τῆς ἀρμονίας παράστασιν, ἐν ἣ ἐνεκτεῖ μὲν καὶ ἡμέρως διατίθεται ἢ ψυχῇ, ἀδυνατεῖ ὅμως ὁ πρὸς ταύτην μὴ ὦν γερνυρασμέως νὰ ἀντιληφθῇ τῆς ἐνότητος τῆς μουσικῆς ὑποθέσεως καὶ τέλος τὴν ἐθνικὴν τῶν λαῶν μουσικὴν, ἥτις, καίπερ ἐν περιορισμένῳ κύκλῳ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς σχηματίζουσα, παρέχει ὑμῖν ἀκριβεῖς, καθαρὰς καὶ ζωντὰς μουσικὰς ὑποθέσεις τῶν λαῶν ἐκάστου ἔθνους. Αὐταὶ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λυρικώτερον παριστάνουσαι τὰ αἰσθήματα διασώζουσι τὰ πολυτιμότερα μνημεῖα τοῦ αἰσθηματικοῦ βίου αὐτῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἢ παιδαγωγικὴ μουσικὴ δὲν δύναται καὶ δὲν πρέπει ταύτας

μὲν τὰς διαθέσεις τὰ καλλιεργῆ ὑπερτροφικῶς ἐκείνας δὲ τὰ καταδικάζει εἰς ἀτροφίαν, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς γενικώτερον φέρουσα χαρακτηῖρα πρέπει τὰ ἦναι ἐξόχως ἐπιλογικὸν ἢ κατ' ἄλλους ἐκλεκτικόν, ἀσπαζόμενον ἐκεῖνα μόνον τὰ μουσουργήματα, δι' ὧν καὶ ἡ τῆς καρδίας ἁρμονία τὰ συγκρατῆται, καὶ αἱ μουσικαὶ ὑποθέσεις ὠρισμένα αἰσθήματα καὶ ἀγαθοποιὰ τὰ ἐξεργείωσι καὶ καλλιεργῶσιν εἰς τὴν καρδίαν τῶν νεωτέρων. Οὕτω λοιπὸν, ὅπως συνταχθῆ ἄρθολόγιον παιδαγωγικόν, εἶναι ἀνάγκη, μουσικὸς καλλιτέχνης πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ μέλους ἀποβλέπων τὰ συντάξῃ τὸ ἀγαθαῖον πρόγραμμα κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν μέθοδον καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ τέλος καὶ ὡς πρὸς τὴν ἕλην, ἐκλέγων ἕκ τε τῆς γερμανικῆς, τῆς ἰταλικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς τὰ μουσουργήματα ἐκεῖνα, δι' ὧν τὰ ἐπιτελεῖται ὁ παιδαγωγικὸς σκοπὸς τῆς μουσικῆς. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἂν δὲν ἤθελον κατὰ τινὰ προκεχωρημένην περίοδον μαθητείας συνοδεύει αὐτὰ καὶ ἡ ἰσορροπία τῆς μουσικῆς καὶ ἡ ἰσορροπία τῶν βίων τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν καὶ ἡ διδασκαλία τῶν τεχνικῶν ὄρων, δι' ὧν λαμβάνει ὑπαρξιν τεχνικὴν ἢ μουσικὴν ἰδέα. Νομίζω τὴν στιγμὴν ταύτην, ὅτι σὰς βλέπω μειδιῶσας· εὐρίσκετε ἴσως τὸ σημεῖον ἔνθα ἴσταμαι, ὅπως τὰ περὶ μουσικῆς κριτῶν, ἀκατάλληλον πρὸς τὰς περιστάσεις ἡμῶν· ἀλλὰ χαρίεσσαί μοι φίλαι, λησιμονεῖτε, ὅτι, ἵνα κατορθωθῆ τὸ καλόν, εἶναι ἀνάγκη τὰ προτεθῆ τὸ κατ' ἰδέαν αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ, ὅτι ἡ πραγματοποιήσις τούτου κατ' ὀλίγον καὶ πρὸς τοὺς καιροὺς προσπολεμοῦσα ἐξάπαρτος, ἂν ὁ

σκοπὸς εἰλικρινῶς ἐπὶ μικρὸν ἐπιδιώκηται, μέλλει τὰ αἰσθητοποιήσῃ τὸ κατ' ἰδέαν ἐκεῖνο; Μὴ λοιπὸν μειδιᾶτε δυσπίστως, ἀλλὰ δότε χεῖρα ἐνεργόν, καὶ τὸ ἐφ' ὑμῖν, τὸ ιδεῶδες ἐκεῖνο ἤρχισεν ἤδη τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Περὶ ἐργοχειρῶν.

Καὶ περὶ μὲν ὄλων τῶν γνῶσεων καὶ τῆς μουσικῆς καὶ ἐνστάσεις λογικὰς, καὶ παρατηρήσεις ὀρθὰς, καὶ σημειώσεις εὐμεθόδους, καὶ ἐπιστολάς μακράς, καὶ ἄρθολόγια μουσικὰ διὰ τὰς παρασταθείσας ὑμῖν ἀνάγκας πυκνῶς μοὶ ἐπεπέμφατε. Περὶ τοῦ χαρακτηριστικώτατου δὲ τῆς γυναικείας ἀγωγῆς ἔργου, ἦτοι τῶν ἐργοχειρῶν καὶ τῆς ἰχνογραφίας, οὐδὲν οὐδέποτε μοὶ ἐπεστείλατε. Τί θέλετε τὰ ὑποθέσω, φίλιταί μοι φίλαι, ὅτι τάχα θεωρεῖτε τοῦτο μικροῦ λόγου ἄξιον κατὰ τὴν παιδευσιν, ἢ ὅτι οὐδεμίαν συντηρήσατε δυσκολίαν ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, ὡς ἠσπύσθητε κατὰ τὴν μαθητείαν ὑμῶν; Τί θέλετε λοιπὸν τὰ ὑποθέσω, οὐδὲν ἢ καὶ ἀμφοτέρω; Νομίζω δικαίον τὰ μὴ σχηματίσω καμμίαν ὑπόθεσιν· ἀλλὰ τότε πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὄσων γράφω ὑμῖν εἶναι ἀνάγκη τὰ προσθέσω ὀλίγα καὶ περὶ τῶν ἀδιασπάστων τούτων ἀδελφῶν, ὧν ἄνευ ἢ γυναικεῖα παιδευσίς ἤθελον εἶσθαι ἀτελής.

Ἡ περὶ τὰ ἐργόχειρα τεχνικὴ καὶ φιλόκαλος ἐπιτηδειότης τοῦ γυναικείου φύλου ὑπὸ τε τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ βιοτεχνικὴν αὐτῆς μορφῆν οὐ μόνον κατὰ καιροὺς

τὸν οἶκον καὶ τὴν περὶ αὐτὸν κοινωρίαν χαρακτηρίζει, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἔθνος ὑποτυποῖ χαρακτῆρά τινα καὶ ἴδιον τρόπον κατεργασίας καὶ μέσον αισθητοποιήσεως τῶν ἐν τῇ γυναικείᾳ καρδίᾳ φιλοκάλων αισθημάτων. Καὶ δικαίως, ἢ τε ἐνδυμασία τῆς γυναικός, καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ οἴκου αὐτῆς ἐπιμαρτυρεῖ σχεδὸν ἀλάνθαστως τὴν ἠθικὴν αὐτῆς κατάστασιν καὶ τὴν ψυχικὴν φιλοκαλίαν ὅθεν ἡ ἐκλογὴ τῶν χρωμάτων, ἡ συναρμολογία τῶν σχημάτων καὶ τῶν γραμμῶν, ἡ ἀρμονία τῶν ἀντιθέσεων ἐν παρτί τῆς γυναικός ἔργῳ ἐστὶν ἀκριβῆς εἰκὼν καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐνγενείας καὶ δείγμα σχεδὸν ἀλάνθαστον τῆς ψυχικῆς αὐτῆς ἀριστοκρατίας. Εἴσθε κόραι, εἴσθε παρθένοι τρυφεραί, τῶν ὁποίων τὴν διακόσμησιν περιβάλλει ἡ ἀπλότης ἐν παρτί ἔργῳ. Δὲν διεστράφη εἰσέτι ἡ ἀληθὴς τῆς ψυχῆς ὕμῶν φιλοκαλία διὰ τῶν ἐπιτετηδευμένων τρόπων τῆς φιλαρεσκείας. Παρακολουθήσατέ με πρὸς στιγμὴν κατὰ τὴν σκέψιν τῆς γυναικείας φιλοκαλίας μεταξὺ αὐτῶν τῶν τῆς Ἑσπερίας λαῶν καὶ θέλετε κατανοήσει, ὅσα πρότερον εἶπον. Ποῖον εἶναι τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον διὰ τῆς φιλοκαλίας τῶν γυναικῶν ἐπιβάλλει εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον τοὺς ὄρους τῆς ἐνδυμασίας, τῆς διακοσμώσεως τοῦ οἴκου καὶ τῶν καλλιτέχνων ἔργοις; Διὰ τίνας μέσους ἢ φιλόκαλος Γαλλία προσελεύει πρὸς ἑαυτὴν ποσὰ μὲθώδη ἢ διὰ τῆς φιλοκαλίας τοῦ λαοῦ αὐτῆς; Μήπως δὲν δύναται ἢ ἠμιλλᾶται πρὸς αὐτὴν ἢ καὶ γὰρ ὑπερτερῆ κατὰ τὴν βιομηχανίαν ἢ κατὰ τὴν τελειότητα τῶν βιομηχανικῶν μέσων ἢ Ἀγγλία καὶ ἡ Γερμανία; Τίς δ', ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν ἢ γερυμασμέτος εἰς τὰ ἀφορῶντα τὰ βιοτεχνικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα τῶν γυναικῶν, δὲν εὐρί-

σκει εἰς τὰ τῶν Γάλλων τὴν τελειότεραν αὐτῶν μορφήν; Τίς δὲ ἀπὸ τίνος ἐποχῆς συνετέλεσεν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους ἡ αὐτὴ ἢ γυνὴ διὰ τῆς βιοτεχνίας αὐτῆς; Βλέπετε, ἀγαπηταί μοι φίλοι, ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τόσον ταπεινόν, ἀλλ' οὔτε ἀπλοῦν ὅσον ἴσως τὸ φαντάζεσθε· ἐπειδὴ ἡ περὶ τὴν βιοτεχνίαν ἰκαστότης τῆς γυναικός οὐ μόνον πρὸς τὴν εὐεξίαν αὐτῆς συντελεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν τοπικὴν καὶ ἐθνικὴν βιοτεχνίαν ἐξυψοῖ. Βασιλεῖς ἐπίσημοι, ὁ Λουδοβίκος XIV καὶ XV καὶ ἄνδρες περιδοξοί, ὁ Roussin Lebrun μετὰ ὑψηλῶν γυναικῶν ἔθεσαν τὰ πρῶτα κέντρα τῆς καλλιτέχνου καὶ ἀμυγῆτου ἐκείνης ταπητουργίας (gobelin), ἅτινα θαυμάζομεν σήμερον καὶ ὡς βιοτεχνήματα, ἀλλὰ μάλιστα πάντων καὶ ὡς καλλιτεχνήματα. Ἐπ' αὐτῶν τούτων μάλλον ἢ ἐπὶ τῆς ἰσορίας τοῦ γαλλ. ἔθνους ἀκριβέστερον δυνάμεθα γὰρ ἰδῶμεν τὴν ἀληθῆ τῆς γυναικός φιλοκαλίαν καὶ φιλοτεχνίαν.

Τοιαύτη τις ἰδέα παρώρμησε καὶ τὰς φιλοκάλους τῶν Ἀθηνῶν κυρίας, αἰτινες προεδρευόμεναι φιλοστόργως ὑπὸ τῆς σεπτῆς αὐτῶν Ἀράσσης διέγραψαν τὸ πρόγραμμα τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐργαστηρίου τῶν γυναικῶν, ἔνθα διὰ τῆς παιδαγωγώσεως τῶν θυγατέρων τοῦ λαοῦ ἐπιτυγχάνεται ἡ τελειοποίησις τῆς τοπικῆς καὶ ἐθνικῆς βιοτεχνίας. Ὅτι δὲ τοῦτο ὄντως ἐπιτελεῖ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ἐπιμαρτυρεῖ τὸ δίπλωμα τῆς τιμῆς δι' οὗ κατὰ τὴν Βιενναίαν ἔχθεσιν ἐτιμήθη τὸ Ἐργαστήριον. Ὅπως λοιπὸν κατορθωθῶσι τοιαῦτα γερναῖα ἔργα προαπαιτεῖται παιδευσὶς σκόπιμος καὶ μέθοδος διαγεγραμμένη ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἔργοις.

Δύο τιὰ πρέπει γὰρ ἐπιδιώκῃτε κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην, τὴν τεχνουργικὴν ἰκαστότητα καὶ τὸ καλλιτεχνι-

κὸν πνεῦμα, τὸ ὅποσον δέον τὰ περιουσιμῇ πᾶσαν βιοτεχνίας μορφῇ. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀνάγκη τὰ διαγραφῆ πρόγραμμα, ἐν ᾧ τὴν πρωτίστην τὰ κατέχη θέσιν ἢ τοπικῇ βιοτεχνία καὶ ὁ χαρακτήρ πρὸ πάντων τῆς ποικιλικῆς ἐν πάσῃ μορφῇ ἔργου, καὶ καθ' ὃ δέον βαθμηδὸν κατὰ τάξιν καὶ καθ' ὕλην τὰ ἐξασκῆται ἢ ἐπιτηδειότης τῶν κορασιῶν συνεξεγειρομένης συγχρότως καὶ τῆς ἀναγκαίας πρὸς τοῦτο καλαισθησίας· τὰ δίδονται, ὅσον οἷόν τε, οἱ λόγοι τοῦ χρωματισμοῦ καὶ τῶν σχημάτων καὶ τὰ χαρακτηρισρίζεται ἕκαστον ἔργον τῶν κορασιῶν κατὰ τὴν ὄρεξιν καὶ διάθεσιν αὐτοῦ· τὰ διδάσκονται τέλος τὰ κοράσια διαλογικώτερον καὶ ἀνάλογόν τινα θεωρίαν ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς γυναικείας βιοτεχνίας. Τὸ δὲ καλλιτεχνικὸν πνεῦμα, δι' οὗ κυρίως ἢ ἀτομικότης ἐκδηλοῦται, ἀναπτύσσεται κατ' ὕλην καὶ καλλιεργείται σκοπίμως τότε μόνον, ὅταν ἢ διδάσκουσα ἐμφορῆται ὑπὸ ἀναλόγων αισθημάτων. Ἐπικρατέστατα δὲ εἶδη ἐν τῇ παιδεύσει εἶναι ἢ πλεκτικῇ, ράπτικῇ, ποικιλικῇ, τριχαπτικῇ καὶ τέλος τὰ ὅλως καλλιτεχνικῆν ἔχοντα ἄξια, ἅτινα πολὺν εἰσὶ μιστὰ καὶ μερίστην ἀπαιτοῦσι τεχνουργικῆν ἱκανότητα καὶ καλλιτεχνικῆν ἐνότητα. Ἄλλὰ ἐμάκρυνα τὸν λόγον μου λησμονήσασα ὅτι γενικά τινα ἐπρόκειτο τὰ εἶπω, ὅπως δυνηθῶ τὰ ὑψώσω ἐν τῷ νῦν ὑμῶν τὴν ἀληθῆ τῆς τεχνουργικῆς ἱκανότητος τῆς γυναικὸς ἄξια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Περὶ ἰχνογραφίας καὶ ζωγραφικῆς.

Ὅπως ἢ μουσικῇ, οὕτω καὶ ἢ ἰχνογραφία μετὰ τῆς ζωγραφικῆς εἶναι μορφῇ ἀκριβεστέρα καὶ ἔκφανσις ὀρι-

στικωτέρα τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ εὐγενοῦς ἀνθρώπου. Εἶναι γὰρ ὅσα διὰ τῆς ὁποίας ὁ γράφων ἀποκαλύπτει ἑμῶν, ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ, τὴν ἀληθῆ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ κατάστασιν. Διὰ τοῦτο θεωρεῖται καὶ ὡς προσφορώτατον μέσον πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῆς τοῦ καλοῦ αἰσθήσεως. Ἀρχὴ τῆς μαθήσεως ταύτης εἶναι ἢ μίμησις, μέσον ἢ τάσις πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀγαπηθέντος καὶ ἀφορμὴ τῆς παραγωγῆς εἶναι ἢ ἀκατάβλητος ἐκείνη ἀνάγκη, ἢ αἰσθάνεται ὁ ὑπὸ ιδέας τινὸς γραφικῆς κατεχόμενος τὰ παραζήση αὐτὴν ἐξωτερικῶς, τὸ δὲ ὅλον εἶναι ἀπόδειξις ἀλάνθαστος τῆς κοινωρικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τὰ ἐννοήσητε κατὰ πόσον τὰ γραφικὰ καλλιτεχνήματα συντελοῦσιν εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ιδεῶν καὶ αισθημάτων, εἶναι ἀνάγκη τὰ ζήσητε ἐν πόλει τινὶ τῆς Ἑσπερίας ἐπὶ τινα καιρὸν καὶ ἐν πινυκοθήκαις καὶ μουσείοις ἴδητε καὶ ἴψηλαρήσητε τὰ ἀληθῆ μορφωτικὰ τῶν ἠθῶν στοιχεῖα. Ἄλλως, ὅσην καὶ ἢ κατέχητε θεωρίαν περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν γραφικῶν καὶ πλαστικῶν ἔργων ἐπὶ τοῦ ἠθους, ἀδύνατον εἶναι τὰ καταροήσητε τὴν ἀληθῆ αὐτῆς θέσιν. Ἐν ταῖς πινυκοθήκαις, φίλταται μοι φίλοι, ἐν ταῖς αἰθούσαις τῶν κατὰ τόπους μερικῶν ἐκθέσεων καὶ ἐν τοῖς πλουσίοις μουσείοις πολλῶν τῆς Ἑσπερίας μεγαλουπόλεων ἀκριβεστέρον δύναται τις τὰ ἴδη τὴν πνευματικῆν τάσιν τῶν λαῶν, τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν κοινωριῶν καὶ τὸ σημεῖον, ἀφ' ὅπου οἱ τὴν δᾶδα τοῦ πολιτισμοῦ κρατοῦντες θεωροῦσι τὰ περὶ αὐτοὺς πράγματα. Οὔτε ἢ ἱστορία, οὔτε ἢ συγχρῆ ἐπαγῆ δύνατον εἶναι τὰ παραστήσωσιν ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ φιλοσοφοῦντος τοιαύτην ἀλληλουχίαν βιωτικῶν γάσεων καὶ τῶσαυτὴν πυκνότητα ἀτομικῶν ἀντιλήψεων. Ταῦτα δὲ

πάντα προσφέρει ἡμῖν ἡ καλλιτεχνία τοῦ ἀνθρώπου γλώσσα διὰ τῆς ἰχνογραφίας καὶ ζωγραφικῆς. Ἄλλ' ὅπως κατασταθῇ ἡ γλώσσα αὕτη καταληπτή καὶ μεταξὺ ἡμῶν, ἦτο ἀνάγκη τὰ σχηματισθῆ πινακοθήκη τις καὶ μουσεῖον, ἔρθα δι' εἰκόνων σκοπίμως ἠθροισμένων καὶ ἐξ ὧν τῶν μορφῶν τῆς τέχνης τὰ διαπαιδαγωγῆται αἰσθητῶς ἡ καλαισθησία τῶν νεωτέρων ἢ τὰ διακοσμηθῶσιν αἰθουσαί τινας ἢ καὶ αἰθουσα σχολῆς πρὸς τὸν εἰρημέρον τοῦτον σκοπόν· ὥστε ὄχι μόνον ἐκ τῶν ὀρωμένων τὰ ἐξεγείρηται ἡ ὄρεξις πρὸς τὴν μάθησιν, ἀλλὰ καὶ ἡ παρατηρητικὴ δύναμις τῶν παιδῶν τὰ καλλιερῆται κατὰ σκοπὸν διευθυρομένην. Τότε δὲ καὶ μόνον δυνάμεθα τὰ ἐπιτίσωμεν καρποφόρον τὴν διδασκαλίαν τῆς τε ἰχνογραφίας καὶ τῆς ζωγραφικῆς.

Πλὴν ὅμως τῆς ἐντολῆς ταύτης ἡ ἰχνογραφία ὑποβοηθεῖ καὶ τὸν εἰδικώτερον τῆς γυναικὸς καλλιτεχνικὸν βίον, ἦτοι τὰ ἐργόχειρα, ἅτινα δυστυχῶς παρ' ἡμῖν, ἀποβαλόντα ἐν πολλοῖς τὴν ἀληθῆ καλλιτεχνικὴν αὐτῶν οὐσίαν, ἔπαθον ὅ,τι ἔπαθεν ἡ ζωγραφικὴ μετὰ τὴν τῆς φωτογραφίας ἀνακάλυψιν, ἀποβάρτα ὅλως μηχανικά. Ἄλλὰ καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου εἶναι ἀνάγκη τὰ διαγραφῆ μέθοδος ἰδίᾳ συνειδευομένη εἰδικώτερον ὑπὸ τῶν μαθημάτων τῆς καλλιτεχνίας· ἐπειδὴ ἄλλως ὁ παῖς ἀντιγράφων καὶ μηχανικώτερον ἀπομιμούμενος τὸ ὑπόδειγμα δύναται μὲν τὰ ἀναπτύξῃ ἐπιτηδειότητα θαυμασίας κατὰ τὴν κατεργασίαν, ἀλλὰ τοῦτο θέλει συντελεῖ εἰς τὴν ἐλάττωσιν ἢ καὶ παντελῆ καταστροφὴν τῆς ἐλευθέρου τοῦ ἀνθρώπου δημιουργικῆς καὶ παραστατικῆς τάσεως. Ὡστε καὶ ἐνταῦθα τὸ πρακτικὸν μέρος εἶναι ἀνάγκη τὰ συνοδεύηται ὑπὸ

τῆς ἀναλόγου θεωρίας, ἥτις ἀπελευθεροῦσα τὸν νοῦν ἐπὶ μᾶλλον συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἀληθοῦς καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν μερίστη ποικιλία ὑποδειγμάτων ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα, ὧν ἕκαστος ὅσον ἀπλοῦν καὶ ἄν ἦναι, πρέπει τὰ ἐξυπηρετῆ ἀκριβῶς τοὺς κανόνας τῆς τέχνης· διότι ὅσον ὠφέλιμος εἶναι ἡ ἀπομίμησις ἢ ἀντιγραφὴ ἐντέχνου εἰκότος, τοσοῦτο βλαβερὰ καὶ καταστρεπτικὴ τῆς καλαισθησίας εἶναι ἡ ἀντιγραφὴ κακοτέχνου τοιαύτης. Τίς δὲ πινακοθήκη δυνατὸν εἶναι τὰ περιλάβῃ τοσαύτην ποικίλλαν γραφικῶν καὶ πλαστικῶν εἰκόνων οἷαν ἢ περὶ ἡμῶν φύσις; Ἡ ἐκ τῆς φύσεως λοιπὸν ἀντιγραφὴ καὶ ἡ φυσικῶν σωμάτων μίμησις εἰσὶ τὰ ἀσφαλέστατα μέσα πρὸς διαπαιδαγώγησιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος. Αὕτη μὲν δυνατὸν εἶναι τὰ παρέχῃ τὰ στοιχεῖα τῶν ἐλευθέρων καλλιτεχνικῶν προορίων διὰ τῶν ὀρθῶς παιδευθέντων καλλιτεχνῶν, ὧν τὸν βίον καὶ τὴν τέχνην εἶναι ἀνάγκη τὰ περιλάβῃ σύντομος ἱστορία ὡς βοηθητικὸν μελέτημα.

Πρὸς τὴν τοιαύτην τῆς ζωγραφικῆς ἀποβλέπων χρῆσαν διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἰδιαιτέραν ἀνάπτυξιν τῶν καλλιτεχνῶν ὁ σοφὸς Κάρολος Βλάγκ ἐξέδωκε πρό τιμῶν μνηῶν φιλοπονήσας ἔργον σπουδαιότατον καὶ μεθοδικώτατον, τὴν Ἱστορίαν τῶν Ζωγράφων καλλιτεχνῶν ὧν τῶν σχολῶν, ἐξ οὗ ἠδύνατο παιδαγωγικώτερος νοῦς τὰ πορισθῆ τὰ στοιχεῖα τοῦ μικροῦ διὰ τὰ σχολεῖα βοηθητικοῦ βιβλίου, συμπληρῶν οὕτω τὸ κενὸν τῆς διδασκαλίας τῆς ζωγραφικῆς.

Ἀπὸ τοιούτων λοιπὸν φρονημάτων καὶ ἰδεῶν ὀρμώμενος ὁ διδάσκων εἶναι ἀνάγκη τὰ καθοδηγῆ ἐκάστην

τοῦ παιδευομένου γραμμῆν κατὰ τὸν ὑποδειχθέντα σκοπόν. Ἐκ οὗτων κατανοεῖτε ἀκριβέστερον, φίλταται μοι φίλοι, καὶ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ ὠφέλιμον τῶν περὶ τὴν ἰχθυογραφίαν καὶ ζωγραφικὴν ἀσκήσεων. Ἐρθνυμείσθε ποσάκις ἰχθυογραφήματα ὑμῶν ὅπως ἴδωτε ἐντεχνά ἐχρησήμεναι ὡς δεικνύει τῆς κατὰ καιροὺς ἠθικῆς ὑμῶν καταστάσεως καὶ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως; Ποσάκις δὲ ἰχθυογραφοῦσαι χάριν ἀγαπητοῦ ὄντος δὲν ἀπετυπώσωσθε, ἐν ἀγροῖα τοῦ συμβαίροντος, εἰς τὸ ἔργον ὑμῶν τὸν βαθμὸν τῆς πρὸς αὐτὸ στοργῆς; Ἡ ἄλλοτε πάλιν κατὰ τὴν ἐρμηρίαν εἰκόσων δὲν εἶδετε αὐτὰς κατ' ὀλίγον στερεοποιουμένας, ὡς ἂν ἐβλέπετε αὐτὰς διὰ τοῦ στερεοσκοπίου; Ἐρθνυμείσθε ποσάκις μεθ' ἡδονῆς τὰ ἐπιπεδα ἐπὶ τῆς εἰκόσος ὀρίζουσαι προσεπαθήσατε ἢ ἀντιλήφθητε τῆς ἐρότης αὐτῶν; Ταῦτα πάντα δὲν νομίζετε, ὅτι ἦσαν τρόπος ἀγωγῆς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑμετέρας καλαισθησίας; Τοιαῦτα φαινόμενα ἐν ὑμῖν μελετῶσαι δυνατόν εἶναι ἢ ἐννοήσατε καὶ τὴν ἐπιτροπὴν τῆς ἀσκήσεως ταύτης ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῶν περὶ ὑμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Περὶ τῶν δημοσίων παιδευτικῶν πανηγύρεων.

Μετ' ὀλίγους μῆρας ἢ σχέσις πρὸς τὸν οἶκον καὶ τὴν κοινωρίαν θέλει προκαλέσει ὑμῶν τὰ παρασκευασθῆτε εὐλαχρινῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς πρὸς ἑορτὴν τῶν γραμμαίων σπουδαίων καὶ ἱερῶν. Ἐσπονδάσατέ ποτε τίνα θέσιν θέλετε καταλάβει ἐν αὐτῇ; ἐμελετήσατε, φίλοι ἀγαθαί, ἀφ' ὅλων τῶν σημείων τὸ σπουδαιότατον ἐκεῖνο κοινωρικόν, ἠθικόν, καὶ καλλιτεχνικόν ζήτημα; Ἐχθετε ὑπὲρ

τῆς ἀνάγκης τῶν ἐνιαυσίων δημοσίων ἑορτῶν λόγους ἀποχωρῶντας; ἢ σκοπεῖτε ἀνερευνητῶς καὶ ἀνεξετάστως ἢ ἀκολουθήσατε τὸ πρόγραμμα τοῦ Ζαπτείου, ἐνθα αἱ δημοσῖαι πανηγύρεις καὶ ἑορταὶ θεωροῦνται ὡς καθήκον ἀπαραίτητον ὀφειλόμενον πρὸς τὴν κοινωρίαν καὶ τοὺς γονεῖς; Ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ταύτην αἰσθάνομαι, ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὴν σχολὴν μεγάλην ὑμῶν ζοργὴν, ὡς δόγματα σχεδὸν ἀκολουθοῦσαι τὰ ἐν αὐτῇ γιγνόμενα, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ζήτημα θεωρεῖτε ἤδη λελυμένον, εἰσθε δὲ σχεδὸν ἀπαράσκευοι πρὸς τὰς ἐνστάσεις τῶν τὰ ἐναντία φρονούντων ὅθεν φοβοῦμαι μήπως κρείττων τις λόγος παρασαλεύσῃ τὴν ἀρετὴν ἐκεῖνην ὑμῶν δογματικὴν πίστιν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ὅπως συμπληρώσω τὰς πρὸς ὑμῶν κατὰ καιροὺς ἀποσταλείσας ὁδηγίας, ἐπιθυμῶ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ ὑποβάλλω ὑμῖν τὰς ἐμὰς σκέψεις καὶ τὸν ἐμὸν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῶν δημοσίων πανηγύρεων καὶ ἑορτῶν τῶν σχολείων.

Ὅπως κατὰ τὴν ἀνάλυσιν παντὸς ἐντέχνου δράματος ἐπιζητοῦμεν ἀπὸ σημείων ὀρισμένων τὴν ἐν αὐτῷ ἀναγκαίαν ἐρότητα, οὕτω καὶ κατὰ τὴν παρήγγυρον τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν πρόκειται λόγος εὐθύνης τῆς σχολῆς πρὸς τὴν κοινωρίαν καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν μαθητεούτων ἐπικυροῦνται ὑπὸ ἀνωτέρας ἀρχῆς, εὐλογεῖται δὲ ἢ συνάθροισις ὑπὸ τοῦ ἐπικρατοῦντος αἰσθηματος πρὸς τὸ ἐπιτελούμενον ἔργον πάντων τῶν παρευρισκομένων, οὕτω, λέγω, καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς δημοσίας ἐκεῖνης πανηγύρεως ὀρισμένα πρέπει ἢ ἐπιζητῶμεν σημεία, ὅπως συγκρατηθῇ ἢ ἐνύτης τοῦ ἔργου ἐκεῖνου. Αὕτη δέ, ἀγαπηταί μοι συνάδελφοι, δεόν ἢ συγκρατῆται στενῶς καὶ ἀδιασπᾶστως εἰς τὰς χεῖρας τοῦ τελετάρχου τῆς ἡμέρας,

ὅστις φύσει καὶ αὐτοδικαίως πρέπει νὰ ἦναι ὁ τὴν σχολὴν διευθύνων. Ἡ θέσις τῆς μαθητεούσης γενεαίας κατέχουσα σημεῖον περιφανὲς πρέπει νὰ παριστᾷ ζωηρῶς τὴν ὑπόθεσιν τῆς παρηγύρεως. Ἡ σχετικὴ τοποθέτησις τῶν ἀρχῶν, πνευματικῶν, κυβερνητικῶν καὶ παιδευτικῶν, πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τοῖς παρενρισχομένοις τὸ ἱερὸν συναίσθημα τῆς παρουσίας φιλοστόργων καὶ ἀπροσωπολήπτων ἑλληνοδικῶν. Ἡ δὲ περικουμοῦσα τὴν παρήγυριν πλῆθος τῶν γονέων, κηδεμόνων τῶν παιδευομένων καὶ τῶν φίλων τῆς προόδου πρέπει νὰ κατέχῃ τὴν θέσιν τοῦ ἐν τοῖς ἀρχαίοις δράμασι θεάτρου, πρὸς ὃ ἢ τε ὑπόθεσις τοῦ δράματος καὶ ἢ ἐπὶ τῆς σκηναῖς τέχνη ἀποβλέπουσα ἐπιδιώκει εὐκρινῶς τὴν διαφώτισιν τῆς ὀρθῆς αὐτῶν ἀντιλήψεως ἐπὶ τῶν γιγνομένων. Διὰ τοῦς λόγους λοιπὸν τούτους εἶναι ἔργον σπουδαιότατον καὶ ἀνάγκη ἔχει γνώσεων γενικωτέρων ὁ διοργανισμὸς τοῦ προγράμματος τῆς ἡμέρας καὶ ἢ ἐν αὐτῷ ἐκάστη θέσις τῶν πράξεων τῆς τελετῆς· ἐπειδὴ, ὅπως ἢ παρήγυρις φέρῃ τὸν τεχνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, πρέπει νὰ μετέχῃ πάσης μορφῆς τοῦ παιδευτικοῦ βίου· διὸ ἢ διακόσμησις τῆς αἰθούσης, ἢ ἐνδυμασία τῶν λειτουργούντων, ἢ τάξις τῶν τελουμένων, ὑποβοηθούσης τῆς μουσικῆς κατὰ τὰ διαλείμματα καὶ ἐκάστοτε σχετιζομένων τῶν ἀδομένων καὶ μουσουργουμένων πρὸς τὰ γιγνόμενα, ταῦτα πάντα πρέπει νὰ συντελῶσιν εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου σημείου τῆς δραματικῆς ὑποθέσεως, περὶ τὴν ὅποιαν σοβαρῶς παρίσταται οἱ μέλλοντες νὰ ἐπικυρώσωσι τοὺς δικαίους ἀγῶνας τῶν τε παιδευομένων καὶ τῶν παιδευόντων.

Καὶ τοιαύτη μὲν εἶναι ἢ καλλιτεχνικώτερα ἄποψις

τῆς τελετῆς. Ἄλλὰ τὸ μέρος τοῦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ προπαρασκευὴ τις σπουδαία πρὸς ἠθικώτερον καὶ κοινωρικώτερον γεγονός, ὅπερ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκείνων μερῶν τοῦ προγράμματος ἐπιτελεῖται ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου τῶν παρενρισχομένων καὶ ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐμφοροῦμενος ὁ παιδαγωγὸς καὶ τὰς μερικὰς συγκεντρῶνων περὶ ἑαυτὸν ἐνεργείας, καθήκον ἔχει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπισημότητα τῆς ἐορτῆς διὰ λόγου καταλλήλου παιδαγωγικοῦ, ὅστις πρὸς τὴν ἐορτὴν συναρμολογούμενος καὶ τὸν βίον τῶν παιδαγωγουμένων τοῦ ὅλου ἔτους περιέχων ὡς ἀντικείμενον μελέτης, πρέπει ν' ἀνταρκλᾷ αὐτὴν τὴν τῆς παρηγύρεως ἐνότητά, περιέχων ἐν ἑαυτῷ παραστατικώτερον τὰς ἐν τῇ σχολῇ πρεσβενομένης ἠθικῆς, κοινωρικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἀρχῆς. Τὸ δὲ ἠθικὸν ἐκεῖνο καὶ σπουδαῖον γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐπιμαρτυρεῖ ἢ συγκλινῆσι, ἢ ἀληθῆς τῆς ψυχῆς εὐεξία, ἢ ἐξύψωσις τῶν πόθων καὶ αἱ ἀκουσίως ἐξερχόμεναι ὑπὲρ τῶν παιδευομένων ἀγῶναι καὶ θερμαὶ εὐχαί, καλεῖται, φίλταται μοι ἀδελφαί, βίος ἐθνικὸς καὶ ἀληθῆς κοινωρικῆς προόδος. Καὶ δικαίως διότι τότε θερμότερον αἰσθανόμεθα τοὺς ἐθνικοὺς ἡμῶν θησαυροὺς ἢ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀκάκου καὶ ἀπίρου γενεαίας, πρὸς τὴν ὅποιαν ἐν στοργῇ ἱερᾷ μεταδίδοντες τοὺς ἀνομολογήτους ἡμῶν πόθους καὶ τὰς ὑψηλὰς ἐφῆσεις, δι' αὐτῶν προσβλέπομεν μετ' ἐλπίδος χρηστῆς εἰς μέλλον αἰσιώτερον; Πῶς δύναται δὲ ἢ μεμονωμένα καρδία ἐκάστου ἐν ἰδίαις μελέταις καὶ σκέψεσι νὰ αἰσθανθῇ τὸ μέγεθος ἐκεῖνο τοῦ αἰσθήματος, ὅπερ ἀναπτύσσεται συνήθως κατὰ τὰς τοιαύτας παρηγύρεις καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀριθμητικόν, οὕτως εἰπεῖν, ἄθροισμα τῶν ποικίλων καὶ ἀπίρων παλ

μῶν τῆς καρδίας ἐκάστου τῶν παρειαρισκομένων καὶ συντελούντων εἰς τὴν ἑορτὴν ;

Ἄλλὰ καὶ ἱστορικώτερον ἂν τὴν ἀνάγκην τῆς παρηγύρεως ἐξετάσωμεν, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι εἶναι ἔθμιον ἐξόχως ἑλληνικόν, ὅπερ θαυμαστικῶς συνετέλεσεν οὐ μόνον εἰς τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀρχαίου ἡμῶν βίου προαγωγῆν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν καὶ συγκέντρωσιν τῶν ὑψηλοτέρων καὶ καθολικωτέρων τῆς ἀρχαιότητος ἀντιλήψεων, δι' ὧν ἀσφαλέστερον παρεστάθησαν αἱ βάσεις τοῦ ἠθικοῦ, ἐπιστημονικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ βίου. Ὅπως λοιπὸν κατὰ τοὺς μεγάλους ἀγῶνας ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἕκαστος τῶν ἀγωνισαμένων ἡμείβετο διὰ τοῦ κύρου τῶν διεθνῶν, οὕτως εἶπεν, τότε Ἑλληνοδικῶν καὶ κατὰ τὴν μορφήν τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ ἀπετύπου καὶ εἰς τὴν τέχνην τὴν ἀτομικὴν παράστασιν καὶ ἀντίληψιν, ἐξ ἧς ἐτυμῶτο ἡ γενέθλιος αὐτοῦ πόλις καὶ πολλακίς ἡ πατρίς, οὕτω καὶ σήμερον ὁ Εὐρωπαϊκὸς κόσμος περὶ τὰ τέλη αὐτοῦ τοῦ 19ου αἰῶνος τιμῶν καὶ συνεχιζῶν τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο ἔθμιον τῶν δημοσίων ἀγῶνων ἐπὶ τῶν συναγωνιζομένων λαῶν, τὴν μεγίστην καὶ θαυμασίαν παρέστησεν ἡμῖν παρηγύριν τῆς ἐκθέσεως τοῦ 1878 ἐν Παρισίῳ. Ἐκ τούτων βλέπετε, προσφιλεῖς μοι φίλοι, πόσον ἀσαλεύτως κρατεῖ ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῆς ἡ κοινωρία τὴν πίστιν ἐαυτῆς πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν ἐπειρέργειαν τῶν παρηγύρων καὶ δημοσίων ἑορτῶν, ὅτε μάλιστα πρόκειται λόγος εὐθύνης ἐπὶ τῶν σκοπούντων τὴν τῶν νεωτέρων διάπλασιν ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις.

Τοιαῦτα λοιπὸν νομίζω δίκαιον, ὅτι πρέπει νὰ ἦναι καὶ τὰ αἰσθήματα ὑμῶν πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο τὸ ἀφορῶν τὴν δημοσιότητα τῶν τελετῶν καὶ τῶν ἑορτῶν τῶν

γραμμάτων. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐξετάσεων καὶ τῆς θέσεως τῶν παιδαγωγῶν πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν κοινωρίαν εἰς τὸ Α' μέρος τοῦ παρόντος ποημίου λεπτομερέστερον καὶ εἰδικώτερον ὠμιλήσαμεν, ταῦτα μόνον σήμερον θεωροῦσα ἀρκούντα πρὸς τὸν σκοπὸν, ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐν στοργῇ, εὐχομένη κατὰ τὸ ἤδη διαοιχθῆν παιδαγωγικῶν στάδιοις τὰ κράτιστα ὑμῖν καὶ τὴν ἄνωθεν θείαν ἀντίληψιν ἀδιάσπαστον.

ΤΕΛΟΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Σελ.	Γράφη	Σελ.	Γράφη
1	δράματι	52	Περίοδος
2	πολύ	52	ἀντιλαμβάνεσθαι
2	κραταιοῦται		κραταιοῦται
6	δύναται ποτέ	53	εὐγενεῖς
9	Παραστᾶται	57	πλείσταίς
10	ἀενάως	59	Ἀναλογισθῆτε
11	ὄψεῖ	62	ἐπιλείψει μοι
11	ἄτινα	66	Μιχαήλ
12	ἀληθείας	62	ἐπιρρῆν
13	ἀπρωρημένως	66	ἀποδείξωμεν
15	διαδεχόμενος	66	ἐνοικεῖ
15	ἁγιωτέρων	67	ψυχικῆς δυνά-
15	τεταπεινωμένου		μειως
16	γενικιώτερον	84	κακιῶν
18	ἐλαχίστου	88	ἐρμηνεῖαν
20	τὰς ὑποχρεώσεις	94	δέδοται
20	ἀποκαλύπτῃτε	96	καὶ παρίσταται
22	καταπνίξει.	96	καταμαρτυρεῖ
24	τὴν Πίνδον	100	ἔχει
31	καθορᾷ	112	ἔθνος
32	ἐξυλισμὸν	112	παρεττήθησαν
32	ταπεινώσειν	114	προκατεβάλαμεν
33	ἀφρωσιωμένην		μεν
35	πολλάκις	115	ἠθέλαμεν
37	Νίκης	124	τῶν δὴ φίλων
38	διὰ τὰς ἐπικρα-	126	εὖ πράττουσα
42	τῶν ἐπισφραγι-	127	ἀπογυμνεῖ
42	σθῶσι	129	ὑποτυπεῖ
42	ἀπομονοῦται	130	κα
50	ὀρίζοντές με	133	οὗτ' ἦριον
51	προσκειμένον	136	(τρῖς) Ἐν
51	ὑποδειχθῆ	138	θεολογικῆς
52	ἀσθηματικῆς	144	Λαυκόνοτος
		144	Σοπευχάουερ
		149	μεγαλοπόλει
		150	συναδειτικῶν

Σελ.	Γράφη	Σελ.	Γράφη
150	πλήρη ἁρμονίαν	259	(δὲς) σχολιακῆ
166	ἀνδρείας	260	ἐλλειπούτων
175	μουχίας	265	τετριμμένων
177	πρὸν		των
181	ἔργαστοι	265	δραματικῆς
182	πρεϊθεύουσιν	273	Τριπλᾷ εἰσι
200	ἄρα		εἰσι
201	περιέτωσεν	278	ἀστυκῶν
205	μορφωμένου	282	ἐν ὑμῖν αὐτοῖς
217	ὁμοιοκέντρων		ἐν ὑμῖν αὐ-
218	ἀσφικτιῶσιν	290	τῆς
231	στενώτερον	290	νεφρου
245	ἀποχαριετήτατε	292	φέρουσα
		297	μεγαλοπόλεων
		300	ούτων
		300	ἀπετυπώπω-
246	σημειοῦτε		σάτε,
252	ἰδεῶν	300	ἀπετυπώσατε,
		254	δογματισθέντων
			δωγματισθει-
			σῶν

Τὰ δ' ἄλλα ὅσα διέφυγον καὶ τὴν δευτέραν ταύτην ἐπιστασίαν, ἐκτὸς τῶν ἐπουσιωθῶν, καὶ μάλιστα τὸ περὶ τὴν στίξιν ἐν πολλοῖς ἐσφαλμένον, ἀφίνονται εἰς τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἀγνωστών.

SISMANOGLIO
MECARIO